

Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры
Рэспубліканскі фонд імя братоў Гарэцкіх
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

МАКСІМ І ГАЎРЫЛА ГАРЭЦКІЯ. ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ

(да 125-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага)

Матэрыялы XXV Гарэцкіх чытанняў

Мінск, 22 чэрвеня 2017 г.

Мінск
РІВІШ
2017

УДК 882.6.09 + 882.6(092)

ББК 83.3(4Бел)

М17

Рэкамендавана
кафедрай літаратурна-мастацкай крытыкі
Інстытута журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
(пратакол № 11 ад 6 чэрвеня 2017 г.)

Рэдакцыйная калегія:

*Р. Гарэцкі (адк. рэд.), Я. Аношка, В. Губская,
М. Мушыньскі, К. Унучак*

Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць
М17 (да 125-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага) : ма-
тэрыялы XXV Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 22 чэрвеня 2017 г. /
Дзярж. музей гісторыі бел. літ., Рэсп. фонд імя бра-
тоў Гарэцкіх, Цэнтр даследав. беларус. культуры, мовы
і літаратуры НАН Беларусі; рэдкал.: Р. Гарэцкі (адк. рэд.)
[і інш.]. – Мінск : РІВШ, 2017. – 194 с.

ISBN 978-985-586-087-8.

У зборніку прыведзены даклады і выступленні ўдзельнікаў XXV
Гарэцкіх чытанняў, якія прысвечаны жыццю і творчасці выдатных дзе-
ячаў беларускага нацыянальнага руху XX стагоддзя братоў Гарэцкіх:
класіка беларускай літаратуры, пісьменніка, літаратуразнаўцы, крытыка,
рэдактара-выдаўца, мовазнаўцы, фалькларыста, педагога, публіцыста,
грамадскага дзеяча Максіма Іванавіча і аднаго з заснавальнікаў Белару-
скай акадэміі навук, эканаміста, дэмографа, географа, геолога, археолага,
грамадскага дзеяча, акадэміка Гаўрылы Іванавіча.

Адрасаваны шырокаму колу чытачоў.

УДК 882.6.09 + 882.6(092)

ББК 83.3(4Бел)

ISBN 978-985-586-087-8

© Афармленне. ДУА «Рэспубліканскі
інстытут вышэйшай школы», 2017

ЗМЕСТ

<i>Дзмітрый Яцкевіч. Адкрыццё канферэнцыі.....</i>	<i>7</i>
<i>Анатоль Бутэвіч, Святлана Воцінава. Прывітальныя словы</i>	<i>9</i>
<i>Радзім Гарэцкі. Інфармацыйнае паведамленне.....</i>	<i>12</i>

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

ДАКЛАДЫ

<i>Міхась Мушынскі. Максім і Гаўрыла Гарэцкія як выдатныя прадстаўнікі сlynнай дынастыі ў гісторыі беларускай культуры і навукі.....</i>	<i>15</i>
<i>Радзім Гарэцкі. Гаўрыла Гарэцкі – эканаміст і геолаг</i>	<i>22</i>
<i>Тамара Тарасава. «Гісторыя беларускае літаратуры» Максіма Гарэцкага як першая спроба станаўлення беларускага тэарэтычнага літаратуразнаўства.....</i>	<i>31</i>

СЕКЦЫЙНЫЯ ПАСЯДЖЭННІ

ДАКЛАДЫ

<i>Таццяна Багарадава. 1917 год у кантэксце «ваеннай» аповесці М. Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне»</i>	<i>38</i>
<i>Алена Белая. Мастацкая функцыя «марсіянскага» матыву ў рамане М. Гарэцкага «Віленскія камунары»</i>	<i>43</i>
<i>Таццяна Васільева. Пошукі адпаведнікаў рускамоўнай лексікі ў «Маскоўска-беларускім слоўніку» братоў Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх</i>	<i>48</i>
<i>Таццяна Ганчарова-Цынкевіч. Маральна-этычная канцэпцыя ў творчасці Максіма Гарэцкага</i>	<i>51</i>
<i>Любоў Глазман. Самаідэнтыфікацыя асобы ў паслярэвалюцыйныя часы ў «малой» прозе М. Гарэцкага</i>	<i>55</i>
<i>Ірына Гоўзіч, Марыя Рак. Выкарыстанне творчых і даследчых заданняў пры вывучэнні творчасці Максіма Гарэцкага ў X класе</i>	<i>60</i>

<i>Таіса Грамадчанка. Сатыра ў мастацкай палітры</i> Максіма Гарэцкага	66
<i>Вольга Губская. Містыфікацыі паводле твораў</i> Максіма Гарэцкага: развагі і думкі	72
<i>Алена Гурская. Антыномія «ідэальнае – рэальнае»</i> ў мастацкім дыскурсе Максіма Гарэцкага	78
<i>Таццяна Дасаева. Творчая індывідуальнасць</i> Максіма Багдановіча ў асэнсаванні Максіма Гарэцкага	82
<i>Кацярына Ермаковіч. Каштоўнасна-светапоглядная пазіцыя</i> М. Гарэцкага ў крытыцы і публіцыстыцы: аглядае і манаграфічнае вывучэнне беларускай літаратуры ваеннай тэматыкі ў Х–ХІ класах	88
<i>Наталля Заяц. Гарэцкія ў мастацкім пантэоне</i> Васіля Зуёнка	94
<i>Генадзь Кажамякін. Выданні спадчыны Максіма Гарэцкага</i> (да 60-годдзя рэабілітацыі пісьменніка)	99
<i>Яна Кнурэва. Этнаграфічная спадчына беларусаў</i> у цыкле апавяданняў Максіма Гарэцкага «Сібірскія абразкі»	104
<i>Лілія Леська. Эсхаталагічныя матывы ў творчасці</i> Максіма Гарэцкага	108
<i>Юлія Масарэнка. Максім Гарэцкі як аналітык</i> беларускай малой эпікі	111
<i>Зоя Мельнікава. «Гісторыя беларускае літаратуры»</i> М. Гарэцкага і станаўленне метадалогіі айчыннага літаратуразнаўства	118
<i>Елена Михайлова, Елена Ушакова. Характеристика</i> творчества Тётки (А. С. Пашкевич) в «Гісторыі беларускае літаратуры» М. И. Горьцкого и в восприятии современного читателя	125
<i>Алена Міхайлава. «Гісторыя беларускае літаратуры»</i> М. І. Гарэцкага як каштоўная крыніца інфармацыі пра класікаў беларускай літаратуры	130

<i>Аляксандр Мойскі. Вандроўныя сюжэты ў творчасці Максіма Гарэцкага і Максіма Танка</i>	<i>135</i>
<i>Тацяна Супранкова. Матывы фаўсціяны ў малой прозе М. Гарэцкага</i>	<i>140</i>
<i>Зоя Трацяк. Вынікі вывучэння айчыннай ваеннай літаратуры ў навуковай спадчыне Максіма Гарэцкага.....</i>	<i>151</i>
<i>Софія Тычына. Асаблівасці спалучэння рыс розных плыняў у творчасці М. Гарэцкага.....</i>	<i>159</i>
<i>Вольга Уткевіч. Феномен воінскага братэрства ў запісках Максіма Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне»</i>	<i>164</i>
<i>Тацяна Хоміч. Драматургія пачатку XX стагоддзя ў ацэнках Максіма Гарэцкага.....</i>	<i>168</i>
<i>Ірына Часнок. Наратыўная стратэгія «Камароўскай хронікі» М. Гарэцкага</i>	<i>174</i>
<i>Алена Ярмоленка. Традыцыі і наватарства ў апавяданні Максіма Гарэцкага «У лазні».....</i>	<i>179</i>
<i>Іван Ясюк. «Гісторыя беларускае літаратуры» Максіма Гарэцкага: аўтарскі погляд і ідэалагічны цэнз.....</i>	<i>182</i>

ДАДАТАК

<i>РЭЗАЛЮЦЫЯ.....</i>	<i>188</i>
<i>НАШЫ АЎТАРЫ.....</i>	<i>190</i>

Удзельнікі XXV Гарэцкіх чытанняў у памяшканні
Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры

Удзельнікі XXV Гарэцкіх чытанняў каля помніка Максіму Гарэцкаму

АДКРЫЦЦЁ КАНФЕРЭНЦЫ

*Дзмітрый Яцкевіч,
дырэктар установы «Дзяржаўны музей
гісторыі беларускай літаратуры»,
намеснік старшыні Фонда братоў Гарэцкіх*

Добры дзень, шаноўныя калегі, госці!

Вельмі прыемна адчыняць юбілейныя XXV Гарэцкія чытанні ў нас, у Музеі гісторыі беларускай літаратуры. Я не займаўся вывучэннем творчасці Максіма Гарэцкага, але тыя дваццаць чатыры кнігі па выніках Гарэцкіх чытанняў, якія ёсць, сведчаць аб тым, што нам яшчэ працаваць і працаваць. І, каб вывучыць тыя пытанні, якія закранулі Максім Гарэцкі і Гаўрыла Гарэцкі, хопіць нам і застанеца яшчэ нашым унукам. Таму спадзяюся, што традыцыя Гарэцкіх чытанняў працягнеца ў нашым музеі, яны набудуць і другое, і трэцяе дыханне, і мне б вельмі хацелася, каб яны праходзілі значна шырэй – на міжнародным узроўні. Мы спрабавалі гэта зрабіць і, думаю, мы гэта навярстаем.

На сённяшні дзень разнастайнасць талентаў братоў Гарэцкіх дае нам вельмі цікавую нагоду для роздуму, любові да Бацькаўшчыны. Кожны раз са здзіўленнем глядзіш на нашых суайчыннікаў, якія значна раней, чым іншыя класікі сусветнага значэння, пісалі свае творы: наш «беларускі Рэмарк» Максім Гарэцкі на два гады раней за славутага нямецкага прадстаўніка «страчанага пакалення» напісаў падобны раман (або «пісаў падобныя творы»), Язэп Драздовіч на дзесяць год раней за Рэрыха маляваў падобныя карціны... Гэта ўсё яшчэ раз падкрэслівае значнасць іх спадчыны. І тое, што сёння ў рэпертуары Купалаўскага тэатра ідуць «Дзве душы», якія з'яўляюцца сапраўдным шэдэўрам тэатральнага мастацтва і паказваюць на тым пераломе – пераломе стагоддзяў, пераломе рэвалюцыйным – нашу сітуацыю на Беларусі, як гэта адбывалася, яшчэ раз падкрэслівае тое, што мы ўсё слухна робім.

Адзіная праблема, якая на сённяшні дзень вельмі хвалюе нас і, я лічу, усіх – гэта праблема з музеем Максіма Гарэцкага ў в. Малая Багацькаўка. Ёсць меркаванне мсціслаўскіх і магілёўскіх абласных уладаў аб пераносе гэтага будынка музея ў Мсціслаў. Наша меркаванне грунтуецца на тым, што гэтага рабіць нельга, нягледзячы на стан будынка, таму што ў выніку мы не ведаем, што будзе з гэтым месцам, як яны разбярдуць гэту хату і што будзе з гэтай літаратурнай мясцінай, мясцінай памяці Гарэцкіх. Таму, на маю думку, рабіць гэтага нельга. Адзінае, мне падаецца, трэба больш працаваць у накірунку папулярызацыі. Падаец-

ца, многія падзабылі, што такое Гарэцкі для нас. Сёння, рыхтуючыся да канферэнцыі, у мяне ўзнікла думка, чаму б нашаму музею не надаць імя Максіма Гарэцкага. Я лічу, нам трэба больш працаваць над папулярызаванай спадчыны Гарэцкага, папулярызаванай літаратурных мясцін, таго ж музея ў Малай Багацкаўцы, вазіць туды групы, каб гэта былі сур'ёзныя турыстычныя маршруты, каб усе хацелі з'ездзіць і даведацца аб тым, як жылі класікі нашай літаратуры.

У сувязі з гэтым у рамках канферэнцыі мы праводзім круглы стол, які адбудзецца заўтра ў Магілёве, дзе разам з мясцовымі ўладамі – абласнымі, гарадскімі, месціслаўскімі і бабруйскімі – будзе абмяркоўвацца гэта пытанне. Тут далучаецца яшчэ адна праблема, звязаная з музеем Алеся Адамовіча ў Глушы. Не зусім зразумелая пазіцыя магілёўскіх уладаў – адзін музей яны пераносяць, другі прапаноўваюць зрабіць нашым філіялам, каб мы заняліся і адкрылі на тым месцы, дзе жыла сям'я Адамовічаў, музей. Пазіцыя, мне падаецца, павінна быць аднолькавай. Таму мне б хацелася, каб па выніках працы нашай канферэнцыі, нашых чытанняў была прынятая рэзалюцыя, якую заўтра ад імя аргкамітэта мы маглі б агучыць на круглым stole, які адбудзецца ў Музеі гісторыі горада Магілёва ў будынку Магілёўскай ратушы.

Яшчэ раз вельмі рады ўсіх вітаць у нашым музеі, які стаў своеасаблівым родным домам для ўдзельнікаў Гарэцкіх чытанняў. Усім плённай працы! Давайце працаваць! І наступны юбілейны год – 125-годдзе з дня нараджэння Максіма Гарэцкага – пастараемся адсвяткаваць годна.

ПРЫВІТАЛЬНЫЯ СЛОВЫ

Анатоль Бутэвіч

*пісьменнік, старшыня Грамадскай назіральнай
камісіі пры Міністэрстве культуры Рэспублікі Беларусь
па ахове гісторыка-культурнай спадчыны, член Нацыянальнай
камісіі Рэспублікі Беларусь па справах ЮНЕСКА*

Здаецца, мне, як намесніку старшыні Беларускага фонду культуры, было б правільна сказаць прывітальнае слова ад фонда, які сёлета ў красавіку адзначыў сваё 30-годдзе. Тут прысутнічае і старшыня фонду – Уладзімір Гілеп, які шмат гадоў рупіцца аб добрых справах фонду, у тым ліку ў музейнай сферы і развіцці краязнаўства. Менавіта фонд выказаў сваю заклапочанасць станам ушанавання нашых пісьменнікаў на іх малой радзіме, і, у прыватнасці, лёсам музея Максіма Гарэцкага ў Малой Багацькаўцы. Усе зацікаўленыя збіраліся ў фондзе, абмяркоўвалі гэтае пытанне, выказвалі сваю пазіцыю, якую давалі да ведама ўладных структур. А Уладзімір Гілеп будзе ўдзельнікам абмеркавання гэтай справы на месцы.

Мне падаецца, што такая руплівасць арганізатараў Міжнародных Гарэцкіх чытанняў дае свой вынік. Як бы ні было складана, як бы ні было цяжка, і, здавалася б, ужо даўно ўсё вядома, а кожныя чытанні адкрываюць нешта новае. І дай Бог, каб гэтая руплівасць найперш, напэўна, Радзіма Гаўрылавіча Гарэцкага, не знікала ніколі. Бо любая справа трымаецца на энтузіязме канкрэтных людзей. Пры ўсім жаданні мы гэтага не павінны адмаўляць, бо хто павінен па пасадзе, той будзе нешта рабіць, але калі няма таго матара, няма той душы ў любой справе (не двух, адной душы), тады, напэўна, справа будзе не такая шчырая, плённая, добрая, выніковая. Бо акрамя таго, каб даследаваць мінулае, каб прачытаць даклады, трэба іх потым аформіць у выданне, трэба іх выдаць, трэба зрабіць кніжку. І гэта, на шчасце, Гарэцкім чытанням спадарожнічае ўвесь час. І калі сёння сабраць усе тамы, уважліва прачытаць іх, мы можам справядліва ганарыцца. Бо гэта не толькі біяграфія роду Гарэцкіх, а біяграфія нашай культуры, нашай гісторыі, нашай спадчыны, што дае магчымасць глыбей зразумець і асэнсаваць і наш сённяшні дзень.

Мы, часам аддаючы належнае мінуламу, не праецыруем тое, што было закладзена папярэднікамі, на сённяшні дзень. А гэта таксама варты рабіць, бо знаходзяцца некаторыя галовы, якія спрабуюць адмаўляць нашу спадчыну, перакручваць, нават здэкавацца, некаторыя надта «зак-

лапочаныя» нават Янку Купалу ведаеце, як называюць. То, калі маладым не ўкладваць у галаву праўду альбо не браць іхнія развагі да роздуму, можам страціць тое, што было набыта.

Дзякуй Богу, у Гарэцкіх чытанняў ёсць усё гэта: і навізна, і апантанасць, і пранікненне ў глыбіню, і павязь з сённяшнім днём.

Я нездарма назваў Радзіма Гаўрылавіча, бо менавіта ягонымі намаганнямі, бясспрэчна, здзяйсняецца многае ў справе вывучэння, ушанавання, далучэння да нашай сённяшняй рэчаіснасці жыцця і спраў не толькі Максіма, а і ўсяго роду Гарэцкіх. Праўда, ёсць і яшчэ адзін карыфей, ветэран, глыбоказнаўца, у тым ліку роду Гарэцкіх, Міхась Мушыньскі, які ў сваіх навуковых высновах знаходзіць усё новыя і новыя тэмы і абгрунтаванні гісторыі роду Гарэцкіх. А тое, што тут працы не на адны чытанні і нават не на дваццаць пяць, сведчаць тыя факты, якія ўжо тут прыводзіліся. Тыя ж «Дзве душы» ў Купалаўскім тэатры. Здавалася б, Гарэцкі і тэатр – нешта не зусім, можа, і блізкае, не зусім тое, а, тым не менш, аказваецца, калі ёсць такія апантанія людзі, калі ёсць жаданне зрабіць нешта карыснае для дня сённяшняга, тады гэта атрымліваецца. І, наколькі я разумею і бачу, гэты спектакль карыстаецца поспехам. Значыць, знойдзена тая душэўная, эмацыянальная нітка, якая дае павязь паміж мінулым і сённяшнім.

І гэта толькі «Дзве душы», а колькі падобных тэм і твораў у Гарэцкага, у іншых нашых класікаў, якія таксама чакаюць свайго ўвасаблення. Некаторыя з тых, хто мог бы ўвасабляць на сцэне беларускую класічную драматургію, лічаць, што яна ўжо сваё зрабіла. Але гэта не так. Чаму таго ж Чэхава перарабляюць, пераўвасабляюць тысячы разоў і ён не старэе. А што, хіба састарэлі Макаёнак, Матукоўскі, той жа Крапіва? Можна знаходзіць сённяшнія паралелі ў іхніх творах, было б жаданне. Праўда, апошнім часам здарыўся нібыта зрух. Я маю на ўвазе класічныя беларускія спектаклі ў нашым Рускім тэатры, тэатры-студыі кінаакцёра.

Адным словам, я хацеў бы падзякаваць арганізатарам чарговых Гарэцкіх чытанняў, паспадзявацца, што іх міжнародны статус захаваецца і будзе пашырацца, таму што і гэты род, і асоба Максіма Гарэцкага вартыя таго, каб даследаванні, пошукі паралеляў у творчасці Максіма і прадстаўнікоў іншых літаратур былі больш плённымі і выніковымі. Я хацеў бы павіншаваць усіх нас з чарговымі чытаннямі, пажадаць усім нам плёну, паспадзявацца, што адкрыцці чакаюць нас і сёння. Дзякуй арганізатарам і, Вам асабіста, Радзім Гаўрылавіч.

Я вітаю ўсіх, хто сабраўся сёння на гэтым сапраўдным свяце навукі і памяці і, перш чым выказаць свае пажаданні ўдзельнікам гэтага мерапрыемства, хацела б прывесці свае разважанні ўчарашняга-пазаўчарашняга дзён.

Не ведаю, як у шаноўнай публікі – напэўна, у кожнага на гэты конт своя гісторыя, але я, калі даводзіцца дакранацца да творчай або навуковай спадчыны той ці іншай вядомай асобы, заўсёды цікаўлюся не толькі тым, што гэтай асобай зроблена і перадаецца з пакалення ў пакаленне, пра што напісана ў энцыклапедыях ці вікіпедыі, але яшчэ і тым, якой гэта асоба была як чалавек. Мне цікава, што перажывалася, пра што думалася, праз якія пакуты прайшла душа, што было ўнутры гэтага чалавека такое, што дазволіла яму дасягнуць усяго таго, дзякуючы чаму мы потым сустракаемся на канферэнцыях, прысвечаных гэтай асобе, што абмяркоўваем і вывучаем.

Ёсць у мяне нататнік, у які я запісваю выказванні і думкі такіх людзей. Што ў ім ёсць пад прозвішчам Гарэцкі? Пашукаўшы, я знайшла дзве фразы, якія асабліва мяне кранаюць. Абедзве належаць Гаўрылу Гарэцкаму. Адна з іх такая: «Рыхтуйце ваш малады юнацкі дух да вялікага кахання, якое прыйдзе неспадзявана, раптоўна, дзіўнае, як сонца, і балючае, як рана. І няхай квітнее пераможнае каханне – глыбокае, прыгожае, самаахвярнае і неўміручае!». Другая цытата – пра асновы поспеху, пра тое, што поспех ёсць праца – «праца арганізаваная, сістэматызаваная, упарадкаваная, мэтайклівая, але праца творчая, натхнёная, прыгрэтая ласкаю, захапленнем, уздымам».

Мне здаецца, што ўсё тое, што потым ператвараецца ў культурную спадчыну, заўсёды робіцца, па-першае, з вялікай любоўю – дзіўнай, як сонца, а, па-другое, з вялікім і амаль заўсёды самаахвярным, пакутлівым каханнем – балючым, як самыя балючыя раны. Ну, а поспех заўсёды супраўдае тую працу, якая сапраўды цяжкая. Назіраецца найдзіўнейшы парадокс: цяжкая праца акрыляе, узвышае, ўздымае, а лёгкая праца, наадварот, абцяжарвае, і не толькі цела, але і душу. Я ўпэўнена, што тыя, хто сёння сабраўся выступіць са сваімі навуковымі паведамленнямі, правялі цяжкую, мэтанакіраваную, стваральную працу, прасякнутую любоўю, і таму жадаю яркіх выступленняў, цікавых абмеркаванняў, цёплых сустрэч і поспехаў у вашай далейшай навуковай, даследчыцкай дзейнасці.

Дзякуй вялікі Музею гісторыі беларускай літаратуры за гэта мерапрыемства, за яго арганізацыю і за тое, што вы ёсць.

ІНФАРМАЦЫЙНАЕ ПАВЕДАМЛЕННЕ

*Радзім Гарэцкі,
акадэмік НАН Беларусі,
старшыня Фонду братоў Гарэцкіх*

Інфармацыя пра тое, што адбылося «ад чытанняў да чытанняў» і датычыцца братоў Гарэцкіх (XXIV 16 чэрвеня 2016 г. – XXV 22 чэрвеня 2017 г.).

1. Выйшлі з друку «Матэрыялы XXIV Гарэцкіх чытанняў» (Мінск: Беларуская навука, 2016. – 252 с.).

2. Шалахоўскі Аляксей надрукаваў нататку «XXIV Гарэцкія чытанні» («Наша слова», № 27 (1282), 6 ліпеня 2016 г.)

3. Гарэцкі Радзім апублікаваў артыкул «Улашчыкі і «Краёвы слоўнік Усходняй Магілёўшчыны» Янкі Бялькевіча» («Асоба і час». Беларускі біяграфічны альманах. Вып.7. Мінск: Лімарыус, 2016. С. 236-239), у якім апавядаецца пра Гаўрылу Гарэцкага і яго дапамогу Мікалаю і Ніне Улашчыкам у выданні «Краёвага слоўніка».

4. У серыі «Залатая калекцыя беларускай літаратуры», том 12 выйшлі «Творы» Максіма Гарэцкага (Мінск: Мастацкая літаратура. 2016. – 932 с., тыраж 1500 экз.). Уклад. і камент. Т. С. Голуб, навук. рэд. Я. А. Гарадніцкі.

5. Вёсялуха Марына надрукавала артыкул «Яго скарбы, яго фантазіі» («Звязда», 11 жніўня 2016 г.) пра «Творы» Максіма Гарэцкага. (Мінск: Мастацкая літаратура, 2016. – 932 с.).

6. Куства Валярына апублікавала артыкул «Дзве душы» і беларускі дзэн» (Новы час. «Літаратурная Беларусь», № 8 (120), 26 жніўня 2016).

7. Малочка Алена надрукавала артыкул-інтэрв'ю «Думаннік» (Народная Воля, 28 кастрычніка 2016 г.), у якім задала 25 пытанняў галоўнаму рэжысёру Купалаўскага тэатра Мікалаю Пінігіну і якога яна, як і галоўнага героя новага спектакля «Дзве душы», называе «думаннікам».

8. 7 снежня 2016 года на Вучоным савеце пры Цэнтры даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі адбылася абарона дысертцыі Ярмоленка Алены Уладзіміраўны «Творчасць Максіма Гарэцкага: праблематыка і паэтыка», прадстаўленай на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук па спецыяльнасці 10.01.01 – беларуская літаратура. Работа выканана ў Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Францыска Скарыны пад навуковым кіраўніцтвам кандыдата філалагічных навук дацэнта Мельнікавай Анжэлы Мікалаеўны. Афіцыйныя апаненты: доктар філалагічных навук, прафесар Тарасава Та-

мара Мікалаеўна і кандыдат філалагічных навук, дацэнт Манкевіч Алена Алёйзаўна. Абарона прайшла паспяхова з аднагалосным галасаваннем.

9. 8 красавіка 2017 г. у раздзеле «Люди и время» газеты «Минский курьер» пад рубрыкай «История одной любви» Вольга Паклонская змясціла вялікі артыкул «Разговор с тобою – будто молитва» – пра гісторыю жыцця і кахання акадэміка Гаўрылы Гарэцкага і яго жонкі Ларысы Восіпаўны.

10. 18 красавіка 2017 г. у НВЦ па геалогіі прайшлі XXVIII навуковыя чытанні, прысвечаныя памяці акадэміка Г. І. Гарэцкага. З дакладамі выступілі яго вучні – дырэктар Інстытута прыродакарыстання акадэмік А. К. Карабанаў, доктар геаграфічных навук прафесар БДУ Я. К. Яловічава, а таксама доктар геол.-мін. навук М. П. Аношка і аспірант кафедры дынамічнай геалогіі БДУ К. В. Хількевіч. Успамінамі пра бацьку падзяліўся акадэмік Р. Г. Гарэцкі.

11. Нагадаю, што ў 100-годдзе Максіма Гарэцкага ў 1993 г., калі Беларусь стала суверэннай парламенцкай дзяржавай адбылася кароткая, але моцная хваля нацыянальнага Адраджэння, атрымалася не толькі сапраўднае вяртанне пісьменніка і яго спадчыны, але пастановай Вярхоўнага Савета РБ (Ніл Гілевіч) і ўрада (нам. міністра культуры Уладзімір Гілеп) – было вырашана адкрыць у Горках музей-кватэру імя М. Гарэцкага, а ў в.Малая Багацькаўка адбылося адкрыццё дома-музея М. Гарэцкага. На двухпавярховым доме ў Горках праз некаторы час урачыста адкрылі мемарыяльную дошку, але на працягу амаль 20 гадоў не змаглі знайсці кватэру для сям’і, якая там жыла, а таму і зрабіць музей. Дачакаліся «Дажынак» у 2012 годзе, з удзелам Прэзідэнта дзяржавы. Вырашылі дом знесці, а на тым месцы паставіць адпаведны помнік, ці знак. Безумоўна, кватэру для сям’і ў момант знайшлі. Калі я, Анатоль Бутэвіч і мая жонка Галіна ў траўні 2013 г. былі ў Мсціслаўлі, Багацькаўцы і Горках на канферэнцыі, прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння Максіма Гарэцкага, наведалі месца, дзе стаяў дом, убачылі роўную палянку з густой зялёнай травой – нішто не нагадвала, што тут стаяў досыць вялікі двухпавярховы будынак. Ужо зусім нядаўна старшыня Магілёўскай суполкі ТБМ Алёг Дзячкоў пацікавіўся, чаму нават у 2017 г. няма ніякага памятнага знака на месцы дома гістарычнага значэння, ніхто з чыноўнікаў Горак і Магілёва нічога не маглі ўспомніць пра такі знак і здзівіліся, калі Дзячкоў паказаў копію пастановы гарвыканкама і аблвыканкама – абяцалі нешта зрабіць.

Яшчэ ў канцы 2016 г. на працягу трох месяцаў абмяркоўвалася ў інтэрнэце прапанова перанесці музей-сядзібу з Малой Багацькаўкі ў Мсціслаў. Карэспандэнтка газеты «Звязда» Нэлі Зігуля гэтай тэме прысвяціла вялікі артыкул «Дом ля дарогі» («Звязда», 20 снежня 2016 г.).

У газеце «Беларусь сегодня» (11 студзеня 2017 г.) Ірына Аўсеп’ян надрукавала артыкул «Как пройти к Горечкому», у якім таксама абмяркоўвала спрэчку «перенести нельзя сохранить» – дзе паставіць знак прыпынку.

У студзені 2017 г. Міхась Скобла для «Радые Свабода» правёў са мной гамонку пра стварэнне музея ў Багацькаўцы, яго магчымага лёсу, пра музей Алеся Адамовіча ў Глушы на Бабруйшчыне.

На з’ездзе Саюза беларускіх пісьменнікаў (4 сакавіка 2017 г.) я ў сваім выступленні звярнуў увагу пра занябаны стан і лёс музеяў-сядзіб беларускіх пісьменнікаў: Васіля Быкава, Пятруся Броўкі, Максіма Танка, Максіма Гарэцкага, Алеся Адамовіча.

Марына Коктыш у газеце «Народная воля» (16 мая 2017 г.) пад рубрыкай «Праблема» правяла са мной гамонку «Радзім Гарэцкі: «Там зараз лужайка, на якой нічога няма – ні знака памятнага, ні шылды...» Цяжкі лёс сядзіб-музеяў класікаў беларускай літаратуры.

У газеце «Наша слова» (№23 ад 7 чэрвеня 2017 г.) за подпісам старшыні ТБМ А. Трусава надрукавана заява «Трэба захаваць вясковыя музеі» да кіраўніка Адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Качанавай Н. І., у якой гаворыцца аб гаротным стане вясковых літаратурна-мемарыяльных музеяў. Як прыклад – узгаданы музей Пятруся Броўкі ў в. Пуцілавічы, музей-лецішча Васіля Быкава ў Ждановічах, літаратурны музей Максіма Гарэцкага і будынак былой аптэкі ў в. Глуша, дзе хочуць зрабіць музей Алеся Адамовіча.

12. У манаграфіі «История аграрной науки Беларуси (XIX – начало XX в.) Ч.1 В.Г. Гусаков и др. (Мінск: Беларуская навука, 2017. – 310 с.) прыведзены даныя пра Г. І. Гарэцкага – эканаміста, дырэктара-арганізатара БНДІ сельскай і лясной гаспадаркі імя У.І. Леніна.

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

ДАКЛАДЫ

Міхась Мушынскі
(Мінск)

МАКСІМ І ГАЎРЫЛА ГАРЭЦКІЯ ЯК ВЫДАТНЫЯ ПРАДСТАЎНІКІ СЛЫННАЙ ДЫНАСТЫІ Ў ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ І НАВУКІ

У 2008 годзе ў серыі «Бібліятэка Бацькаўшчыны» і падсерыі «Людзі Беларусі» выйшла кніга, прысвечаная жыццю і дзейнасці класіка нацыянальнага прыгожага пісьменства Максіма Гарэцкага (1893–1938) і выдатнага беларускага вучонага-геолага Гаўрылы Гарэцкага (1900–1988). Аўтарам гэтай надзвычай каштоўнай кнігі з’яўляецца годны прадаўжальнік справы свайго дзядзькі і бацькі акадэмік Радзім Гарэцкі (нар. 1928).

У невялікай прадмове да кнігі праф. Д. Бугаёў гаворыць пра глыбокую змястоўнасць згаданай працы, а таксама і пра маштаб дзейнасці непасрэдна аўтара кнігі як вучонага і як актыўнага шматгадовага прапагандыста спадчыны братоў Гарэцкіх. Пералік навуковых, грамадскіх, ганаровых пасадаў, якія займаў і па-ранейшаму займае Радзім Гаўрылавіч, прыемна ўражае і выклікае непадробнае захапленне і глыбокую павагу да яго асобы.

Размову пра вынесеную ў назву даклада тэму я хацеў бы пачаць з высвятлення вось якога пытання. А ці не прыйшла пара распавесці ў навуковым асяроддзі гаворку наконт стварэння «Гісторыі дынастыі славетных беларускіх дзеячаў культуры і навукі»? Рэальнай падставай для такой размовы якраз і з’яўляецца дзейнасць прадстаўнікоў роду Гарэцкіх з Малой Багацькаўкі, якія і сапраўды пакінулі значны след у гісторыі айчынай культуры і навукі. Прычым, гаворка ідзе не толькі пра згаданых ужо Максіма, Гаўрылу Іванавіча, Радзіма Гаўрылавіча, але і пра Еўфрасінню Міхайлаўну Гарэцкую (1864–1935), Леанілу Усцінаўну Чарняўскую-Гарэцкую (1893–1976), Галіну Максімаўну (1921–2006) і Леаніда Максімавіча Гарэцкіх (1922–1944), Усяслава Гаўрылавіча Гарэцкага (1924–1909). Між іншым, думка пра вялікую культураўтваральную ролю сям’і Гарэцкіх – не новая. Паводле ўспамінаў Радзіма Гаўрылавіча, у пачатку 80-х на Агульнай сесіі АН БССР сакратар ЦК КПБ А. Т. Кузьмін меў з ім такую гаворку: «Я чуў, што ёсць думка ства-

рыць музей Максіма Гарэцкага. Падтрымліваю гэта, але прапаную пабудаваць музей-сядзібу ў Малай Багацькаўцы і зрабіць там музей усіх Гарэцкіх, бо рэдкі выпадак, калі людзі адной сям’і змаглі ўнесці такі вялікі ўклад у навуку і культуру краіны. Пагаварыце з бацькам». Гаўрыла Іванавіч «з вялікай удзячнасцю прыняў прапанову А. Т. Кузьміна» (с. 337), але пагадзіцца з тым, музей будзе пабудаваны і ў яго гонар, натуральна, не мог.

Дарэчы сказаць, змешчаны ў кнізе «Радавод сям’і Гарэцкіх», у якім фігуруе 79 імёнаў і прозвішчаў, – гэта фактычна і ёсць публічнае запрашэнне, прапанова навукоўцам распачаць працу над «Гісторыяй дынастыі славурых беларусаў», у тым ліку і дынастыі Гарэцкіх. Зусім відавочна, што вырашэнне такой маштабнай, складанай задачы запатрабуе ад даследчыкаў выключных творчых намаганняў. Шчыра кажучы, гэта задача хутчэй заўтрашняга дня. Але важна, каб яна, задача, была сфармулявана сёння, каб былі акрэслены, няхай і ў агульным плане, шляхі яе ажыццяўлення. А фактычнага матэрыялу для «Гісторыі дынастыі...» хопіць.

Папулярнасць серыі «ЖЗЛБ» – «Жыццё знакамітых людзей Беларусі» – яскравы доказ таго, што і «Гісторыі дынастыі...» абавязкова знойдуць свайго чытача. Але падрыхтоўчую работу, паўтараю, можна і трэба пачынаць ужо сёння. У гэтым плане выключна багаты матэрыял якраз і дае манаграфія Радзіма Гаўрылавіча. Тут шмат смелых наватарскіх рашэнняў. Фактычна мы бачым паспяховую спробу спалучыць у цэласным адзістве дзе змястоўныя манаграфіі: расповед пра пакутлівы жыццёвы і творчы шлях Максіма дапоўнены раздзелам пра трагічны лёс меншага брата. Манаграфіі ўзбагачаюць, узаемападсвечваюць адна другую, што і дае нечаканы эфект. Гэта надзвычай удалая аўтарская знаходка. А падключаныя фрагменты багатай перапіскі Гаўрылы Іванавіча з Ларысай Восіпаўнай (1902–1994) крыху пазнейшых гадоў – яшчэ адна гісторыя стасункаў двух людзей, адораных вялікім пачуццём узаемнага кахання.

Інакш кажучы, у кнізе, ужо з раздзелаў пра дзяцінства братоў і іх школьныя гады, пра пачатак літаратурнай дзейнасці Максіма чытач знойдзе шмат цікавых звестак, якія істотна пашыраюць яго ранейшыя ўяўленні. Асабліва багата новых матэрыялаў у раздзелах пра Першую сусветную вайну і пра вандроўкі цяжка параненага Максіма – гэта адбылося 27 жніўня 1914 г. – па шпіталях. Літаральна некалькі слоў пра гэтыя вандроўкі. Спярша Максім трапляе ў шпіталь яўрэйскай абшчыны ў Вільні, дзе знаходзіўся больш за два месяцы. «Рана канчаткова не зажывала» (с. 26). Вымушаны паехаць у Маскву, там апынуўся ў шпіталі ў Ляфортава, дзе «трымалі як у турме» (тамсама). З вялікімі цяжкасцямі

дабраўся да Мсціслава, дзе хвораму далі накіраванне ў шпіталь Магілёва. Там праляжаў тры месяцы, нарэшце яму зрабілі аперацыю: «хірург без наркозу шчыпцамі выцягнуў з раны асколак» (с. 27–28). Пасля аперацыі – новае падарожжа – у Маскву, у шпіталь Маскоўскага біржавога і купецкага таварыства. Тут «камісія прызнала Максіма здравым і накіравала на фронт» (с. 28). А гэта ўжо новае блуканне па пакутах з новымі выпрабаваннямі на мужнасць.

Трэба адзначыць, што пры ўсіх цяжкасцях у Максіма не знікала жаданне пісаць. Праўда, доўгі час творчага натхнення не з’яўлялася... Тым не менш Максіму пашчасціла зведаць літаратурную «гжацкую восень», калі з-пад яго пяра з’явіліся творы, якія па праву ўвайшлі ў скарбонку беларускага прыгожага пісьменства: апавяданні «Маці», «Хадзяка», «Генерал», «Амерыканец», «Прысяга», «Асілак», «Дзве сястрычкі», урывак з рамана «Крыж» – «На гаі» (усе – 1916 г.).

У невялікім раздзеле «Жыццё ў Смаленску» (с. 33–38) таксама багата новых звестак, якія дапамагаюць скласці болей канкрэтнае ўяўленне пра братоў і пра тыя абставіны, у якіх яны аказаліся. Так, у лістападзе Максім прыехаў у Смаленск і медкамісія «вызначыла яго ў нестраявыя» (с. 33), і Гаўрыла – у студзені 1918 г. – прыязджае да Максіма, які дапамог яму ўладкавацца на працу ў эканамічны аддзел Смаленскага Саўдэпа. Ды раптам Гаўрыла захварэў на «плямісты тыфус». Старэйшы брат наведвае малодшага ў бальніцы «кожны дзень». Пісульткі, якія адсылаў Гаўрыла з палаты, «адзін час... былі мала зразумелыя» (тамсама), бо напісаны, «відаць, у непрытомнасці». Праз нейкі час і Максім «цяжка захварэў на іспанку» (с. 34), думаў, што сухоты. Як бачна, зашмат выпрабаванняў выпала на долю абодвух. Калі старэйшы крыху ачунаў, узяўся за складанне слоўнічка.

Значнай падзеяй для братоў была сустрэча з Янкам Купалам, які ў той час жыў у Смаленску разам з маладой жонкай Уладзіславай Францаўнай. Иван Дамінікавіч – ён у ліпені 1918 г. перахварэў на дызентэрыю – часта запрашаў Максіма ў госці, разам з ім быў і Гаўрыла. Цікавы момант: Купала і Гарэцкі ў кастрычніку 1918 г. запісваюцца слухачамі факультэта гісторыі мастацтваў Смаленскага аддзялення Маскоўскага археалагічнага інстытута. І Максім ад свайго імя і ад імя Купалы просіць даць ім дазвол карыстацца кнігамі і матэрыяламі Архіўнай Камісіі. І вось які подпіс зрабіў ён у прашэнні: «составитель русско-белорусского словарика М. Горецкий (с. 35). І на самай справе Максім з дапамогай брата напружана працаваў над стварэннем «Руска-беларускага слоўніка», які і пабачыў свет у канцы года. А Иван Дамінікавіч у тыя ж часы праяўляе жывую зацікаўленасць «Словам аб палку Ігаравым» і праз год (3.X.1919) робіць першы поўны праявічны пераклад «Сло-

ва...» на беларускую мову, а М. Гарэцкі свой пераклад ажыццявіў у 1920 годзе. У канцы 1918 г. Гаўрыла павёз згаданы слоўнік у Мінск, дзе здаў яго загадчыку Кнігарні Алесю Гаруну. Там жа ён пазнаёміўся з Я. Лёсікам, С. Ракам-Міхайлоўскім, З. Бядулем. Новыя імёны актыўных адраджэнцаў – гэта і значнае пашырэнне творчых кантактаў, пашырэнне сферы літаратурна-грамадскай дзейнасці.

З выкладзенага бачна, якое багацце матэрыялаў нясе ў сабе кожны раздзел манаграфіі. І колькі страчваюць даследчыкі жыцця і творчасці братоў Гарэцкіх, калі гэты матэрыял прыводзіцца ў скарачаным выглядзе, паасобнымі вытрымкамі. Сказанае ў аднолькавай ступені датычыць і ўсіх іншых раздзелаў кнігі, у тым ліку раздзелаў «Арышт Максіма» і «Арышт Гаўрылы. Смерць Ганулі». Яны багатыя на падрабязнасці, праніклівыя псіхалагічныя характарыстыкі.

Годным завяршэннем фундаментальнай манаграфіі стаў апошні раздзел – «Вяртанне на Бацькаўшчыну», у якім аддадзена належнае даследчыкам-гарэцказнаўцам: тут зроблены высокапрафесійны агляд навуковых даследаванняў Гаўрылы Іванавіча і гісторыка-літаратурных прац, прысвечаных Максіму Іванавічу. Згадваюцца многія і многія імёны вучоных, літаратурных крытыкаў, вядомых пісьменнікаў, якія актыўна дапамагалі вяртання і выданню спадчыны братоў, з аб'ектыўных пазіцый ацэньвалі іх пераходзячае значэнне, іх месца ў гісторыі айчыннай культуры і навукі.

Паколькі час, адведзены на выступленне, абмежаваны, я вымушаны спыніцца толькі на асобных момантах з жыцця Гаўрылы Іванавіча. Мне як аўтару кнігі «Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі» (2008, 2013) не хацелася паўтарацца, таму і аддадзена перавага асобе Гаўрылы Іванавіча, выказванні, ацэнкі, погляды якога на айчынную культуру, сцэнічнае, тэатральнае мастацтва, літаратуру, а таксама на пытанні педагогікі, выхавання дзяцей уяўляюць выключна вялікую цікавасць.

Пачну размову з разгляду эпізода, які Гаўрыла Іванавіч згадвае ў лісце да Ларысы Восіпаўны Парфяновіч ад 2 ліпеня 1943 года, – гэта вечар, прысвечаны другой гадавіне з дня смерці Янкі Купалы. Тут высокая ацэньваюцца выступленні М. Танка, П. Глебкі, П. Броўкі, П. Пестрака, А. Астрэйкі, якія чыталі вершы пра вялікага песняра. Разам з тым агульная ацэнка праведзенага мерапрыемства аказалася, на здзіўленне, вельмі крытычнай. Вечар «быў арганізаваны зусім дрэнна, нядбайна». Ніякага параўнання з тым, як ушаноўвалі 100-годдзе Шаўчэнкі ў Уфе. Там была ўлічана «кожная драбніца. А тут – усё было ў бязладзды». Вялікая канцэртная зала «была пустая», бо запрашалыя карткі паліслі са спазненнем. Не было кветак ля партрэта. І партрэт кепскі. Ніхто з украінскіх і рускіх паэтаў не выступаў. Канцэртная частка «была зробле-

на няўдала». «Зусім кароценькі быў вечар» (с. 213). І толькі выступленні майстроў паэтычнага слова, зазначае Гаўрыла Іванавіч, крыху зменшылі пачуццё горычы: «жыве і век будзе жыць Янка Купала, беларускае слова і культура, жыць будзе вечна беларускі народ» (*тамсама*).

Прыведзеныя фрагменты заслугоўваюць выключнай увагі ў святле і да сённяшняга дня не вырашанага пытання – як і чаму загінуў Купала? Варта здзіўлення тое, што сведчанні акадэміка Г. Гарэцкага і да гэтага часу не ўведзены ў шырокі навуковы ўжытак і не выкарыстоўваюцца купалазнаўцамі. А між тым літаральна кожная дэталі з пералічаных мерапрыемстваў міжвольна сведчыць аб тым, што тут нельга гаварыць толькі пра няшчасны выпадак. Арганізатары вечара памяці паэта, не хаваючыся, адкрыта дэманстравалі нешматлікім прысутным, што яны свядома не збіраюцца, як і год таму, надаваць жалобнаму мерапрыемству шырокае грамадскае гучанне. Лагічна, што «зусім кароценькі быў вечар». А таму няхай і зала застаецца «пустой». Невялікая, маўляў, страта. І шукаць болей выразны, болей прадстаўнічы партрэт Купалы не станем. І кветкі, каб упрыгожыць партрэт, таксама не абавязкова набываць. Абыйдзецца і без кветак!

А цяпер пра паводзіны рускіх і ўкраінскіх пісьменнікаў. Пагадзіцеся, гэта ж неверагодная з’ява, каб ніхто з тых паэтаў, чые вершы пясняр на працягу многіх гадоў перакладаў на беларускую мову, дружна, нібыта па камандзе, ухіліліся ад публічнага выступлення ў гонар паэта, які заўчасна пайшоў з жыцця!

Што датычыць рэзка негатыўнай ацэнкі Ларысы Пампееўны Александроўскай, дык і тут ёсць адзін таксама не высветлены момант, звязаны з невядомай асобай, якую бачылі побач з Іванам Дамінікавічам у апошнія хвіліны яго зямнога жыцця. Даходзілі чуткі, што такой асобай была менавіта Александроўская ці жанчына, падобная на яе.

А цяпер адгорнем старонкі кнігі, дзе Гаўрыла Іванавіч падрабязна ўзнаўляе свае ўражанні ад Беларускай дэкады, якая адбылася ў лютым 1955 г. у Маскве. Вось, у прыватнасці, яго ацэнка спектакля «Несцерка». Гаўрыла Іванавіч быў у такой ступені ўсхваляваны ўбачаным, што «слёзы паліліся... ручаём, усё сэрца растапілася, расчулілася, як ніколі». «Я плакаў, – прызнаецца ён, – і ад горкага суму, і ад вялікай радасці, і ад няздзейсненых мараў» (с. 283). Вучоному – і гэта вельмі натуральна – у такія хвіліны ўзрушанасці з асаблівай сілай захацелася як мага хутчэй вярнуцца на Радзіму, «да родных гоняў, да родных краявідаў, Зямлі, людзей, хоць на схіле дзён» (*тамсама*).

З такім жа шчырым пачуццём замілаванасці піша і пра ўдзельнікаў спектакля – пра А. Ільінскага, Ц. Сяргейчыка. І пра тых, хто браў удзел у выставе беларускай кнігі, дзе прысутнічалі: Уладзіслава Францаўна,

П. Глебка, А. Куляшоў, К. Крапіва, І. Гурскі, Я. Мазалькоў. Гаўрыла Іванавіч аддаў перавагу ўрачыстаму адчыненню літаратурнай часткі дэкады, пасля якога паэты будуць чытаць вершы. «Такім чынам, – з радасцю кажа Гаўрыла Іванавіч, – я пачую сёння роднае, чыстае, крышталёвае слова ад найлепшых носьбітаў беларускай культуры» (с. 284).

І што ж аказалася ў рэальнасці? Калі «Страшны двор» з галоўным выканаўцам Л.Бражнікам («такі ж выдатны ён, як і М. Ворвулеў») спадабаўся і Радзіму, і Славіку, дык Гаўрыла Іванавіч быў моцна расчараваны. Так, даклад П. Брўкі зацягнуўся на 35–40 хвілінаў. Іншыя паэты таксама не спраўдзілі надзеі. Куляшоў, у прыватнасці, мог выбраць і «нешта больш мастацкае», чым «Да аб'яднаных нацый». П. Панчанка, П. Глебка, К. Крапіва, К. Кірэнка, А. Зарыцкі, М. Калачынскі, М. Танк – усе чыталі добра вядомыя вершы. Такім жа шляхам пайшлі і спевакі. Палова – не арыгінальнае, не беларускае. І выкананне – сярэдняе і ніжэй сярэдняга. І хор Шырмы не спадабаўся – «усё нейкае статычнае, пазбаўленае жыцця». З «Варагам», які нязменна выконвае хор, затопіцца сам Шырма, і яго хор» (с. 285). Не пашкадаваў Гарэцкі-крытык і славытых беларускіх салістаў. «Млодэк паяла старое-перастарэлае, як і яна сама, проста брыдка». Ворвулеў добра выканаў дзве рускія песні і адну старую, што паяў дзесяць год назад – «Не буду жаніцца» (*тамсама*). Адно сучасныя – аркестр народных інструментаў. Але гэтага аказалася мала, каб хоць крыху палепшыць прыкрае ўражанне ад уесаюзнага агляду дасягненняў беларускага нацыянальнага мастацтва.

Як бачым, Гаўрыла Іванавіч прадэманстраваў высокі прафесіяналізм, сталасць крытэрыяў ацэнкі. Ён – супраць правінцыялізму, супраць зацыклівання на звыклым, даўно вядомым. Гарэцкі хоча, каб беларускае слоўнае, сцэнічнае, музычнае мастацтва, якое захоўвае нацыянальную аснову, выяўляла ментальнасць беларускага народа. Каб яго стваральнікі ўвесь час шукалі новае, тое, што з найбольшай паўнатай і глыбінёй раскрывае непаўторнасць, адметнасць душы народа.

А тое, што падыход да ацэнкі прафесійнага ўзроўню выканаўчых калектываў быў аб'ектыўны, непрадузяты, пацвярджаецца літаральна на кожным кроку. Так, Гаўрыла Іванавіч ахарактарызаваў оперу Я. Цікоцкага «Дзяўчына з Палесся» як твор, у якім няма герояў, няма ўяўлення пра іх характары, іхнюю душу і пачуцці. Тут – «усё штампаванае, прымітыўнае, шаблоннае, не вартае оперы». Музыка Цікоцкага «зусім шэрая, абыхавая, без мелодый, без арыі...» Адзінае, што можа выклікаць пазітыўныя эмоцыі, дык гэта багатыя дэкарацыі. Але, гаворыць у заключэнне Гаўрыла Іванавіч, «як няма оперы без герояў, так няма оперы і без музыкі» (с. 286). «Беларускай оперы, на вялікі жаль, усё яшчэ няма» (*тамсама*).

У цэлым жа, «нягледзячы на вялікія хібы і незадачы», дэкада ў агульнай ацэнцы някепская. Пэўныя поспехі ёсць у паэзіі, прозе, драматычным тэатры, троху ў народных спевах (Цытовіч) музыцы (Жыновіч). «А наогул – поспехі ўмеркаваныя». Тлумачыцца такое становішча слабым прытокам моладзі, адсутнасцю «таленавітых драматургаў» (с. 287).

Прыведзеныя тут лаканічныя вытрымкі з лістоў Гаўрылы Іванавіча ўяўляюць бясспрэчную каштоўнасць. Бачна, з якімі высокімі патрабаваннямі падыходзіць вучоны да беларускай культуры, да грамадзянскай пазіцыі кожнага творцы як высокага прафесіянала, які нясе персанальную маральную адказнасць за будучыню таго ці іншага віду мастацкай дзейнасці.

Гэтакую ж цікавасць выклікаюць і педагогічныя погляды Гаўрылы Іванавіча. Калі чытаеш старонкі, на якіх выкладаюцца яго рэкамендацыі сынам адносна выбару імя далейшай прафесійнай дзейнасці, нават месца пажаданага адпачынку, міжвольна ўзнікаюць думкі: адкуль такая глыбіня ведаў бацькі ў галіне педагогікі, псіхалогіі, медыцыны? Выбар прафесіі ён звязвае з адпрыроднымі схільнасцямі сыноў, іх патэнцыйнымі магчымасцямі. Так, у лісце ад 26 лістапада 1950 г. Гаўрыла Іванавіч піша аб тым, што Славучку не трэба ехаць настаўнікам ні ў Малдавію, ні на Украіну. Па-першае, «рускую мову і літаратуру лепш выкладаць рускім». Па-другое, паколькі Славунька больш захапляецца творчасцю Лермантава, а не Пушкіна, дык яму лепей пачынаць не з пушкінскай Малдавіі, не з Украіны, а з лермантаўскага паўночнага Каўказа. «Тут і асабістае Тваё жыццё расквітнее». Стэпы і блізкасць гор і мора ўмацоўваюць «твае фізічныя і духоўныя здольнасці» (с. 254).

Такімі ж прадуманымі і ўзважанымі былі рэкамендацыі Гаўрылы Іванавіча і студэнту-дыпломніку Радзіму, які часта хварэў на ангіну, а гэта давала ўскладненне на сэрца. Вось чаму бацька раіў яму абраць месцам працы больш цёплы клімат Прычарнамор'я ці Перадкаўказзя. Вельмі непажаданай была практыка Радзіма на Абі, бо яму ў першую чаргу патрэбны сонца, мора, рэгулярны адпачынак. Вядома, найлепшым варыянтам была б праца на Беларусі. Там ён напоўніцу выявіць свае здольнасці, там – сапраўдная крыніца натхнення. Бацька верыць у гаючую сілу роднай зямлі, беларускай прыроды. Калі Гаўрыла Іванавіч пазбаўлены магчымасці паехаць на Беларусь, дык няхай, кажа ён, хоць сын зробіць такую спробу. Бацька, аднак, хутка пераканаўся ў тым, што Радзім не пагаджаецца з ягонымі довадамі. І ён «вырашыў не прычыць». І ўсё ж канчаткова не здаўся. Гэта бачна з яго ліста да Мікалая Сямёнавіча Патолічава. У лісце выкладзена поўная трагізму біяграфія выдатнага вучонага, якую нельга ўспрымаць спакойна.

Сапраўды! Арышт у 1930 годзе.

Замест расстрэлу – 10 гадоў адбыцця кары ў канцлагеры.

У 1934 г. за работу на Беламорбудзе і Тулумбудзе вызвалены і пакінуты працаваць геолагам па вольным найме ў сістэме МВД (МУС).

1937 г. – паўторны арышт па старой справе. Але праз 40 дзён вызвалены.

1938 г. – арыштаваны ў трэці раз. 14,5 месяцаў сядзеў, але зноў вызвалены (с. 257–258).

Калі чытаеш вось такія жahlівыя звесткі, непазбежна паўстае пытанне: адкуль Гаўрыла Іванавіч чэрпаў унутраныя сілы, дзе шукаў і знаходзіў маральнае апірышча, прагу жыць і працаваць? З гісторыі вядома, што многія людзі – і маладога веку і старэйшыя – і не пры такіх жорсткіх, не пры такіх бесчалавечных умовах часта ўнутрана ламаліся. У іх не хапала мужнасці, сілы волі, сілы духу змагацца, цяпець здзек, пакуты. Чаму ж у багацьцяўскага інтэлігента гэтых сіл хапіла, і ён выйшаў сапраўдным пераможцам у няроўным змаганні з антыгуманнай сістэмай?

У пошуках адказу на пастаўленыя пытанні, а яны датычылі таксама і асобы Максіма Іванавіча, якраз і трэба пазнаёміцца са зместам кнігі Радзіма Гарэцкага, якая не пакіне чытача абіякавым, раўнадушным, бо гаворка тут ідзе пра сапраўдных волатаў духу, якія ўвайшлі навечна ў гісторыю айчыннай і сусветнай літаратуры і навукі, гісторыю нацыянальнай культуры як яскравае ўвасабленне велічы і несмяротнасці беларускага народа.

Радзім Гарэцкі
(Мінск)

ГАЎРЫЛА ГАРЭЦКІ – ЭКАНАМІСТ І ГЕОЛАГ

У ліпені 1924 года Г. Гарэцкі скончыў эканамічны факультэт Ціміразеўскай (Пятроўскай) акадэміі і быў прыняты ў аспірантуру Навукова-даследчага інстытута сельскагаспадарчай эканомікі, дзе пачаў пісаць манаграфію «Народны прыбытак Беларусі (Национальный доход Белоруссии)». Адначасова ён выкладаў эканамічную геаграфію ў Камуністычным універсітэце нацыянальных меншасцяў Захаду на беларускім аддзяленні. На наступны год Гарэцкі пераехаў у Горкі, дзе працаваў дацэнтам, загадчыкам кафедры эканамічнай геаграфіі Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі. У 1926 г. выйшла з друку яго вялікая манаграфія пра народны прыбытак Беларусі і артыкулы «Сельская гаспадарка Гомельскай губерні» і «Население Гомельской губернии». У апошніх ён пераканаўча даказаў, што Гомельшчына

найбольш блізка да Беларусі, а не да Расіі і Украіны, а гэта паспрыяла яе ўключэнню ў склад БССР. Улетку Гарэцкі выязджаў у экспедыцыю, дзе праводзіў эканамічны профіль у Маскоўскай вобласці і Беларусі, пра які напісаў вялікі раздзел «Экономический профиль Петровско-Разумовское – Дурыкино» і які выйшаў у манаграфіі Г. И. Горецкий, С. М. Малышев, А. А. Рыбников «Экономическое влияние Москвы на организацию сельского хозяйства области» (1927). А.В.Чаянаў у прадмове да кнігі адзначыў навізну метада Г. И. Гарэцкага і значную перспектыву для «исследования ещё неизученных пространств».

У пачатку 1927 г. Гаўрылу Гарэцкага ўрад БССР прызначыў дырэктарам-арганізатарам Беларускага навукова-даследчага інстытута (БНДІ) сельскай і лясной гаспадаркі імя У.І. Леніна пры СНК БССР у Менску. Менавіта цяпер, у 2017 г. – 90-годдзе гэтага Інстытута. Гарэцкі распрацаваў статут, структуру новага інстытута, напямкі дзейнасці, праграму даследаванняў і план працы, прычым усё гэта падначаліў таму тыпу народнай гаспадаркі, які быў выяўлены пры вывучэнні нацыянальнага прыбытку Беларусі. Чарвякоў, Галадзед і іншыя кіраўнікі падтрымалі ўсе дакументы. Гарэцкі вылучыў новыя прынцыпы арганізацыі даследчай работы: 1) навуковыя ўстановы павінны быць створаны не па галінах сельскагаспадарчай навукі, а па галінах с.-г. вытворчасці; 2) навуковыя ўстановы павінны быць спецыялізаванымі. Усе навуковыя напямкі сельскай і лясной гаспадаркі былі сканцэнтраваны ў БНДІ, які меў 5 вялікіх аддзелаў: сельскагаспадарчай эканомікі і аграрнай палітыкі, раслінагадоўлі і прыкладной батанікі, жывёлагадоўлі і прыкладной заалогіі, меліярацыі і культуры балот, лясной гаспадаркі. Пры аддзелах існаваў шэраг галіновых (цэнтральная бульбяная, балотная, тарфяная, лясная, раслінагадоўчая, аховы раслін, лекавых раслін, свінагадоўчая, буйных рагатых жывёл і інш.), раённых (Горацкая, Віцебская, Тураўская, Палесская, Барысаўская, Магілёўская, Мінская і інш.) станцый; спецыяльных даследчых станцый (4 лясных, гідрамельіяратыўнай, меліяратыўна-гідратэхнічнай і інш.), навуковыя кабінеты, лабараторыі (цэнтральна-хімічная і інш.), Бюро сялян-даследчыкаў.

Гарэцкаму з цяжкасцю, але задалося дамагчыся пры інстытуце адкрыць аддзел «Белгеафізіка», які меў геафізічную абсерваторыю, метэаралагічную станцыю. Аддзел займаўся і іншымі геафізічнымі даследаваннямі (зямны магнетызм, сейсмалогія і інш.). Гаўрыла Іванавіч меркаваў, што ў далейшым на базе аддзела павінен быць створаны Гідраметэаралагічны інстытут. БНДІ выдаваў на беларускай мове штомесячны часопіс «Сельская і лясная гаспадарка Беларусі», які шырока рассылаў як у межах БССР, так і за яе межамі.

У Інстытут перайшла сельскагаспадарчая секцыя Інбелкульта і таму паміж інстытутамі была заключана дамова «ў мэтах канцэнтрацыі, планавага развіцця і ўзаемнай сувязі навуковых доследаў прыроды, гаспадаркі і культуры Беларусі». Гарэцкага тады ўвялі ў склад Прэзідыума Інбелкульта і Навуковай Рады як правадзейнага члена з правам рашаючага голасу. Да працы ў БНДІ Гарэцкаму задалося прыцягнуць значную колькасць самых вядомых прафесараў, шэраг з якіх пазней былі абраны акадэмікамі.

У канцы 1927 г. Інбелкульт разам з БНДІ сельскай і лясной гаспадаркі і Наркаматам асветы па заданні Дзяржплана СССР распрацавалі пяцігадовы план развіцця навукова-даследчай працы на 1928/29 – 1932/33 гады. Ужо праз два гады Інстытут стаў адным з самых буйнейшых навуковых устаноў, які высока ацанілі не толькі ў БССР, але і ва ўсім Саюзе. Некалькі разоў у Менск прыязджаў выдатны вучоны М.І. Вавілаў, які меў тут Беларускае аддзяленне Усесаюзнага інстытута прыкладной батанікі і новых культур. Вавілаву вельмі спадабаўся БНДІ, кірунак яго працы і сам кіраўнік. Абодва дырэктары падтрымлівалі працы інстытутаў. Сістэма даследчай справы БССР была прынята ў аснову рэканструкцыі даследчай справы ўсяго СССР, а на базе БНДІ выраслі два ўсесаюзныя інстытуты і шэраг беларускіх навукова-даследчых інстытутаў.

На VIII Усебеларускім з'ездзе Саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў (1927) Г. Гарэцкага абралі кандыдатам у члены Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта БССР, а на наступным з'ездзе (1929) – членам ЦВК БССР.

Гаўрыла Гарэцкі вельмі многа працаваў у самых розных напрамках: навукова-арганізацыйных, грамадскіх, навуковых. Яго абіралі членам Савета Беларускага цэнтральнага саюза сельскагаспадарчых і прамысловых таварыстваў (Белсельсаюза), членам Прэзідыума Камітэта па хімізацыі народнай гаспадаркі пры СНК БССР, у Цэнтральнае бюро краязнаўства пры Інбелкульце, эканамічную секцыю Навуковага таварыства пры БДУ, Камісію перспектываўнага планавання Дзяржплана БССР, у Цэнтральнае Бюро секцыі навуковых працаўнікоў БССР і г. д.

Г. Гарэцкі актыўна ўдзельнічаў у пасаджэннях СНК БССР, сесіях ЦВК і інш. Ён выступаў з дакладамі і ўздымаў пытанні пра неабходнасць стварэння «Беларускага Цэнтральна-Прамысловага раёна, з цэнтрам у Менску», геаграфічнага размяшчэння прамысловасці, пашырэння геалагічных даследаванняў і пошукаў мінеральнай сыравіны (у тым ліку агранамічных руд), стварэнне навуковых устаноў і г. д.

У тыя гады Г. Гарэцкі зрабіў шэраг вельмі грунтоўных і цікавых прац у галіне дэмаграфіі. Па матэрыялах сваіх камандзіровак у Польш-

чу, Германію і Данію (1926, 1927 гг.) ён напісаў манаграфію «Межы Заходняй Беларусі ў Польшчы (Нацыянальны склад насельніцтва Заходняй Беларусі)» (1928) на беларускай мове з вялікім рэзюме па-ангельску. Ён вызначаў сапраўдныя этнічныя межы Беларусі і асабліва дасканала – заходнюю. Праца зацікавіла грамадскасць і яе аўтар быў запрошаны прачытаць лекцыі ў Кембрыдж.

У часопісе «Польшыя» (1929, № 5) Г. Гарэцкі надрукаваў цікавы артыкул «Нацыянальныя асаблівасці насельніцтва БССР і беларускага насельніцтва СССР паводле перапісу 1926 г.» У дачыненні да насельніцтва ўсяго СССР аўтар зрабіў такі сумны вывад: *«...беларусы перажываюць працэс асіміляцый выключнай моцы, які ставіць беларусаў на ўзровень (у гэтых адносінах) да найбольш «някультурных» нацыянальнасцяў СССР, што стаяць на грані ўжо фізічнага зьмянішэння і вымірання (камчадалы, асыякі і да т. п.)»*.

14 кастрычніка 1928 г. у газетах Беларусі была апублікавана пастанова ЦВК і СНК БССР «Аб рэарганізацыі Інстытута беларускай культуры ў Беларускаю акадэмію навук». Пачалося абмеркаванне аб структуры і накірунку дзейнасці БАН. Г.Гарэцкі напісаў адпаведную запіску «Аб арганізацыйных прынцыпах будаўніцтва Акадэміі навук», у якой адзначыў, што БАН павінна сканцэнтраваць і планаваць усю навукова-даследчую працу; складацца не толькі з кафедраў, але і з інстытутаў як комплексных, так і спецыяльных; уключаць навуковыя дысцыпліны не толькі ў галіне культуры і прыроды, але і ў галіне тэхнікі і гаспадаркі і інш. 26 снежня 1928 г. шэраг вядомых вучоных БССР спачатку былі абраны спецыяльнай камісіяй, а затым пастановай СНК БССР былі зацверджаны ў званні членаў БАН. 1 студзеня 1929 г., у дзень 10-годдзя БССР і Кампартыі рэспублікі, урачыста правялі ўстаноўчы сход БАН. Гаўрыла Гарэцкі таксама быў у ліку першых акадэмікаў-заснавальнікаў БАН, прычым самы малады (28 гадоў) за ўвесь час існавання Акадэміі навук Беларусі.

Стварэнне БАН прыйшлося на 1929 – год «вялікага пералому», калі Савецкі Саюз ператварыўся ў «архіпелаг ГУЛАГ». Незадаволенасць выклікала і БАН, якая здавалася бальшавікам занадта нацыянальнай. Пачаліся ганенні супраць «нацдэмаў». У 1930 г. па інспіраваных АДПУ справах «Саюз вызвалення Беларусі» (СВБ) і «Беларускі філіял працоўнай сялянскай партыі» з БАН было арыштавана 33 вучоных, што склала амаль 1/3 усяго складу акадэміі, якая ў той час налічвала каля 100 навуковых супрацоўнікаў. Па першай справе Максіма Гарэцкага асудзілі да 5 гадоў высылкі ў Вятку, а Гаўрылу Гарэцкага – да вышэйшай меры пакарання (расстрэлу) з заменай гэтага пакарання заключэннем у канцлагер тэрмінам на 10 гадоў. Яго ў цяплушцы давезлі да Кемі на беразе Белага мора – сталіцы СЛОНА (Салавецкага лагера асобага назначэн-

ня), а пазней у Мядзведжую Гару на будаўніцтва Беламорска-Балтыйскага канала. Вось так скончылася праца акадэміка Г. Гарэцкага ў галіне эканомікі.

Як я даведаўся ўжо ў 90-х гадах мінулага стагоддзя з кнігі Куценко А. Н., Смирнов Н. Д. «Ордена Советских республик» (Донецк, 1966. С. 267) у 1930 годзе Г. І. Гарэцкі быў узнагароджаны ўрадам БССР ордэнам Працоўнага Штандарту БССР, аб чым ён сам так ніколі і не даведаўся. Тады ордэн змянілі на ордэр – і ўзнагароджаны выдатны акадэмік адразу стаў зняволеным «нацдэмам» – «ворагам народа».

Дзейнасць Гарэцкага як эканаміста высокая ацэньваў не толькі ўрад БССР, але і шэраг калег. Так, вядомы вучоны, палітычны і грамадскі дзеяч Аркадзь Смоліч, які таксама быў арыштаваны па справе «СВБ» даў паказанні пра Гарэцкага: « [...] Г. И. Горецкий является сторонником и проповедником самых быстрых темпов индустриализации БССР, самых больших размеров капитальных вложений, как в индустрию, так и в сельское хозяйство, так как таким путём Белоруссия наиболее быстро может ликвидировать свою экономическую отсталость. [...] умел он достаточно широко и своевременно поставить вопрос о развитии исследовательского дела и о его финансировании. По его плану и под его руководством была открыта при БАН первая в СССР кафедра теории штандорта¹ народного хозяйства. Будучи хорошо знакомым с условиями и особенностями сельского хозяйства БССР, Г. Горецкий в последние годы усиленно подчёркивал необходимость организации научной работы и капитального строительства, исходя из перспектив генплана. В этом отношении он опережал всех известных мне экономистов БССР. Для практической работы он нередко выставлял положения, которые только впоследствии стали насущнейшими плановыми установками».

Пра манаграфію Г. Гарэцкага «Народны прыбытак Беларусі (Национальный доход Белоруссии)» сучасны вядомы эканаміст Віталь Бусько² адзначаў:

«... Гарэцкі быў прыхільнікам збалансаваных гандлёвых сувязей Беларусі з тымі краінамі, з якімі гэта эканамічна выгадна. І сёння ў нашай краіне гэтаксама востра стаіць пытанне выбару найбольш выгадных гандлёвых партнёраў, збалансаванага спалучэння сувязей з Усходам і Захадам».

Дырэктар Інстытута эканомікі НАН Беларусі акадэмік П. Г. Нікіценка і ст. навуковы супрацоўнік гэтага Інстытута В. М. Бусько так

¹ Штандорт – навука аб рацыянальным размяшчэнні вытворчасці.

² Бусько, В. Хацелася Радзіме памагчы... / В. Бусько // Полымя. – 1998. – № 10. – С. 215.

ахарактаразавалі манаграфію: *"Названная выше работа Гавриила Ивановича Горецкого была первой монографией в республике, в которой давалось комплексное описание хозяйственной специфики нашей страны, показывалось, что по отдельным показателям Беларусь не только не отставала, но и опережала Россию. Некоторые выводы учёного не потеряли своей актуальности и сегодня. Работа эта свидетельствовала о склонности Горецкого к глубоким исследованиям, о его большой эрудиции и способности к фундаментальным обобщениям. По предмету, который исследовал, он изучил труды практически всех наиболее известных экономистов Запада и России, смело вступал в полемику с признанными авторитетами, пытался решать самые актуальные экономические проблемы, что вставали перед республикой. Характерно, что предисловие к монографии написал крупнейший специалист в области экономики сельского хозяйства профессор А. А. Рыбников"*³.

Пра працы, у якіх сцвярджалася неабходнасць уключэння Гомельшчыны ў склад БССР, акадэмік П. Г. Нікіценка і В. М. Бусько падкрэслілі: *«О практической ценности исследований Горецкого можно исходить по использованию его доводов Госпланом БССР при разработке докладной записки в правительство республики, в которой обосновывалась целесообразность включения Гомельщины в состав БССР. Уже в первой солидной экономической работе Гавриил Иванович показал себя как учёный, который поднимал глубинные проблемы для решения задач хозяйственного строительства республики»*⁴.

Яны так ацанілі дзейнасць Г. І. Гарэцкага: *"Гавриил Иванович Горецкий занимался экономическими вопросами не более как пять лет. Однако он оставил яркий след в истории нашей экономической науки. Многие высказанные им положения сохраняют актуальность и сегодня. Например, необходимость развития рыночных отношений как важнейший фактор экономического роста, важность для экономики Беларуси внешнего рынка, творческое использование мирового опыта хозяйствования с учётом особенностей республик, при разработке стратегии — опора на направления эволюционного развития страны, выяснение конкретных приоритетов в экономической политике и другие"*⁵.

У Мядзведжай Гары Г. Гарэцкаму пашанцавала: недалёка ад яго барака знаходзілася Геалбаза, куды 19 верасня 1931 г. ён з вялікім

³ Никитенко, П. Г. Они были первыми академиками-экономистами Беларуси / П. Г. Никитенко, В. Н. Бусько. — Минск. Из-во «Право и экономика», 2001. — С. 36.

⁴ Тамсама, с. 33,

⁵ Тамсама, с. 44.

хваляваннем звярнуўся. Пасля размовы з галоўным геалагам А. М. Гурэвым і інжынерам-геалагам У. С. Токаравым (абодва вольнаёмныя) Гарэцкага ўзялі з выпрабавальным тэрмінам на працу памочнікам малодшага тэхніка Варвары Гулінай – як пажартаваў Гурэў: «Будзеце помВар». Так былы акадэмік-эканаміст ступіў на яшчэ невядомую сцежку новай спецыяльнасці – геалогія. Гарэцкі працаваў з ранку да позняга вечара, ды так паспяхова, што яго ў канцы верасня перавялі навукова-тэхнічным супрацоўнікам Геалбазы, а яшчэ праз паўгода – старшым інжынерам-геалагам. 1931 год стаў пачаткам, а канал ББК – калыскай геалагічнай дзейнасці Г.І. Гарэцкага.

Ужо ў 1933 г. Гарэцкі напісаў першыя тры самастойныя справаздачы і першую друкаваную працу па геалогіі – артыкул «Геологическая характеристика Водораздельного канала» (часопіс «За качество», дадатак да газеты «Перековка»).

У кастрычніку 1934 г. Г. Гарэцкі быў вызвалены: за добрую працу тэрмін заключэння быў значна скарачаны. Яго адпусцілі на зусім кароткі час з'ездзіць да бацькоў у Малую Багацькаўку і забраць сям'ю, але раілі застацца працаваць на ББК. Яго прызначалі на пасаду начальніка Туломскай інжынерна-геалагічнай партыі, а затым – старшага інжынера-геолага Туломбуда. Тут праводзіліся інжынерна-геалагічныя вышуканні пад Ніжне-Туломскую ГЭС, Кольскі канал і Верхне-Туломскую ГЭС.

Гарэцкія пасяліліся каля Мурманска – у пасёлку Кола (на беразе Кольскага заліва). Доўга жылі ў бараку – былой стайні, кожнае стойла якой было перароблена на маленечкія пакойчыкі. Атрымалі два: у адным начавалі маці і бацька Ларысы і малодшы сын, у другім – Лара, Гаўрыла і старэйшы сын.

У пачатку 1935 г. ад Парфіра прыйшоў ліст з жудаснай весткай: 4 сакавіка ў 2 гадзіны дня пасля аперацыі грыжы памёрла маці – Ефрасіння Міхайлаўна. Але ні Гаўрылу, ні Максіма на пахаванне маці не адпусцілі.

У лютым 1937 г. Гарэцкія пераехалі ў пасёлак Мурмашы – бліжэй да будаўніцтва ГЭС. На працы ў ББК Гаўрыла Іванавіч адразу зацікавіўся археалогіяй, а ў 1937 г. ужо змог надрукаваць у Маскоўскіх выданнях два артыкулы пра неалітычныя стаянкі Кольскага перашэйка і ў г. Кемі (Карэлія). Тады ж Гарэцкага прызначылі старшым геалагам аддзела даследаванняў Волгабуда, і ён з сям'ёй пераехаў пад Рыбінск, дзе меркавалася правесці геалагічныя працы пад стварэнне Рыбінскага мора і будаўніцтва ГЭС. Там жылі нядоўга, каля паўгода, бо Гарэцкага раптам выклікаў начальнік будаўніцтва Рапапорт і паведаміў, што з Масквы паступіў загад, каб усіх, хто некалі быў асуджаны па артыкуле 58-6 (шпіянаж), безадкладна звольніць. Ён параіў Гарэцкаму вярнуцца назад у Мядзведжую Гару і паступіць зноў на працу ў сістэму «Гідрапраек-

та», на якую гэты загад не распаўсюджваўся. Ён напісаў піскульку, каб Г. Гарэцкаму далі накіраванне ў Мядзведжую Гару.

Але там ужо ў кастрычніку 1937 г. Г. Гарэцкі быў арыштаваны, але ў пачатку снежня нечакана вызвалены. Аднак 8 траўня 1938 г. за Гарэцкім зноў прыехаў «чорны воран», а выпусцілі толькі праз 1 год і 8,5 мес. – 22 чэрвеня 1939 г. Гэта быў самы цяжкі арышт, калі зноў асудзілі да расстрэлу, а бясконцымі допытамі, здзекамі, голадам, карцэрамі, катаваннямі многіх даводзілі да самагубства. Гаўрыла быў на грані таго жа.

Як былога «ворага народа», Г. Гарэцкага нідзе не прымалі на працу. Ён на працягу больш месяца пісаў запыты амаль у 30 месцаў, нават ездзіў у некаторыя гарады – станоўчага адказу не было. Каб не губляць час, ён апрацоўваў геалагічныя матэрыялы, якія набіраў раней. Паслаў шэраг артыкулаў у друк. Вельмі цікавы сярод іх «Доледниковая кора выветривания на Кольском полуострове» (часопіс «Природа»), у якім упершыню была апісана новая з’ява ў геалагічнай гісторыі раёна.

Нарэшце ў жніўні прыйшла тэлеграма ад галоўнага інжынера будаўніцтва Салікамскага гідравузла (СГУ) Н.С. Сіманавы з запрашэннем на працу старшым геалагам Геалагічнага аддзялення 1-га раёна СГУ НКУС (пас. Ніжняе Мошава пад Салікамскам (Пермская вобласць)). Праз 10 месяцаў Гарэцкі быў пераведзены на пасаду галоўнага геолога. Праца была цікавая, вельмі адказная. Тут ён пазнаёміўся з вядомымі вучонымі з АН СССР Г.Ф. Мірчынкам, М.С. Шатскім, П.І. Праабражэнскім і інш., партыя якіх працавала ў тых жа раёнах. Тут Гарэцкі даведаўся і пра смерць сваіх братоў: Івана – ў Ленінградзе і Максіма – у пас. Вазжэль (Комі АССР).

У снежні 1940 г. Г. Гарэцкага перавялі ў Баравічы Наўгародскай вобласці, прызначылі галоўным геалагам Мсцінскага інжынерна-геалагічнага раёна для пабудовы на рэчцы Мста каскада гідраэлектрастанцый, каб забяспечыць энергіяй Ленінград. Але праз паўгода пачалася вайна. Гарэцкага мабілізавалі на абарончыя работы – ён быў прызначаны галоўным геалагам ва Упраўленне ваенна-палявога будаўніцтва Галоўабаронбуда Наркамата абароны і працаваў у Калінінскай, Ленінградскай, Валагодскай абласцях, пад Масквой. Праца была вельмі напружаная, умовы жыцця цяжкія, галодныя. Сям’я Гарэцкіх была эвакуіравана ва Удмурцію, у Іжэўск і раённы пасёлак Вавож. У ліпені 1942 г. Г. Гарэцкага прызначылі галоўным геалагам Камска-Чусаўскага бюро № 12 «Гідрапраекта» Галоўпрамбуда ў пас. Чунжына на р. Чусавой, якая ўпадае ў р. Каму. У гэтым раёне трэба было правесці інжынерна-геалагічныя вышуканні пад шэраг гідраэлектрастанцый. У Чунжына змаглі прыехаць Ларыса Восіпаўна з малодшым сынам. Г. Гарэцкага начальнік «Гідрапраекта» С. Я. Жук часта выклікаў у Маскву для абмеркавання

пабудовы шэрагу гідраэлектрастанцый і экспертызы іх праектаў. Ён тут сустрэкаўся са старшым сынам, якога перавялі на працу на аўтамабільны завод імя Сталіна (ЗІС), па магчымасці наведваў Ленінскую і іншыя бібліятэкі, дзе збіраў матэрыял па геалогіі Беларусі. У пачатку 1944 г. Г. Гарэцкага прызначалі на пасаду намесніка галоўнага геолога Бюро інжынернай геалогіі «Гідрапраекта» і галоўнага геолога экспедыцыі № 5, якая знаходзілася ў Чкалаўску (радзіма Валерыя Чкалава) на Волзе ў Горкаўскай вобласці. Шматлікія працы на Волзе і мінулыя на Урале вымагалі бясконцых камандзіровак ў розныя геалагічныя партыі. Былі доўгатэрміновыя камандзіроўкі ў Маскву, у час якіх Гарэцкі пільна пачаў займацца падрыхтоўкай дысертацыйнай працы.

16 лютага 1945 г. у Інстытуце геалагічных навук АН СССР адбылася абарона кандыдацкай дысертацыі Г. І. Гарэцкага на тэму «О роли местных географических условий в четвертичной истории на примере изучения Кольской и Туломской долин на Кольском полуострове». Праца дысертанта так была высока ацэнена апанентамі і членамі Вучонага Савета, што яны не толькі аднагалосна прагаласавалі за прысваенне ступені кандыдата геолога-мінералагічных навук, але, прызначыўшы яшчэ трэцяга апанента, працягнулі абарону на атрыманне вучонай ступені доктара навук – галасаванне было станоўчым з лікам 15 – «за», 2 – «устрымаліся». На жаль ВАК зацвердзіў толькі першую пастанову Вучонага Савета.

13 траўня 1946 г. Г. Гарэцкі прапанаваў Вучонаму савету Інстытута геалагічных навук АН СССР новую працу «Неогеновые и четвертичные отложения района Средней Камы между устьем Вишеры и городом Боровском» на суісканне вучонай ступені доктара геолога-мінералагічных навук, за якую ўсе 34 члены Вучонага Савета прагаласавалі станоўча.

Навуковая і навукова-арганізацыйная дзейнасць Г. Гарэцкага як эканаміста, так і геолога выклікае здзіўленне і павагу яго вялікім талентам, працаздольнасцю і мэтанакіраванасцю. За зусім кароткі час ён змог стварыць шэраг выдатнейшых навуковых манаграфій, а ўсяго за 4 гады як дырэктар-арганізатар БНДІ сельскай і лясной гаспадаркі наладзіць працу ўстановы і ўзняць яе на такі ўзровень, што Інстытут стаў прыкладам для інстытутаў аналагічнага напрамку ўсяго СССР. 3 канца 1931 г. Г. Гарэцкі самавукам пачаў авалодваць новай спецыяльнасцю і навукай – геалогіяй. Прыблізна праз 13 гадоў ён змог абараніць кандыдацкую дысертацыю (1945 г.), а на наступны 1946 г. – доктарскую. Умовы для таго, каб стаць вучоным у галіне геалогіі былі зусім неспрыяльнымі: да Х.1934 г. быў у Беламорска-Балтыйскім папраўча-працоўным лагера АДПУ; Х-ХІІ.1937 – арыштаваны; 8. V.1938–22. VI.1939 – арыштаваны, прысуджаны да расстрэлу; VII.1941–II.1942 – на абарончых работах.

Далейшая дзейнасць і жыццё геолога Г. Гарэцкага даволі добра вядома. Ён правёў інжынерна-геалагічныя вышуканні шматлікіх аб'ектаў: каналаў, гідравузлоў, гідраэлектрастанцый, вадасховішчаў, вадаправодаў, сістэм абваднення і арашэння і інш. Гарэцкі працаваў не толькі як спецыяліст вытворчасці, але як вучоны-геолог. Таму ён збіраў і апрацоўваў велізарны фактычны матэрыял. У выніку ён выдаў шэраг капітальных буйных манаграфій, якія з'явіліся падмуркам для стварэння новай навукі – палеапатамалогіі. Г.Гарэцкі атрымаў Дзяржаўную прэмію СССР – «За работы по палеопотамологии, строению аллювия и прарек Русской равнины в антропогене».

Больш 15 гадоў (з 1967 г.) Гарэцкі быў старшынёй Камісіі АН СССР па вывучэнні чацвярцічнага перыяду і савецкай секцыі Міжнароднай асацыяцыі па вывучэнні чацвярцічнага перыяду (INQA), а з 1982 г. – ганаровым членам Камісіі і INQA. У Беларусі ён быў адноўлены ў званні акадэміка АН БССР па геалогіі (1965), стварыў Беларускую антрапагенавую камісію; выдатную школу геологаў-чацвярцічнікаў, вядомую не толькі ў СССР, але і ва ўсім свеце; надрукаваў некалькі глыбокіх па зместу манаграфій і шматлікіх артыкулаў і г.д. Г. Гарэцкі атрымаў званне «Заслужаны дзеяч навукі БССР», Дзяржаўную прэмію БССР, шэраг ордэнаў і медалёў і інш. Гаўрыла Гарэцкі як вучоны ў галіне эканомікі (эканамічнай геаграфіі, а таксама дэмаграфіі), так і ў галіне геалогіі (геалогіі антрапагена, неатэктонікі, геамарфалогіі; а таксама ў археалогіі, геаграфіі, палеагеаграфіі) – яскравы прыклад поўнай адданасці навуцы пра любых жыццёвых умовах.

*Тамара Тарасова
(Мінск)*

«ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЕ ЛІТАРАТУРЫ» МАКСІМА ГАРЭЦКАГА ЯК ПЕРШАЯ СПРОБА СТАНАЎЛЕННЯ БЕЛАРУСКАГА ТЭАРЭТЫЧНАГА ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Кніга «Гісторыя беларускае літаратуры» М. Гарэцкага дае магчымасць гаварыць пра выдатныя здольнасці Гарэцкага-тэарэтыка, які заклаў падмурак беларускага тэарэтычнага літаратуразнаўства. Ахапіць у кароткім артыкуле ўсе аспекты тэорыі літаратуры немагчыма, спынімся на найбольш фундаментальных паняццях літаратуразнаўства, якія сустракаюцца ў «Гісторыі...».

Гарэцкі-тэарэтык не абмінае ўвагай ролю і значэнне фальклорнай традыцыі, у якой ён бачыць багаты эстэтычны вопыт народа. Вывучэнню фальклорных крыніц М. Гарэцкі прысвяціў вялікую колькасць старонак (с. 5–92). Такое ґрунтоўнае даследаванне фальклорных уплываў было надзвычай актуальным у той час, бо яно адбывалася на фоне навуковай дыскусіі 1920-1930-х гг. аб узаемастасунках літаратуразнаўства і фалькларыстыкі, аб пытаннях паэтыкі літаратуры і фальклору, праблеме пераходу ад фалькларызму асобных твораў і пісьменнікаў да літаратурна-фальклорных стасункаў у межах цэлых перыядаў і нацыянальных культур. Так, вядомы рускі і савецкі фалькларыст і літаратуразнавец Ю.М. Сакалоў пісаў: «... без внимательного учёта явлений фольклора теоретическое литературоведение не в состоянии построить прочной целостной системы научного знания» [2, с. 288]. Таму невыпадкова выданне «Гісторыі...» 1924 г. было дапоўнена М. Гарэцкім разглядам вуснай народнай паэзіі. Доследы вучонага паказалі, што творы фальклору (фальклор як мастацтва слова) могуць стаць паўнавартасным прадметам літаратуразнаўчага аналізу.

Зварт даследчыка да старажытнай літаратуры актуалізаваў важную тэарэтычную праблему перыядызацыі. Пытанні перыядызацыі літаратурнага працэсу не могуць быць вырашаны канчаткова і вычарпальна. прычына гэтага бачыцца ў новых падыходах да інтэрпрэтацыі мастацкага тэксту, у паглыбленні ведаў пра гісторыка-літаратурны кантэкст, у прыярытэтных дамінантах таго ці іншага часу.

Зыходзячы з якіх крытэрыяў рабіў перыядызацыю М. Гарэцкі ў пачатку XX ст.? Найперш важна адзначыць гістарычны падыход даследчыка. Ён улічвае ролю і месца кожнага этапа ў агульным працэсе гістарычнага развіцця народа: «Усю нашу літаратуру можна падзяліць на старую (да канца 18-га веку) і новую (ад пачатку 19-га веку да астатняга часу). Старая літаратура мела ў сваім развіцці чатыры важнейшыя перыяды, *першы* (10 - 12 век), калі ў ёй пераважалі царкоўныя творы ў балгарскай мове з нязначным пазнейшым уплывам нашае мовы; *другі* (13–14 век), калі наша мова зрабілася дзяржаўнаю ў Вялікім княстве Літоўскім і ўвайшла ў шырокі літаратурны ўжытак; *трэці* (15 – 16 век), калі старая літаратура дасягнула найбуйнейшага ўзросту; *чацвёрты* (17–18 век), калі яна стала падупадаць і зусім заняпала» [1, с. 93]. Перыядызацыя літаратуры гэтага часу абумоўлена ў М. Гарэцкага найперш гісторыка-храналагічным падыходам. Пазнейшыя перыяды развіцця мастацтва слова даследчык характарызуе з улікам ідэйна-тэматычных і літаратурна-мастацкіх прыныцаў.

Вызначаючы перыяды старажытнай беларускай літаратуры і іх характарыстыкі, М. Гарэцкі асэнсоўвае прыгожае пісьменства ў яго змен-

лівых сацыяльна-культурных кантэкстах. Гісторыка-функцыянальны прынцып падыходу да вывучэння літаратуры дае магчымасць Гарэцкаму-вучонаму даследаваць бытаванне твораў у вялікім гістарычным часе. І тут варта гаварыць пра распрацоўку беларускім даследчыкам прынцыпаў гістарычнай паэтыкі, тое што А.М. Весялоўскі называў «эвалюцыйнай паэтычнай свядомасці і яе форм» [цыт па кн.: 3, с. 372]. Даследаванне эвалюцыі мастацкіх форм і творчых прынцыпаў пісьменнікаў Х–XVIII стст. засведчыла канцэптуальныя маштабы мыслення вучонага, якое было скіравана на асэнсаванне не проста саміх твораў, а грамадскай свядомасці народа, яго легенд і паданняў як вялікіх культурных каштоўнасцей.

Вывучэнне старажытнага перыяду развіцця літаратуры абумовіла зварот М. Гарэцкага да перакладных антычных і сярэдневяковых заходнееўрапейскіх твораў, якія, на думку вучонага, падрыхтавалі ўзлёт арыгінальнай беларускай літаратуры ў XVI ст. Гэта былі першыя крокі М. Гарэцкага ў галіне кампаратывісцкіх даследаванняў, што дазваляла вучонаму ўпісваць беларускае мастацтва слова ў шырокі еўрапейскі кантэкст, (напрыклад, распаўсюджанне на Беларусі рэфармацыйнага руху вучоны прама звязвае з заходнееўрапейскім).

Раздзел, прысвечаны летапісанню, закранае не толькі сацыяльны аспект, але выяўляе і найважнейшыя элементы паэтыкі, асаблівасці мовы («Мова нашых даўнейшых летапісаў ... то вельмі чыстая, то з дамешкаю паланізмаў, а ў кроніцы Быхаўца – і ўкраінізмаў. Адны летапісы маюць пераважна сухі выклад, прэзаічны, другія – болей жывы, а часам і вобразны, паэтычны» [1, с. 129]), жанравую спецыфіку. Так, твор Фёдора Еўлашэўскага вучоны называе «запіскамі, мемуарамі, днеўнікам» [1, с. 134], а ў драме вылучае «духоўную драму, школьную драму, марыянетачны тэатр» [1, с. 150]. Вывучэнне кніжнай паэзіі абумовіла зварот М. Гарэцкага да гісторыі і тэхнічных прыёмаў сілабічнага вершаскладання: «У нашай мове націск можа быць на абы-якім складзе ў розных словах ..., а зрэдку дзеля зручнасці вымаўлення можа быць і на розных складах у адным слове... дзеля гэтага ёй не падыходзіць труднае дзеля яе сілабічнае вершаскладанне, хоць яно і ўжывалася ў нас дужа доўга» [1, с. 141].

Безумоўна, у беларускага даследчыка былі пэўныя цяжкасці ў трактоўцы старажытнай літаратуры. Так, І. Саверчанка згадвае пэўныя хібы ў падыходзе да вывучэння палемічнай літаратуры: «М. Гарэцкі не ўлічваў таго прынцыпова важнага палажэння, што вострыя дыскусіі па тэалагічных, хрысталагічных, метафізічных і іншых пытаннях, якія вяліся на старонках палемічных трактатаў, былі надзвычай надзённымі для чалавека XVI–XVII стст., і, самае галоўнае, яны з’яўляліся неад’емнай

часткай яго жыцця. Тое, што для людзей XX ст. з’яўляецца неістотным ці, дакладней, не заўсёды зразумелым, было нярэдка жыццёва важным для людзей старажытных часоў. У неразуменні гэтага асноватворнага палажэння заключаецца парадокс М. Гарэцкага як гісторыка літаратуры» [цыт па кн.: 1, с. 423].

На навуковую канцэпцыю М. Гарэцкага паўплываў і агульны стан тэарэтычнага літаратуразнаўства 1920-х гг., якое было неаднародным і рознанакіраваным. Папулярны на той час фармальны метада (В. Б. Шклоўскі) і сацыялагічны прынцып (В. Ф. Пераверзеў і яго школа) унеслі свае карэктывы. Але пры ўсім пры гэтым М. Гарэцкі аддаваў перавагу тэарэтычным дасягненням культурна-гістарычнай школы, яе метадалагічным урокам.

Звернем увагу яшчэ на адно важнае паняцце, якое часта сустракаецца ў «Гісторыі беларускае літаратуры», – гэта літаратурны жанр. У «Назваслоўі» да кнігі М. Гарэцкі піша: «**Жанр.** – Род. Асноўныя жанры ў літаратуры: эпічны, лірычны, драматычны. Жанр наогул – усе асаблівасці ў спосабе, манерах апісання твораў, – выбар віду паэтычнага твора, планаваанне зместу, стыль, такое ці іншае змацненне вобразнасці й пачуццёвасці і г.д. Можна быць жанр авантурнага рамана і жанр рамана гістарычнага; жанравыя апавяданні Т. Гушчы з беларускага быту не падобны да жанру, у якім апісвае Т. Гушча (Я. Колас) беларускі быт у «Новай зямлі». І ў газеце ёсць свае жанры: жанр перадавіцы і жанр фельетона, і г.д. У цясейшым значэнні, жанр – малюнкi быту («жанравыя малюнкi») [1, с. 385].

У дадзенай характарыстыцы жанру мы маем і родавыя прыкметы, і прыкметы ў межах родаў літаратуры, і стылявыя характарыстыкі. Вызначэнне М. Гарэцкага падкрэслівае ўніверсальны характар дадзенай катэгорыі. Паняцце *жанр* вучоны разглядае ў гісторыка-літаратурным аспекце і ўласна тэарэтычным, часта згадваючы структуру і форму мастацкіх твораў.

Трэба сказаць, што і сёння характарыстыка твора паводле яго жанравых прыкмет досыць складаная. Б. В. Тамашэўскі адзначаў: «...жанровыя прызнакі не даюць возможности логической классификации жанров по одному какому-нибудь основанию» [цыт па кн.: 1, с. 320]. Да таго ж многія аўтары свае творы называюць адвольна («Мертвые души» М. Гоголя – паэма, «Птушкі і гнёзды» Я. Брыля – «кніга адной маладоўцы», «Василий Тёркин» А. Твардоўскага – «кніга пра байца»).

Тэарэтычнае літаратуразнаўства XX ст. звярнула ўвагу яшчэ і на змястоўны бок жанравых характарыстык. У М. Гарэцкага чытаем: «У цясейшым значэнні, жанр – малюнкi быту («жанравыя малюнкi») [1, с. 385]. Думаецца, што тут даследчык акцэнтует увагу на мастацкіх

прынцыпах паказу чалавека ў яго сувязях з навакольным асяроддзем. У свой час пра стасункі чалавека з грамадствам у жанравым аспекце пісаў А. М. Вєсялоўскі, потым у 40-я гг. XX ст. Г.М. Паспелаў у канцэпцыі літаратурных жанраў ажыццявіў арыгінальную спробу сістэматызацыі жанравых з’яў. Ён вызначыў «знешнія» жанравыя формы (кампазіцыйна-стылявое адзінства) і «ўнутраныя» (спосаб вобразнага мыслення і трактоўкі характараў): павучальны «Кому на Руси жить хорошо», міфалагічны (народна-вобразныя тлумачэнні з’яў прыроды, культуры) і рэлігійна-філасофскі. Магчыма, што пад «жанравымі малюнкамі» М. Гарэцкі меў на ўвазе якраз спосаб трактоўкі характараў. Відаць невыпадкова даследчык так падрабязна разглядае ў «Гісторыі...» аповесць Я. Коласа «У палескай глушы», дзе звяртае ўвагу найперш на шырыню «мастацкай тыпізацыі жыцця» тагачаснай вёскі і беларускай інтэлігенцыі [1, с. 309–312].

Характарызуючы літаратурныя жанры старажытнай літаратуры, М. Гарэцкі звязвае іх з пэўнымі тыпамі стылю: «летапісны стыль», «жыццёвы стыль». У дадзеным выпадку менавіта жанр вызначаў стылявую манеру аўтара, які выяўляў найперш калектыўныя адносіны да таго, пра што расказвалася. Іншая сітуацыя склалася ў літаратуры пазнейшага часу (у рамантычную і пострамантычныя эпохі), калі індывідуальна-аўтарскае выходзіць на першы план, калі адбылася дэкананізацыя жанравых структур. І вось тут культурна-гістарычная школа з яе сацыялагізатарскім ухілам (літаратура ўспрымалася толькі як дакумент эпохі, і цалкам ігнаравалася эстэтычная якасць і спецыфіка твора) перашкаджала аб’ектыўнай ацэнцы мастацкіх твораў «навейшай літаратуры». У гэтым раздзеле М. Гарэцкі акцэнтаваў увагу найперш на сацыяльнай тэматыцы, сацыяльна-палітычных зменах у грамадстве (менавіта з такіх пазіцый характарызавалася творчасць Цёткі, Я. Коласа, З. Бядулі, Ц. Гартнага, М. Чарота, літаратурнага аб’яднання «Маладняк»).

У асобе М. Гарэцкага мы маем і пісьменніка, і гісторыка, і тэарэтыка літаратуры, які ў сваіх навуковых пошуках спалучаў лепшыя тэарэтыкалітаратурныя набыткі рускіх тэарэтычных школ і спецыфіку нацыянальных адметнасцей развіцця прыгожага пісьменства, праўда, не заўсёды пазбягаў уплываў сацыялагізатарскага падыходу 1920-1930-х гг. Так, паняцце *класавасці літаратуры* (выяўленне інтарэсаў і псіхадэалогіі вузкіх сацыяльных груп, з якіх выходзілі самі пісьменнікі) прысутнічала ў ацэнках мастацкіх твораў і аўтараў В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, Ядвігіна Ш. Тым не менш прыжыццёвыя выданні кнігі «Гісторыя беларускае літаратуры» засведчылі, што М. Гарэцкаму не ўласцівы дагматызм, метадалагічная жорсткасць, аморфнасць мыслення. Вучоны не баяўся выпраўляць (карэляваць) свае папярэднія погляды, і тады сацыяльна-палітычныя аспекты саступалі месца эстэтычным вартасцям,

філасофскім, маральна-этычным, рэлігійным поглядам. Праўда, часам гэта было небяспечна для самога даследчыка, але аўтарскія навуковыя прыярытэты патрабавалі недагматычнага падыходу да інтэрпрэтацыі мастацкіх твораў.

Дзясягненні М. Гарэцкага ў галіне тэарэтычнага літаратуразнаўства каштоўныя ва ўсіх адносінах, нават калі вучоны памыляўся. М. Гарэцкі **ўпершыню самастойна** ажыццявіў спробу абагуліць вялікі літаратурны матэрыял беларускага народа, стымуляваць даследчыкаў на новыя тэарэтычныя даследы, надаць перспектыву літаратуразнаўчым пошукам. Распрацаваныя вучоным тэарэтычныя аспекты маюць і гуманістычную значнасць, яна ў тым, каб даць максімальна шырокі спект абагульненняў, здольных выявіць самую сутнасць мастацкай літаратуры, менавіта яе гуманістычны аспект.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. / Уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.
2. *Соколов, Ю. М.* Фольклористика и литературоведение / Ю. М. Соколов // Памяти П. Н. Сакулина: сб. статей. – М.: Никитинские субботники, 1931. – С. 280–289.
3. *Хализев, В. Е.* Теория литературы: учеб. для вузов / В. Е. Хализев. – 2-е изд. – М.: Высш. шк., 2000. – 398 с.
4. Гістарычная лексікалогія беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 339 с.
5. *Запрудскі, С.* Аб адлюстраванні сінаніміі ў «Практычным расійска-беларускім слоўніку» М. Байкова і М. Гарэцкага 1926 г.) / С. Запрудскі // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць (да 95-годдзя з дня нараджэння Галіны Максімаўны Гарэцкай і 50-годдзя вяртання на Беларусь Гаўрылы Іванавіча Гарэцкага). Матэрыялы XXIV Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 16 чэрвеня 2016 г. / Дзярж. музей гісторыі бел. літ., Рэспубл. фонд імя братоў Гарэцкіх, Цэнтр даследав. бел. культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі; рэдкал. Р. Гарэцкі (адк. рэд.) і інш. – Мінск: Беларуская навука, 2016. – С. 157–164.
6. *Крамко, І. І.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: Т. 2. / І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1968. – 342 с.
7. *Лёсік, Я.* 1921–1930 : зб. тв. / Я. Лёсік, НАРБ; уклад., прадм. і камент. А. У. Жынкін. – Мінск: Логвінаў, 2003. – 395 с.
8. *Савіцкая І. І.* Лексікаграфічная спадчына М. Гарэцкага: моўна-гістарычны кантэкст, фарміраванне лексікону, нармалізатарская практыка : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / І. І. Савіцкая, Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2002. – 19 с.

9. *Савіцкая, І. І.* Нармалізацыйная практыка М. Гарэцкага ў моўна-гістарычным кантэксце 20-х гг. XX с. / І. І. Савіцкая, Я. Г. Савіцкая // Актуальныя праблемы філалогіі і методыкі выкладання філалагічных дысцыплін: зб. нав. арт. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова. 2015. – С. 254–259.

10. *Шаkun, Л. М.* Гісторыя беларускага мовазнаўства / Л. М. Шаkun. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – 271 с.

СЕКЦЫЙНЫЯ ПАСЯДЖЭННІ

ДАКЛАДЫ

*Таццяна Багарадава
(Полацк)*

1917 ГОД У КАНТЭКСЦЕ «ВАЕННАЙ» АПОВЕСЦІ М. ГАРЭЦКАГА «НА ІМПЕРЫЯЛІСТЫЧНАЙ ВАЙНЕ»

Доўгі час творчая спадчына аднаго з пачынальнікаў нацыянальнай прозы М. Гарэцкага была невядомая шырокаму колу чытачоў. «Лічылася, што аўтар паддаўся нацыянальна-буржуазным тэндэнцыям і ў сваіх творах не змог «правільна» адлюстравачь тагачасную рэчаіснасць, стаў на пазіцыі антысавецкай, контррэвалюцыйнай дзейнасці» [1]. Сёння спадчына выдатнага беларускага пісьменніка стала часткай класічнага фонду беларускай літаратуры. У 1986 годзе выйшаў Збор твораў М. Гарэцкага ў 4 тамах, а ў 1993 годзе па рашэнні ЮНЕСКА шырока адзначаўся стогадовы юбілей таленавітага мастака слова.

М. Гарэцкі ў наш час прызнаецца класікам беларускай літаратуры. В. Локун канстатуе: «М. Гарэцкі і К. Чорны былі стваральнікамі нацыянальнай рэалістычнай прозы, аналітыка-рэалістычнага яе накірунку (М. Гарэцкі)...» [3, с. 8–9]. Акрамя таго, пісьменнік, фактычна, стаіць ля вытокаў эпічнага жанру, інтэлектуальна-філасофскай, лірычнай, дакументальнай айчыннай прозы. Аўтар з’яўляецца буйным вучоным, тэарэтыкам і пачынальнікам даследаванняў гісторыі беларускай літаратуры, адным з першых беларускіх лексікографаў, публіцыстам, педагогам, перакладчыкам, збіральнікам фальклору. Варта адзначыць шматграннасць здольнасцей пісьменніка – літаратурных, матэматычных, музычных.

М. Гарэцкі востра адчуваў патрэбы літаратурнага развіцця беларусаў, аб чым сведчаць яго артыкулы «Наш тэатр» і «Развагі і думкі», апублікаваныя ў 1913–1914 гадах. «У іх аўтар выявіў сябе як тэарэтык, публіцыст, зацікаўлены праблемамі развіцця нацыянальнай культуры, мовы, тэатру» [4]. Па словах Э. Іофе: «Ужо ў самым пачатку творчага шляху Максім Гарэцкі паказаў сябе даволі эрудыраваным пісьменнікам, які добра ведаў творчасць такіх волатаў літаратуры рускага, украінскага і польскага народаў, як Пушкін і Гоголь, Л. Талстой і Дастаеўскі, Шаўчэнка і Міцкевіч, глыбока разумеў іх выключную ролю ў духоўным

жыцці сваёй нацыі, востра адчуваў чарговыя патрэбы літаратурнага развіцця беларусаў. Аб гэтым можна меркаваць па двух праграмных артыкулах, апублікаваных Максімам Іванавічам у 1913–1914 гадах. Гаворка ідзе пра артыкулы «Наш тэатр» і «Развагі і думкі» [2].

Пісьменніка варта лічыць змагаром за нацыянальнае адраджэнне. Творы аўтара перакладзены на рускую, украінскую, балгарскую, латышскую, літоўскую, нямецкую, польскую мовы. «М. Гарэцкі – гэта гонар і сумленне беларускай нацыі, яе духоўны настаўнік, які ўнёс велізарны ўклад у фармаванне нацыянальнай свядомасці беларусаў» [5]. «Ён бачыў жыццё ўвачавідкі – ва ўсіх яго шматлікіх і самых неверагодных праявах і выпрабаваннях. А галоўнай сваёй мэтай Максім лічыў паказ гэтага іншым. Ён сам бачыў святло ў цемры, разумеў і адчуваў вялікую духоўную моц беларуса, яго нераскрытую маральную сілу...» [6].

Ваенныя творы М. Гарэцкага былі заўважаныя крытыкай за мяжой, напрыклад, у ГДР – Т. Н. Бранан (Н. Рандаў). Па антываенным пафасе апавяданняў «Генерал» і «Рускі» параўноўваюцца крытыкай з творамі В. Быкава «Мёртвым не баліць» і «Адна ноч»; аповесць «На імперыялістычнай вайне» – з ваеннымі творамі Э. М. Рэмарка, А. Барбюса, Ж. Дзюамеля.

Пасля 1917 года аўтар шмат піша на тэму рэвалюцыі. Гэты год стаў у многім ключавым для жыццядзейнасці пісьменніка, паўплываў на далейшае светаўспрыманне, жыццёвую пазіцыю і літаратурныя прыярытэты М. Гарэцкага. У 1918–1919 гадах аўтар у палемічных допісах рэзка крытыкуе буржуазных беларускіх дзеячаў. Адначасова, крытыкуе новую (камуністычную) буржуазію, падкрэслівае неглыбокую далучанасць буржуазных дзеячаў да нацыянальнага руху.

Грамадска-палітычнымі фактарамі, якія таксама паўплывалі на ідэйна-мастацкія пошукі і светапоглядную эвалюцыю М. Гарэцкага ў чарговы перыяд творчасці, сталі падзеі, звязаныя з пачаткам першай сусветнай вайны. Каб скараціць тэрмін вайскавай службы, М. Гарэцкі падае заяву аб залічэнні ў «вольнапісаныя». У адным з баёў ва Усходняй Прусіі 25 кастрычніка сувязіст артылерыйскай батарэі М. Гарэцкі быў цяжка паранены. Пачаліся доўгія пакутлівыя блуканні па шпіталях Вільні, Магілёва, Масквы. У канцы верасня 1915 года будучы пісьменнік атрымаў накіраванне на службу ў Пскоў, адкуль неўзабаве выехаў у дзеючае войска. На пачатку 1916 года быў залічаны ў Паўлаўскае ваеннае вучылішча (Петраград), па заканчэнні якога ў званні прапаршчыка паехаў у Іркуцк, адтуль перавёўся ў Гжацк.

У канцы года зноў трапіў на фронт, у раён пінскіх балотаў. На гэты раз лёс аказаўся не вельмі літасцівы да малодшага афіцэра: у лютым 1917 года ён цяжка захварэў, бо нагадала пра сябе і старая рана. Спа-

чатку лячыўся ў палявым шпіталі, затым – на працягу ўсяго лета – у Маскве. З Масквы быў накіраваны ў Жалезнаводск, адкуль восенню прыехаў у Смаленск, дзе ўладкаваўся на пасаду каменданта гарадскога жыллёвага аддзела (кастрычнік 1917 – чэрвень 1918 гадоў) і пачаў ужо пры савецкай уладзе супрацоўнічаць у газеце «Известия Смоленского Совета депутатов».

Служба ў Гжацку (кастрычнік – лістапад 1916 года) стала часам незвычайнага творчага ўздыму: з-пад пяра праявіліся такія шэдэўры беларускага малога эпасу, як «Маці», «Хадзяка», «Генерал», «Амерыканец», «Прысяга», «Дзве сястры».

Суровая ваенная рэчаіснасць, пазней – рэвалюцыя 1917 года ўнеслі істотныя карэктывы ў асветніцкае ўспрымання пісьменніка, які пачынаў усведамляць, што толькі прапагандай ведаў, заклікам да маральнага ўдасканалення асобы немагчыма вырашыць сацыяльныя супярэчнасці, палепшыць становішча працоўных. Патрэбныя іншыя, болей дзейсныя захавы грамадска-палітычнага характару. Менавіта такія падыходы дамінуе ў апавяданнях 1915–1918 гадоў, многія з якіх сталі своеасаблівым этапам да пазнейшага напісання аповесці «На імперыялістычнай вайне». Герой гэтых твораў паводле светаадчування і каштоўнасных устаноў прыкметна адрозніваецца ад героя ранняй пары. Апошні верыў у жыццяздольную сілу асветы, навукі, чалавечага розуму, даволі часта выходзіў пераможцам над неспрыяльнымі жыццёвымі абставінамі, бачыў перспектыву («У лазні», «Роднае карэнне», «Руны» і інш.). Аўтарскі аптымізм ураўнаважваў няўдачы і драматычныя падзеі.

У новых творах («Літоўскі хутарок», «Рускі» (абодва 1915 года), «Маці», «Хадзяка», «Генерал», «Прысяга», «На этапе» (усе 1916 года) і іншых творах сюжэт, як правіла, мае трагічную развязку. Трагічным падаецца лёс дзейных асоб у гэтых творах – гаспадара хутара і яго дзяцей («Літоўскі хутарок»); салдата-беларуса, што пакутуе ад нервовай хваробы пасля забойства аўстрыяка («Рускі»); вясковай дзяўчыны, якая ў страху перад бацькамі загубіла пазашлюбнае дзіця («Маці»); старога падарожнага, якога аднавіскаўцы не пажадалі прызнаць за тутэйшага жыхара («Хадзяка»). У шэрагу прыгаданых апавяданняў («Літоўскі хутарок», «Рускі», «На этапе», «Генерал») герой аказваецца непасрэднай ці ўскоснай ахвярай вайны. Выразная антываенная скіраванасць твораў М. Гарэцкага – вялікая заслуга аўтара, які на аснове творчага ўспрымання лепшых дасягненняў класічнай літаратуры выпрацоўваў плённую традыцыю нацыянальнай мастацкай прозы, погляд на вайну як усенародную трагедыю.

Практычна на працягу чатырох гадоў М. Гарэцкі вымушаны быў весці вандроўны лад жыцця. Ён працягваў пісаць: нават у кароткія хвілі-

ны зацішыла паміж артналітам клаліся на паперу радкі будучай дакументальна-мастацкай аповесці «На імперыялістычнай вайне». Беручы за аснову храналагічныя перыяды з 1914 па 1919 гады, варта адзначыць, што франтавыя ўражанні і назіранні 1916–1917 гадоў М. Гарэцкі заносіў у дзённік, матэрыялы якога ён пазней выкарыстаў для напісання дадзенай аповесці. Твор «На імперыялістычнай вайне» (1914–1919) фрагментарна друкаваўся ў часопісе «Полымя», першае асобнае і цэлае выданне пабачыла свет у 1926 годзе.

М. Гарэцкі адным з першых у беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя ўзняў пытанне ашчаднага стаўлення з боку народа да нацыянальнай інтэлігенцыі, якой пасля 1917 года не стае імунітэту, бракуе ўнутранай здольнасці супрацьстаяць небяспечным ідэйным уплывам.

Аповесць «На імперыялістычнай вайне» – заключная частка трылогіі аб блуканнях па пакутах беларускай інтэлігенцыі ў асобе сялянскага сына Лявона Задумы. Гэта – новы этап станаўлення героя як грамадзяніна, абаронцы гуманізму і духоўных асноў жыцця. Нездарма пісьменнік даручыў маладому каморніку весці ваенны дзённік, зрабіў яго летапісцам гісторыі народа ў адзін з яе трагічных перыядаў. Наватарскае значэнне твора заключаецца ў тым, што ён стаіць ля вытокаў жанру беларускай мастацкай дакументалістыкі. «Твор пастаўлены крытыкай і даследчыкамі ў адзін шэраг з «Севастопальскімі апавяданнямі» і «Вайной і мірам» Л. Талстога, апавесцямі і раманамі А. Барбюса, А. Цвейга, Э.-М. Рэмарка і іншых таленавітых і непараўнальных сусветных майстроў вайсковай прозы» [6].

У аснову кампазіцыі пакладзены прынцып свабоднага чаргавання аб’ектывізаваных малюнкаў ваеннай паўсядзённасці, акупнага побыту і роздумаў, разважанняў героя. Аповесць пазбаўленая эклектыкі, унутрана цэласная, па-мастацку завершаная. Пачаткам, які аб’яднаў разрозненыя апісанні ў арганічнае адзінства, выступае абагульняльная думка мастака, пункт яго гледжання, маральная пазіцыя. Стрыжнёвая лінія «Запісак...» – адлюстраванне вайны ў яе рэальным абліччы. «Запіскі...» былі прыхільна сустрэтыя крытыкай, якая слухна адзначыла іх глыбокую праўдзівасць і жанравае наватарства (форма дзённіка). Рабіліся спробы разглядаць твор у кантэксце еўрапейскай антываеннай літаратуры (параўнанне з вядомым раманам А. Барбюса «Агонь»).

Твор «На імперыялістычнай вайне» з’явіўся чарговым этапам далейшага ўзыходжання пісьменніка на вышыні эпічнай творчасці. Гэты быў і яшчэ адзін крок у асваенні буйной формы, якая была ўвасоблена пазней у «Камароўскай хроніцы».

Вайна ў аповесці паказана праз прызму яе ўспрымання шараговым салдатам. Праз душу і сэрца салдата праходзіць цэлая гама чалавечых

пачуццяў. «Ён бачыў забітых, параненых, смерць батарэйцаў, чуў лозунгі ўра-патрыётаў і шавіністаў, шкадаваў безабаронных пехацінцаў і ездавых бежанцаў, спачуваў немаладым немцам, што шукалі свайго 15-гадовага сына, якога павезлі з сабой рускія салдаты, адчуваў агіду ад рабавання і амаральных паводзін Шалапутава, ганарыўся высакароднасцю, высокім маральным узроўнем рускага афіцэра... Прайшоўшы цяжкімі ваеннымі дарогамі і добра ведаючы цану вайне і міру, Лявон выступае супраць братазбойстваў, марыць пра вызваленне свайго народа» [1].

Дадзены твор М. Гарэцкага стаў выключным у асяроддзі савецкай літаратуры 20–30-х гадоў XX стагоддзя, звернутай да ўхвалення «дасягненняў» Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 года. Письменнік адлюстраванне не асабліваці папулярнай у той час калектыўнай свядомасці, а самабытнасць і адчужанасць асобы, самарэалізацыю «Я»-героя. З аднаго боку, герой М. Гарэцкага – асоба трагічная, якая перажывае разлад з грамадствам; з другога – адчувае сваю неабходнасць разумення і асэнсавання ваенных падзей, асаблівацей іх наступстваў.

Аўтар першы ў беларускай літаратуры адлюстраванне псіхалагічна заглыблены вобраз інтэлігента-адраджэнца, падаючы, праз успрыманне апошняга, асэнсаванне вайны як катэгорыі антымаральнай і антыдухоўнай. Адметным М. Гарэцкі заставаўся ў вырашэнні катэгорыі індывідуальнай свядомасці, якая знойдзе пазней сваё адлюстраванне ў «лейтэнанцкай прозе».

М. Гарэцкі быў, па сутнасці, першым беларускім письменнікам, які з бязлітаснай іроніяй і нават самаіроніяй паказаў час, у якім жыў. У яго творах няма «слязлівай замілаванасці, лубочнасці, стылізатарства. Жорсткі сарказм і дакументальная праўдзівасць – вось што пануе ў яго прозе, крытыцы, драматургіі. Нездарма ў сваіх творах ён так любіў выкарыстоўваць менавіта «дакументальнасць»: лісты, дзённікі, запісы» [1]. Варта дадаць, што гістарычнымі працамі аўтара цікавіўся У. Караткевіч. Апавяданне «Літоўскі хутарок» і апавесць «На імперыялістычнай вайне» аказалі ўплыў на В. Быкава, таксама, як лакалічнасць формы і нервовая дваістасць герояў былі блізкія М. Стральцову.

Такім чынам, письменнік-гуманіст нязменна арыентаваўся на самыя вострыя праблемы часу, на важнейшыя сацыяльныя, класавыя і маральна-этычныя канфлікты эпохі. У адрозненне ад лозунгаў і прапаганды 1917 года, асноўны пафас творчасці М. Гарэцкага – вера ў чалавека і яго высокае прызначэнне, менавіта таму героі аўтарскіх твораў пераканальныя ў жыццёвым і мастацкім плане.

Літаратура

1. Брам у скарбаў сваіх адчыняю // Максім Гарэцкі [Электронны рэсурс]. – 2007. – Рэжым доступу: http://bigreferat.ru/author/491/3/Максім_Гарэцкі.html. – Дата доступу: 02.04.2017.
2. *Юфе, Э. Р.* Максім Гарэцкі – беларусазнаўца / Э. Р. Юфе // Роднае слова. – 2013. – №2. – С. 30.
3. *Локун, В. І.* Васіль Быкаў у кантэксце сусветнай літаратуры / В. І. Локун. – Мінск: Тэхнапрынт, 2005. – 228 с.
4. Максім Іванавіч Гарэцкі // Вікіпедыя [Электронны рэсурс]. – 2007. – Рэжым доступу: <https://be.wikipedia.org/wiki>. – Дата доступу: 02.04.2017.
5. Максім Іванавіч Гарэцкі // Славутыя імёны [Электронны рэсурс]. – 2010. – Рэжым доступу: <http://xreferat.com/49/1418.html>. – Дата доступу: 02.04.2017.
6. Максімава доля // Бібліятэка гістарычных артыкулаў [Электронны рэсурс]. – 2006. – Рэжым доступу: http://www.jivebelarus.net/at_this_day/birth-of-maksim-haretski.html. – Дата доступу: 02.04.2017.

*Алена Белая
(Баранавічы)*

МАСТАЦКАЯ ФУНКЦЫЯ «МАРСІЯНСКАГА» МАТЫВУ Ў РАМАНЕ М. ГАРЭЦКАГА «ВІЛЕНСКІЯ КАМУНАРЫ»

У аснову сюжэта «Віленскіх камунараў» пакладзены гістарычныя падзеі канца XIX – першых дзесяцігоддзяў XX стст., якія звязаны з дзейнасцю віленскіх рэвалюцыйных гурткоў на фоне вялікай разнастайнасці палітычных плыняў і рухаў. Дакументальнасць у асвятленні гэтых падзей з’яўляецца безумоўнай вартасцю рамана М. Гарэцкага, але далёка не адзінай. Па словах А. Адамовіча, гэта адзін з тых твораў, пра якія ніколі не будзе сказана апошніяе слова, бо з часам у іх «робяцца бачнымі рысы, якія раней нікім не заўважаліся» [2, с. 356]. У сучасных даследаваннях (М. Мушыньскі, В. Губская) даволі паспяхова пераадолюецца традыцыйны сацыяльна-ідэалагічны падыход да аналізу рамана «Віленскія камунары», бо перадусім ён з’яўляецца адметнай мастацкай з’явай.

Беларуская проза, без страт для сваёй эстэтычнай вартасці, не дала ўзораў «марсіянскага», як назваў яго Ю. Тынянаў, рамана, аднак актуальны для літаратуры 1920–1930-х гадоў марсіянскі матыву знайшоў у ёй адбітак. Герой Л. Калюгі («Зоры Вам вядомага горада») на пытанне анкеты «Чым бы вы хацелі быць?» адказаў: «Астраномам». Бо «на небе ціха»,

а на зямлі «вечны тлум і ні на кроплю шчырасці...» [7, с. 504]. Заўважым, што ацэнка Ю. Тынянавым твораў з «іншапланетнай» фабулай была ў цэлым безапеляцыйнай: «Не варта пісаць марсіянскіх раманаў» [9].

Носьбітам «іншапланетнага» матыву ў рамане М. Гарэцкага з'яўляецца адзіны яго фрагмент. Мацей Мышка стаіць на варце рабочага клуба на Вароняй вуліцы ў чаканні штурму. Аўтар дэталёва перадае яго думкі і ўражанні. *«Я пазіраў у акно на цёмныя аграмадзіны дамоў, на вярхушкі веж касцёла Святога Якуба, на сіняе зорнае неба і думаў... што вось, можа, і там, на гэтай далёкай зорачцы, назвы якой я не ведаю, таксама стаіць нейкая жывая істота, киталтам мяне, і пазірае сюды, на зорачку Зямлю. А можа быць, там, у іх, – думаў я, – ёсць ужо такія дасканалыя прылады, што бачаць яны на нашай зорачцы Зямлі не толькі вялікія сінія акіяны, чорныя плямы мацерыкоў, але і трубы фабрык, і пасаджэнні Саветаў... Хто ведае? І можа быць – даўно ўжо прайшлі яны нашы шлях. І даўно ўжо няма ў іх ні бедных, ні багатых, ні эксплуатаваных, ні эксплуатацараў, ні нацый, ні рэлігій, ні войнаў і турмаў, ні голаду і ўсіх нашых пакут... <...> І можа быць, – думалася мне, – усімі сіламі хочуць яны нам дапамагчы, пасылаюць нам адтуль свае веды і свой дослед. Але мы не ўмеем прыняць ад іх тых вясцей. І сваімі сіламі робім тое, што вядзе чалавецтва да ішчасця...»* [3, с. 187–188].

Гэты фрагмент у свой час затрымаў увагу А. Адамовіча («Браму скарбаў сваіх адчыняю...»), хоць і ў сувязі з іншай праблемай. Даследчык адзначае, што Леаніда Гарэцкага цікавілі ракеты. У лісце з фронта ён пісаў: *«Нарадзілася ў мяне ідэя новай зброі»*. А. Адамовіч запытае: *«Ды ці не бацькоўскае і гэта?»* [1, с. 6], а далей змяшчае дадзены ўрывак. Мы ж ацэньваем такі свайго роду пабочны вузельчык у тканіне рамана факт як праяву «схаванай ісціны» [5]. Па вялікім рахунку, ён указвае на сумненні героя ў правільнасці свайго грамадска-палітычнага выбару як шляху да ішчасця. Таму аўтар хуценька пачынае лекаваць гэты ідэалагічны «вывіх»: *«Эге, Мацей Мышка! Гэта ж ты займаешся індывідуалізмам і на свой манер шукаеш там дапамогі ад Бога... Дарэмныя і шкодныя мроі! Не залятай на неба, трымайся за зямлю. Дапамога наша – у нас саміх»* [3, с. 188].

Адкуль з'явіўся ў рамане М. Гарэцкага «іншапланетны» матыв? Мы схільны лічыць яго мастацкім прэцэдэнтам фантастычнае апавяданне Ф. Дастаеўскага «Сон смешнага чалавека». Тым больш што Г. М. Гарэцкая, пералічваючы ўлюбёныя бацькавыя кнігі, згадвала словы маці, *«...што былі і Дастаеўскі, Караленка, Чэхаў...»* [1, с. 139]. Героя Дастаеўскага лічаць вар'ятам, але ён не мае крыўды на людзей, якія смяюцца з яго. Ён і сам бы смяяўся з імі, каб яму не было так сумна, гледзячы на іх: бо яны не ведаюць ісціны, а ён яе спазнаў. Вар'ят, блазэнны –

адна з распаўсюджаных персанажных характарыстык носьбітаў ісціны ў творах М. Гарэцкага. А. Адамовіч акцэнтуюць творы Ф. Дастаеўскага маральную праблематыку, звязаную з учыненнем і перажываннем подласці. Адно з балючых пытанняў зводзіцца да наступнага: калі б чалавек жыў раней на Месяцы ці на Марсе і зрабіў бы там які-небудзь ганебны ўчынак, то, беззваротна апынуўшыся на зямлі, ці стаў бы пакутаваць ад подласці? Усё роўна было б яму ці сорамна? А. Адамовіч дае адказ: Дастаеўскі ўсёй сваёй творчасцю сцвярджае, што чалавеку будзе пакутліва і сорамна, нават за «трыдзевяць планет» [2, с. 202]. Бо галоўнае – уласная павага да сябе. Можна ўсумніцца ў літасці Бога, павазе гісторыі. «Адзінае, што не патрабуе доказаў, – тваё ўласнае існаванне. Дык шукай у самім сабе апірышча для паводзін і плату за сумленную пазіцыю. Плата гэтая – павага да сябе, ды яшчэ (паводле Камю) пагарда да тых (людзей, багоў), якія настолькі пазбавілі сэнсу твае намагання» [2, с. 202]. І гэтая плата за ўсё, нават за пагібель. Сустрэкаючы кожны новы дзень сваіх выпрабаванняў, герой Гарэцкага Лявоніус Задумекус спадзяецца, што вышыня духу яго не ападзе. *«Вернешся туды, адкуль выйшаў. Складзеш пугі свае ў дальні кут. Пойдзеш па свеце з вольнымі рукамі»* [4, с. 671].

Не адмаўляючы значнасці маральна-этычнай праблематыкі, мы адзначаем несумненную плённасць для М. Гарэцкага і той мастацкай мадэлі грамадскага ўладкавання, якой захапіўся і якую потым разбурыў «смешны» герой рускай класікі. Яднае абодва творы і матыў самагубства. Паласа няўдач і цяжкага настрою, паводле выразу самога М. Гарэцкага, выклікае думку пра смерць. *«Жыццё пражыта. Ці варта ратавацца?»* [4, с. 720]; *«Няўжо блізка смерць? Разгадка тайны...»* [4, с. 721]; *«Няўжо дойдзеш ты да самагубства»* [4, с. 720]. Герой Дастаеўскага прыняў рашэнне пра самазабойства, угледзеўшы сярод хмар зорачку. Аднак яго ўратаваў выпадак: лічачы, што свет для яго ўжо амаль не існуе і яму ўсё роўна, ён не пайшоў за дзяўчынкай, якая клікала на дапамогу. Вярнуўшыся ў свой пакой, зразумеў: *«Я нібы ўжо не мог памерці цяпер, часосці папярэдне не вырашыўшы»* [6]. Адклаўшы фатальны стрэл у рэальнасці, «смешны чалавек» у сне стрэліў сабе ў сэрца і быў дастаўлены нейкай невядомай істотай на планету, што была і падобнай на Зямлю, і ў нечым непазнавальнай. Гэта была святочная зямля дасягнутай урачыстасці, якая не ведала граху. Яе жыхары былі пазбаўлены ўтрапёнасці, затое мелі адметныя веды пра жыццё, больш глыбокія і высокія, чым навуковыя, і не імкнуліся вучыць жыць іншых (праўда, сутнасць іх ведаў для прышэльцаў была неспасцігальнай). «Смешны чалавек» спачатку абагаўляе гэтых дзівосных людзей: *«Адчуванне паўнаты жыцця займала мне дыханне, і я моўчкі маліўся на іх»* [6]. Аднак у фінале тво-

ра герой Дастаеўскага шчыра спавядаецца ў тым, што менавіта ён, як атам чумы, заразiў сабою шчаслівую дагэтуль зямлю. *«Яны навучыліся лгаць і палюбілі ману і пазналі прыгажосць маны»* [6]. Затым паслядоўна нарадзіліся юрлівасць, рэўнасць, жорсткасць; вельмі хутка пырснула першая кроў: *«яны здзівіліся і пачалі разыходзіцца, раз'ядноўвацца. З'явіліся саюзы, але ўжо адзін супраць другога. ...Яны пазналі жалобу і палюбілі жалобу, яны прагнулі пакут і казалі, што ісціна дасягаецца толькі пакутамі. <...> Калі яны зрабіліся злымі, то пачала казаць пра братэрства і гуманнасць... Калі яны сталі злачыннымі, то вынайшлі справядлівасць і стварылі сабе цэлыя кодэксы, каб захаваць яе, а для забеспячэння кодэксаў паставілі гільяціну. Яны толькі крышку памяталі пра тое, што страцілі, нават не хацелі верыць таму, што калісьці былі нявінныя і шчаслівыя. Яны смяяліся нават над магчымасцю гэтага ранейшага іх ішчасця і называлі яго марай»* [6]. А захацеўшы зноў стаць нявіннымі і шчаслівымі, набудавалі храмаў і пачалі маліцца сваёй ідэі, адначасова і веруючы ў яе неажыццяўляльнасць, і пакланяючыся ёй. Яны казалі: мы зноў адшукаем ісціну, але прымем яе ўжо свядома. Бо *«веды вышэйшыя за пачуцці... усведамленне жыцця – вышэйшае за жыццё, веданне законаў ішчасця – вышэйшае за ішчасце»* [6]. Пасля гэтых слоў кожны ўзлюбіў сябе больш за ўсіх, стараючыся з усёй сілы прынізіць іншага, і ў гэтым бачыў мэту свайго жыцця. З'явілася рабства, у тым ліку добраахвотнае: слабыя ахвотна падпарадкаваліся мацнейшым, каб тыя дапамагалі ім душыць яшчэ слабейшых за іх. З'явіліся і праведнікі, якія са слязьмі казалі гэтым людзям пра іх гордасць, страту меры, гармоніі, сумленні. Але з іх смяяліся ці пабівалі камянямі. «Прамудрыя» стараліся хутчэй вынішчыць усіх «непрамудрых», каб тыя не замянілі трыумфу ідэі. Страчвалася пачуццё самазахавання, з'явіліся ўтрапёныя, якія прама патрабавалі: усё альбо нічога. *«Для набыцця ўсяго ўжывалася ліхадзейства, а калі яно не ўдавалася – звярталіся да самагубства»* [6]. «Смешны чалавек», жахаючыся, праклінаў сябе, упрошваў, каб яго распялі на крыжы, вучыў, як зрабіць крыж. Урэшце яго аб'явілі небяспечным, вар'ятам. І ў гэты момант найвышэйшага адчаю герой прымае рашэнне жыць і прапавядаваць Ісціну, бо немагчыма паверыць, *«каб зло было нармальным станам людзей»*. *«Няхай гэта ніколі не збудзецца і не бываць раю (бо што-што, а гэта я ўжо разумею!) – ну, а я ўсё ж буду прапавядаваць...»* [6]. Для самога М. Гарэцкага своеасаблівым страчаным раем, з надзеяй на яго вяртанне, на пэўны час стаў свет «Кама-роўскай хронікі».

У 1928 годзе Б. Пастарнак пісаў К. Федзіну аб працы над кнігай пра 1905 год: «Мне хацелася звязаць зняслаўленае і асмяянае (і прыроджана дарагое мне) з тым, што мне чужое, каб, пакланяючыся сваім

дагматам, сучаснік быў вымушаны, незаўважна для сябе, прыняць і мае ідэалы» [8, с. 439]. З падобным намерам, пэўна, і звязана засцярожлівасць М. Гарэцкага пры падрыхтоўцы рамана «Віленскія камунары» да друку: каб наблізіцца да ісціны і разам з тым «не зрабіць якой памылкі ў асвятленні» [1, с. 148], як ён напісаў у лісце да блізкіх 10 снежня 1931 года. У адным з заключных эпізодаў рамана гэтая думка па-свойму канкрэтызавана: «...*Хіба ж у лістах напішаеш тое, што думаеш? Каб нейкі пан прачытаў ды згроб за шкірку... дудкі! Мы ўжо трохі вучыны...*» [3, с. 234]. Выкарыстанне прэцэдэнтнага «іншапланетнага» матыву ў сувязі з матывам самагабства ўзмацняе асацыятыўны і метафoryка-сімвалічны патэнцыял рамана. Камунары ў М. Гарэцкага пра сваё рашэнне нікому не казалі. «*Сабраліся кучачкаю і пастанавілі. Якія матывы былі ў іх, мне таксама невядома*» [3, с. 214], – разважае Мацей. Але пра гэта сказана і Дастаеўскім: усё або нічога... Фінальныя фразы яго апавядання даюць надзею на перамогу гуманістычнага пачатку: «*А тую маленькую дзяўчынку я ўсё ж адишукаў... І пайду! І пайду!*» [6]. У «Віленскіх камунарах» падобным пафасам прасякнута рашэнне Мацея Мышкі не ехаць у СССР, куды ў 1923 годзе эміграваў з Вільні яго бацька. І ліставацца з бацькам часу бракуе: «Віленскіх камунараў» пісаў пяць гадоў. «*І вось мушу скончыць*, – зліваюцца галасы героя і аўтара, – *хоць так ужо, як ёсць...*» [3, с. 234].

Твор таленавітага аўтара, які грунтуецца на ўстойлівых гуманістычных каштоўнасцях, кожнае новае пакаленне прачытвае па-свойму. У першую чаргу гэта мае адносіны да класікі. Нетрадыцыйны погляд на раман М. Гарэцкага «Віленскія камунары» дазваляе ацаніць грамадзянскую смеласць пісьменніка ў стварэнні мастацкага аблічча сучаснай яму эпохі. Праведзенае намі даследаванне дало магчымасць убачыць у элементах мастацкай формы рамана своеасаблівае «пераапраанне» класічнага твора («Сон смешнага чалавека»), які па-новаму загучаў у часы грандыёзных сацыяльных эксперыментаў 1-й трэці XX ст. «Марсіянскі», іншапланетны матыв у рамане М. Гарэцкага не толькі ўказвае на актуальную тэндэнцыю эстэтыкі 1920-1930-х гадоў. Яго мефoryка-сімвалічны змест – стымул для асэнсавання такой істотнай функцыі літаратурнага твора, як сацыяльнае прагназаванне. Матывы эксперыменту і самагабства, у іх сувязі з іншапланетным матывам, засцерагаюць ад небяспекі занябдання агульначалавечых каштоўнасцей і самакаштоўнасці чалавечай асобы.

Літаратура

1. *Адамовіч, А.* «Браму скарбаў сваіх адчыняю...» / А. Адамовіч. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1980. – 224 с.

2. *Адамович, А.* Собрание сочинений: в 4 т. / А. Адамович. – Минск: Маст. літ., 1982. – Т. 2 : Асия. Последний отпуск. Повести. Кузьма Чорный. Уроки творчества. Эссе. Публицистика и критика 50–70-х годов. – 606 с.

3. *Гарэцкі, М.* Віленскія камунары / М. Гарэцкі // Віленскія камунары: Раман-хроніка; Камароўская хроніка: Аповесць / прадм. М. Мушынскага. – Мінск: Маст. літ., 1997. – С. 20–236.

4. *Гарэцкі, М.* Творы / М. Гарэцкі; уклад. і камент. Т. С. Голуб; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў. – Мінск: Маст. літ., 2016. – 932 с. (Залатая калекцыя беларускай літаратуры; т. 12).

5. *Гинзбург, К.* Мифы. Эмблемы. Приметы: Морфология и история / К. Гинзбург [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/ginz/index.php. – Дата доступа: 05.11.2016.

6. *Достоевский, Ф.* Сон смешного человека / Ф. Достоевский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.litmir.me/bd/?b=7384> – Дата доступа: 05.12.2016.

7. *Калюга, Л.* Творы: раман, аповесці, апавяданні, лісты / уклад., прадм. Я. Лецкі; камент. Н. В. Гаўрош, Т. М. Трыпуцінай / Л. Калюга. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 607 с.

8. *Сергеева-Клятис, А.* «Свой среди чужих, чужой среди своих»: революционные поэмы Пастернака в литературной критике / А. Сергеева-Клятис. – Вопросы литературы. – 2012. – №5. – с. 439.

9. *Тынянов, Ю.* Литературный факт / Ю. Тынянов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/literature1/tynyanov-77e.htm>. – Дата доступа: 04.02.2017.

Таццяна Васільева
(Мінск)

ПОШУКІ АДПАВЕДНІКАЎ РУСКАМОЎНАЙ ЛЕКСІКІ Ў «МАСКОЎСКА-БЕЛАРУСКІМ СЛОЎНІКУ» БРАТОЎ МАКСІМА І ГАЎРЫЛЫ ГАРЭЦКІХ

Браты Максім і Гаўрыла Гарэцкія ўнеслі вельмі значны ўклад у развіццё лексікаграфіі пачатку XX ст. У прадмове да першага выдання «Руска-беларускага слоўніка», які быў надрукаваны ў Смаленску ў 1918 г., яны напісалі так: «Знібеець сэрца за розныя падзеі і да працы гукае, бо ўсякая наша бава і маруда надаюць сору ад іншых народаў і нясуць кару – скананьне мовы бацькаўскае, ці, казаў той, душы беларускае; хаця ж уціскі незлічоныя мы вытрывалі, і ўжо здавалася, што й сонца ў ваконца бліснула. «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмерлі!» – загадаў наш пясняр, нябожчык мацей Бурачок» [1, с. 239]. Гэта быў адзін з першых перакладных слоўнікаў на Беларусі.

У 1920 г. свет пабачыла другое выданне гэтага слоўніка з вялікімі дадаткамі і праўкамі пад назвай «Маскоўска-беларускі слоўнік».

«Маскоўска-беларускі слоўнік» М. і Г. Гарэцкіх мае цэлы шэраг асаблівасцей, што значна вылучае яго сярод іншых слоўнікаў. У гэтым лексікаграфічным выданні часткова пададзены мовазнаўчыя тэрміны і прапанаваны цікавыя беларускамоўныя адпаведнікі. Напрыклад, *недаказ, прымета, сказьнік, прыймя*. Вядома, што дадзеныя словы сёння не ўжываюцца ў літаратурнай мове, ім адпавядаюць тэрміны *шматкроп'е, прыметнік, выказнік, прыназоўнік*.

Браты М. і Г. Гарэцкія стараліся як мага больш поўна і выразна перадаць багацце і непаўторнасць беларускай мовы. З гэтай прычыны да слоў з рускай мовы імі даволі часта падобраны не адзін беларускамоўны эквівалент, а некалькі блізкіх па значэнні слоў, якія ўтвараюць цэлыя сінанімічныя рады. Да некаторых рускамоўных слоў былі прыведзены па тры беларускамоўныя адпаведнікі. Напрыклад, рус. *догадливость* – бел. *здамысласць, цямлівасць, дамсьлівасць*; рус. *дождливость* – бел. *мокрае надвор'е, хляба, хлюпата*. У якасці лексічных адпаведнікаў у «Маскоўска-беларускім слоўніку» могуць выступаць дыялектызмы, устарэлыя з пазіцый сучаснай беларускай мовы словы, словы-калькі, русізмы.

Як вядома, у беларускай мове найбольш старажытны пласт лексікі абмежаванага ўжывання складаюць дыялектызмы, або рэгіяналізмы, якія не засвоены літаратурнай мовай і ўжываюцца на пэўнай тэрыторыі краіны звычайна для наймення канкрэтных побытавых рэалій або прыкмет ці дзеянняў, звязаных з гэтымі рэаліямі. Таму невыдковым з'яўляецца тое, што значная частка прапанаваных лексічных адпаведнікаў у «Маскоўска-беларускім слоўніку», гэта дыялектызмы. Напрыклад, рус. *мышь* – бел. *шчур*, рус. *птенец* – бел. *пісклёнак*, рус. *домосед* – бел. *даматур*, рус. *вешалка* – бел. *пачопка*, рус. *будильник* – бел. *будзька*, рус. *азбука* – бел. *абэцэда* і інш.

Дыялектныя словы, як вядома, служаць невычэрпнай крыніцай для ўзбагачэння лексічнага запasu літаратурнай мовы і яе стылістычных рэсурсаў, для мастацкага адлюстравання жыцця пэўных мясцовасцей, рэгіёнаў краіны, а таксама для тыпалагічнага аналізу лексікі як адной мовы, так і розных моў.

Паміж літаратурнай і дыялектнай разнавіднасцямі беларускай мовы заўсёды існавалі цесныя стасункі. Дыялектная мова ва ўсе часы з'яўлялася жывой крыніцай ўзбагачэння слоўнікавага складу літаратурнай формы беларускай мовы. Дыялектная ж лексіка, у сваю чаргу, няспынна папаўняецца за кошт запазычанняў з іншых моў і ўзбагачаецца літаратурнымі словамі. Пры гэтым у працэсе функцыянавання ў мяс-

цовых гаворках і запазычанні, і спрадвечна беларускія словы нярэдка ў выніку семантычнай трансфармацыі ўзбагачаюцца новымі значэннямі або страчаюць сваё, адпавядаючае літаратурнаму, значэнне і становяцца семантычнымі дыялектызмамі. Адзначым, што семантычныя дыялектызмы супадаюць па сваёй знешняй форме з літаратурнымі словамі, але маюць іншае значэнне і служаць спецыфічнымі амонімамі [3, с. 138].

Праілюструем гэтую цікавую, на наш погляд, лексічную з’яву прыкладамі з «Маскоўска-беларускага слоўніка». Лексема *залатуха* ў сучаснай беларускай літаратурнай мове мае значэнне *‘дзіцячая хвароба, якая характарызуецца высыпкай, нарывамаі на целе і агульным змарнелым выглядам’*, а ў народна-дыялектнай мове абазначае *‘кветкі роду фіялковых’*. У слоўніку М. і Г. Гарэцкіх гэты семантычны дыялектызм адпавядае ў рускай мове батанічнаму двухслоўнаму найменню *анютины глазки*. Слова *павук* у беларускай літаратурнай мове мае значэнне *‘членістаногая жывёліна, якая пляце павуціну’*, а ў народных гаворках абазначае паўліна – птушку. «Маскоўска-беларускі слоўнік» падае дадзеную лексему як адпаведнік да рус. павлин. Семантычны дыялектызм *рожа*, які зафіксаваны ў слоўніку братоў М. і Г. Гарэцкіх, у літаратурнай мове мае значэнне *‘інфекцыйная хвароба, якая характарызуецца вострым запаленнем скуры або слізистых абалонак’*, а ў народна-дыялектнай мове пачатку XX ст. абазначала ружу – кветку. Трэба адзначыць, што ўсе прыведзеныя вышэй семантычныя дыялектызмы і сэнна бытуюць на Віцебшчыне і зафіксаваны ў «Рэгіянальным слоўніку Віцебшчыны» (2012, 2014 гг.). Выкарыстанне братамі М. і Г. Гарэцкімі ў сваёй лексікаграфічнай практыцы дыялектызмаў спрыяла пранікненню і замацаванню ў мове найбольш стылістычна і семантычна ёмістых слоў.

Звернем увагу на словы, што выйшлі з актыўнага ўжытку ў беларускай мове і з пазіцый сучаснай беларускай мовы выступаюць як устарэлыя, яны ў свой час былі прапанаваны братамі Гарэцкімі ў якасці лексічных адпаведнікаў да некаторых рускамоўных слоў. Напрыклад, словы-калькі з французскай мовы: рус. хлопоты – бел. *амбарас* (ад франц. *embarras*); рус. люстра – бел. *жырандоль* (ад франц. *girandole*); рус. кастрыля – бел. *рондаль* (ад франц. *rondelle*). Варта адзначыць, што даволі часта ў слоўніку братоў Гарэцкіх у якасці адпаведнікаў выступаюць русізмы з беларускай фанетычнай афарбоўкай і словаўтваральнай структурай. Напрыклад, рус. сорочка – бел. *сарочка*; рус. ремень – бел. *рамень*; рус. грязь – бел. *гразь*; рус. сполна – бел. *споўна* і інш.

Слоўнікавы склад любой мовы з’яўляецца самым рухомым кампанентам, які пастаянна знаходзіцца ў працэсе змянення і ўзбагачэння. Трэба сказаць, што сэнна, калі беларуская мова ўжо шмат чаго страціла

і страчвае са сваёй лексічнай адметнасці і самабытнасці, трэба не звужаць, а пашыраць абсяг ужывання жывога народнага слова, як гэта рабілі ў свой час браты М. і Г. Гарэцкія. У сувязі з гэтым хочацца прыгадаць словы Я. Лёсіка, сказаныя ім амаль стагоддзе назад: «Кожнае адметнае слова, кожны асабісты выраз нашых беларускіх гаворак мы павінны з пашанаю сустракаць і з вялікай любасцю, як надзвычайную вартасць, далучаць у агульную скарбніцу нашай літаратурнай мовы, а не хавацца за паветалізм, не цурацца і не казаць неабачліва, што ў нас гэтак не кажуць» [2, с. 193].

Літаратура

1. *Гарэцкі, Г. І.* Выбранае / Г. Гарэцкі; [уклад. і камент. Р. Гарэцкага; прадм. М. Мушынскага]. – Мінск: МГА «Бел. кнігазбор», 2002. – 542 с.
2. *Лёсік, Я.* Творы: Аповяданні, казкі, артыкулы / Я. Лёсік; уклад., прадм. і камент. А. Жынкiна. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1994. – 335 с.
3. *Плотнікаў, Б. А.* Беларуская мова: Лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. – Мінск: Інтэрпрэссервіс, 2003. – 672 с.

Таццяна Ганчарова-Цынкевіч
(Мінск)

МАРАЛЬНА-ЭТЫЧНАЯ КАНЦЭПЦЫЯ Ў ТВОРЧАСЦІ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

Асаблівая роля ў літаратурным працэсе пачатку XX стагоддзя належыць Максіму Гарэцкаму. З яго імем звязана цэлая эпоха ў беларускім літаратуразнаўстве. Гэта была эпоха перагляду маральна-этычных пазіцый і каштоўнасцей у мастацкай прозе, крытыцы і публіцыстыцы. Менавіта ў пачатку мінулага стагоддзя паўстала перад пісьменнікамі задача выдзеліць чалавека-героя з агульнай масы, падкрэсліць у ім асабістае і індывідуальнае, яго дзейсны пачатак у жыцці. У творчасці М. Гарэцкага праблема актыўнага пачатку чалавечай асобы і яе адказнасці перад масамі становіцца вядучай, яна непасрэдна пачынае звязвацца з ідэяй дваістасці душы («Дзве душы»). Пісьменнік сцвярджае, што наяўнасць дзвюх душ – нармальны стан чалавека, які знаходзіцца ў пастаянным маральным пошуку дыялектыкі жыцця. У час рэвалюцыйных пераўтварэнняў, калі распадаўся адвечны ўклад быцця, зварот М. Гарэцкага да сацыяльных, псіхалагічных і маральна-этычных праблем чалавека становіцца канцэптуальным. Пісьменнік спрабуе разгадаць таямніцу чалавечай душы ў новых умовах гістарычных падзей, якія пачалі ўжо фар-

міраваць новага чалавека і яго новую свядомасць. А гэта зрабіць вельмі цяжка, таму што асоба яшчэ не выдзелілася з масы і яшчэ памятае старое грамадства з яго этыкай і мараллю. Аповесць «Дзве душы» – спроба пісьменніка разабрацца ў няўлоўна-загадкавай псіхіцы чалавека падчас складаных гістарычных перамен, спасцігнуць яго маральна-этычны бок мыслення.

М. Гарэцкі як пісьменнік-аналітык бачыў, што крызіс пачатку XX ст. захапіў усе пласты грамадства. Аднак героі мастака слова, усведамляючы ўсю безвыходнасць свайго становішча, не адракаюцца ад сваёй бацькаўшчыны, у іх глыбокім роздуме-рэфлексіі над праблемамі жыцця-быцця шмат здаровай і фізічнай асновы, у іх шырокая душа, дзе жывуць хрысціянскія заповедзі, якія кіруюць сумненнямі, думкамі і ўчынкамі. І гэта, па вялікаму рахунку, не дазваляе ім зрабіць нешта дрэннае ці благое. А калі мараль, этыка грамадства не пакідае ім выбару і штурхае на непрадбанае, то гэта становіцца трагедыяй усяго іх жыцця.

Сярод твораў маральна-этычнай праблематыкі М. Гарэцкага можна вылучыць апавяданні «Чарнічка», «Маці», «Дзёгач», «Хадзяка», «Дзве сястры». Да іх цесна далучаюцца творы сацыяльна-бытавога плана нахштальт аповесці «Ціхая плынь», апавяданняў «Зіма», «Амерыканец», «Супакой», «Пагранічны інцыдэнт на Амуры» і інш.

Пісьменнік засяроджваецца на асобе галоўнага героя. Гэта бачна і па саміх назвах мастацкіх спробаў п'яра. М. Гарэцкі смела заглыбляецца ва ўнутраны свет намаляваных вобразаў, у адпаведнасці з эстэтычнай, этычнай, аналітычнай устаноўкай спрабуе высветліць рух пачуццяў і барацьбу супрацьлеглых пачаткаў у свядомасці іх душы.

Цікава, што ў апавяданнях маральна-этычнай канцэпцыі характар вырашэння канфлікту вельмі нечаканы, і гэта працуе як на эмацыянальнасць гучання твора, так і на запамінальнасць для чытача. У сувязі з гэтым можна заўважыць, як паступова аўтарская манера пісьма становіцца ўсё больш аб'ектызаванай. Само апавяданне пачынае набліжацца да жанру навелы з уласцівым ёй лаканізмам і напружаным сюжэтам. Пісьменнік акцэнтуюе ўвагу на маральнай адказнасці асобы і гэта ўжо з'яўляецца сведчаннем узняцця М. Гарэцкага-мастака на больш высокі ўзровень разумення прыроды чалавека і яго існавання на Зямлі.

Апавяданні маральна-этычнай напoўненасці вельмі лёгка пераказаць. Так, напрыклад, твор «Чарнічка» аб тым, пра што размаўляюць з дзвюма манахамі міране, звычайныя людзі (муж і жонка), да якіх тыя зайшлі ў хату, збіраючы на манастыр сродкі, і напрасілі ў іх паабедаль. Фактычна гэта ўвесь сюжэт, дзе паведамляецца пра адносіны мірскіх людзей з іх звычайнымі жыццёвымі клопатамі да немірскіх – з іх адданасцю царкве. Малады гаспадар кажа:

« – Нічога, прыгожа там у вас... у вясну. Ліпы прыгожыя... Манашкі ёсць прыгожыя... – і зноў зацягнуўся і глядзеў убок, як быццам засаромеўся, што не смее сказаць, каб як далікатней.

– І я ўжо дзівілася, – адгукнулася з запечку маладуха-маці. – Колькі ж там у вас маладзёначкіх, прыгожых...

– У нас не павінна быць такіх, – панура адказала старэйшая. – У нас маці-ігумення сурова жыццё блюдзець...

– А на прыгожанькіх чарнічак заглядаюцца, гэта праўда, – засмяялася і маладуха і ласкава, з пяшчотаю паглядзела на сваё ўжо накормленае дзіцятка.

Пачырванела, як мак добры, маладзенькая. Змоўкла старэйшая. Паабедалі і доўга хрысціліся перад абразамі, потым дзякавалі і ківалі галавою маладусе і з нейкаю перашкодаю яму.

У маладой, пад тою сціпласцю і нуднаю пабожнасцю, усё штосьці мітусілася і іграла... « [1, с.103–104].

Пісьменнік шмат чаго прачытвае па твары маладой чарнічкі, па руху яе рук і вачэй. Акцэнт мастака на знешні выгляд гераіні дазваляе з псіхалагічнай выверанасцю раскрыць характар гераіні, вытлумачыць яе думкі і адчуванні.

Сюжэт апавядання «Маці»: дзяўчына без мужа нарадзіла дзіця, задушыла і ўтапіла. М. Гарэцкі дае замалёўку ўнутранага стану маці-забойцы: «Стогнучы і зубамі малоцячы, сагнуўшыся, пацягнулася дамоў... Холад налятаў і абдуваў усю». [1, с. 109] Канфліктная аснова твора заглябляецца ва ўстаноўленую грамадствам думку, у тое асяроддзе, дзе жывуць героі. Аўтар паведамляе, як дзяўчына пакутвае, трапіўшы ў становішча бязмужнай з дзіцём. Яна звяртаецца да Бога, просячы паратунку і дапамогі. Не атрымаўшы падтрымкі, яна рашаецца на неапраўнае. Не апраўдваючы сваю гераіню, М. Гарэцкі падкрэслівае, што тагачасная грамадская мараль не дазваляе зрабіць ёй выбар, правакуе на бяздушша.

У апавяданні «Дзве сястры» пан Іван падводзіць да дому дзвюх сястрычак. Старэйшая, Агнеся, прыгажэйшая, ёй вельмі падабаецца пан Іван, а той заляцаецца да малодшай, Зойкі, не такой прыгожай, але больш прасцейшай. У аснову твора пакладзена цікавая сітуацыя з боку гледжання магчымых паводзін і перажыванняў герояў.

Амаль ўсім творам М. Гарэцкага маральна-этычнага напаўнення характэрна абстрактная праблематыка, якая была на пачатку XX ст. нязвычайнай для беларускай літаратуры. Разам з тым, пісьменнік захаваў мастацкую рамантыку прозы, якая ўжо заваявала сабе месца ў нашым літаратуразнаўстве таго часу («Красаваў язмін», «Лірныя спевы» і г. д.). Пісьменніку ўдалося паяднаць у дыяпазоне эстэтыкі прыгожае, узнёслае, трагічнае і камічнае. Аднак, гэта была не самамэта. Эстэтычныя ка-

тэгорыі для М. Гарэцкага толькі сродкі выяўлення ідэалаў сацыяльнай і духоўнай гармоніі.

Беларускі мастак слова ў творах маральна-этычнага гучання сцвярджае думку, што чалавек сам творца добра і зла. У гэтым і заключаецца вышэйшая канцэпцыя быцця, якая заўсёды суправаджаецца пошукам маральнага, этычнага і эстэтычнага існавання. М. Гарэцкі стварыў цэлую галерэю вобразаў праўдашукальнікаў і пакутнікаў, іх характары супярэчлівыя, здольныя на добрыя і дрэнныя ўчынкі – усё у залежнасці ад абставінаў жыцця, станоўчых альбо злых імпульсаў душы, ад псіхалагічнай і духоўнай сталасці асобы. Пісьменнік глыбока пранік у стыхію падсвядомага сваіх герояў, раскрыў вытокі добра і зла.

У творах псіхалагічнага плану на сацыяльна-бытавую тэматыку можна вылучыць апавяданне «Зіма», прысвечанае беларускай вясковай рэчаіснасці. М. Гарэцкі паведамляе, што ў жыцці вёскі здараецца рознае: мужыкі, забыўшыся на хаты і хатнюю справу, рэжуча цэлы дзень у карты, часам жыццё замаруджвае свой бег аднастайнасцю, бывае здараецца вяселле і жыццё зноў набывае радасны размах. Аўтар у тканіну твора ўводзіць аповед пра настаўніка Ляксея Ляксеєвіча, які імкнецца тварыць нацыянальную літаратуру, пішучы вершы і дасылаючы іх у «Нашу ніву». Няспешны сюжэт разгортваецца на фоне зімовай пары : «Замятуха пад вечар закруціла ва ўсе бакі». [1, с. 117]

М. Гарэцкі ў апавяданні «Зіма» малюе жыццё вёскі як стан размеранасці быцця, як нешта само сабой зразумелае, вякамі ўсталяванае. Вёска для пісьменніка – глыбінь спрадвечнай сялянскай цяроплінасці, размеранасці і заскарузласці. Аднак на гэтым фоне з'яўляюцца адзнакі нацыянальнага абуджэння народа ў вобразе настаўніка Ляксея Ляксеєвіча. Аўтар гаворыць толькі пра звычайнае, штодзённае. Перад намі паўстае то адзін, то другі эпізод з жыцця вёскі. Замаруджаная плынь разгортвання падзей у творы непрыкметна прымушае чытача задумвацца над непазбежнасцю гістарычных перамен, падводзіць да ўсведамлення сутнасці беларуса і яго характару. М. Гарэцкі – пісьменнік рэалістычнага плану, але ён валодае майстэрствам і ўменнем праз запаволенасць часу, руху, падзей мастацкага твора паказаць усю глыбіню прасторавай бяскончасці чалавечага быцця, што праз яго асабістае светаадчуванне набывае абрысы маральна-этычнай сістэмы.

М. Гарэцкі – гуманіст шчыра спачуваў сваім героям як ахвярам сацыяльна-грамадскага ладу жыцця, як ахвярам людскай волі ці канкрэтных бытавых умоў існавання, гаварыў пра індывідуальную маральную адказнасць асобы за свае ўчынкі і справы. Ён быў адным з першых адкрывальнікаў самабытнай маралі, этыкі і эстэтыкі беларускай нацыянальнай прозы.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Прысады жыцця / М. Гарэцкі. – Мінск: Мастац. літ., 2003. – 479 с.
2. *Мушынскі, М.* Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі / М. Мушынскі. – Мінск: Бел. навука., 2008. – 510 с.

Любоў Глазман
(Віцебск)

САМАІДЭНТЫФІКАЦЫЯ АСОБЫ Ў ПАСЛЯРЭВАЛЮЦЫЙНЫЯ ЧАСЫ Ў «МАЛОЙ» ПРОЗЕ М. ГАРЭЦКАГА

Ваенныя і рэвалюцыйныя падзеі першых дзесяцігоддзяў XX ст. ахапілі і ўзварушылі ўсё ўсходнеславянскі свет. Часы гістарычных катаклізмаў цалкам перавярнулі ранейшую грамадскую сістэму, што значна адбілася на ўсіх узроўнях свядомасці народаў і кожнага асобнага чалавека. Таму праблема самаідэнтыфікацыі асобы значна абвастрылася. Стварэцца сітуацыя, калі чалавек вымушаны вызначаць сябе і сваё месца ў новых сацыяльных абставінах, ён з большай верагоднасцю аказваецца ў становішчы неабходнасці зрабіць пэўны маральны выбар. Звыклія для чалавека мадэлі паводзінаў і сацыяльныя ролі страчваюць сваё значэнне; тое, што раней здавалася значным, страчвае актуальнасць, тыя ролі, якія ён раней выконваў, набываюць іншы сэнс або ўвогуле ліквідуюцца.

Звернемся да прозы М. Гарэцкага, у якой востра стаіць праблема пошукаў нацыянальнай ідэнтычнасці, самаўсведамлення «тутэйшага» чалавека ў паслярэвалюцыйныя гады. Найперш сярод такіх твораў вылучаюцца тыя, што пісаліся ў першыя гады ўсталявання новай улады, падчас трагічных для Беларусі падзей, калі тэрыторыя краіны і яе статус знаходзіўся ў няпэўным стане, займаючы прамежкавае становішча паміж Польшай і Расійскай імперыяй. У апавяданні «У 1920 годзе» (1921), якое асвятляе падзеі савецка-польскай вайны 1919–1920 гг., М. Гарэцкі паказвае, што справамі беларусізацыі як на заходніх, так і на ўсходніх тэрыторыях Беларусі займаліся не толькі сумленныя людзі (герой-апавядальнік, сям’я сяляніна-правадніка, які дапамагае апавядальніку перайсці цераз лінію фронту паміж Мінскам і Вільняй), але таксама прыстасаванцы, што дбалі найперш пра асабістыя выгоды і не верылі ў рэальнасць і перспектывы беларускай дзяржаўнасці.

Сутыкненне розных людзей, іх матываў і пазіцый надае апавяданню асаблівую рэалістычнасць. Прысутнасць адданых нацыянальнай справе

герою выконвае, бясспрэчна, вельмі важную ідэйную функцыю. Письменнік, кіруючыся прынцыпамі гістарычнай праўды, акцэнтую ўвагу на росце свядомасці, асабістай актыўнасці простых людзей (селянін-праваднік). Гэтыя людзі разумеюць, што знаходзяцца ў абставінах, калі за сваё месца ў жыцці, свае інтарэсы трэба змагацца самім. Але такіх людзей, паказвае М. Гарэцкі, надта мала. Большасць, на жаль, складаюць такія, як няшчырыя «беларусізатары» з абодвух бакоў ад лініі фронту: з савецкага (настаўнік) і з польскага (вярбоўшчык у беларускае войска). Першы – нахлебнік і дармаед, другі – увогуле вораг, які чакае, пакуль «карабель дасць чечу», каб самому ў зручны момант яго патапіць. Письменнік паказвае, што трагічны вынік падзей ваеннага часу: параза народных паўстанняў, Рыжскі мір і падзел Беларусі на Заходнюю і Савецкую – прадвызначаны не толькі глабальнымі прычынамі. Віна ў гэтым і саміх беларусаў.

Аднак нават у самых безвыходных абставінах, у час паражэння – а апавяданне пісалася менавіта ў такі перыяд – М. Гарэцкі верыць у недарэмнасць змагання: «...беларуская агітацыя страшэнна шырыцца. У нас увесь народ за беларусаў, хоць другі дагэтуль і не ведаў, што ён таксама беларус. За беларусамі цяпер пойдзе кожны селянін...» [2, с. 117]. Письменнік не рэабілітуе настаўніка, з вуснаў якога гучаць гэтыя словы, але той факт, што нават такія несвядомыя людзі не могуць ігнараваць рэальнасць нацыянальнага адраджэння на ўскраінах былой Расійскай імперыі, дзе палымнее вайна, выяўляе цвёрдую веру аўтара ў вяртанне народа да сваёй нацыянальнай ідэнтычнасці.

У апавяданні «Усебеларускі з'езд 1917-га года» (1922) рэтраспектыўна закранаюцца ранейшыя, больш блізкія па часе, чым у папярэднім творы, падзеі. Беларускія сяляне, кааператывшчыкі, распаўядаюць пра скліканы Вялікай Беларускай радай у снежні 1917 г. з'езд, які меў намер «зрабіць сваю рэспубліку» [2, с. 129]. Непаразуменне ў Кузьмы, аднаго з дэлегатаў з'езда, выклікае яго разгон бальшавікамі: «...за што ж яны [бальшавікі] разганяць нас будуць? Па-іхнаму ж хочам <...> Мы ж на сваёй зямельцы...» [2, с. 131]. Здавалася б, разагнаны з'езд, няспраўджаныя надзеі на афіцыйнае прызнанне Беларусі, «поўная несвядомасць» [2, с. 128] людзей, да якой прывычаіўся апавядальнік, – усё паказвае на адсутнасць змен для беларускага народа ў «С'єверо-Западномъ Краѣ». Але не дарэмна аўтар адсоўвае час сустрэчы героя з сялянамі да 1918 г. Гэты прыём дазваляе ахапіць большы прамежак часу і звярнуць увагу на вынікі намаганняў змагароў за свабоду: раней сялян трэба было «ўсведамляць», цяпер многія з іх самі гатовы пакласці жыццё за Беларусь: ідзе відавочнае пашырэнне народнага руху. Письменнік перакананы, што калі народ скінуў паноў і царскую ўладу дзеля роўнасці і свабоды, то ад «простых прыблудаў» [2, с. 132] прыгнёту тым больш цярпець не

будзе. Акрамя таго, М. Гарэцкі бачыць змены ў агульным настроі людзей, якія робяцца больш самастойнымі і сацыяльна актыўнымі.

У сатырычных апавяданнях гэтага перыяду паказваецца неадпаведнасць паміж сутнасцю асобы і яе сацыяльнай роляй («Апостал», 1921) і «[Незадача]», 1921). Галоўныя героі пераўвасабляюцца ў «апосталаў» новай сістэмы каштоўнасцей» [4, с. 128]. Абодва – «гарачыя камуністы». Першы – таварыш Курапа («Апостал») едзе «ўсведамляць вёску» [2, с. 121], вучыць сялян «правільна», па-новаму жыць, ён не чакае ніякіх перашкод. Сяляне ж аказваюцца не такімі прасцячкамі, як гэта ўяўляе сабе новаспечаны «адраджэнец». Не дзіўна, што з-пад маскі апостала неўзабаве пачынае праступаць твар жорсткага начальніка, гатовага распачаць карныя акцыі за непаслушэнства ўладзе. За спробу скарыстаць свае паўнамоцтвы і пад выглядам кантралявання рэвалюцыйных змен у вёсцы пагуляць на кірмашы, паплаціўся часовы камісар Батрачонкаў («[Незадача]») – замаскіраваны «панок» [4, с. 128] новай улады.

Праблема прыстасавання да абставін, да новага ладу паўстае таксама ў «Сібірскіх абразках» (1926 – 1928) М.Гарэцкага. Чалавек у адным выпадку раскрывае несапраўдную ідэнтычнасць, маскіруецца, то апранаючы савецкае аддзенне, то называючы сябе «інструктарам кааперацыі», каб збегчы за мяжу («Кааператар»). У абразку «Інтэлігенты» паказваецца праслойка грамадства, якая прыладзіцца да любой улады, прыпадабняючы палітычныя змены да павеваў моды. І тое, што новаспечаны «інтэлігенты» (дачка царскага чыноўніка, цяпер жонка важнага чалавека разам з калегам мужа – сынам сібірскага кулака) едуць на курорт, абмяркоўваючы замежную моду («Хош, не хош, палязай у фрак!» [1, с. 352]), выяўляе, для якіх сацыяльных тыпаў аказаліся найбольш спрыяльнымі новыя ўмовы жыцця 1920-х гадоў.

Увогуле цыкл «Сібірскія абразкі» з’яўляецца вельмі каштоўным для даследавання самаідэнтыфікацыі асобы ў творчасці пісьменніка. На працягу ўсяго цыкла М. Гарэцкі звяртае ўвагу на асаблівасці нацыянальнай ідэнтыфікацыі беларусаў: з кім перасяленцы атаясамліваюць сябе, на якой мове размаўляюць, як ставяцца да землякоў. Ён заўважае, што з іх шмат хто гаворыць па-беларуску, выяўляе рысы нацыянальнага характару: самавітасць, знаходлівасць, цяроплівасць і пакорлівасць лёсу ў цяжкіх сітуацыях.

У некаторых «Сібірскіх абразках» чутно водгулле вайны: гэта паламаныя лёсы ўцекачоў, маральная і побытавая неўладкаванасць якіх, неўласцівая беларускаму народу, непрыемна ўражвае апавядальніка («Уцекачы»); гэта непрыкаянасць людзей, а таксама недарэчная смерць хлопчыка-беспрытульніка («Малы рызыконт»). У апошнім творы М. Гарэцкі напісаў: «Пасля вайны і рэвалюцыі ў мяне лёгка накручваюцца слёзы і падпірае комам дыханне» [1, с. 352].

У апавяданні «Палонны» пісьменнік указвае на рысы характару, якія выхоўваюцца на кананічнай жыццёвай у няволі, пад працяглым панаваннем чужацкага гвалту, і якія дапамагаюць земляку існаваць у складаных абставінах, не страчваючы сваёй чалавечай годнасці. Палонны жыве пастаянным імкненнем да ўцёкаў, да ўнутранай аўтаномнасці і надзеі на поспех нават у самай безнадзейнай сітуацыі. Зразумела, што лёгкай жыццё ў нямецкім палоне не назавеш, для выбаўлення з палону трэба мець незвычайную вынослівасць і своеасаблівае стаўленне да сябе і навакольнага свету. Ёсць тут у персанажа, як адзначаюць даследчыкі, і некаторае жаданне «выхваляцца дасягненнямі» [5, с. 19], але яно выклікана, на нашу думку, натуральным пачуццём гонару: аўтар паказвае вялікія здольнасці і вынаходлівасць беларуса, які можа «і панямецку хутка наўчыцца» [1, с. 337]. Пісьменнік падкрэслівае смеласць героя і яго здольнасць рызыкаваць (тры разы ўцякаў з палону), аптымізм, удзячнасць (беластоцкаму беларусу, які дапамагаў уцекачам)... Цікавай з'яўляецца адзначаная З. І. Трацяк «дваістасць характару беларуса» [5, с. 19], у словах якога адчуваюцца дазам і пяшчота, і іронія да закаханай у яго міласэрнай сястры, а падораныя ёю рэчы ўспрымаюцца адначасова як рамантычны ўспамін і як матэрыяльная каштоўнасць, якой герой распараджаецца з разумнай гаспадарчай практычнасцю.

У значнай колькасці твораў М. Гарэцкага паказаны герой з «дваістай» свядомасцю. Да вядомых хрэстаматыйных прыкладаў (апавяданні «У лазні», 1912; «Роднае карэнне», 1913; «Рунь», 1914; апавесць «Дзве душы», 1919) можна далучыць абразок «Спрэчкі». У творы ўзноўлена тры вобразы: наратара, хворага беларуса, які вяртаецца з Далёкага Усходу, дзе пражыў 9 гадоў, савецкага служачага – сакратара павятовага камітэта камуністычнай партыі. Галоўны герой вымушаны выслухоўваць прамовы пра непатрэбнасць беларусізацыі спачатку ад чалавека, які ўвогуле да Беларусі мае адноснае дачыненне, прычым са спажывецкім стаўленнем, бо «здоровы ўцякаў, а хворы цягнецца назад. І яшчэ бурчыць, што Беларусь не такая, як яму хочацца» [1, с. 364]. Потым аказваецца, што і сярод свядомых, «патэнтаваных» рэвалюцыянераў маюцца такія, хто адным словам зневажае святую для наратара справу: «што да беларускае мовы, напрыклад, дык я чуў нават на з'ездзе ў Маскве, што ў вас там ствараюць нешта даволі-такі штучнае» [1, с. 365]. Уражае не толькі тое, як ставіцца адзін з ідэйных прыхільнікаў новай улады да братняга народа, але і надзённасць, актуальнасць праблемы такога стаўлення да айчынай мовы і культуры ў наш час, пра што М. Гарэцкі, нібы прадчуваючы, напісаў з незвычайнай праніклівасцю яшчэ напачатку набыцця беларускім народам уласнай дзяржаўнасці.

Катэгарычнасць і лёгкасць, з якімі абражае адраджэнне беларускай культуры самавіты ўрадавы чыноўнік, не маючы пры гэтым ніякага ўяўлення пра беларусізацыю – толькі тое, што выхапіў з маскоўскіх чутак, – найбольш засмучаюць наратара. Ён займае не апошнія месца ў адраджэнцкай справе і паклаў на яе шмат намаганняў, «сядзеў за тую няшчасную беларускасць сваю ў польскай турме» [1, с. 365]. Аднак свядомасць наратара «дваіцца» праз любоў да радзімы, роднай мовы і адначасовую прыхільнасць да рэвалюцыйнай ідэі. Іх несупадзенне ў важнейшым моманце балюча турбуе героя, прымушаючы з горыччу, саркастычна думаць: «калі не будзе сям’і, родных – і не будзе суму па іх. Калі не будзе нацыі – і не будзе таго ярма, якое ўсё жыццё гняце мяне» [1, с. 365].

Апошні перыяд творчасці М.Гарэцкага па аб’ектыўных прычынах быў вельмі няпростым. Таму многія творы засталіся ў выглядзе занатовак, апублікаваных у 1968 г. пад загалоўкам «З запіснай кніжкі 1930 г.». Аднак, нягледзячы на тое, што ў іх адлюстраваны ўсяго толькі неразгорнутыя «шчымліва-балючыя вобразы-факты» [3, с. 55], выразна адчуваецца глыбокі патэнцыял твораў, якія ў чымсьці працягваюць шэраг вобразаў «Сібірскіх абразкоў» («Бацька осліп», «Прывязаны хлопчык»), ці па трывожнасці настрою – раннія апавяданні з ваенна-рэвалюцыйнай праблематыкай, у якіх у імпрэсіяністычнай афарбоўцы адбілася няпэўнасць становішча беларуса («Чалавек у кароне»).

Цікавай па самаідэнтыфікацыйным стане наратара з’яўляецца занатоўка «Смерць». Паміж пахавальным абрадам і полем бойкі або яшчэ якой раптоўнай смерцю наратар выбірае абрад. Калі ўзяць у разлік даволі крытычнае стаўленне пісьменніка да залішняга абраднасці, якая часта мяжуе з забабонамі, што добра адлюстравана ў ранніх творах, адгадваецца пэўны намёк на некаторую стамлёнасць актыўнага змага-ра. Выбар абрада тут можа азначаць свайго роду тугу па мірных часах чалавека, які перажыў занадта шмат, не раз пабываў паміж жыццём і смерцю.

Характар адлюстравання самаідэнтыфікацыі героя ў «малой» прозе М. Гарэцкага прадвызначаны не толькі спецыфікай творчай індывідуальнасці і прыхільнасцю аўтара да тых ці іншых форм псіхалагічнага аналізу, вызначальнымі тут з’яўляюцца таксама асаблівасці беларускай гісторыка-культурнай прасторы. Для беларускага пісьменніка важнейшым складнікам самаідэнтыфікацыі асобы становіцца ўсведамленне персанажамі праблем, звязаных з разуменнем агульных задач адраджэння беларускай нацыі, тых набалелых пытанняў, што паўсталі перад беларусамі найбольш востра ў першыя гады пасля ўсталявання новай улады.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М. І.* Збор твораў: у 4 т. / М. І. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1984 – 1986. – Т.1: Апавяданні 1913 – 1930. – 1984. – 446 с.
2. *Гарэцкі, М.* Творы: Дзве душы: аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: п’еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 629 с.
3. *Корань, Л.* Дынаміка жанравых структур у беларускай прозе ХХ ст. / Л. Корань // Цукровы пеўнік : літ.-крытыч. арт. / Л. Корань – Мінск, 1996. – С. 5–155.
4. *Назараў, В.* Сатырычная завостранасць апавяданняў Максіма Гарэцкага «Апостал» і «Незадача» / В. Назараў // Гарэцкія чытанні: Матэрыялы дакладаў і паведамленняў на ХІ чытаннях (да 110-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага) / Калектыў аўтараў; рэдкал.: Л. Макарэвіч, Р. Гарэцкі [і інш.]. – Мінск: 2004. – С. 126–131.
5. *Трацяк, З. І.* Лёс беларуса на Першай сусветнай вайне ў малой прозе М. Гарэцкага / З. І. Трацяк // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – 2013. – № 2. – С. 15-22.

*Грына Гоўзіч,
Марыя Рак
(Мінск)*

ВЫКАРЫСТАННЕ ТВОРЧЫХ І ДАСЛЕДЧЫХ ЗАДАННЯЎ ПРЫ ВЫВУЧЭННІ ТВОРЧАСЦІ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА Ў Х КЛАСЕ

Вывучэнне курса беларускай літаратуры ў старшых класах адбываецца на гісторыка-храналагічнай аснове, калі ў вучняў сфарміраваліся неабходныя ўменні і навыкі для самастойнага спасціжэння мастацтва слова ад старажытнасці да сучаснасці, вырабаваліся аналітычныя ўменні, неабходныя для працы з тэкстам. Галоўнай мэтай навучання ў дадзеным канцэнтры літаратурнай адукацыі становіцца «далучэнне вучняў да багаццяў беларускай мастацкай літаратуры, эстэтычнае спасціжэнне імі свету, складанасці чалавечых узаемаадносін і на гэтай аснове – выхаванне асобы з глыбока гуманістычным і дэмакратычным светапоглядам, самастойным мысленнем, з развітым, высокакультурным пачуццём нацыянальнай і асабістай самапавагі, адданасцю агульначалавечым ідэалам, асобы з выразна выяўленымі творчымі схільнасцямі, здатнай успрыманне прыгажосці (эстэтычнае ўспрыманне), ператварыць у стымул маральнага самаўдасканалення, інтэлектуальнага і духоўнага развіцця» [6, с. 14].

Безумоўна, што акрэсленая складальнікамі праграмы мэта з’яўляецца «ідэальнай» і наўрад ці зможа рэалізавацца ў межах невялікай колькасці гадзін, адведзеных на вывучэнне літаратуры (1,5 гадзіны на тыдзень на базавым узроўні).

Да прыкладу, на тэму «Максім Гарэцкі» ў Х класе адводзіцца толькі 3 гадзіны. Прапануецца знаёмства з жыццёвым і творчым шляхам пісьменніка, а таксама засваенне двух апавяданняў – «Роднае карэнне» («Тэма вернасці роднай зямлі, служэння інтэлігенцыі народу. Вобраз Архіпа Лінкевіча – вясковага інтэлігента з абуджаным сумленнем, пачуццём абавязку перад людзьмі, які імкнецца пазнаць жыццё, знайсці «першапрычыны ўсякай істоты». Жыццёвая мудрасць дзеда Яхіма, яго завет маладому пакаленню» [6, с. 14]) і «Літоўскі хутарок» («Суровая праўда пра Першую сусветную вайну, выкрыццё яе антынароднай, антычалавечай сутнасці. Аўтабіяграфічнасць апавядання. Рэалістычная праўдзівасць адлюстравання трагедыйнасці народнага жыцця. Гуманістычная канцэпцыя пісьменніка. Вобраз Яна Шымкунаса – бескарыслівага, высакароднага, гуманнага чалавека» [6, с. 14]), і паглыбленне тэарэтыка-літаратурнага паняцця «вобраз апавядальніка». Натуральна, што за такія мінімальны час нельга глыбока спасцігнуць знакавыя творы аднаго з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры. У дадзеным выпадку, каб зацікавіць вучняў асобай пісьменніка, стварыць пазнавальную атмасферу на ўроку, настаўнік можа выкарыстоўваць сістэму творчых і даследчых заданняў.

У цэнтры ўвагі настаўніка пры вывучэнні творчасці Максіма Гарэцкага могуць быць творчыя і даследчыя заданні самай рознай накіраванасці, прызначаныя для ацэнкі: начытанасці вучняў, іх патрэбы ў чытанні, атрымання і прымяненні ведаў у самастойнай практыцы; развіцця назіральнасці, эмацыянальна-вобразнай памяці, уменняў ўзнаўляць карціны, адлюстраваныя ў творы, успрымаць свет пачуццяў і перажыванняў герояў, аўтарскую задуму, яе мастацкае ўвасабленне; умення ўспрымаць твор як мастацкую цэласнасць у адзінстве зместу і формы, самастойна ацэньваць яго мастацка-эстэтычную каштоўнасць, грамадскае значэнне, матываваць, абгрунтоўваць сваю ацэнку; разумення жанравай спецыфікі твора, асаблівасцей мовы і стылю пісьменніка; успрымання і засваення літаратурнага твора ў сістэме творчасці пісьменніка, у суадносінах з развіццём літаратуры і эпохай яго стварэння; умення супастаўляць вывучаныя творы літаратуры і знаходзіць у іх агульнае і адметнае ў параўнанні з іншымі творамі мастацтва (музыкай, жывапісам, тэатрам, кіно і інш.); развіцця літаратурна-творчых здольнасцей вучняў, іх моўнай культуры, свабоднага валодання вуснай і пісьмовай мовай [6].

Першы ўрок традыцыйна прысвячаецца жыццёваму і творчаму шляху пісьменніка. На ім можна выкарыстаць апераджальныя заданні даследчай скіраванасці: рэфераты, даклады, практы, прэзентацыі.

Рэфератам называюць «скарочаны пераказ зместу першага дакумента (дакументаў) або яго часткі з асноўнымі фактычнымі звесткамі і высновамі. Аднак рэферат – гэта не толькі кароткі, паслядоўны выклад зместу кнігі (або яе раздзела), часопіснага або газетнага артыкула. Рэфератам таксама называецца кароткая перадача зместу неапублікаванай працы. У рэфераце паказваюцца шляхі і метады даследавання пытання, падаюцца вывады аўтара. Аб'ектам рэферыравання з'яўляецца толькі навуковая або даследчая літаратура» [2, с. 65]. Вучням можна прапанаваць наступныя тэмы рэфератаў: інфармацыйна-рэфератыўнага характару («Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: асноўныя этапы жыцця і творчага шляху Максіма Гарэцкага», «Яго Галгофа: апошнія старонкі жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага»); праблемна-рэфератыўныя («Максім Гарэцкі як прадстаўнік рэпрэсаванай літаратуры», «Твой след на зямлі: разважанні над творчым шляхам Максіма Гарэцкага»).

Даклад – «від самастойнай навукова-даследчай працы, у якой аўтар даследуе сутнасць пэўнай праблемы; прыводзіць розныя пункты гледжання, а таксама ўласныя погляды на яе. Пры напісанні даклада спалучаюцца тры якасці даследчыка: уменне даследаваць матэрыял, фармуляваць высновы і кваліфікавана адказаць на пытанні. Адметнымі рысамі даклада з'яўляюцца: навуковы стыль выкладання; актуальнасць тэмы; змястоўнасць, глыбіня як адлюстраванне якасці ўспрымання і разумення праблемы; дакладнасць; самастойнасць высноў і палажэнняў» [2, с. 68] («Майстэрства Максіма Гарэцкага-празаіка», «Вечныя тэмы ў прозе пісьменніка: спроба аналітычнага агляду»).

Праекты «ўяўляюць сабою творчую даследчую працу, выкананую пад кіраўніцтвам навуковага кіраўніка, змест і аб'ём якой выходзяць за межы вучэбнай праграмы (у нашым выпадку – па беларускай літаратуры)» [2, с. 70]. Настаўнік можа прапанаваць вучням даследчы («За што рэпрэсавалі Максіма Гарэцкага: аналітычны артыкул»), інфармацыйны (нататка ў газету / часопіс з нагоды святкавання Дня нараджэння Максіма Гарэцкага), творчы (зборнік сачыненняў і эсэ «Мой Максім Гарэцкі») і практыка-арыентаваны (сайт, прысвечаны Максіму Гарэцкаму, ці альманах анатацый да твораў).

Мультымедычная прэзентацыя, падрыхтаваная вучнямі, візуальна дапоўніць зробленыя імі даклады ці лекцыю настаўніка. Зазначым, што існуюць шматлікія патрабаванні да прэзентацый (якасныя ілюстрацыі, невялікая колькасць тэксту, які павінен добра ўспрымацца ўсімі вучнямі,

выкарыстанне схем, табліц, подпісаў да ілюстрацый, наяўнасць гіперспасылак, выкарыстанне дакладнай, праверанай інфармацыі і інш.).

Для замацавання вывучанага і праверкі атрыманых ведаў на першым уроку можна выкарыстаць асноўныя віды творчых заданняў, шырока распрацаваныя ў метадычнай літаратуры:

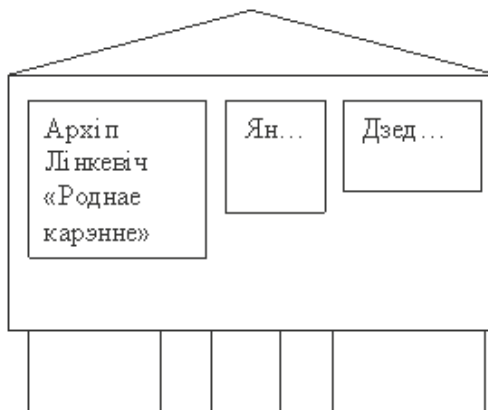
- 1) літаратурныя дыктанты [4];
- 2) міні-сачыненні, эсэ [3];
- 3) творчыя заданні рознай ступені складанасці [1];
- 4) віктарыны, крыжаванкі, чайнворды, крыптаграмы [5].

Мэтазгодна таксама карыстацца наступнымі дадатковымі творчымі заданнямі і літаратурнымі гульнямі:

- 1) лісты Максіму Гарэцкаму ад чытачоў;
- 2) палеміка / дыскусія на тэму «Як бы склаўся лёс Максіма Гарэцкага, калі б ён не быў рэпрэсаваны?»;
- 3) публіцыстычны зварот да будучых чытачоў твораў Максіма Гарэцкага з мэтай абудзіць у іх цікавасць да асобы пісьменніка;
- 4) літаратурная карта «Сцежкі-дарожкі Максіма Гарэцкага»;
- 5) літаратурная гульня «Дамалой кветку»;

6) літаратурная гульня «Дом Максіма Гарэцкага», у якім «жывуць» героі яго твораў;

7) сінхроністычныя табліцы, прысвечаныя жыццёваму і творчаму шляху Максіма Гарэцкага;

Пытанні	Максім Гарэцкі
Гады жыцця	
Пачатак літаратурнай дзейнасці	
Асноўныя этапы творчасці	
Асноўныя тэмы	
Асноўныя жанры	
Традыцыі і наватарства	
Ацэнка крытыкаў	
Іншае	

На другім і трэцім уроках, прысвечаных вывучэнню апавяданняў М. Гарэцкага «Роднае карэнне» і «Літоўскі хутарок», сістэма творчых і даследчых заданняў карэнным чынам не мяняецца. Можна прапанаваць названыя вышэй віды работ з унясеннем наступных карэктаваў, якія павінны датычыцца названых твораў пісьменніка:

1) рэфераты: інфармацыйна-рэфератыўнага характару («Андрэі Лінкевіч як новы герой беларускай літаратуры», «Трагедыя лёсу Яна Шымкунаса»), праблемна-рэфератыўныя («Інтэлігенты ў першым калене: параўнальная характарыстыка Андрэя Лабановіча і Архіпа Лінкевіча», «Вайна і мір на Літоўскім хутарку: гістарызм апавядання»);

2) даклады («Асэнсаванне падзей Першай сусветнай вайны ў творчасці Максіма Гарэцкага і Анры Барбюса», «Што такое роднае карэнне? (разважанні па творах Максіма Гарэцкага)»;

3) праекты: даследчы («Творы беларускай літаратуры пра Першую сусветную вайну (аналітычны агляд)», «Вобразы інтэлігентаў у беларускай літаратуры першай паловы XX ст. (аналітычны артыкул)»), інфармацыйны (стварэнне коміксаў (графічных кніг) па творах пісьменніка), творчы (інсцэніроўка ўрыўка з твора Максіма Гарэцкага на выбар настаўніка і вучняў, напісанне сцэнарыя, кінасцэнарыя) і практыка-арыентаваны (стварэнне віртуальнай галерыі «Героі твораў Максіма Гарэцкага» або падрыхтоўка фільма па творы).

У працэсе падрыхтоўкі да ўрокаў настаўнік можа выкарыстаць усе віды творчых заданняў (літаратурныя дыктанты, міні-сачыненні, эсэ, творчыя заданні рознай ступені складанасці, віктарыны, крыжаванкі, чайнворды, крыптаграмы), а таксама дадатковыя:

- 1) напісанне ліста да героя аднаго з твораў Максіма Гарэцкага;
- 2) літаратурная карта «Сцежкі-дарожкі герояў твора Максіма Гарэцкага»;
- 3) супастаўляльная характарыстыка вобразаў Андрэя Лабановіча і Архіпа Лінкевіча ў выглядзе табліцы, з падмацаваннем тэзісаў цытатамі з тэксту;

Пытанне	Лабановіч	Лінкевіч
1. Партрэт		
2. Біяграфія		
3. Рысы характару		
4. Погляды, перакананні		
5. Адносіны да іншых		
6. Адносіны іншых да героя		
7. Уласная ацэнка		

4) вуснае сачыненне-апісанне, прысвечанае знешняму выглядзе любога героя, і падрыхтоўка іх маляваных партрэтаў (пажадана з дапамогай камп'ютарнай тэхнікі);

5) складанне віктарыны паводле выказванняў герояў твораў «Роднае карэнне» і «Літоўскі хутарок» на тэму «Хто прамаўляе гэтыя словы?»;

6) інтэрв'ю з героямі твораў Максіма Гарэцкага;

7) сцэнарый тэлевізійнага роліка па любым творы Максіма Гарэцкага для жыхароў Еўропы, які б выклікаў жаданне паглядзець фільм;

8) складанне сінквейнаў і кластараў па творах Максіма Гарэцкага.

Такім чынам, выкарыстанне творчых і даследчых заданняў на ўроку літаратуры дазволіць настаўніку зацікавіць вучняў асобай і творамі пісьменніка, дапаможа выбраць уласную адукацыйную траекторыю, паспрыяе метадычнай разнастайнасці і ўзбагаціць змест традыцыйных урокаў літаратуры.

Літаратура

1. Беларуская літаратура: зборнік творчых заданняў для тэматычнага кантролю: 10–11 класы: дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / М. У. Грынько, А. В. Руцкая, І. М. Гоўзіч. – Мінск: Аверсэв, 2012. – 79 с.

2. Гоўзіч, І. М. Шукаем шэдэўры!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў): 11-ы кл.; дапам. для вучняў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / І. М. Гоўзіч, І. Л. Шаўлякова-Барзенка. – Мінск: Літа-

ратура і мастацтва, 2010. – 120 с. (Беларуская літаратура. Факультатыўныя заняткі).

3. *Мішчанчук, М. І.* Беларуская літаратура: сачыненні. Творчыя працы / М. І. Мішчанчук. – Мінск : Аверсэв, 2010. – 416 с.

4. *Несцяровіч, С. У.* Кантроль ведаў па беларускай літаратуры (Літаратурныя дыктанты). 10 клас (І паўгоддзе): практыкум для вучняў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі / С.У. Несцяровіч. – Мазыр: Белы Вецер, 2012. – 38 с.

5. *Старычонок, В. Д.* Займальная філалогія / В. Д. Старычонок. – Мінск: Выш. шк., 1998. – 254 с.

6. Учебные программы по учебным предметам для учреждений общего среднего образования с русским языком обучения и воспитания. X класс (базовый уровень) / Министерство образования Республики Беларусь. – Минск: НИО, 2016. – 296 с.

Таіса Грамадчанка
(Мінск)

САТЫРА Ў МАСТАЦКАЙ ПАЛІТРЫ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

Наша жыццё складаецца з самых розных момантаў. І літаратура, узаўважваючы яго, выпрацавала за тысячагоддзі свайго існавання цэлы арсенал прыёмаў і сродкаў. Сярод іх належнае месца займаюць прыёмы і сродкі сатыры, якія звязаны пераважна з такімі агульнаэстэтычнымі катэгорыямі, як нізнас, агіднасць і камічнасць.

Сатырычны паказ рэчаіснасці настолькі адметны (статычнасць і аднапланавасць вобразаў, іх тэндэнцыйная дэфармаванасць, парушанасць жыццёвых форм, прапарцыяў і інш.), што некаторыя тэарэтыкі прапаноўваюць выдзеліць сатыру ў асобны літаратурны род. Так, напрыклад, лічыць расійскі даследчык М. Шэглоў. Аднак вылучэнню сатыры побач з эпасам, лірыкай і драмай не спрыяе невялікая колькасць як уласна сатырычных твораў, так і пісьменнікаў-сатырыкаў. Мы зусім не стомімся, прыгадваючы сусветна вядомыя творы і імёны, нават калі пачнём адлік з антычнай літаратуры.

Пры тым, што талент сатырыка нячасты ў прыгожым пісьменстве, грамадства не заўсёды здольна яго прыняць і належным чынам ацаніць. Малапленным для нараджэння сатыры ў беларускай літаратуры (як і ў іншых літаратурах былога СССР) сталася мінулае стагоддзе. Лічылася, што ў жыцці савецкай краіны не можа быць вартых п'яра сатырыка праблем. Прыгадаем лёс аўтараў (а таксама іх сатырычных твораў): беларуса Андрэя Мрыя, рускіх М. Замяціна, М. Зошчанкі, М. Булгакава...

Разам з тым сатырычнае ўзнаўленне рэчаіснасці зусім не рэдкая з’ява ў літаратуры. Гэтаму садзейнічае ўніверсальнасць яго прыёмаў і сродкаў, якія арганічна спалучаюцца з самымі рознымі відамі мастацкай тыпізацыі. Пры стварэнні так званых адмоўных вобразаў пісьменнікі часта звяртаюцца да іроніі, шаржыравання, надзяляюць герояў трапнымі прозвішчамі ці мянушкамі, індывідуалізуюць мову, падкрэсліваюць неадпаведнасць намераў асобы і яе значнасці і г.д. Напрыклад, нікчэмнасць натуры героя апавядання «Макаркавых Волька» Кузьма Чорны падсвечвае з’едлівай і недарэчнай мянушкай *цэнтральная душа*, якую далі аднавяскоўцы Сафрону з-за яго карыслівага імкнення быць пры новай уладзе «душой усіх спраў» і «цэнтрам усіх спраў».

У М. Гарэцкага, як і ў многіх іншых беларускіх пісьменнікаў – стваральнікаў нашай новай літаратуры, сродкі сатырычнага пісьма арганічна спалучаліся з рэалістычнымі, а таксама з аналітычным падыходам да жыццёвых з’яў, з заглыбленасцю ў псіхалогію чалавека. Зразумела, што гэта яскрава выявілася ў яго творах з набыццём мастакоўскага вопыту, хоць і не зацягнулася па часе. А тое, што пісьменніку яны не чужыя, сведчаць ужо самыя раннія пробы пярэ.

Побач з нататкамі і допісамі ў 1912–13 гг. у газеце «Наша ніва» былі надрукаваны два фельетоны – «Будзённые з’явы» і «Нашы». У іх М. Гарэцкі высмейвае суайчыннікаў, што адасабляюцца ад народа, здраджаюць яму. Назвай «Будзённые з’явы» пісьменнік падкрэслівае тыповасць апісанай сітуацыі. Бацькі, простыя вясковыя людзі, здолелі даць сыну такую-сякую адукацыю. І хоць сын «чуць-чуць акончыў двухкласную школу» [1, с. 165], але лічыць, што з «навукай» ён «*выйшаў у панства*», а тыя, хто яго нарадзіў і гадаваў – «*мужыччо*» і не роўня яму. Хлопец саромеецца бацькоў, адрокся ад іх. Яму сорамна, што ён выхадзец з вёскі. Гэты сорам перарос у ваяўнічую пагарду да ўсяго вясковага, і яе спраўна дэманструе на вуліцы паліцэйскі надзірацель. «*Дык жа беражыся – о селянін – калі ты не паспееш парою саскачыць перад ім на бок тратуара... Лепей знімай шапку і хутчэй гні мужыцкую шыю сваю, можа, цэл астанешся, калі дасць міласэрны бог*» [1, с. 165], – з сарказмам зазначае аўтар.

Маладога карэспандэнта з Магілёўскай губерні хвалюе беднасць, забітасць, бяспраўнасць селяніна-беларуса. Ён, спачуваючы землякам, паведамляе пра неўрадлівы год і з гэтае прычыны – няўдалы кастрычніцкі кірмаш, пра малазямелле і адсутнасць у краі «фабрычна-заводскага промыслу», дзе б вясковец мог хоць крыху паправіць сваё матэрыяльнае становішча. І тут жа з гаркотай іранізуе: «*Але ж што-што. а гарэлку пілі на кірмашы як усягды, калі не лепей*» [1, с. 161]. Не прымаючы цёмныя бакі вясковага жыцця, Максім Беларус (першы псеўданім пісьмен-

ніка), аднак, не скіроўвае супраць земляроба-працаўніка гнеўнае слова сатыры. Ён бачыць, якое *«шырокае поле дзеля працы ёсць тут сейбітам прасветы сярод цёмнага беларускага сялянства. Ды не якім-небудзь, а свядомым сейбітам-беларусам, што выйшлі з вёскі, знаюць яе і не адракліся роднай вёскі»* [1, с. 161].

Гнеўным асуджэннем поўняцца апісанні тых, каму, як было прынята лічыць, удалося «выйсці ў людзі». Яны таксама нашы, хоць зусім абыякавыя да роднага асяроддзя ці паводзяць сябе як нахрапістыя чужакі. Малады паліцэйскі надзірацель з «Будзённых з'яў» займае ніжэйшую прыступку сярод такіх «адрачэнцаў», ён недалёка адышоўся ад родных хат і ніў. У фельетоне «Нашы» згадваюцца іншыя, *«людзі-арлы, клёкт каторых чуцен і не токма на ціхіх спрадвеку абшарах Бацькаўшчыны»* [1, с. 163]. Аўтарскае азначэнне *людзі-арлы* на пачатку твора – ні што іншае, як свядома ўжытая гіпербала і гіпербала, калі так можна сказаць, наадварот, бо іх «клёкт» далятае толькі да сенцаў, нават *«задніх сенцаў вялікіх паноў, бліскучых паноў Пецяўбурга»* [1, с. 163]. Гонар жа за вядомасць суайчыннікаў таксама ўяўны, поўны іроніі. У душы аўтара-апавадальніка жывуць зусім іншыя пачуцці: *«Чытаеш... і чуеш, што як быццам ты босаю нагою наўмысля ступіў на нешта халодна-слізкае, бруднае, брыдкае»* [1, с. 164]. Жанр фельетона дазваляе пісьменніку на-прамую, не прыбываючы да іншасказання ці нейкай ўмоўнасці, выказаць уласныя адносіны да жыццёвай з'явы: *«І вось чырванець прыходзіцца за гэтых, з дазволу хіба сказаць, «беларусоў». А колькі яшчэ, хто ведае, поўзае гэтых «нашых», буйнейшых і драбнейшых, на зямлі, у дварэ, дома, ці сярод чужынцаў, у свеце!»* [1, с. 164].

У «Нашых» М. Гарэцкі згадвае рэальных асоб, называючы іх, як, да прыкладу, Пурышкевіча, лідара крайне правых у Дзяржаўнай Думе, ці намякаючы на канкрэтных і вядомых многім дзеячаў (пан С.). У «Маленькім фельетоне», які мае і дадатковую назву *«Тое-сёе»*, ён скіроўвае ўвагу на з'яву сучаснага яму грамадскага жыцця. Чаму сялянскія абраннікі ў Думе не толькі не адстойваюць інтарэсы тых, хто іх туды паслаў, але падтрымліваюць паноў-рэтраградаў, што сумуюць па часах прыгону. «Герояў» твора пісьменнік надзяліў адметнымі гаваркімі прозвішчамі. Сялянскі беларускі дэпутат пан Юда-Загрэбайла, дэпутат князь Прыгоналюбскі-Пень. Ёсць яшчэ пан Прыкрамірскі, якому яго сябра-прыгоннік прагуляў у карты дэпутацкага прадзеда, і пан Рыгатун-Карзюкоўскі, які, у сваю чаргу, прычыніўся да вырашэння жыццёвага лёсу дэпутацкай прабабулькі. Апісваючы драматычныя, а то і трагічныя, аспекты лёсу блізкіх родзічаў і продкаў Юды-Загрэбайлы, М. Гарэцкі, па сутнасці, стварае сціслую, аднак даволі аб'ёмную карціну жыцця сялянства ў мінулым. Вось толькі сялянскі беларускі дэпутат нічога пра

гэта не хоча ні ўспамінаць, ні ведаць і пляскае ў ладкі Прыгоналюбскаму за прамову ў Думе, *«у каторай князь аквячаў славай і хвалою мілыя, пекныя, але неўзваротныя часы прыгону»* [1, с. 168].

Згаданы твор М. Гарэцкага можна аднесці да памфлета, яшчэ аднаго побач з фельетонам шырока распаўсюджанага ў літаратуры мастацка-публіцыстычнага жанру, у якім дамінуюць сатырычныя сродкі. Напісаны ў 1913 г. «Маленькі фельетон» на старонкі «Нашай нівы» не трапіў (можна здагадацца па якой прычыне), пазней, вядома, твор страціў сваю актуальнасць. Упершыню ён быў надрукаваны ў дадатковым томе апошняга Збору твораў пісьменніка.

На жаль, поўны Збор твораў М. Гарэцкага застаецца ў праекце, і, пэўна, праца над ім і выданне не стаіць пакуль на парадку дня, хоць дзея гэтага ўжо шмат зроблена беларускімі тэкстолагамі і навукоўцамі. Значную частку публіцыстыкі пісьменніка, асаблівага так званага віленскага перыяду, пакуль што берагуць архіўныя сховішчы. Думаецца, сярод іх ёсць і яны некалі пабачаць свет, падобна «Маленькаму фельетону. *Тое-сёе*», сатырычныя творы, якія сведчаць пра ўнікальную шматграннасць таленту М. Гарэцкага.

Гарэцкі-празаік, варты адзначыць, не карыстаецца чорнымі фарбамі з'едлівай злоснай сатыры. Не ў прыклад многім іншым пісьменнікам таго часу, якія выпуклялі ў знешнасці, характары, паводзінах ворагаў савецкай улады негатыўнае і непрывабнае, белагвардзеец Гарэшка (аповесць «Дзве душы») малюецца цалкам рэалістычна. І, магчыма, якраз дзякуючы гэтаму раскрываецца яго пачварная сутнасць.

Галоўнымі сатырычнымі прыёмамі ў празаічных і драматургічных творах пісьменніка з'яўляюцца іронія – прыхаваная насмешка – і іранічны падтэкст, якія набываюць самыя розныя мадыфікацыі. Лёгкая, усмешлівая аўтарская іронія (альбо самаіронія героя) дапамагаюць «заямліць» вобраз, зрабіць яго менш правільным і больш жыццёвым, што прысутнічае ў апісаннях юнакоў-адраджэнцаў (аповесці і апавяданні «У лазні», «У чым яго крыўда?», «Меланхолія»). Зусім іншы змест аўтарскай іроніі ў апавяданні «Генерал», хоць напачатку здаецца, што пісьменнік ставіцца да персанажа паблагліва і нават з пэўным спачуваннем да чалавечай старасці. *«Рукі ў яго то прыкметна іншы раз, то непрыкметна дрыжэлі. У стройнёнькім мундзірчыку на англійскі фасон і ў штанах галіфэ, з белым каўнерчыкам на шыі і ў манкетах у кратчкі на тонкіх худых руках, ён выглядаў дробнёнькаю, старэнькаю, але фарсістаю чысцёшкаю. На грудзях жа ў яго была высокая баявая ўзнагарода: Георгіеўскі крыж»* [2, с. 88]. Падкрэсленая памяншальнымі суфіксамі «лялечнасць» генерала страшэнна дысгарманіруе з часам і абставінамі. Гэта «фарсістая чысцёшка», даўно чужая ў суровым

рэальным жыцці, застаецца часткай ваеннага механізма і «выконвае» свае абавязкі. Яе гульня ў «добрага генерала» – клапатлівага бацьку для салдат – заканчваецца недарэчнай смерцю маладога прапаршчыка.

М. Гарэцкі ў адрозненне ад некаторых іншых пісьменнікаў нячаста звяртаецца ў праявічных творах да дыялогу. Яго героі, «ціхія думаннікі», звычайна самахарактарызуюцца праз унутраныя маналогі, праз няўласна-простую мову, праз свае намеры і ўчынкi. Далёкія ад асобы аўтара персанажы таксама нешматслоўныя. Разам з тым на старонках апавяданняў, аповесцей, раманаў паўстаюць выразна акрэсленыя шматгранныя характары. Пісьменнік можа надзяліць персанажа трапным выслоўем, якое раскрывае дзесяці нават прыхаваную сутнасць натуры. Напрыклад, у час першай сустрэчы Абдзіраловіч чуе ад Івана Карпавіча Гаршчка рашучае «*Сячы трэба да карэння*» (апавесць «Дзве душы»). Гэты «*нізенькі, з сівымі кучаравымі валасамі дзядок*» [2, с. 16], які выпадкова абраў сваім жыццёвым арыенцірам бальшавікоў, акажацца не проста амаральным тыпам. Ён выявіць сябе як кат і забойца, будзе пахваляцца расправай над сялянамі, незадаволенымі дзеяннямі савецкай улады.

Аднак на старонках аповесці Карпавіч не вырастае ў змрочную і страшную фігуру, хоць можа вяршыць чалавечыя лёсы. Чалавек без каранёў, бо яшчэ ў маладыя гады падаўся ў горад шукаць лягчэйшага хлеба, без мэты і ідэалаў, без веры, які зведаў «*самае баяцкае прадонне*», у змененай рэвалюцыйнай рэчаіснасці нібыта набыў асабовасць. Аўтар змястоўнымі, часта іранічнымі, азначэннямі-дэталямі спакваля развенчвае гэту асабовасць. Сваю ролю іграе тут ужо прозвішча героя. Гаршчок зусім несамавіта паводзіць сябе ў час бою з белагвардзейцамі ў Маскве: паваліўшыся, «*нісклявым галаском*» просіць дапамогі ў таварышаў, «*якоча, як сабака*», калі быў паранены ў нагу. Прамовы Гаршчка карыстаюцца поспехам у сялян, але пра ўзровень выступоўца сведчаць па-вучнёўску завучаныя ім словы рэвалюцыйнай лексікі *пралетарыят, бальшавікі, інтэрнацыянал* і інш., якія ён вымаўляе па складах. Нікчэмнасць гэтага бальшавіцкага начальніка падкрэсліваецца яго зусім неграічнай смерцю ад рукі тайнага агента аб'яднання «Вызваленне Расіі», з якім Гаршчок вадзіў сяброўства і падаўляў сялянскі бунт, і асабліва наладжаным святочна-ўрачыстым пахаваннем, як не без насмешкі значае аўтар, «*няшчаснага рэзаніка*».

Героі асобных твораў М. Гарэцкага вымушаны жыць у вельмі складаных абставінах. І не зламацца, не страціць сябе ім дапамагае гумар. Выгнаны вайной з роднай зямлі Пісарэвіч, па сутнасці, страціў усё: дом, працу, матэрыяльны дастатак, больш-менш паважанае становішча ў грамадстве, здароўе. Жыццё яго і яго сям'і з часам усё больш пагаршаецца (п'еса «Жартаўлівы Пісарэвіч»). Безвыходнасць абставін у тво-

ры эмацыянальна змякчаецца, не трацячы пры гэтым свайго трагізму, дзякуючы характару галоўнага героя. Гэты пакутнік-беларус не проста без слёз і нараканняў церпіць удары нялітасцівага бежанскага лёсу, ён знаходзіць у сабе сілы іранізаваць над уласным становішчам бяздомнага і бяспраўнага ўцекача. Вось Пісарэвіч ва «ўбогім і нудным пакойчыку» перапісвае паперы і марыць, што заробіць за працу шмат грошай, справіць з жонкай не больш не менш як баль і хлопчыкаў сваіх з прытулку збярэ. Усё гэта суправаджаецца аптымістычнай роднай песняй: *«Чаму ж мне не пець, / Чаму не гудзець, / Калі ў маёй хатачцы / Парадак ідзець...»* [1, с. 139]. Аптымізм, жартаўлівасць кватаранта падабаюцца першай гаспадыні, і яна нават згодна нейкі час пачакаць з кватэрнай платай. Перафразіраваўшы вядомае выслоўе смех скрозь слёзы, можна сказаць, што ў героя п'есы смех замест слёз.

Многія нібыта вясёлыя аповеды і рэплікі Пісарэвіча хаваюць глыбокі і значны падтэкст. Так, дзеянні галоўнага героя ў III частцы твора суправаджаюцца радкамі Інтэрнацыяла *«Хто быў нічым, / Той будзе ўсім!»*. Пры гэтым галодны, абшарпаны, хворы Пісарэвіч «узімку, маразамі, у сцюдзёнай няпаленай кватэры... ладзіць мужыцкія боты» [1, с. 144] за гнілую бульбу, але і яе не мае ўдосталь. Жонка ў гэты час на складзе выпывае мяхі з-пад мукі. Вось такім «усім» стала сям'я інтэлігентаў-бежанцаў. У гаворцы з даўняй знаёмай, якая ў ліку першых пакінула родную зямлю і няблага ўладкавалася на чужыне, ён падтрымлівае яе словы *«нам добра было ехаць»*. Нібыта і тым, хто аказаўся выгнаным непасрэднымі военнымі дзеяннямі, у цяплюшках таксама было *«нішто: ехалі, смяяліся, жартавалі. Деснавата было спачатку. Людзі абляпілі цягнік, як мухі, — нават на буферах ехалі. Нічога, няшчасцяў было мала, толькі на першай станцыі адзін старэнькі ўцякач сядзеў на прыступачцы, загледзеўся, — як трахнецца галавою аб жалезны нейкі слупок, зваліўся — і душа з яго вон»* [1, с. 146]. Недалёкая пані Пшэпюркоўская горкай іроніі ў словах суразмоўцы не заўважае.

Чалавек, для якога віна большавікоў у тым, што ў іх з мужам забралі не толькі *«французскую булку, але і хлеба белага ў вочы даўно не бачаць»* [1, с. 146], не разумее трагізму становішча землякоў. Для яе «школа жыцця», куды адправіліся хлопчыкі Пісарэвіча, проста «большавіцкая школа», кепская тым, што там нічому не навучаць. Пісарэвіч жа адпаведна сваёй натуры «школай жыцця» іранічна-трапна называе народжаную вайной і рэвалюцыямі грамадскую сітуацыю, у якой апынулася значная частка народа.

П і с а р э в і ч. *Дазвольце вытлумачыць, грамадзянка! На станцыі стаіць эшалон з чырвонаармейцамі, што едуць на белых, на фронт.*

Дык яны (дзеці Пісарэвіча – Т. Г.) там цэльны дзень пільнуюць з місачкамі. Астаткі крупнічку, камочак кашы, скарыначка хлеба, сяляцзовы хвосцік – усё на патрэбу чалавеку [1, с. 147].

П'еса «Жартаўлівы Пісарэвіч» нараджалася з глыбокага пісьменніцкага болю і трывогі за лёс народа ў гады Першай сусветнай вайны. Гарэцкі-франтавік бачыў бясконцыя бежанскія дарогі, запруджаныя фурманкамі з небагатым сялянскім скарбам, непрыкметныя гурбачкі зямлі абапал дарог, дзе знайшлі вечны спачын не па сваёй волі бяздомныя бадзягі. Такія творы, як згаданая п'еса, як закончаны ўжо ў высылцы раман «Віленскія камунары», дзе таксама ўзнаўляюцца драматычныя падзеі народнага жыцця, сведчаць пра здольнасць пісьменніка па-мастацку арганічна спалучаць трагічнае і камічнае, высокае і нізкае.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Творы: Дзве душы: Аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: П'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты / М. Гарэцкі – Мінск: Маст. літ., 1990. – 629 с.

2. *Гарэцкі, М.* Творы: Апавяданні, аповесці / Уклад. з тэксталаг падрыхт. Т. Голуб; Прадм. М. Кенькі / М. Гарэцкі – Мінск : Маст. літ., 1995. – 446 с.

*Вольга Губская
(Мінск)*

МІСТЫФІКАЦЫІ ПАВОДЛЕ ТВОРАЎ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА: РАЗВАГІ І ДУМКІ

І крывое – калі добрае, прыгожа!

М. Гарэцкі

Максім Гарэцкі адносіцца да ліку тых асоб, якія не губляюцца ў часе, а наадварот, набываюць новую існасць, пражываюць другое жыццё, нахняюць на новыя літаратурныя сюжэты, выступаюць тым падмуркам, адштурхнуўшыся ад якога сучасныя літаратары, як тыя птушкі, робяць першы ўзмах крыламі і пачынаюць палёт у літаратурным небасхіле.

Сяргей Дубавец – творца, побач з якім імя Максіма Гарэцкага заўсёды ажывае нанова. Любы дотык пісьменніка Дубаўца да імя класіка выклікае шквал эмоцый, як неадабрэння, так і прыхільнасці. Настаў час паспрабаваць разабрацца, што за адносіны ў сучаснага пісьменніка

з класікам літаратуры: містыфікацыя барацьбы ці простая чалавечая зачараванасць магіяй слова выбітнага Гарэцкага, дотык да якога ўзвышае, акрыляе і насычае новымі ідэямі.

Сяргей Дубавец – асоба шматгранная, аўтарытэтная, у асяроддзі гарэцказнаўцаў вядомая здольнасцю да вялікіх містыфікацый і прыдумак. Валянцін Акудовіч уводзіць яго ў шэраг ««межавых слупоў», якія ў агульнай прасторы беларускай літаратуры «выгарадзілі» поле Новай літаратурнай сітуацыі» [1]. Сучасны пісьменнік ускалыхнуў асяроддзе гарэцказнаўцаў яшчэ ў 80-я гады, але мы возьмем за час адліку 1992 год, калі выйшаў яго зборнік «Практыкаванні», дзе быў змешчаны крытычны артыкул «Арэол для Максіма Гарэцкага» (1987).

У гэтым жа зборніку размешчана і апавяданне «Немач» (1987), якое адсылае нас да драматызаванага абразка Максіма Гарэцкага «Жалобная камедыя»(1922). Людміла Сінькова ў свой час прысвяціла гэтай падзеі артыкул «Сюжэт з прозы Максіма Гарэцкага ў мастацкай рэцэпцыі Сяргея Дубаўца». У ім яна падрабязна разглядае ступень сюжэтнага падабенства твораў і разважае над матывацыйнымі прычынамі звароту сучаснага пісьменніка да творчай спадчыны класіка літаратуры, прыходзячы да наступнай высновы: «Своеасаблівае сумоўе «Немачы» з «Жалобнай камедыяй», такім чынам, мае на ўвазе некалькі ідэй, папулярных сярод маладых беларускіх пісьменнікаў на мяжы 1980-х – 1990-х гг. Сёння гэтыя ідэі ўжо сышлі ў архівы, але ў той час нацыянальная традыцыя ў самых розных сваіх аспектах, і найперш беларуская савецкая літаратура, рабілася прадметам бязлітаснага маладога астракізму. Ён пэўна нагадваў колішнія пралеткультуўскае стаўленне да спадчыны [8].

Крытычны артыкул «Арэол для Максіма Гарэцкага» напісаны праз два гады пасля выхаду ў свет Збору твораў пісьменніка ў 4-х тамах. Зразумела, што і ўтрымлівае ён, у большасці сваёй, разважанні Сяргея Дубаўца пра «самы няпоўны Збор твораў. Прыблізна ў палову поўнага» [4, с. 147]. Аднак зараз хочацца звярнуць увагу на тое, як наш сучаснік успрымаў і падаваў чытачу асобу Максіма Гарэцкага тады, 15 год таму: «Максім Гарэцкі спаміж пісьменнікаў пакуль яшчэ «вольны птах». Не набыў яшчэ свайго стэрэатыпу, не аформіўся, не кананізаваны. Яшчэ не святы, а таму неразгаданы, крыху таямнічы. Хіба прыдумаць яму якую больш-менш адметную формулу і даказаць яго, як тэарэму – дзеля падручнікаў, дзеля пэўнасці... Яшчэ адзін адказ на яшчэ адное вечнае пытанне пацешыць ды супакоіць нас, а тады ляжа ў стос ужо мёртвых адказаў-стэрэатыпаў. А пытанне... Хтосьці чарговы возьмецца крэсліць чарговую формулу Гарэцкага, загадку Гарэцкага, доказ Гарэцкага. Аўтар «Камароўскае кронікі» дзеля такога занятку – і вельмі ўдзячны, і вельмі няўдзячны прадмет. **Бо надта ж «няпэўны»»** [4, с. 147]. Зда-

ещца, што менавіта гэта самая «няпэўнасць, таямнічасць» Гарэцкага і падштурхнула Дубаўца да жадання «даказаць яго, як тэарэму», стварыць «чарговую формулу», але вельмі асаблівым спосабам – праз эксперымент, праз прымерванне розных масак, праз містыфікацыю. Чаму менавіта такім чынам? Калі пісьменнік карыстаецца мовай дакладных навук, хутэй за ўсё, адказ трэба шукаць там жа. У працяг думкі хочацца згадаць паняцце **«фальсіфікаванасць»** – крытэрыі Поппера, згодна з якім любая тэорыя не можа быць прынцыпова неабвергнутай. Гэта значыць, што праверка праўдзівасці любой тэорыі можа ажыццяўляцца не толькі праз пошук фактаў, што яе пацвярджаюць, але і праз пошук фактаў, што яе адпрэчваюць.

Узнікае адчуванне, што Сяргей Дубавец карыстаецца прынцыпам адпрэчвання для больш дакладнага тлумачэння «загадкі Гарэцкага». Магчыма, з гэтай нагоды ў 1993 годзе ў часопісе «Нёман» №2 змяшчаецца артыкул «Максим Горецкий. Неюбилейное слово», прысвечаны 100-годдзю Максіма Гарэцкага, у якім аўтар пачаў дастаткова смела, але вельмі рэзка – з абвяржэння рэальных фактаў паходжання пісьменніка (Дубавец сцвярджаў, што Гарэцкага напаткаў такі ж лёс, як героя аповесці «Дзве душы»: яго маці, які і Малання, гераіня аповесці, замяніла сваё дзіця на панскае), што з’яўляецца відавочным абсурдам; а «закончыў» прапановай перайменаваць раман «Віленскія камунары» ў «Віленскія кулінары», бо шмат старонак твора прысвечаныя вітальнаму ладу жыцця.

Што тут сказаць? З аднаго боку, гэта факт: героі рамана «Віленскія камунары», і праўда, пэўны час толькі і робяць, што думаюць пра ежу; уражае і тое, што яна ў іх разнастайная (ад смачных сырнічкаў, што плаваюць у масле, да супа з грака, які нават папахваў курацінкай). Тэма гастронамічных прыхільнасцей Мышкі, сапраўды, вартая асобнай гаворкі, узнікае адчуванне, што ежа – гэта і ёсць тое ўласнастворанае Мышкава сакральнае, тое, дзеля чаго ён жыве, аднак гэта толькі адчуванне, за якім трэба бачыць выйсце на сур’ёзныя, глыбокія, сацыяльныя праблемы: «калі прадстаўнікі кіруючых класаў выкарыстоўваюць шараговага чалавека ў сваіх мэтах, не клапацяцца пра яго лёс, то чалавек сам мусіць клапаціцца пра сябе, што і робіць Мацей Мышка» [3, с. 61]. Таму гульня са словамі «камунары-кулінары» хоць у пэўным сэнсе і апраўданая, але ў дадзеным выпадку недарэчная. Л.Сінькова назвала яе ёрніцтвам [7, с. 48]; калі ж разглядаць такі ход Сяргея Дубаўца як практыкаванні ў брутальнасці тэксту (гэтакі «чорны гумар»), ён мае месца быць як фактычная з’ява «Новай літаратурнай сітуацыі», аднак не больш за тое.

Наступная містыфікацыя Сяргея Дубаўца «Максім Гарэцкі. Асколкі літаратурнай перапіскі» – сапраўдны шэдэўр фальсіфікаванасці. Пера-

крываючы няпраўду жаданай праўдай, ён стварае эфект праўдападабенства, у які, дарэчы, многія паверылі: Кафка ў лістах да Рэмарка згадвае Гарэцкага, Канчэўскі просіць дазволу ў Гарэцкага на права карыстацца псеўданімам «Абдзіраловіч», Камю піша Сартру, што арышт Гарэцкага прадвырашыў яго выхад з камуністычнай партыі. Абсалютны абсурд, відавочная навуковая неверагоднасць, але ж як хочацца, каб гэта была праўда! Дубавец тут іграе на вядомым комплексе непаўнавартасці: Гарэцкі, канешне, вялікі чалавек, але калі б пра яго яшчэ і Камю згадаў, то зазьяў бы пісьменнік ярчэй, чым усімі прызнанае «трыа»: «Колас, Купала, Багдановіч».

Можна злавацца на Дубаўца, а можна і на сябе. Ён, журналіст і добры псіхолаг, уводзіць нас у гульню з уласнай свядомасцю, выдаючы жаданае за сапраўднае, і з асалодай назірае за рэакцыяй. А рэакцыя не прымушае сябе чакаць – з улікам таго, што матэрыял быў размешчаны ў Інтэрнэце, мы можам бачыць рэфлексію чытачоў: «Шчырая падзяка, спадар Сяргей, за такія шчымыя радкі вядомых і знакамітых пра Максіма Гарэцкага. ... Дзякую, дзякую за такі каштоўны падарунак да 120-годдзя выбітнага класіка нашай літаратуры і Асобы, ён Гонар кожнага беларуса»; «Вельмі мяне гэта ўразіла... Шчыра дзякую аўтару. Сумна ад таго, што так мала жылі за савецкімі часамі такія Таленты. Іх выкрэслівалі з нашае культуры нашы «дабрадзеі», выкрэслівалі і забівалі»; «Паўстае пытанне: выкладзеная інфармацыя – грунтоўнае і доказнае даследаванне па гісторыі літаратуры ці звычайная містыфікацыя? Пытанне, на маю думку, падставовае, бо ніякай інфармацыі, тыпу спасылкаў, здымкаў, афіцыйных загалоўкаў, няма» [5].

Якія высновы можна зрабіць з такога матэрыялу? Працытуем самога Дубаўца: «Праўдападабенства – і ёсць тая, словамі Абдзіраловіча, «ліючаяся форма», якая зараз жа запаўняе абшары і душы, і жыцця» [6]. І доказ таму – каментарый да містыфікацыі: словы павагі і словы абурэння – тая імгненная, імпульсіўная рэфлексія, што дэманструе самыя таемныя душэўныя парывы чалавека, ягоныя дзве душы, адна з якіх – душа рамантыка, схільная верыць у лепшае, другая – рэаліста, прыхільніка фактаў.

Відавочна, што дадзеная містыфікацыя – праява новай літаратурнай сітуацыі ў беларускай прасторы, і чытач да яе не падрыхтаваны. Закамплексаваны сваёй месцячковасцю, менавіта сваёй, а не літаратурнай, ён імкнецца паверыць у любую «казку», якая ўзвышае яго разам з узвышэннем яго культурнай спадчыны. Менавіта гэтая асабліваць характару сённяшняга беларуса і спрыяе функцыянаванню згаданага жанру, дарэчы, дастаткова папулярнага ў літаратуры нашага часу. З другога боку, ці вялікая заслуга – выстаўляць «галоднага» да добрага слова беларуса цемрашалам, неадукаваным, недасведчаным чалавекам? Канеш-

не, для Дубаўца гэта больш забава, гульня са словам, хоць ужо і больш лагодная, чым першыя публікацыі.

Вяртаючыся да асобы Максіма Гарэцкага на староках твораў Сяргея Дубаўца, хочацца звярнуцца да яго апошняга тварэння «Ігнат Абдзіраловіч. Мастацтва містыфікацыі», дзе праз абвяржэнне рэальнага факта адбываецца спроба разабрацца ў праблеме аўтарства выдатнага філасофскага твора «Адвечным шляхам», прызнаным аўтарам якога з’яўляецца Ігнат Канчэўскі. Сяргей Дубавец выказвае думку, што ў кантэксце дадзенай праблемы містыфікатарам выступае сам Максім Гарэцкі, а дакладней тандэм Гарэцкі-Луцкевіч: «Тагачасная тусоўка віленскай беларускай інтэлігенцыі была невялікай і кожны ведаў кожнага. Толькі што адкрылі Віленскую беларускую гімназію і Віленскі беларускі музей. Луцкевіч і Гарэцкі тут былі на першых ролях, рабілі адну справу і ў друку, і ў гімназіі, дзе абодва выкладалі, і ў мясцовай палітыцы. Можна з пэўнасцю сказаць, што Канчэўскі як Абдзіраловіч – гэта іх супольны плён. Хутчэй за ўсё, Ігнат Канчэўскі быў рэальнай асобай, якой апекаваўся Гарэцкі, цягнуў кааператара ў беларушчыну. Верагодна, і для свайго Абдзіраловіча ён выбраў Канчэўскага як «натуршчыка», апісваючы з ягоных словаў эпизоды біяграфіі ў «Дзвюх душах» [6]. Як ставіцца да гэтага сцвярджэння? Гэта чарговая містыфікацыя Дубаўца ці нечаканая знаходка гульні з чытачом самога Максіма Гарэцкага?

Разважаючы на гэтую тэму вартыя новага артыкула. Зараз сказаць можна адно: містыфікацыі Дубаўца – «праверка» жыцця і творчасці вялікага класіка беларускай літаратуры на сапраўднасць. Ці варта правяраць «на сапраўднасць» вялікіх? Мусіць, варта, хаця б да той пары, калі ўсё «няпэўнае» стане «пэўным». А пакуль нараджаюцца містыфікацыі і тыя, хто ў іх верыць, відавочна адно: надта няпэўны, таямнічы, загадкавы, недачытаны, не да канца даследаваны, а па сутнасці, неспасцігальны наш класік, Максім Гарэцкі. Проста трэба ўсвядоміць, што жанр містыфікацыі – «акт творчасці, а не жаданне ўвесці кагосьці ў зман» [6].

Ці пашырае містыфікацыя межы рэальнасці? Хутчэй, дае нам магчымасць задумацца, што было б, калі б яе межы былі шырэйшымі. Фактам застаецца адно – містыфікацыя ўзбагачае літаратурнае поле, выводзіць нас з сістэмы застарэлых, усталяваных часам і стэрэатыпамі поглядаў на літаратуру, адкрываючы іншую рэальнасць. Самае галоўнае для аўтара – ствараючы чарговую містыфікацыю, не згубіць чалавечае аблічча, не парушыць законы маралі, не апусціцца да «таннай чарнухі», якая, прыносіць імгненную «славу», а затым разрываецца, як мыльны пузыр, пакідаючы адну слату. Да месца прыйдуцца словы Максіма Гарэцкага: «Той расце так, гэты жыве так, іншы сніць так... Добра! І крывое – калі добрае, прыгожа!» [2, с.198].

Гутарка з Сяргеем Дубайцом, запісаная спецыяльна для Гарэцкіх чытанняў.

Сяргей Іванавіч, чаму Вы абралі менавіта асобу Максіма Гарэцкага за аснову сваіх містыфікацый?

Што да мяне, дык нельга сказаць, што я «ўзяў Гарэцкага за аснову містыфікацый». Калі казаць дакладна, я «ўзяў яго за аснову» сваёй карціны беларускай культуры, а можа быць і карціны свету ўвогуле. Разам з той «Нашай Нівай», братамі Луцкевічамі ды іншымі прадстаўнікамі *адкрытай* беларускай ідэі. Гэта значыць, жывой, павернутай да людзей, не фетышызаванай. І вельмі творчай.

Містыфікацыю «Максім Гарэцкі. Асколкі літаратурнай перапіскі» можна назваць асабліва ўдалай, ці не так?

Далёка не ўсе чытачы зразумелі, што гэта не рэальныя дакументы. У гэтым спецыфіка любой мастацкай творчасці, якая аперуе не праўдай, а праўдападабенствам. У выпадку Гарэцкага такія цытаты выглядаюць праўдападобна, бо яны цалкам *маглі быць*. Для мяне гэта і вяртанне цікавасці да пісьменніка, і пэўнае аднаўленне гістарычнай справядлівасці. Пісаць яму страшэнна заміналі абставіны, не было як і калі прысесці да стала, палічыць канфіскоўвала цэлыя кавалкі недапісаных твораў, урэшце яго расстралялі, а пасля і забылі на паўстагоддзя. Гарэцкі – першы беларускі пісьменнік сусветнага ўзроўню, які сфарміраваўся да эпохі сацрэалізму і гэтай эрозіяй закрануты не быў. Ён глыбокі і чысты выразнік беларускай душы, ментальнасці, гістарычнага лёсу. Плюс ён вельмі сучасны для сусветнай літаратуры XX ст. Гэта з яго бярэ пачатак звышлітаратура Алеся Адамовіча, з творчасці якога, у сваю чаргу, нарадзілася такая з’ява як Алексіевіч.

Містыфікацыя – сродак папулярызацыі асобы пісьменніка ці забава аўтара-складальніка?

І першае, і другое. Уся мастацкая творчасць – містыфікацыя, бо аўтар гэтага свету Бог, і пісьменнік, які стварае свой мастацкі свет, як бы набіваецца да яго ў суаўтары, хоць у рэальнасці, мы ведаем, гэта немагчыма.

Пішучы містыфікацыі, ці не баіцеся пакрыўдзіць сваякоў пісьменніка?

Зразумела, містыфікацыя, як і любая творчасць, не мусіць нікога крыўдзіць асабіста. Крытэр такой крыўды просты – ці дае аўтар падставы звярнуцца на сябе ў суд?

Чым, на Вашу думку, можа зацікавіць творчасць М. Гарэцкага сённяшняга чыгача?

Перавыданнем найперш, сучаснай прэзентацыяй і пераасэнсаваннем. Усё астатняе Гарэцкі зробіць сам.

Літаратура

1. Акудовіч, В. Уводзіны ў новую літаратурную сітуацыю / В. Акудовіч. – [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://knihi.com/storage/frahmenty/8akudovich.htm>. – Дата доступу: 15.06.17.
2. Гарэцкі, М. Творы / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 629 с.
3. Губская, В. Класіка XX стагоддзя: прыхаваныя таямніцы рамана «Віленскія камунары» М. Гарэцкага / В. Губская. – Мінск: РІВШ, 2016. – 108 с. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/171770>. – Дата доступу: 15.06.17.
4. Дубавец, С. Практыкаванні: Проза, эсэ, крытыка / С. Дубавец. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. – 254 с.
5. Дубавец, С. Максім Гарэцкі. Асколкі літаратурнай перапіскі / С. Дубавец. – [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.svaboda.org/a/24892330.html>. – Дата доступу: 15.06.17.
6. Дубавец, С. Ігнат Абдзіраловіч. Мастацтва містыфікацыі / С. Дубавец. – [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://fly-uni.org/content/syargey-dubavec-ignat-abdziralovich-mastactva-mistyfikacyi>. – Дата доступу: 15.06.17.
7. Корань, Л. Максім Гарэцкі // Корань Л. Цукровы пеўнік: літ.-крыт. арт. – Мінск: Маст.літ., 1996. – С. 22–65.
8. Сінькова, Л. Сюжэт з прозы Максіма Гарэцкага ў мастацкай рэцэпцыі С. Дубайца / Л. Сінькава. – [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/54257>. – Дата доступу: 15.06.17.

*Алена Гурская
(Мінск)*

АНТЫНОМІЯ «ІДЭАЛЬНАЕ – РЭАЛЬНАЕ» Ў МАСТАЦКІМ ДЫСКУРСЕ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

Традыцыя ідэйна-вобразнай інтэрпрэтацыі палярных уяўленняў пра свет, запачаткаваная ў народнапаэтычнай творчасці, а таксама ў літаратурнай практыцы Сярэднявечча, праз стагоддзі актуалізавалася ў слоўным мастацтве нашаніўскага кругабегу. Жыццядзейнасць «культурнай памяці» (В. Халізеў) на дадзеным часавым адрэзку і ў наступнае за ім дзесяцігоддзе – вынік дынамізму, шматвектарнасці сацыякультурнага працэсу, у межах якога палягала нямала палемікі, несупадзенняў, супрацьдзейных сіл і пазіцый. В. Каваленка, разважаючы ў свой час над філасофіяй нацыянальнага жыцця ў творчасці М. Гарэцкага, падкрэсліваў, што «ўнутранае аблічча нацыі, яе ментальную сутнасць» у пачатку XX ст. складала «антынамічнае сутыкненне ці супярэчлівае спалучэнне як быццам палярна разведзеных пачаткаў...» І тут жа аўтар дадаваў:

«Яна, беларуская нацыя, ненавідзела сябе і адначасова верыла ў сябе. У самым пачатковым моманце духоўнага адраджэння ёй былі ўласцівы «дзе душы»» [4, с. 16]. У прыведзеных высновах – своеасаблівы ключ да разумення нацыянальнай псіхалогіі і вытлумачэння яе М. Гарэцкім, а таксама «падказка» для асэнсавання антынамічных вобразаў і сітуацый, у тым ліку апазіцыі ідэальнага і рэальнага.

Асэнсаванне абранай для разгляду праблемы падразумявае ўлік цэлага комплексу ўзаемаабумоўленых фактараў і кампанентаў як аб'ектўнага, так і суб'ектўнага плана, якія прадвызначаюць (у большай ці меншай ступені) функцыянаванне літаратурнага працэсу, станаўленне творчай індывідуальнасці, ідэйна-эстэтычныя прыярытэты эпохі і інш. З шэрагу кампанентаў-складнікаў вылучым такое паняцце, як асоба героя, бо менавіта герой выступае носьбітам «высокага неба ідэалу» (А. Вярцінскі) і праз яго адбываецца «заямленне», практычная рэалізацыя гэтага ідэалу.

Жывучы ў час, пазначаны кардынальнымі грамадскімі зрухамі, пераасэнсаваннем параметраў сацыяльнага і асобаснага быцця, пераацэнкай культурных сэнсаў, М. Гарэцкі не мог не зведаць пэўнай светапогляднай эвалюцыі, вынікам чаго стала карэкціроўка сябе ранейшага. І ўсё ж каштоўнасныя арыентацыі, дамінантныя тэмы і матывы творчасці, тыпажы персанажаў заставаліся яго, «гарэцкаўскімі».

Безагаворачнае, агульнапрызнанае адкрыццё Гарэцкага-празаіка – створаны ім тып «новага чалавека», кім стаў малады адраджэнец, народны інтэлігент у першым пакаленні. Рэпрэзентанты гэтага тыпу героя – добра вядомыя аматарам творчасці пісьменніка персанажы яго ранніх апавяданняў: Клім Шамоўскі («У лазні»), Архіп Лінкевіч («Роднае карэнне»), Кастусь Зарэмба («У чым яго крыўда?»), Уладзімер З. («Рунь»). Паяднаныя знешнім фактарам – часам з'яўлення, яны (персанажы) маюць і бяспрэчнае ўнутранае адзінства: непрымання таго ўкладу жыцця, якім жыве вёска, практычныя захады па пераадоленні яе патрыярхальнай інертнасці, адсталасці, імкненне прышчапіць пад «дзедаўскімі стрэхамі» парасткі навукі, культуры, а таксама рэфлексіўнасць, юнацкі максімалізм, унутраны разлад з сабой і светам.

Гэты разлад, унутраная дыскамфортнасць спараджаліся несупадзеннем высокіх парыванняў герояў і магчымасцю іх рэальнага ажыццяўлення. Вясковы свет не саспеў яшчэ для перамен, дачасным для яго было нават культурнае асветніцтва, не кажучы пра новыя формы гаспадарання. Да таго ж, сваіх «вучоных» сыноў вёска ўспрымала як патэнцыяльных паноў, таму так індывідуальна, нават насцярожана рэагавала на іх памкненні штосьці змяніць. Маладыя адраджэнцы, у сваю чаргу, не праяўлялі дастатковай актыўнасці ў дзеяннях. Замест таго,

каб сарганізаваць жыхароў Мардалысава на будаўніцтва новай лазні («У лазні»), Клім Шамоўскі пра сябе абураецца, чаму сяляне, *«кожна-годна пускаючы на гарэлку рубельчыкі і жывучы сярод лесу, маюць лазню... каб яна, даруй Божа, згарэла на чыстым полі гэткая»* [1, с. 50]. І такога кшталту ўнутраныя маналогі або лісты-споведзі блізкім людзям (рознай інфарматыўнай насычанасці і эмацыянальнага запалу) знойдзем у кожным тэксце.

Высакародныя мары пра перайначванне народнага лёсу ажыццявіць няпроста, бо тут, як і наогул у жыцці, трэба рабіць выбар: якія ідэалы спавядаць і як іх споўніць? Сімвалічна ў гэтым сэнсе гучаць мясціны з апавядання «У лазні», дзе неаднойчы вар'іруецца зачын знакамітай коласаўскай паэмы «Новая зямля». І не будзем забывацца пра тое, што маладым, неспакушаным у жыццёвых варунках адраджэнцам патрабавалася мужнасць, каб супрацьстаяць яўнай ці прыхаванай пагардзе з боку «ворагаў беларушчыны» ці, самае меншае, сутыкацца з недаўменнымі позіркамі і пытаннямі аднавяскоўцаў у сувязі з іх (адраджэнцаў) «мужыцкай» гаворкай.

Праграмныя, так бы мовіць, устаноўкі ўтрымлівае кожны з памянёных вышэй твораў: яны сфармуляваны ў лісце Кастуся Зарэмбы да сябра («У чым яго крыўда?»), ва ўнутраных маналогях Архіпа Лінкевіча і духоўным запавец дзеда Яхіма («Роднае карэнне»), ва ўспамінах апавядальніка пра адраджэнца Уладзімера З., а таксама ў мастацкіх творах, дзённікавых занатоўках апошняга («Рунь»). Нідзе, аднак, аўтар не ўжывае высокага слова «ідэал», чаму, як уяўляецца, ёсць тлумачэнне. Пісьменнік не катэгарыруе, не праводзіць рэзкай мяжы паміж складнікамі дыхатаміі «ідэальнае – рэальнае». Ён разумее ўсю няпростасць, неадназначнасць жыццёвых працэсаў, усведамляе, што не заўсёды ўяўнае адпавядае сапраўднаму: *«Усякія бываюць старцы... Можна, то й не старцы, а старцамі ідуць»* [1, с. 54] («Патаёмнае»). Разам з тым у мастацкай спадчыне М. Гарэцкага ёсць твор, што ўспрымаецца як квінтэсэнцыя ўяўленняў (аўтара і герояў) пра ідэальнае, вольнае, шчаслівае жыццё, якое магчыма пры ўмове адмаўлення ад састарэлых, прагнілых формаў чалавечага існавання (маецца на ўвазе лірычная замалёўка «Стогны душы», вытрыманая, па словах Д. Бугаёва, у духу рамантычных бядулеўскіх імпрэсій са зборніка «Абразкі»). З вуснаў лірычнага героя твора гучыць своеасаблівы апафеоз абноўленаму жыццю: *«Я жыць хачу вольным жыццём – жыццём радасці, добрага, вясёлага смеху і ўсяго таго, што побач з другім творыць гармонію жыцця. Я хачу новага, лепшага жыцця. Я крэпка, усімі сваімі сіламі жадаю яго! Бо незадаволен, вельмі незадаволен... Як толькі стаў я мець сваё сумленне, маю вялікую ахвоту, думку сэрца, як бы выпузіці самому і другім*

вызваліць з гэтага жыцця. <...> Я не хачу трываць! І не вытрываю, бо нельга вытрываць! Я скіну, сарву ланцугі свайго старога жыцця і зраблю жыццё новае. Зраблю! Парву ланцугі спрадвечнай гульні-лені, ланцугі глумы, шальмоўства і страшэннай, аграмаднай цёмнаты векавечнай, тыя ланцугі, што робяць з чалавека скаціну, быдлё, што твораць «паноў» і «мужыкоў». <...> Няможна, няможна! Гэтак не павінна быць і не можа быць!.. » [1, с. 58].

Як вядома, годам выхаду дэбютнай кнігі «Рунь» (1914), шэраг твораў з якой падключаўся да праблемнага разгляду, пазначана завяршэнне «абразоў жыцця» «Антон» – твора, дзе, бадай што, ёсць усё: актуальная праблематыка, вострыя сюжэтныя калізіі, філасофскія развагі, распрацаваная вобразная сістэма, арыгінальная кампазіцыя... Ёсць тут і выдатная «пляцоўка» для назіранняў над антынамічнасцю вобразоў і паняццяў, у прыватнасці такіх, як матэрыя і дух, дабро і зло, жыццё і смерць, фізіялогія і філасофія, зямное і нябеснае, святло і цемра, хлеб штодзённы і духоўны парыў... ідэальнае і рэальнае. Семантыка гэтых, як і не названых тут вобразных пар можа быць «расчытана» ў многіх эпізодах і сцэнах. Прыгадаем хіба адну з іх – сцэну-спрэчку ў віленскай «Славянскай кафейні» «філасофскіх» герояў твора (Польскага публіцыста, Маскоўскага дэмакрата, Беларускага аўтара). Адштурхнуўшыся ад канкрэтнага факта (смерці Антона), яны выходзяць на абмеркаванне агульназначных эстэтычных пытанняў: мастацкі ўзровень твораў прыгожага пісьменства, перспектывы яго далейшага развіцця, праблема героя і інш. Нечаканасць сітуацыі, па слушным меркаванні В. Каваленкі, у тым, што суседзі даюць беларускай літаратуры, вакол якой вядзецца палеміка, «небеспадстаўныя і нават вельмі добрабычлівыя, прывабныя для яе парады», заклікаючы ствараць вобраз «новага чалавека-беларуса, здольнага ўмясціць у сабе лепшае маральнае самаадчуванне народа, ад якога зыходзіла б прамяністасць духу, што выяўляе лепшыя ўнутраныя вартасці нацыі» [4, с. 123]. Інакш кажучы, гаворка ідзе пра вобраз-ідэал, які б мог стаць своеасаблівым ідэйным і духоўным агменем для ўсіх беларусаў – незалежна ад іх палітычных поглядаў, веравызнання, мовы. Беларускі аўтар, удакладняючы сваіх апанентаў, гарача даводзіць, што нельга прыспешваць жыццё, што менавіта яно дасць адказ на пытанні, якімі шляхамі ісці маладой беларускай літаратуры і якім быць вобразу «новага чалавека». На яго думку (відавочна, што гэта меркаванне і самога пісьменніка), такі вобраз павінен уабраць ментальную сутнасць, духоўную энергію нацыі: «*А народ мой – народ-паэт, народ-лірнік, народ, каторы ў гістарычным жыцці сваім заўсёды больш схіляўся к патрэбам душы, чымся к патрэбам цела. <...> Дзеля цела ў жыцці ён дабіваўся хлеба штодзённага, а дзеля душы ён шукаў і шукаў без канца*

і стварыў цікавейшую гісторыю, багатую не заяваваннямі другіх народаў, а заяваваннямі духа, заяваваннямі ў вывучэнні самога сябе...» [2, с. 257]. А далей ён рэзюмуе: *«Жыццё дасць адказ...»* [2, с. 58]. Зноў, як бачым, апеляцыя да жыцця, перакананне, што «абстрактна-рацыянальным спосабам» (В. Каваленка) ідэал не ствараецца. Неаднойчы паўтораная ў тэксе лексема *«Жыць!»* з’яўляецца выніковым падсумаваннем філасофскіх пошукаў пісьменніка.

Самога М. Гарэцкага на працягу ўсяго свядомага жыцця сагравала мара-ідэал пра незалежную, адроджаную Бацькаўшчыну. Ахвяраваўшы сваім «Я» *«ва ймя святога ўсім нам адраджэння»*, ён прыняў пакутніцкую смерць. На завяршэнне прыгадаем фінальныя словы з «лебядзінай песні» М. Гарэцкага, яго «Скарбаў жыцця»: *«Дык слава жыццю! Слава і смерці!»* [3, с. 34]. Вось такая яна, дыялектыка палярных паняццяў, у спасціжэнні Максіма Гарэцкага.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Збор твораў: у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1984 – 1986. – Т. 1: Апавяданні. – 1984. – 446 с.
2. *Гарэцкі, М.* Збор твораў: у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1984 – 1986. – Т. 2: Аповесці. Драматычныя абразкі. – 1985. – 416 с.
3. *Гарэцкі, М.* Скарбы жыцця / М. Гарэцкі // Полымя. – 1993. – № 2. – С. 16–34.
4. *Коваленко, В.* Трагическая мечта о буйном колошении... Философия национальной жизни в творчестве М. Горьцкого / В. Коваленко // Нёман. – 1995. – № 3. – С. 115–129.

*Таццяна Дасаева
(Мінск)*

ТВОРЧАЯ ІНДЫВІДУАЛЬНАСЦЬ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА Ў АСЭНСАВАННІ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

У 1920 г. у Вільні выйшла першае выданне «Гісторыі беларускае літаратуры» М.Гарэцкага. «У ёй упершыню аўтар даў перыядызацыю літаратурнага працэсу, сістэматызавана, на навуковым грунце разгледзеў узнікненне і развіццё беларускага пісьменства ад старажытнасці да першых паслякастрычніцкіх гадоў. М.Гарэцкі прасачыў асноўныя этапы шматвяковай гісторыі нацыянальнай літаратуры з часоў узнікнення пісьменнасці на тэрыторыі Беларусі» [1, с. 410–411].

«Гісторыя...» складалася з трох раздзелаў: «Старажытнае пісьменства (X–XVIII стст.)», «Новая беларуская літаратура (XIX ст. да 80-х гадоў)» і «Навейшая літаратура (ад 80-х гадоў XIX ст. да 1905 г.)».

А.Навіна (А.Луцкевіч) у сваёй рэцэнзіі на «Гісторыю...» («Наша ніва» 1920, 22 лістапада) даў высокую ацэнку гэтай фундаментальнай навуковай працы: «Яна бяспорна мае вагу не толькі як učэбнік, але і як адзін з фактараў усведамлення «маладых» беларусаў, каторыя так мала ведалі аб сваім народзе, аб яго гісторыі і літаратуры. Яна пакажа і нашым суседзям, якія культурныя скарбы меў і мае беларускі народ» [1, с. 412].

Рэцэнзент засяродзіў увагу таксама на глыбіні аналітычнай думкі аўтара «Гісторыі...» і падкрэсліў, што «ў межах нарысаў паадзіночых пісьменнікаў Максім Гарэцкі выявіў сябе здольным крытыкам, лёгка ўлаўліваючым індывідуальныя рысы душы і творчасці беларускіх аўтараў. Побач з ведамасцямі біяграфічнымі і бібліяграфічнымі, наш гісторык літаратуры разбірае і ацэнівае важнейшыя беларускія творы кожнага аўтара. І прысуд яго заўсёды справядлівы, хоць часам лішне прасталінейны, – глыбокі, хоць высказаны ў некалькіх словах» [1, с. 412].

Так было і з асэнсаваннем творчай спадчыны М. Багдановіча. Адметнасць яго таленту бачылася М. Гарэцкаму ўжо тады, нягледзячы на тое, што падчас яго працы над першым выданнем «Гісторыі...» даследчыку былі яшчэ недаступныя бібліяграфічныя матэрыялы пра М.Багдановіча, яго літаратурны архіў, не былі цалкам сабраны яго апублікаваныя творы.

Невыпадкова, што ў сваім артыкуле «На ўгодкі па М. Багдановічу», змешчаным у газеце «Беларуская думка» 25 мая 1919 г. (у гэты час даследчык працаваў над тэкстам рукапісу «Гісторыі...»), М. Гарэцкі напісаў: «Дагэтуль мы не маем ані поўнага жыццёапісання, ані поўнага Збору твораў, ані нават фатаграфіі Багдановіча, апрача адкрыцця ў Менску Народнага дома.

Было б добра, каб усе, хто мае надрукаваныя матэрыялы Багдановіча, лісты, фатаграфіі і весткі аб яго жыцці, прысылалі іх Беларускаму выдавецкаму таварыству ў Вільню, якое мае выдаваць поўны Збор твораў паэта» [2, с. 232].

У артыкуле «Максім Багдановіч», змешчаным у «Гісторыі...», даследчык згадвае: «Усё, напісанае Багдановічам, дагэтуль яшчэ не з’явілася ў друку. Меркаваць аб яго творчасці можна цяпер толькі па «Вянку» і па раскінутых у розных часопісах яго лірычных вершах, невялічкіх паэмах і іншых рэчах. Аб яго прозе даюць разуменне такія апавяданні, як «Музыка», «Над морам», «Аб іконніку і залатару», «Шаман» і інш.» [1, с. 346].

Тым не менш, М. Гарэцкі здолеў вылучыць характэрныя рысы творчай індывідуальнасці М. Багдановіча. У сваім артыкуле даследчык найперш раскрывае яго погляд на творчасць, адлюстраваны ў вершы «Ліст да В. Ластоўскага» і адзначае: «Дума робіць краснейшым кожны твор паэта. Спакойная дума павінна быць асновай творчасці. Халодны розум паэта не шкодзіць яго натхненню» [, с. 346]. М. Гарэцкі лічыў, што ў творчасці М. Багдановіча «няма раптоўнага» і яе прыметы: «1) думы і 2) уменне, здабытае працаю інтэлекту над сваім развіццём» [1, 346].

М. Гарэцкі звяртае ўвагу на філасофскую глыбіню, багаты інтэлектуальны змест творчасці М.Багдановіча, яго высокае паэтычнае майстэрства: «Творчасць яго – праца мысленніка, апранутая прыгожай слоўнай шатаю. Мыслячы, ён усюды шукае красу, хараство, гармонію. Красу ён чуе сваёй прыродаю і цэніць сваім развітым розумам. Узгаданы на класічных прыкладах сусветнай літаратуры, ён вымагае і ад сябе дасканалына-артыстычнай формы. Гэта паэт-філосаф і паэт-стыліст» [1, с. 347].

Акрэсліўшы адметныя рысы творчасці М. Багдановіча, М. Гарэцкі вылучае яго з «аднароднай сям’і нашаніўскіх паэтаў і пісьменнікаў», хоць знаходзіць у яго творах наяўнасць «адражэнскага элементу» («служыў бацькаўшчыне па ўсёй сваёй магчымасці» [1, с. 347]).

Даследчык падкрэслівае: «Тым часам ані гэта адраджэнства, ані сацыяльны элемент не складаюць галоўных адзнак яго творчасці. Багдановіч прымецен агульналюдскім элементам. Вершы яго гавораць нешта чалавеку ўсякай нацыянальнасці і ўсякага сацыяльнага стану» [1, с. 347].

М. Гарэцкі аналізуе зборнік «Вянок», раскрывае арыгінальнасць мастацкай ідэі кожнага паэтычнага цыкла (у тэксце яны называюцца аддзеламі). У цыкле «У зачарованым царстве», паводле слоў даследчыка, паэт «змяляваў зачараванае царства прыроды, пад глыбокім поглядам мысленніка» [1, с. 347]. У яго лірычных вершах ёсць вобразы лета, веча, ночы, буры, лесу, возера і інш., «толькі гэта не простае мастацкае апісанне», але і паказ настрою, які нараджаецца ў паэта-філосафа ад гэтых вобразаў. Асновай паэтычнага майстэрства М. Багдановіча Гарэцкі лічыць гарманічнасць яго светаўспрымання. Ён падкрэслівае, што «адна агульная ідэя ўсіх вершаў» гэтага цыкла: «свет прыгож, і адчуваць яго хараство» – шчасце жыцця» [1, с. 347].

М. Гарэцкі заўважае таксама, што «згукі бацькоўшчыны ўжо на пачатку творчасці паэта цягнулі яго да народных матываў і спосабаў п’яння» [1, с. 348] (цыкл «Згукі бацькаўшчыны»). Вершы, змешчаныя у цыкле «Старая Беларусь», на думку М. Гарэцкага, «напісаны з вялікім мастацтвам, вымагаючы таго ўмення, здабытага працаю інтэлекту над сваім развіццём. Спроба змяляваць абразкі старой Беларусі задалася па-

эту не столькі ў выгляднай згоднасці апісанага з нашай старою, колькі ў маральнай пэўнасці іх духовага звязку з мінуўшчынай» [1, с. 348].

Раскрываючы своеасабліваць цыкла «Места», М. Гарэцкі згадвае, што менавіта горад, а не вёска, узгадаваў М. Багдановіча, і адзначае: «Паэт заваражыўся чароўнымі прынадамі горада і з захапленнем спісвае рознакалёрнасць мястовага выгляду і мястовага жыцця. І тут амаль не кожная з’ява дае яму страву для філасофскіх разваг» [1, с. 349].

Адметнасць цыклаў «Думы» і «Вольныя думы» М. Гарэцкі бачыць у тым, што ў іх «якраз найболей тых ідэй, што з’яўляюцца ў паэта-філосафа ад уяўлення хараства... Жывучы ідэяй хараства, паэт ва ўсім часта шукае і знаходзіць філасофскую падставу, каторая дае здаваленне яго душы, спакой ад гармоніі ў сусветнай творчасці. Апрача таго, у гэтым аддзеле шмат вершаў з нацыянальнымі матывамі» [1, с. 349].

Адзел «Старая спадчына», – падкрэслівае М. Гарэцкі, – кідае след ў гісторыі нашай літаратуры тым, што тут Багдановіч даў першыя прыклады ўсялякіх формаў беларускага верша, як пентаметры, санеты, трыялеты, рандо, актавы, тэрцыны і інш.» [1, с. 349]. Даследчык засяроджвае ўвагу на «Мадоннах» і адзначае, што ў вершаваных апавяданнях «У весцы» і «Вераніка» «паэт выясняе істоту хараства «мадоннаў», істоту красы, перад каторай схіляліся найвялікшыя артысты-маляры і каторую паказваюць «пачуцці мацеры ў вобліку дзяўчыны». Гэтыя ж апавяданні сведчаць аб здольнасцях паэта ў эпасе» [1, с. 349].

Акрэсліваючы мастацкія пошукі М. Багдановіча ў паэзіі «пазнейшага часу», аб якіх даследчык мог меркаваць толькі па выпадкова друкаваных яе кавалачках», М. Гарэцкі адзначаў, што «паэт цвёрда ўзышоў на народны шлях творчасці («Максім і Магдалена» і іншыя паэмкі, «Страцім-лебедзь») і яшчэ глыбей праняўся ідэяй беларускага адраджэння («Пагоня»), што гэтыя творы «вызначаюцца чыста беларускім складам вершавання і такой жа духовай старою творчасці» [1, с. 349–350].

Адзначаючы дасягненне М. Багдановіча ў галіне паэзіі, М. Гарэцкі заўважыў, што «мастацкая проза М. Багдановіча падобна да яго вершаў» [1, с. 350]. Даследчык бачыў вялікія патэнцыяльныя магчымасці Багдановіча-празаіка, які пракладаў дарогу новым стылёвым кірункам у маладой беларускай прозе.

Завяршыў свой артыкул М. Гарэцкі наступнай высновай: «Значэнне Багдановіча ў гісторыі нашае літаратуры найбольшае ў тым, што сярод нашаніўцаў гэта быў паэт-інтэлігент і чалавек з вялікай адукацыяй. Дзеля гэтага ён ведаў у працэсе творчасці тое, чаго не маглі зусім ведама адчуць песняры-самавукі, і ўсходзіў на такія памыслы кірунак творчасці, на каторы пры адной здольнасці ад прыроды, без яе развіцця не заўсёды можа ўзысці самы вялікі талент» [1, с. 350].

М. Гарэцкі як крытык і гісторык літаратуры разглядаў важнейшыя падзеі грамадскага жыцця ў цеснай сувязі з агульначалавечымі праблемамі. Менавіта гэта акалічнасць не дазваляла яму збівацца на чыста сацыялагічны аналіз літаратурных твораў. Кіруючыся прынцыпам сацыяльнай абумоўленасці пры разглядзе літаратурнага твора, даследчык разам з тым надаваў вялікае значэнне яго мастацкай вартасці, улічваючы спецыфіку мастацтва як эстэтычнай з’явы.

Ужо ў першым выданні «Гісторыі...» М. Гарэцкі з радасцю канстатаваў, што прыкметай беларускай літаратуры ёсць не толькі красаванне сацыяльных пытанняў, але і пачатак агульначалавечых праблем. Менавіта з такіх пазіцый была дадзена выключна высокая ацэнка творчасці М. Багдановіча. Аднак далёка не ўсе прытрымліваліся такіх поглядаў на літаратуру.

Для Ц. Гартнага (З.Жылуновіча), напрыклад, у адрозненне ад М. Гарэцкага, крытэрыем вартасці літаратурнага твора з’яўляўся не агульначалавечы фактар, а класавы, ці, больш дакладна, – пралетарскі. Эстэтычны аналіз мастацкага твора Ц. Гартны калі не зусім адмаўляў, то лічыў другарадным, неістотным. У артыкуле «Этапы развіцця беларускай літаратуры» ён дастаткова высока ацаніў творчасць М. Багдановіча, але падкрэсліў пры гэтым, што, «аддаючы асноўную ўвагу форме свайго верша», М. Багдановіч падпаў пад уплыў імпрэсіянізму і ухіліўся ад «грамадскіх напеваў» [4, с. 29].

У тэндэнцыйнай рэцэнзіі Ц. Гартнага пад псеўданімам Дорндорф на 1-е, 3-е, 4-е выданні «Гісторыі беларускае літаратуры» аспрэчвалася выказванне М. Гарэцкага аб тым, што «Багдановіч прыкмецен агульналюдскім элементам» [1, с. 347]. Ц. Гартны катэгарычна сцвярджаў: «Далейшы дзіву, як можна висоўваць за аснову творчасці спакойную думу, правышаць творчасць з агульна-людскім элементам над творчасцю з класавымі адзнакамі» [6, с. 227].

Супрацьстаянне двух пісьменнікаў, даследчыкаў літаратуры мела прынцыповую аснову і зацяжны характар. 14–21 лістапада 1926 г. ў Мінску адбылася акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі, скліканая Інбелкультам. 18 лістапада з дакладам «Нашаніўскі перыяд у беларускай літаратуры» на канферэнцыі выступіў М. Гарэцкі. У адмеркаванні яго даклада прыняў удзел і Ц. Гартны. Сярод крытычных заўваг быў папрок у тым, што ў М. Гарэцкага «многа цудоўных асабістасцей у падыходзе і да кожнага пісьменніка і да кожнай з’явы ў гісторыі беларускай літаратуры. Да прыкладу – яго адносіны да М. Багдановіча: чамусьці М. Гарэцкі лічыць, што М. Багдановіч з’яўляецца найвыдатнейшым беларускім пісьменнікам, які характарызуе беларускую літаратуру. Як довад за гэта, М. Гарэцкі апіраецца

толькі на мастацкасць М. Багдановіча. Мне думаецца наадварот, што М. Багдановіч выключны пісьменнік, мала звязаны з істотаю беларускай літаратурнай рэчаіснасці. Не адкідаючы яго здольнасці, усё ж трэба заўважыць, што М. Багдановіч унёс у беларускую літаратуру імпрэсіяністычныя ўплывы і ідэалагічны струмень ад тагачаснай заняпалай расійскай літаратуры. М. Багдановіч не меў сувязі з Беларуссю, мала быў знаёмы з сацыяльна-палітычнымі планами беларускай грамадскасці і нават слаба ведаў беларускую мову. Усе гэта зрабіла так, што ён быў сам па сабе, а беларуская літаратура сама па сабе» [2, с. 560].

З выказвання Ц. Гартнага вынікала, што ніякай каштоўнасці для беларускай літаратуры творчасць М. Багдановіча не ўяўляла, а яе ацэнка, дадзеная М. Гарэцкім, не адпавядала рэальнасці.

Час падцвердзіў правамернасць крытэрыяў, з якімі М. Гарэцкі падыходзіў да асэнсавання літаратурнага працэсу ў цэлым і творчасці асобных пісьменнікаў – тое, што выкарыстоўваў ён пры напісанні сваёй «Гісторыі...», пра якую М. Мушынскі сказаў: «Як фундаментальная для свайго часу праца, яна ставіла вывучэнне беларускай паэзіі, прозы, драматургіі, крытыкі і літаратурна-грамадскага руху на навуковую глебу, паглыбляла метадалагічныя прынцыпы гістарызму, аб'ектыўнасці, прывучала глядзець на літаратуру як на мастацкую, эстэтычную з'яву, як на праяву духоўнай дзейнасці» [3, с. 397].

Што тычыцца асэнсавання творчай індывідуальнасці М. Багдановіча ў «Гісторыі...» М. Гарэцкага, то гэтая праца «застаецца адным з лепшых і найбольш аўтарытэтных даследаванняў творчасці М. Багдановіча, вартай першай грунтоўнай гісторыі беларускай літаратуры» [5, с. 167].

Сапраўды, артыкул М. Гарэцкага пра М. Багдановіча ўспрымаецца як своеасаблівы код, калі мець на ўвазе тую багатую інфармацыю, дзякуючы якой ў невялікім па аб'ёме тэксе надзвычай дакладна і глыбока раскрыта творчая індывідуальнасць М. Багдановіча. Кожны тэзіс артыкула М. Гарэцкага знайшоў свой працяг ў працах даследчыкаў розных пакаленняў.

Вылучаючы асобу М.Багдановіча з асяроддзя пісьменнікаў-нашаніўцаў М.Гарэцкі ні ў якім разе не прыніжаў вартасці іх творчых здабыткаў. Разам з тым ён раскрыў ў параўнанні з імі самабытнасць і шматграннасць мастацкай палітры М.Багдановіча, якая ўзбагачала беларускае прыгожае пісьменства, уключала яго ў сусветны літаратурны кантэкст.

М. Стральцоў у сваіх эсэ «Загадка Багдановіча» (1967–1968) напісаў: «Багдановіч, побач з Купалам і Коласам, – тое трэцяе вымярэнне, без якога немагчыма перспектыва. З Багдановічам нам стала далёка відаць ва ўсе канцы свету» [7, с. 335].

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.
2. *Гарэцкі, М.* Творы / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 629 с.
3. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. Т.1 / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск: Беларуская навука, 1999. – 583 с.
4. *Жылуновіч, З.* Узгоркі і нізіны: Крытычныя нарысы / З. Жылуновіч. – Мінск, 1928. – 167 с.
5. Максім Багдановіч: энцыклапедыя / склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус; рэдкал.: Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2011. – 608 с.
6. Полымя. – 1920. – № 8, – с. 227.
7. *Стральцоў, М.* Выбранае: Проза, паэзія, эсэ / М. Стральцоў; [прадм. А. Адамовіча]. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 607 с.

*Кацярына Ермаковіч
(Мінск)*

КАШТОЎНАСНА-СВЕТАПОГЛЯДНАЯ ПАЗІЦЫЯ М. ГАРЭЦКАГА Ў КРЫТЫЦЫ І ПУБЛІЦЫСТЫЦЫ: АГЛЯДАВАЕ І МАНАГРАФІЧНАЕ ВЫВУЧЭННЕ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ВАЕННАЙ ТЭМАТЫКІ Ў X–XI КЛАСАХ

Змест літаратурнай адукацыі ў X–XI класах, грунтуючыся на гісторыка-храналагічным прынцыпе, спрыяе фарміраванню гістарычнага падыходу да літаратурных з’яў, разуменню ўзаемасувязі і ўзаемаўплыву ў творчасці розных пісьменнікаў, успрыманню літаратуры як працэсу, пры гэтым адбываецца паглыбленае вывучэнне асаблівасцей развіцця беларускай літаратуры. У сувязі з гэтым значная роля на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі адводзіцца аглядаваму і манаграфічнаму вывучэнню беларускай літаратуры.

Паўнаwartаснае вывучэнне твораў ваеннай тэматыкі адбудзецца пры ўмове правільнага суаднясення матэрыялу аглядавай тэмы з тэмамі манаграфічнымі, якія ў праграме пададзены ў адным раздзеле. Даследчык У. М. Філіповіч акцэнтуюе ўвагу на тым, што каардынацыя тэм павінна адбывацца наступным чынам. Вывучэнне літаратуры кожнага гістарычнага перыяду павінна пачынацца аглядавай тэмай, паколькі мэта яе – пазнаёміць вучняў з пэўным перыядам. Затым неабходна разгледзець

манаграфічныя тэмы, г.зн. вывучыць творчасць тых пісьменнікаў, якія з'яўляюцца найбольш яркімі прадстаўнікамі аналізуемага часу. Затым зноў звярнуцца да аглядавай тэмы. Аўтар дадзенай метадыкі перакананы, што такая форма работы паспрыяе найбольш поўнаму і свядомаму засваенню агульнай характарыстыкі літаратурнага руху вывучаемага перыяду [3, с. 10].

З другога боку, як адзначае Я. В. Квяткоўскі, першапачаткова манаграфічныя тэмы абавязкова павінны абапірацца на гісторыка-літаратурныя агляды. Яны з'яўляліся канкрэтызацыяй агульных палажэнняў, сфармуляваных у гэтых аглядах. Аглядавая ж тэма сістэматызуе і абагульняе важнейшыя гісторыка- і тэарэтыка-літаратурныя звесткі, набытыя падчас вывучэння тэм па творчасці асобных пісьменнікаў [2, с. 5].

Вывучэнне літаратуры ваеннай тэматыкі, на наш погляд, павінна адбывацца на аснове абавязковага ўліку эканамічнага, палітычнага і культурна-гістарычнага развіцця грамадства. Знаёмства з біяграфічнымі звесткамі аўтара павінна быць суаднесена з тымі грамадскімі абставінамі, у якіх даводзілася працаваць пісьменніку. Таму мэтазгодным будзе пачынаць пэўны раздзел з аглядавай тэмы (падрыхтоўчы этап), манаграфічныя тэмы суправаджаць гісторыка-літаратурнымі звесткамі (асноўны этап), а падвядзенне вынікаў аб асаблівасцях развіцця літаратуры ў акрэслены перыяд варта зрабіць у форме агляду (заклучны этап). Прычым на апошнім этапе вучні павінны быць актыўнымі арганізатарамі ўрока, на якім настаўнік выступае ў ролі мадэратара. Прапануем фрагмент такога ўрока (па вышэй прапанавай сістэме), праведзенага ў эксперыментальных класах падчас навучальнага этапу педагагічнага эксперыменту.

Падрыхтоўчы этап вывучэння асаблівасцей беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя грунтаваўся на лекцыйнай падачы настаўнікам звестак пра грамадска-палітычнае і культурна-гістарычнае развіццё краіны адзначанага перыяду. Падаваемая інфармацыя суправаджалася мультымедыянай прэзентацыяй. З мэтай вызначэння дамінантных палажэнняў пра літаратурна-грамадскі працэс пачатку XX стагоддзя вучням прапаноўвалася запоўніць наступную табліцу-план:

Табліца 1

Асаблівасці літаратурна-грамадскага руху ў першай трэці XX ст.

Пазіцыя	Асаблівасці
Агульная характарыстыка гістарычных падзей	
Літаратурна-грамадскі рух першай трэці XX ст.	

Пазіцыя	Асаблівасці
Погляд пісьменнікаў на грамадскае становішча (паняцце «аўтарская пазіцыя»)	
Мастацкае ўвасабленне і грамадзянскае стаўленне да вайны як з’явы	
Каштоўнасна-светапоглядныя адносіны	

Большасць вучняў падчас падвядзення вынікаў уроку адзначыла, што асноўным пытаннем грамадства першай трэці XX стагоддзя стала нацыянальнае самавызначэнне. Адказы на яго спрабавала знайсці тагачаснае мастацтва слова.

Наступны этап вывучэння твораў ваеннай тэматыкі заключаўся ў далейшым манаграфічным вывучэнні творчасці М. Гарэцкага і супастаўленні атрыманых агульных звестак на папярэднім уроку (арыентацыя на табліцу) з канкрэтнай творчай дзейнасцю пісьменніка. У дадзеным артыкуле акцэнтуюм увагу не столькі на аналізе твораў, прапанаваных для вывучэння вучэбнай праграмай, колькі на тых звестках грамадскага і асабістага жыцця М. Гарэцкага, якія маглі паўплываць (або яскрава акрэсліваюць) каштоўнасна-светапоглядную пазіцыю пісьменніка.

Творчасць Максіма Гарэцкага манаграфічна вывучаецца ў X класе. Разам з тым у працэсе аглядавага знаёмства з асаблівасцямі беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя акцэнтуюцца ўвага вучняў на паняцці пераемнасці ў развіцці літаратуры з «нашаніўскім» перыядам. Паказальнай тут выступае публіцыстыка і крытыка М. Гарэцкага. На працягу 1912–1920 гадоў у перыядычным друку з’явіўся шэраг яго публіцыстычных матэрыялаў – «нататак», якія разам з апавяданнямі былі прадстаўлены ў рубрыках «З Беларусі Літвы», «Найноўшыя творы беларускай літаратуры», «Наш фельетон». У сувязі з тым, што асаблівае значэнне набывае творчасць М. Гарэцкага як аднаго з заснавальнікаў мастацка-дакументальнай беларускай літаратуры пра вайну, намі былі разгледжаны і прааналізаваны артыкулы перыяду Першай сусветнай вайны (1914–1918 гг.): «Развагі і думкі», «Доктар Францыск Скарына», «Будем жить!», «Кое-что о нашем быте», «Новая буржуазия», «Берегите!», «Деревня»), а таксама артыкул, напісаны з нагоды абвяшчэння Беларусі 1 студзеня 1919 г. суверэннай Савецкай рэспублікай «Няхай живе камуністычная Беларусь!» (1919 г.).

Напярэдадні знаёмства з артыкулам «Развагі і думкі» на этапе стварэння эмацыйнага настрою вучням прапаноўвалася адказаць на пытанні, якія ставіць перад сабой пісьменнік: *«Беларускі рух... беларускі*

рух... Што гэта за дзіва? Што яшчэ за праява – адраджэнне белых русічоў? Што гэта за навіна часоў нашых – «свядомыя» беларусы? Скуль яно, тое дзіва, пайшло, адкуль узялося? І што гэта за дзіва?» [1, с. 179]. Дадзеная цытата была запісана на дошцы. У працэсе разважанняў вучні, абпіраючыся на раней атрыманыя веды аб асаблівасцях грамадскага і літаратурнага працэсу пачатку XX стагоддзя, звярталі ўвагу на тое, што рэвалюцыі, грамадзянская вайна «паспрыялі» духоўнаму спусташэнню чалавека, знішчэнню не толькі фізічнаму, але і маральнаму, «падмене» складнікаў і іх зместавага напаўнення ў сістэме каштоўнасцей. У сувязі з такімі разважаннямі вучняў лагічным стала пытанне аб разуменні паняцця двудушнасці. Адзначым, што М. Гарэцкі ў сваёй творчасці не аднойчы звяртаўся да яго тлумачэння. Так і ў аналізуемым артыкуле аўтар уздымае праблему: «Ці не чулі вы, што беларусы двудушны?...» [1, с. 180]. Вучні X класа адзінагалосна пагадзіліся, што слова гэтае ўтворана ад словазлучэння дзве душы. Прапанаваныя меркаванні на тое, як і ў каго могуць быць дзве душы, удакладняліся аўтарскімі тлумачэннямі: «Двудушнасць ад прыроды ў чалавеку. І бывае адна двудушнасць, калі чалавеку ўжо не стае сіл разумнай волі, каб не здвудушнічаць, альбо двудушным ён бывае, узіраючы на вымогі вума. За гэтую двудушнасць сварыцца, людзі, калі ў вас язык мяккі. Другая двудушнасць, калі чалавек сумысля і ў угоду свайму злему боку не слухаецца голасу добра і забівае ў сабе добрае карэнне, а ўсё дзеля таго, каб...» [1, с. 181].

На працягу ўрока адбываўся пастаянны зварот да пастаўленых на яго пачатку пытанняў-праблем. Вучні, услед за М. Гарэцкім, спрабавалі знайсці той шлях, па якім развіваўся беларускі рух і ў чым ён заключаўся. Для больш грунтоўнага аналізу і вызначэння спецыфікі беларускага руху ў першай трэці XX стагоддзя вучням прапанаваны быў наступны фрагмент з артыкула «Развагі і думы», у якім вучням неабходна было на аснове прачытанага «знайсці» і запісаць прапаноўваемыя аўтарам шляхі развіцця (звернем увагу, што папярэдне вучні з артыкулам не знаёміліся): «Пайсці ў адзін бок – у _____, куды магнасам цягне, – мулка, няшчыра-беларускае гадаванне сварыцца, ды і ці ж варта цяпер, ці ж выйдзе тут добрае, а ці не позна, а чаго ж дабівацца ў канцы, якіх ідэалаў, – няўжо ж тых страхаў страшных сепаратызму страшнага? Ой, як паўзці туды, слухаючы сэрца і не чуючы галавы, што страшыць немажлівасцю справы, недасцігласцю ідэалаў жаданых!..

А пайсці ў другі бок, па «обшчэ» _____ шляху, – уй, тошина, ой, роднае карэнне не дазваляе... А злашча цяпер і гідка, і брыдка, і не хочацца, цяпер, калі ёсць жа і гэты, любя-таёмны, свой родны шлях, і па ім людзі ідуць ды ідуць...

Дык дзе ж ступаці? Хіба-ткі па _____ шляху? А ён так і пайшоў поплец і блізюжынькаса шляхам працуючага дэмасу ўсяго свету і вядзе, мусіць, да адной мясцінкі... Можна, гэта ступанне па роднаму шляху і ёсць «беларускі рух»!» [1, с. 182]. Падчас першаснага знаёмства з прапанаваным тэкстам вучням прапаноўвалася самастойна вызначыць, якія ж шляхі бачыць аўтар і запісаць іх. Калі ж узнікалі цяжкасці, то даваліся словы для даведкі: «старая родная Беларушчына», «обшчэ» расійскі ці польскі шлях», «родны шлях» (тут пададзены варыянты ў тым парадку, што і ў тэксце-арыгінале, аднак вучням прапаноўваліся ў «раскідана»). Большасць класа з заданнем справілася, што дае падставы меркаваць аб належным засваенні ведаў, атрыманых падчас папярэдняга аглядавага вывучэння асаблівасцей літаратурна-грамадскага руху першай трэці XX стагоддзя.

З мэтай вызначэння ўзроўню ўяўленняў вучняў пра асаблівасці псіхалагічнага партрэта беларуса пачатку XX стагоддзя было прапанавана заданне падобраць асацыятыўны слоўны рад. Найбольш распаўсюджанымі характарыстыкамі аказаліся меркаванні, што беларус спакойны, ціхі, забіты, падначалены, заганыбаваны, бедны, не мае ўласнага пункту погляду. Аўтар, з пэўнай доляй іроніі, прадстаўляе чытачу *«мнагалікі тыт дабрадушнага, рахманага, трошку тужлівага беларуса-гумарыста, што калі-та і выяўляе сябе нібыта няшчырым, дык дзеля таго, каб спрадвечную жыццёвую нуду захаваць ад прыкра-сцюдзёнага погляду чужынца па думках»* [1, с. 180]. Спецыфічнасць такога партрэта, як далей тлумачыць пісьменнік, заключаецца ў тым, што *«і «тожэ белорусы», і младабеларусы, і ўсе яны, усе троху-многа двудушны і рэдка саўсім шчыры ў сваіх справах палітычных...»*, дадаючы пры гэтым, што *«сярод верных і аглационных многа серадзінкі. Гэта серадзінка ці не двудушна!»* [1, с. 181].

Складанасць вызначэння шляху развіцця беларускага руху і двудушнасць выяўляецца, сыходзячы з аўтарскай пазіцыі, яшчэ і ў прыманні роднага толькі «на словах». Гэта заключаецца ў першую чаргу ва ўжыванні польскай мовы, польскіх традыцый, а таксама ў няёмкасці, калі «вылеціць» нешта беларускае.

Аднак аўтар не столькі ганьбіць беларусаў з-за двудушнасці, колькі спрабуе паказаць шлях да адраджэння нацыі. У працэсе гутаркі вучням было прапанавана паразважаць, якім чынам можна было б адрадзіць забытае нашым народам, хто мог стаць бы на гэты адраджэнскі шлях. Меркаванні былі рознымі, аднак прагучалі і такія, якія асацыіраваліся з маладым пакаленнем як новай будучыняй. У пацверджанне прапанаваным вучнёўскім выказванням быў працытаваны ўрывак аналізуемага артыкула: *«Наш младабеларускі фундамент – гэта свядомая інтэліген-*

цыя, каторая выйшла з беларускай народнай гушчы і адтуль жа бярэ сокі для свайго жыцця. Два дзесяткі гадоў таму назад адзін этнограф пісаў, што ў беларусаў ужо няма «тутэйшай беларускай інтэлігенцыі...». цяпер мы скажам, што яна ўжо, ужо ёсць! Знайшлося семячка, лягло ў добрую зямельку, узышло і... няма чаго баяцца, – з аднаго бярозавага семячка вырасце бярозавы лес на колькі вёрст. А калі вырасце? Калі будзе мець усё тое, што патрэбна да жыцця расліны: свет, цеплату, ваду, наветра... І беларуская інтэлігенцыя будзе расці, развівацца – калі? Калі будзе браць жыццёвыя сокі ў народнай гушчы.

Значыцца, рух беларускі будзе павялічвацца беларускай інтэлігенцыяй, а яна будзе і далей багацець духоўна і фізічна, калі народ беларускі і надалей будзе здольны папаўняць яе сваімі дзяцьмі» [1, с. 189]. І далей публіцыст падрабязна тлумачыць, што для гэтага патрэбна зрабіць. Адна з умоў – «трэба пусціць у народ кніжку», бо «яна, усмагучая, паддасць імпульсу народнай гушчы нашай у нараджэнні **беларусаў**» [1, с. 189]. Важна разумець, што інтэлігенты як будучыня адраджэння беларусаў, на думку М. Гарэцкага, залежыць ад селяніна; што немалую ролю на гэтым шляху развіцця адыгрывае родная літаратура, культура.

На этапе падвядзення вынікаў урока вучні прыйшлі да высновы, што пытанні, узнятыя М. Гарэцкім на пачатку XX стагоддзя, у большасці сваёй застаюцца актуальнымі і для сучаснага беларускага грамадства.

Прыкладна па той жа, вышэй прапанаванай, схеме аналізу публіцыстыкі і крытыкі М. Гарэцкага перыяду Першай сусветнай вайны адбылося вывучэнне астатніх артыкулаў 1914–1918 гадоў.

Такім чынам, праведзены аглядавы і манаграфічны аналіз крытычных і публіцыстычных артыкулаў М. Гарэцкага перыяду Першай сусветнай вайны дае падставы меркаваць аб тым, што каштоўнасць-сметапоглядная пазіцыя пісьменніка заключалася ў вырашэнні пытання нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларуса, у зместавым напаўненні паняццяў «Радзіма», «Бацькаўшчына».

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Творы: Дзве душы: аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: п'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 629 с.

2. *Квятковский, Е. В.* Изучение обзорных тем по советской литературе в десятом классе / Е. В. Квятковский. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1955. – 93 с.

3. *Филиппович, Н. В.* Изучение обзорных тем в школьном курсе литературы XIX века: пособие для учителей / Н. В. Филиппович. – М.: Учпедгиз, 1958. – 128 с.

ГАРЭЦКІЯ Ў МАСТАЦКІМ ПАНТЭОНЕ ВАСІЛЯ ЗУЁНКА

У мастацкім свеце Васіля Зуёнка няма твораў, у якіх аўтар звяртаецца да канкрэтных, знакавых для яго асоб. Зуёнкаўскі паэтычны пантэон прадстаўлены постацямі, што засведчылі сваю выключнасць у розныя часы – ад старажытнасці да нашых дзён – і ў розных сферах жыцця – ад земляробства да палітыкі і касманаўтыкі. Пачэснае месца ў ім займаюць прадстаўнікі ўнікальнай сям’і Гарэцкіх: Максім, Гаўрыла і Радзім. Асоба кожнага з іх сапраўды неардынарная, уражвае шматграннасцю таленту, шырынёй кругагляду і зацікаўленасцей, важкасцю здзейснага, нязломнасцю духу.

У вершы «Гарэцкія», прысвечаным «*Радзіму Гаўрылавічу Гарэцкаму – акадэміку-геолагу*» і напісаным у юбілейны для адрасата год (1998), В. Зуёнак стварае паэтычны летапіс славытага роду, знаходзіць у мінулым прычыны яго трывушчасці і вітальнай сілы. Згодна з вершам, паэтычны радавод Гарэцкіх бярэ пачатак ад першапродка славянскага племені радзімічаў, ад тых часоў, калі агнём ачышчаліся дзялянкі для пасеваў: «*Гайдаліся нетраў арэлі, / Ад полымя неба гуло: / Дзялянкі пад высеў гарэлі, / Каб жыта кусціста расло. // Не ворагам пушчы шумлівай, / А быў хлебадайцам агонь: / І ляда рабілася нівай, / І грэлі зярняты далонь... // І крочыў гарэллею Гарэцкі – / Гараты – радзіміч Радзім: / Сахою гараў старасвецкай, / Яловым «смыком» скарадзіў... // З тае даўніны й павялося – / Трывушчае племя ўзрасло: / Трубою калоссе вілося, / І слова, як зерне, было*»⁶. В. Зуёнак прапануе ўласную версію этымалогіі прозвішча і звязвае яго паходжанне з гарэннем, суадносіць з вобразам-архетыпам агню. Такая паэтычная асацыяцыя невыпадковая: дзейнасць Гарэцкіх на карысць Бацькаўшчыне сучаснікамі ўспрымаецца як гарэнне – служэнне ў імя высокіх ідэй і памкненняў.

Вобразная сістэма верша ўвогуле цалкам засноўваецца на архетыпах – жыта, нівы, коласа, зерня, аратага. Такая насычанасць сэнсава значымі для беларускага космасу вобразамі нараджае другі план успрыняцця – героі верша паўстаюць важнымі, асноватворнымі складнікамі нацыянальнага свету, міфалагізуюцца і гераізуюцца, чаму садзейнічае таксама і згадка Максіма і Гаўрылы ў адным шэрагу з язычніцкім і хрысціянскім персанажамі. «*Ішоў баразною Ярыла, / Пятрок сенажа-*

⁶ Тут і далей цытаты падаюцца па рукапісах В. Зуёнка.

ці касіў, — / *І слухаў зямельку Гаўрыла, / І песню акрыльваў Максім*». Праз гэтыя вобразы мастакоўская фантазія сумяшчае ў эскізе-малюнку сляянскай працы розныя эпохі: паганскую (да яе адсылае ўпамінанне Ярылы), хрысціянскую (у імені Пятрок бачыцца алюзія на біблійнага апостала) і эпоху нацыянальнага адраджэння, што прыпала на час актыўнай працы братоў Гарэцкіх. Незнікомасць папярэдніх набыткаў, пераемнасць пакаленняў, сувязь даўніны з сучаснасцю паядноўваецца ў вобразе адрасата — Радзіма Гаўрылавіча: *«А следам — Радзім, як радзімка / На матчынай цёплай шчацэ... / Гарэцкія — лёсу слязінка / Радзімы. І — меч у руцэ!.. / Той самы, што ўзняў над Пагоняй / Крылаты заступнік-ваяр... / Гарэцкія, — мройнасць у кроне / І ў корані — мудрасці дар // Гарэцкія, — рытмы глыбіняў / І роднай зямлі галасы. / Гарэцкія, — весняцца ў сыне / Наішчадкаў нязломных часы...»*. Для характарыстыкі роду Гарэцкіх аўтар ужывае яшчэ адзін вобраз-архетып — дрэва. У славянскай міфалогіі дрэва (дрэва жыцця) паўстае сімвалам светабудовы, што таксама з'яўляецца надзвычай трапнай аналогіяй для ацэнкі гістарычнай ролі, якую выконвае гэта сям'я ў жыцці беларускай нацыі.

Згаданую ў разгледжаным творы метафару глыбіняў В. Зуёнак развівае ў вершы 2013 года. Назва твора «Глыбіні» звязана з прафесійнай дзейнасцю Радзіма Гаўрылавіча — вядомага беларускага геолога, доктара геолога-мінералагічных навук. Аднак побач з літаральнай семантыкай у мастацкім тэксце рэалізуюцца і іншыя сэнсы (глыбіні гісторыі, глыбіні духоўнасці, глыбіні культурнай памяці): *«Надзяліў Бог нябеснымі крыламі, / Каб у нетры зямныя ўглядзеца / Мог з вышыняў Радзім Гаўрылавіч — / Акадэмік з роду Гарэцкіх. // Хай гісторыкі звоняць шчытамі — / Ходзіць лёс яго ў іншых пастронках: / Ён зямлю, нібы кнігу, чытае — / Пласт за пластам гартае старонкі. // Чым багатыя нашы глыбіні, / Ён высвечвае, як на рэнтгене. / — Не! — такая зямля не згіне! — / Так сцярджае Гарэцкіх Геній!»*. Адна з сэнсавых дамінантаў мастацка-вобразнага свету В. Зуёнка — аксіялагічная апазіцыя «зямля — неба», знітаваная з матывам паяднанасці дзвюх стыхій у чалавеку, — атрымала ўвасабленне ў гэтым творы праз вобраз «нябесных крыл», якім падкрэсліваецца абранасць асобы героя і яго роду, апантанасць уласнай, зямной, працай, што і абумоўліваюць добры плён.

Радзім Гаўрылавіч Гарэцкі згадваецца і ў вершы «Хто ты, мой народ?...» (2001). У адрозненне ад разгледжаных мастацкіх тэкстаў, пафас і настрой гэтага твора дыяметральна процілеглы: *«Хто ты, мой народ? Ці ты ёсць? — альбо не? / Хто я, мой народ, калі я цябе страціў? / Вякамі нязбытнасць драгуе і гне, / І чыняць свой баль чужакі ў нашай хаце... // Суседзі: хто ўдарыць, а хто штурханае, — / Ці мала ўсялякіх наўкол супастаць... / А ты ўсё трываеш — жывы — у труне, — / Я —*

крыж над табою з душою распятай». Верш адначасова вельмі асабісты і літаратурна-традыцыйны: вобразы раскрыжаванай душы, краіны паміж сумніўных суседзяў, недагледжанага Беларускага Дому не новыя для нацыянальнага слоўнага мастацтва. Як уяўляецца, іх ужыванне толькі падкрэслівае драматызм сітуацыі, што выклікае трывогу паэта, наводзіць на думкі пра непазбыўнасць і тупіковасць Беларускага Шляху. Змешчаны ў пакуль не выдадзенай кнізе «Вертыкальныя рэкі святла», «*верш сутоку тысячагоддзяў*» разам з іншымі творамі грамадзянскай лірыкі ілюструе душэўны стан мастака на мяжы эпох і выяўляе балючы роздум над праблемамі гістарычнага бяспамяцтва, нацыянальнай непраяўленасці, бязмоўнасці народа, стану краіны ў эпоху духоўна-сацыяльнага хаосу.

Каб давесці зняважанаму суседзямі беларусу яго вартасць, яго геаграфічнае прадвызначанае права на «пачэсны пасад між народамі» Еўропы, паэт апелюе да аўтарытэту спецыяліста-землязнаўцы – Радзіма Гарэцкага: «*Стаю (так засведчыў Гарэцкі Радзім / Разлікам вучоным) у цэнтры Еўропы, / Крычу і гукаю: няўжо, ты зблудзіў / І ў цэнтры Еўропы брыдзеш чарнатропам... // Няўжо, ты не бачыш дарогі людской, / Ці вочы твае хтосьці прывідна засціў: / То блісне планіда, як стронга луской, / То зноў у вірах захлынаецца ічасце... // У вочы твае я гляджу не здаля – / І ўсё, як пазначана лёсам, прымаю... / Хто ты, мой народ, – людзі скажуць пасля. / Хто я? – Без цябе проста сэнсу не маю...*». Біблійная падсветка надае адпаведныя ідэйна-сэнсавыя адценні: вобраз паэта, які застаецца з народам у любых умовах, імкнецца прасвятліць яго, трансфармуецца ў вобразе прарока, аднак пры гэтым не ўзвышаючыся, застаючыся блізкім і дасягальным.

Трагічныя моманты біяграфіі двух нацыянальных прарокаў – Янкі Купалы і Максіма Гарэцкага, – успаміны пра іх заўчасна абарваныя жыцці пераасэнсоўваюцца ў вершы «Прадчуванне» (1998). «*То ўноч прымроіцца Гарэцкі, / То ўдзень – Купалаўскі пралёт... // І голас просіцца пагрэцца, / А ўсцяж і ўглыб – калымскі лёд. // Лёд – і на сэрцы, і ў краіне, / Дзе бог – вусаты вартавы... / І голас... – быццам ва ўспаміне, / Але як сённяшні, жывы... // Што ў гэтым голасе? І чый ён? / Ці гэта прадчуванне зор – / І лёс чырвонай Кампучыі / Занёс над геніем тапор?...*» Разрозненыя алюзіі звязваюцца ў адзінае мастацкае цэлае матывам трывожнага прадчування – магчымасці паўтарэння трагічных эпізодаў беларускай савецкай і сусветнай гісторыі ў сённяшнім свеце.

Вынікам роздумаў В. Зуёнка над беларускай сучаснасцю стаў твор «Пра сябе, як пра нас...» (2012): «*Я МНОГАЕ ПЕРАДУМАЎ / За свой некароткі век: / Адкуль карэнні паглуму / Растуць твае, чалавек? // Не той*

чалавек, безаблічны, / Што ёсць і яго няма, / Не выкапень дагістарычны, / Што недзе ў вяках задрамаў. <...> // Я пра сябе, хто з усімі / Зліўся ў адзіны патак, – / Таму і крычу штосілы: / «З сябе пачынай, браток!..». Мастацкі тэкст мае ўсе адзнакі ліра-эпасу, у якім, як вядома, у апошнія дзесяцігоддзі выдавочна ўзмацнілася роля суб'ектыўна-выяўленчага пачатку і пазначылася тэндэнцыя да эканоміі маўленчых сродкаў: класічны коласаўскі тып паэмы амаль поўнасю выцясніўся творами, невялікі аб'ём якіх утрымлівае ў сабе глыбокую змястоўнасць, апісальнасць саступіла месца інтэлектуальнасці, прадметная канкрэтыка – шматмернасці і шматзначнасці вобразаў. Масштабнасць праблематыкі, спалучэнне публіцыстычнасці і філасафічнасці, актуалізацыя нацыянальнай ідэі, шырокі гістарычны фон, што ствараецца за кошт згадак слаўных падзей і асоб мінулага, а таксама праз апеляцыю да слова выбітных літаратурных папярэднікаў, дазваляюць гаварыць пра твор В. Зуёнка як пра ўзор сучаснага паэмнага жанру.

Невялікая паэма мае падзагалолак «*Абярог – з душапрысутнасцю двух Максімаў: Багдановіча і Гарэцкага*»⁷. «Душапрысутнасць» класікаў выяўляецца праз эпіграфы, якія вызначаюць агульны фон і надаюць адносную ідэйна-сэнсавую завершанасць кожнаму з трох раздзелаў (раздзел адкрываецца двума эпіграфамі, якіх, адпаведна, усяго шэсць). У першай частцы ажыццяўляецца мастацкае асэнсаванне праблемы «асоба ў гісторыі», «кіраўнік і народ». В. Зуёнак, зыходзячы з уласнага адчування гістарычнага моманту, змрочна адгукаецца на Купалава спадзяванне, выказанае ў «Песні будаўніцтву» (1931): «*Прыйдзе новы – а мудры – гісторык, / А ён прыйдзе – ужо ён ідзе...*» (купалаўскія радкі ўключаюцца ў аўтарскі тэкст). Згодна з паэтам-сучаснікам, спадзяванні нацыянальнага прарака пакуль не спраўдзіліся...

Праблема самаідэнтыфікацыі беларуса, чыя «псіхіка <...> не хоча нават і звацца псіхікай маскоўцаў» (М. Гарэцкі) – мікратэма другой часткі. Паэт, прыводзячы моцныя аргументы і неабвержныя факты ў якасці доказаў, уступае ў завочную палеміку з нябачным апанентам, які атаясамлівае нас з усходнім суседам, заяўляючы, «*Што тыя ж рускія мы, / Толькі са знакам якасці*». Дзеля абгрунтавання выдавочнага, але, на жаль, нябачнага для некаторых, аўтар робіць экскурсы ў мінулае (тэма

⁷ Гэта другі з двух падзагалоўкаў твора. Першы – «*На скрыжалі памяці: Ф. А. Піскуноў, стваральнік “Вялікага слоўніка беларускай мовы”*» – пашырае мастацкі пантэон В. Зуёнка, далучаючы ў яго неардынарнага чалавека, хіміка па адукацыі, што прысвяціў сябе служэнню Слову. Твор датуецца «*19 лістапада – 25 снежня (нараджэнне Хрыстова – на грыгарыянскім календары) 2012 г.*». Жыццё Ф. А. Піскунова заўчасна абарвалася 5 красавіка 2013 г. – праз некалькі месяцаў пасля з'яўлення гэтага тэксту.

гісторыі, заяўленая ў першым раздзеле, паслядоўна развіваецца ў наступных): *«Пасведчыце: Глеб з Усяславам, / І Вітаўт з Міндоўгам, – былі! – / Былі ў нас – і меч, і дзяржава, – / Як здаўна ў людзей на зямлі»*. У паэме актуалізуецца дыхатамія «мінулае – сучаснасць», першы складнік якой утрымлівае станоўчую канатацыю, другі – адмоўную. Сканцэнтравана ў паэтычным радку выяўляюцца актуальныя ў нашы дні праблемы: засяроджанасць чалавека на «чарцы і шкварцы», ангажаванасць прадстаўнікоў праваслаўнай царквы, газавая залежнасць ад суседзяў і, бадай, самая балючая – праблема бязмоўя.

В. Зуёнак выступае віртуозным палемістам, выкарыстоўваючы багаты мастацкі інструментарый. Розныя рытмічныя малюнкi асобных фрагментаў (пачатак новага сэнсавага фрагмента пазначаецца шрыфтовым вылучэннем), іх неаднолькавая эмацыйная афарбоўка, слоўная гульня і каламбур, ужыванне іншамовнай лексікі, пераважна русізмаў, надаюць аўтарскаму апаведу то іранічнасць і нават саркастычнасць, то засяроджаны філасафізм, то гарачую публіцыстычнасць. Паэт заклікае кожнага пачаць нацыянальнае адраджэнне з сябе: *«Пачнём! – усё пачынаецца, / Калі дажджынкамі «я» / Ё магутнае «мы» зліваюцца – / Адзіствам: краіна – сям'я»*.

Заклучная частка – своеасаблівая паэтычная праграма дзеянняў па адбудованні будучыні Беларусі: *«ПАЧНЁМ ЖА з дробязі самай: / Хай дзеці ў вас прызвычаяцца / Замест «С добрым утроем, мама» / Штодня гаварыць «Добрай раніцы»...»*. Твор «Пра сябе, як пра нас...» інтэртэкстуальны па сваёй прыродзе. Акрамя эпіграфаў, прысутнасць чужога слова рэалізуецца на ўсіх узроўнях: тэкст насычаны гістарычнымі і літаратурнымі алюзіямі і рэмінісцэнцыямі, адсылкамі да асоб і падзей мінулага і сучаснасці. Прынамсі, у памагатыя сабе, апроч Багдановіча і Гарэцкага, аўтар бярэ Анатоля Вялюгіна і Максіма Танка, паэтычныя радкі якіх узаўяўляюцца ў творы. Фінал паэмы, яе кульмінацыйны момант, уяўляе сабой малітву за будучыню беларускай нацыі, якая немагчыма без мовы: *«Народ пранясе цябе, родная мова, / Святлом незгасальным у сэрцы сваім / Праз цемру і годы змаганняў суровых... / І сёння, калі перад лёсам стаім, – // Я таксама, таксама – маюся / І прашу: памажы нам, Бог... / Слова маці – душа Беларусі, / Наша існасць і наш абярог...»*.

Інтэнцыя паэмы-абярога сугучная выказаным у эпіграфах «развагам і думкам» М. Гарэцкага – класік айчынай літаратуры, разам з братам і пляменнікам, невыпадковы ў Зуёнкавай галерэі выбітных асоб. Першапраходцы ў справе нацыянальнага самаўсведамлення і гуртавання айчыннага інтэлектуальнага асяродку, аўтары выдатных мастацкіх твораў і навуковых прац у розных галінах ведаў, Гарэцкія па праву засведчылі

сваё ганаровае месца не толькі ў паэтычным пантэоне В. Зуёнка, але і ў нацыянальнай гісторыі і сучаснасці, на якіх заснавана будучыня.

*Генадзь Казмяжкін
(Мінск)*

ВЫДАННІ СПАДЧЫНЫ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА (ДА 60-ГОДДЗЯ РЭАБІЛІТАЦЫІ ПІСЬМЕННІКА)

У 2018 г. мы павінны адзначыць важную юбілейную дату – 125 год з дня нараджэння Максіма Гарэцкага. Трэба прааналізаваць, з чым ідзём да гэтай даты. Якія дасягненні ў плане вяртання спадчыны пісьменніка адбыліся ад пачатку яго рэабілітацыі ў 1957 г., іначай кажучы, за 60 гадоў.

Пасля XX з’езда кампартыі ў 1956 г., які стаў паваротным і лёсавызначальным у гісторыі тагачаснага савецкага грамадска-палітычнага ўтварэння, пачалася паступовая рэабілітацыя шмат якіх, раней рэпрэсаваных, грамадзян, у тым ліку і беларускіх пісьменнікаў. Віток палітычных рэпрэсій у 1930-я гг. надзвычай адчувальным стаўся для Беларусі. Менавіта тут адбыўся паказальны палітычны працэс над так званымі нацдэмамі, калі пацярпела нават сама беларуская мова, вынікі чаго адчуваюцца дагэтуль. Тут былі асуджаны прадстаўнікі нацыянальнай інтэлігенцыі па сфальсіфікаванай справе «Саюза вызвалення Беларусі». Як вядома, ахвярай стаў і Максім Гарэцкі.

У выніку гэтага ў Саюзе пісьменнікаў БССР заставалася ўсяго 14 чалавек. І калі адбывалася вяртанне ў гісторыю беларускай літаратуры імёнаў, раней забароненых, шмат хто адкрываў для сябе новае. Малады на той час беларускі пісьменнік Уладзімір Караткевіч у лісце ад 27 кастрычніка 1957 г. пісаў сябру Юрыю Гальперыну (інжынер, выпускнік БПІ, на той час жыву на Урале): «Навіны такія: на Беларусі ідзе кампанія супроць разбурэння помнікаў старажытнасці, пачынаюць друкаваць людзей накішталь Ц.Гартнага, Галавача, у якіх чамусьці з патрасаючай аднаманітнасцю ўпамінаецца адна дата смерці – 37 год» (БДАМЛМ, ф. 56, воп. 2, спр. 12, арк. 27).

Заўважым, што гэта пісалася незадоўга да рэабілітацыі Максіма Гарэцкага, якая пазначаецца датай 15 лістапада 1957 г. Друкаванне яго твораў пасля такой падзеі пачалося чамусьці не вельмі хутка. Спачатку ў штотыднёвіку «Літаратура і мастацтва» за 19 снежня 1959 г. з’явілася публікацыя *Максім Гарэцкі. Стары прафесар: Апаўяданне з кнігі «Досвіткі»*. Потым з’явілася вельмі сціплае для вялікага паводле абсягу і значэння творчасці класіка выданне *Гарэцкі М. Выбранае*. – Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1960 з прад-

мовай ўкладальніка А. Семяновіча і партрэтам пісьменніка паводле фатаграфіі 1937 г. Дарэчы, гэта адзін са здымкаў, які называўся нейкі час апошнім (гл.: Гарэцкі Р. Браты Гарэцкія – Мінск: «Медысонт», 2008, с. 192).

У названым зборніку прозы М. Гарэцкага змешчаны апавяданні і аповесць «Ціхая плынь» з непазначаным значком купюры вялікім скаротам. Быў выкінуты фрагмент пад назвай «Горкая прамудрасць», вядомы таксама як асобнае апавяданне «Бірка», якое аўтар зрабіў потым часткай аповесці. Пасля такога скарачэння аповесць значна страціла паводле свайго проблемнага напавунення (у згаданым фрагменце ўздымаецца тэма вынішчэння беларускай мовы ў дарэвалюцыйных школах і паказваецца роля адпаведных «настаўнікаў»). Кніга дала чытачу пэўнае ўяўленне пра М. Гарэцкага і яго значэнне для беларускай літаратуры. Але для поўнага спасціжэння творчасці класіка патрабавалася больш шырокае і дэтальнае знаёмства.

У прадмове А.Семяновіч сцвярджае, што спадчына пісьменніка невялікая і пералічвае тое, што яму на той час было вядома з напісанага М.Гарэцкім. Зразумела, што тут не магло ісці гаворкі пра раманы «Віленскія камунары», аповесць «Камароўская хроніка», пра алегарычныя творы, якія належалі да апошняга перыяду творчасці пісьменніка. Неаб'ектыўнай з'яўляецца выснова ўкладальніка, што «шмат якія творы М. Гарэцкага для нашага часу гучаць ужо анахронічна, яны не могуць задаволіць сучаснага чытача ні сваім зместам, ні эстэтычнымі якасцямі» [Гарэцкі М. Выбранае. – Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1960. – с. 3].

Сёння, па ўсёй верагоднасці, нехта можа сказаць, што такі быў час, так трэба было пісаць, і дзякуй, што тады з'явілася хоць бы такое выданне. Вядома, кніга «Выбранае» – вялікая тагачасная падзея ў беларускай літаратуры і шлях да яе выдання не быў лёгкай. Разам з тым А. Семяновіча ніхто не мог прымусіць даваць такія ацэнкі, ён нават смела згадаў пра аповесць «Дзве душы», пра якую шмат хто баяўся гаварыць. Хутчэй, цытаваныя выказванні навукоўца – вынік стэрэатыпаў часу, якім ён быў выхаваны.

Найважнейшым з наступных кніжных выданняў спадчыны М.Гарэцкага стала з'яўленне перад беларускім і не толькі беларускім чытачом рамана «Віленскія камунары». У 1965 г. ён выйшаў асобнай кнігай у Мінску, крыху раней – у часопісе «Полымя» (1963 г., №№ 3–4) – адбылася яго першая публікацыя з прадмовай Максіма Лужаніна «Лёс пісьменніка і твора». Раман выйшаў таксама асобнымі выданнямі ў перакладзе на літоўскую (1965), расійскую (1966, разам з аповесцю «Ціхая плынь» – Тихое течение») ды ўкраінскую (1969) мовы. Публікацыі «Віленскіх камунараў» не абышліся без цэнзурных купюр. Аўтапе-

раклад кнігі пад назвай «Виленские воспоминания» на цяперашні момант чытачу невядомы, бо не быў надрукаваны.

1970-я гг. вызначыліся таксама выхадам кнігі твораў М. Гарэцкага ў перакладзе на расійскую мову, выкананым Львом Салаўёвым (*Горецкий М. Красные розы: Избранное. – Минск, 1976*). У далейшым чытач знаёміўся з іншымі перакладамі твораў пісьменніка. Сёння мы ведаем, як крытычна паставілася дачка аўтара Галіна Гарэцкая да некаторых ператлумачэнняў класіка на расійскую мову.

Наступнае важнае выданне – двухтомнік твораў М. Гарэцкага, падрыхтаваны Д. Бугаёвым (*Гарэцкі М. Выбранные творы: у 2-х т. – Минск, 1973*). У ім пабачылі свет невядомыя раней апавяданні, такія буйныя творы, як драматызаваная аповесць «Антон», аповесці «Ціхая плынь», «Меланхолія», мастацка-дакументальныя запіскі «На імперыялістычнай вайне» і інш. Вядома, што і на той час купюры заставаліся ўмовай друкавання спадчыны М. Гарэцкага. Двухтомнік – першае больш-менш фундаментальнае выданне твораў пісьменніка. Трэба адзначыць, што Д. Бугаёў па тым часе зрабіў асабліва шмат для вяртання імя і творчасці класіка ў адпаведную нішу гісторыі беларускай літаратуры. Надалей такія літаратуразнаўцы, як М. Мушынскі, А. Адамовіч, М. Кенька, Т. Голуб і некаторыя іншыя, годна працягнулі гэтае важнае пачынанне.

Калі з’явілася разуменне патрэбы выдання Збору твораў, адбылося яднанне ўсіх навукоўцаў, звязаных з даследаваннем творчасці пісьменніка, вынікам чаго і стаў 4-томнік з двума дадатковымі тамамі. Па ўсёй бачнасці, для паўнавартаснага выдання збору твораў тады перашкодзіла «спазненне» ў колькі год надыходу так званай перабудовы – палітычнай лініі камуністаў, звязанай і з дэмакратызацыяй жыцця, публічнасцю. Так, калі б «Камароўскую хроніку» рыхтавалі ў 1987 г., цэнзурных купюр у творы было б значна меней. Чаму менавіта меней? Бо пазней, калі ў 1997 г. у выдавецтве «Мастацкая літаратура» выйшла кніга з двума твораў М. Гарэцкага – «Віленскія камунары» і «Камароўская хроніка», – усе чатыры купюры ў раманах не ўзнавілі, па ўсёй верагоднасці, з прычыны недагляду, а ў «Камароўскай хроніцы» такое ўзнаўленне зроблена не цалкам. Значыць, за гэтымі скаротамі стаяла не толькі савецкая цэнзура. Трэба адзначыць, што тэкст «Віленскіх камунараў» дагэтуль застаецца без узнёўлення купюр.

Асобнай увагі заслугоўваюць два так званыя дадатковыя тамы Збору твораў. Гэта выданні *Гарэцкі М. Творы. – Минск: Маст. літ., 1990*; *Гарэцкі М. Гісторыя беларускае літаратуры. – Минск: Маст. літ., 1992*. Абодва выданні рыхтавала Т. Голуб – фактычна на сённяшні дзень адзін з самых абазначаных даследчыкаў творчасці М. Гарэцкага, асабліва як тэксталаг. Першы з названых тамоў змяшчае артыкулы П. Васючэнкі

і М. Мушынскага. Гэтыя тамы не страцілі свае паважнасці і да нашага часу. Напрыклад, «Гісторыя беларускае літаратуры» пакуль не перавыдавалася.

У 1990-я гг. выходзілі асобныя выданні твораў М. Гарэцкага як кнігі прозы, факсіміле. Некаторыя з іх у выдавецтве «Юнацтва» пабачылі свет пад адной вокладкай з творамі іншых аўтараў. Напрыклад, у 1992 г. былі надрукаваны творы М. Гарэцкага: «Дзве душы», «Панская сучка», «Вясна», «Рускі» разам з раманам М. Зарэцкага «Вязьмо»... Што да факсіміле, то маем узнёўленне першага зборніка М. Гарэцкага «Рунь» (1914), здзейсненае ў 1994 г.

Асабліва значным выданнем на той час сталася *Гарэцкі М. Творы: Апавяданні, аповесці.* – Мінск: Маст. літ., 1995. Кніга выйшла ў серыі «Бібліятэка беларускай класікі». Дзякуючы ўкладальніку Т. Голуб, тут упершыню былі ўзнёўлены асобныя купюры. Аўтарам прадмовы стаў М. Кенька, які рыхтаваў таксама першы том Збору твораў.

Калі казаць пра адпаведна значныя выданні твораў пісьменніка пазнейшага часу, дык варта назваць зборнік «Прысady жыцця», які выйшаў у 2003 г. Укладальнік – зноў Т. Голуб – падрыхтавала кнігу паводле «Зборніка апавяданняў», які часткова захаваўся ў друкапісе. Кніга рыхтавалася да друку ў 1928 г., але так і не выйшла. Гісторыя спробы выдання «Зборніка...» стала, як вядома, асновай сюжэта сатырычна-гумарыстычнага апавядання М. Гарэцкага «Ашуканы палітрэдактар» (1929).

У высылцы пісьменнік напісаў «Скарбы жыцця», «Лявоніус Задумекус», «Кіпарысы», якія пабачылі свет больш чым праз паўстагоддзя (часопіс «Полымя», 1993, № 2). І зноў жа незразумела: што доўгі час стварала перашкоды для іх кніжнага ўзнёўлення? Упершыню ў такім выглядзе яны выйшлі ў серыі «Беларускі кнігазбор» (*Гарэцкі М. Выбраныя творы.* – Мінск: «Кнігазбор», 2009). Укладальнікі ўключылі амаль усе лепшыя творы М. Гарэцкага, упершыню надрукаваны апавяданні «Юбілеуш», «Як удава».

Нарэшце, адным з найноўшых дасягненняў сталася знакавае і шыкоўнае, багата аздобленае выданне *Гарэцкі М. Творы.* – Мінск: Маст. літ., 2016 – (*Залатая калекцыя беларускай літаратуры; т. 12*). У гэты найаб'ёмнейшы за ўвесь час вяртання спадчыны М. Гарэцкага том увайшла вялікая колькасць напісанай класікам прозы і драматургіі. На жаль, у надрукаванай больш як праз 30 год пасля Збору твораў драматызаванай аповесці «Антон» зноў застаецца пропуск, пазначаны спецыяльным значком, а таксама адсутнічае сказ у раней ўзнёўленай самой Т. Голуб купюры ў апавяданні «Рунь» і ўжо без пазначэння [...] З іншага боку, калі яго няма, значыць пытанне магло быць не толькі ў змесце купюры, але і ў нечым іншым. У томе выбраных твораў зноў з'явілася дра-

матызаваная аповесць «Антон», надрукаваны маладаступныя калісьці творы.

Калі сёння падводзіць вынікі выдання спадчыны М. Гарэцкага за 60 год ад часу яго рэабілітацыі, то варта прызнаць, што існуюць як значныя дасягненні так і немалыя страты. Апошнія – марна страчаны час, каб здзейсніць выданне новага збору твораў пісьменніка. Шмат чаго з напісанага дагэтуль застаецца ў рукапісе або ў публікацыях перыёдыкі, у навуковых зборніках.

Нейкі час уздымалася пытанне пра патрэбу выдання Поўнага збору твораў пісьменніка. Канцэпцыю такога выдання выклала Т. С. Голуб у манаграфіі [гл.: 2]. Па розных прычынах, сярод якіх і метаэгоднасць уключэння зробленых М. Гарэцкім перакладаў прац тэарэтыкаў марксізма-ленінізма, падрыхтоўка такога выдання спынена. Прапаную ў сувязі з гэтым прыняць тэкст наступнай рэзалюцыі:

Мы, удзельнікі XXV-х Гарэцкіх чытанняў, звяртаемся да навуковага грамадства, а таксама да Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. З нагоды блізкай даты – 125-годдзя з дня нараджэння класіка беларускай літаратуры, навукоўца, педагога і асветніка Максіма Гарэцкага (1893 – 1938) просім распачаць у найбліжэйшы час падрыхтоўку і здзяйсненне фундаментальнага выдання яго творчай спадчыны ў выглядзе Збору твораў, а таксама выданне аднатомнага энцыклапедычнага даведніка «Максім Гарэцкі».

Толькі разам, праз настойлівасць і волю мы дамо рады дасягнуць задуманага.

Літаратура

1. *Гарэцкая, Г.* Пра пераклад на рускую мову «Скарбаў жыцця» Максіма Гарэцкага // Гарэцкія чытання: матэрыялы дакладаў і паведамленняў на Сёмых, Восьмых, Дзявятых, Дзясятых чытаннях. – Мінск: Беларускае выдавецкае Таварыства «Хата», 2002. – С. 30–31.
2. *Голуб, Т. С.* У творчай майстэрні класіка: Тэксталогія твораў М. Гарэцкага / Т. С. Голуб. – Мінск: Бел. навука, 2002. – 157 с.
3. *Запартыка, Г.* Лісты Галіны Гарэцкай аб перакладах твораў Максіма Гарэцкага / Г. Запартыка // Максім і Гаўрыла Гарэцкія: жыццё і творчасць (да 95-годдзя з дня нараджэння Галіны Максімаўны Гарэцкай і 50-годдзя вяртання на Беларусь Гаўрылы Іванавіча Гарэцкага): матэрыялы XXIV Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 16 чэрв. 2016 г. – Мінск, 2016. – С. 20–26.
4. *Кажамякін, Г.* Невядомыя купюры ў аповесці Максіма Гарэцкага «Камароўская хроніка» / Г. Кажамякін // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць. Матэрыялы XVIII Гарэцкіх чытанняў (Прывячаюцца 110-годдзю з дня нараджэння Гаўрылы Гарэцкага). – Мінск, 11 чэрвеня 2010 г. – Мінск: 2010. – С. 87–96.

ЭТНАГРАФІЧНАЯ СПАДЧЫНА БЕЛАРУСАЎ У ЦЫКЛЕ АПАВЯДАННЯЎ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА «СІБІРСКІЯ АБРАЗКІ»

У гістарыяграфіі вывучэння жыцця і творчасці класіка беларускай літаратуры Максіма Гарэцкага існуе шмат прац, прысвечаных яго дзейнасці як пісьменніка, мовазнаўцы, крытыка і публіцыста. Аднак на сённяшні дзень мала ўвагі надаецца таму факту, што М. Гарэцкі з'яўляўся яшчэ і этнографам свайго часу, што яго навукова-даследчыцкія здольнасці знайшлі адлюстраванне ў мастацкіх творах. Асабліва яркая імкненне даследаваць светапогляд, жыццёвы ўклад і культуру беларусаў за мяжой выяўляецца ў М. Гарэцкага ў цыкле апавяданняў «Сібірскія абразкі», які быў прысвечаны сустрэчам пісьменніка з беларусамі-перасяленцамі ў Сібіры.

Крыніц, у тым ліку і літаратурных, у якіх асвятлялася б жыццё тагачасных беларускіх перасяленцаў на Далёкім Усходзе, захавалася мала, і іх сістэматызацыя падаецца складанай справай. Таму у гэтай сітуацыі «Сібірскія абразкі» М. Гарэцкага можна лічыць сапраўднай скарбніцай звестак, няхай і з суб'ектыўна-аўтарскай афарбоўкай.

Асновай для напісання «Сібірскіх абразкоў» – незавершанага, на жаль, цыкла сталі ўласныя дакументальныя нататкі аўтара, якія ён рабіў у 1926 годзе падчас падарожжа на цягніку ад Масквы да Благавешчанска [1]. Маршрут быў выбраны невыпадкова. Паколькі М. Гарэцкі добра ведаў, дзе найбольш масава і кампактна пражывалі ў той час на Далёкім Усходзе перасяленцы з Беларусі, то загадзя запланаваны маршрут падарожжа пісьменніка складаецца такім чынам, што сустрэчы з землякамі становяцца заканамернай з'явай. У гэтым яркая прасочваюцца элементы сапраўднага навуковага падыходу М. Гарэцкага.

Напачатку цыкла, у абразку пад назвай «Паехалі», які прывязаны да станцыі Цюмень, пісьменнік узгадвае «самахода» Панаса Пушчу. Тут упершыню сустракаецца тэрмін – *самаход*. Самаходамі ў Сібіры звычайна называлі перасяленцаў з Заходніх губерняў – часцей з тэрыторыі Беларусі, аднак, як адзначаюць расійскія этнографы, у некаторых выпадках гэтая назва датычылася і ўкраінскіх перасяленцаў. За трыццаць гадоў да падарожжа М. Гарэцкага расейскі пісьменнік М. Целяшоў падчас вандроўкі па Сібіры ў 1894 годзе напісаў апавяданне «Самаходы», галоўнымі героямі якога з'яўляліся, хутчэй за ўсё, якраз першыя беларусы Сібіры. Самі героі апавядання тлумачылі назву «самаход» як

вытворную ад словазлучэння «*сваімходам*» – бо ўсе ўласныя пажыткі перасяленцы цягнулі хто на сваіх нагах, хто на абозах [3]. М. Гарэцкі, такім чынам, адным з першых у беларускай літаратуры знаёміць з гэтым азначэннем землякоў-перасяленцаў.

У адным з абразкоў М. Гарэцкага («Чорны лебедзь») вышэйзгаданы «самаход» Панас Пушча паходзіў з Віцебскай губерні, ён служыў у пана лесніком, але, не вытрымаўшы прыніжэнняў, пераехаў у Сібір, у Катаржанскі павет. Пушча расказвае аўтару цыкла пра сваё складанае і далёкае ад Радзімы існаванне. М. Гарэцкі, у сваю чаргу, побач з гісторыяй жыцця Пушчы, з падрабязнасцямі, уласцівымі сапраўднаму вучонаму-этнографу, занатоўвае эканамічныя, сацыяльныя і матэрыяльныя аспекты жыцця беларуса-перасяленца. Ён пазначае, што «*жылі яны, як і перасяленцы з розных іншых мясцовасцей былой Расіі, апроча хіба немцаў і латышоў, надта бедна і знаходзіліся ў эканамічнай залежнасці ў старажылаў – «чалдонаў*» [2, с.308], што матэрыяльнае становішча мясцовага насельніцтва было непараўнальна лепшым за становішча прыезжых беларусаў. «*У чалдонаў было дзесяцін па 30–40 зямлі, штук па 10–15 коней. На сталі ў іх я заўсёды бачыў толькі пшанічны хлеб*» [2, с. 308].

З аповеду Панаса Пушчы М. Гарэцкі робіць выснову, што жыццё беларусаў у Сібіры, асабліва па першым часе, праходзіла ва ўмовах страшэннай беднасці: «*Калі ён завёў мяне ў сваю хату, я жаснуўся, паглядзеўшы на яго жыццё. Жыў ён у дрэннаекай цесенькай хатцы, і то перабраўся ў яе толькі год, а то быў у зямлянцы*» [2, с. 308]. Каб выжыць, перасяленцы ішлі батрачыць да мясцовых жыхароў, або нават жабраваць. «*Навасёлы ж, ці «самаходы», пакуль разжывуцца, мусяць ісці да іх у кабалу, рабіць ім на адработ і нават на той час зусім за бясцэн...*» [2, с. 309]. Тым не менш, М.Гарэцкі заўважае, што цяжкае становішча беларуса рэдка пакідала негатывны адбітак на яго высокіх маральных якасцях: «*Чалавек быў сумленны і заўсёды аддаваў – калі не грашмі, дык забітаю птушкаю, скуркамі, чым калі...*» [2, с. 309].

Можна казаць пра тое, што вобраз Панаса Пушчы ў М. Гарэцкага з’яўляецца абагульненым вобразам тыповага тагачаснага «самахода» – замучанага штодзённай цяжкай працай на чужой зямлі, але з імкненнем да лепшай долі, не страціўшага сваіх чалавечых якасцей. У падцверджанне гэтага можна прывесці нарысы расійскага аўтара канца XIX ст. М. Петрапаўлаўскага, які пражыў у Сібіры больш за дваццаць гадоў і быў сведкам яе засялення першымі пакаленнямі беларусаў: «*Пришлые люди были необыкновенно честны, мягки и добродушны. Приехали они, конечно, совершенно разоренными, оборванными, голодными, но ни один из них не запятнал себя воровством; старожилы удивлялись, видя,*

что в Новых Локтях ворота и двери не запирались, замков не было, и все оставалось целым. Когда богатому крестьянину надо было работника, он искал его прежде всего между новосёлами; когда нужна была нянька, ее выбирали из новосёлов...а потому, что все без возражения признавали их честность, трудолюбивость, услужливость и заботливость...» [3, с. 103].

Не абмінае ўвагай М.Гарэцкі ў «Абразках» і гаспадарчыя заняткі «самаходаў», асабліва земляробства. У абразку «Каля Балотнай» аўтар прыводзіць падрабязнае апісанне асноў землекарыстання ў перасяленцаў – памеры надзелаў зямлі, дакладную колькасць ураджаю, сабранага з надзелаў, асноўныя культуры, спосабы збора ўраджаю і г. д.: «*Сеюць найбольш жыта і авёс. Жыта родзіць удвая ў Сібіры супроць Беларусі...Авёс пудоў 70...Ячень не родзіць. Бульба родзіць, як і ў Беларусі... Жыта жнуць рукамі, а авёс машынаю...*» [2, с. 329]. Такія дакладныя нататкі пісьменніка аб штодзённых гаспадарчых занятках беларусаў Сібіры, безумоўна, з’яўляюцца каштоўнай этнаграфічнай крыніцай.

У абразку «Уцекачы» М.Гарэцкі прыводзіць апісанне жылля і побыту беларускай сям’і перасяленцаў на прыкладзе двух пакаленняў – старой маці і яе дзяцей: «*Цесная і нячыстая каморка была недалёчка ад рогу, на якім хлопчык прасіў. У ёй было душына і парна. Маладая дзяўчына нешта гатавала на вярэру ці то на плітцы, ці то проста на трэсачках і трыножках у чалесніку...*» [2, с. 315]. Тое, што адразу кідаецца ў вочы, акрамя галечы і нястачы ў сям’і, і на што аўтар звяртае ўвагу – гэта мова, на якой размаўляюць героі. Маці гаворыць па-беларуску, «*пачуўшы сваю родную мову і здзівіўшыся, зараз яна яшчэ болей аджылася...Не ўцерпіла яна ўрэшце і падала свой голас*» [2, с. 315]. Старая жанчына адчувае тугу па Радзіме і шкадуе пра тое, што пакінула родныя мясціны: «*Спалохаліся немаведама чаго, паехалі і мы следам за ўсімі, у вір галавою, на край свету...*» У сваю чаргу, яе сын размаўляе ўжо па-руску і, у адрозненне ад маці, паводзіць сябе груба, з падазронасцю сустракаючы госця. Відавочным з’яўляецца яго перайманне і тутэйшых формул звяротаў: «*Бросьце, мамаша! Ём вольна неінтэресна*».

Такое акрэсліванне М. Гарэцкім моўнай дыферэнцыяцыі ў межах аднаго пакалення «самаходаў» сведчыць пра глыбокі і складаны этналагічны працэс, які перажывалі беларусы ў Сібіры. Згодна з ім маладое пакаленне перасяленцаў, знаходзячыся пад уплывам навакольнага асяроддзя, паступова пачынала засвойваць мясцовыя традыцыі і прыстасоўвацца да новага ладу. У той жа час старэйшае пакаленне збольшага імкнулася захоўваць традыцыі родных мясцін. Гэта сцвярджае і сам пісьменнік: «*Дзеці і ўнукі гавораць па-расійску. А яны, старыя, – з дамешкаю расійскае мовы*».

У абразку «Фельчар Плакун» вымалёўваецца яшчэ адна група беларускіх перасяленцаў – палітычныя ссыльныя, або *«палітыкі»*, як проста называла іх мясцовае насельніцтва. Прадстаўнік такой групы, герой абразка па прозвішчы Плакун, працуе фельдшарам, мае вялікі вопыт практыкі ў горадзе Катарга, але, як пазначае М. Гарэцкі, сам ён быў родам з Віленскай губерні.

Асобную катэгорыю прыезжых складала інтэлігенцыя, якая трапляла ў Сібір у пошуках працы – як, напрыклад, у абразку «Спрэчкі».

Магчыма, мэтай доўгага падарожжа М. Гарэцкага па Сібіры ў чэрвені 1926 года было жаданне даведацца, як жывуць беларусы за межамі сваёй краіны, і ці прагнуць яны вяртання дадому. У «Сібірскіх абразках» аўтар паказаў, што жыццё перасяленцаў было поўным цяжкасцей. Аднак было і нешта добрае, і больш важнае – тое, чаго жадаў для беларусаў і сам М. Гарэцкі. Кожны раз, сустракаючы землякоў ў далёкім краі, пісьменніку хацелася адчуваць, што родныя карані не забытыя ім на чужыне, а іх мова яшчэ жыве.

«Чалавек едзе за тысячы вёрст, а за ім едзе яго неадчэпная думка...» – гэта думка натхняла Максіма Гарэцкага занатоўваць да дробязяў усё, што нагадвала яму аб Беларусі. Вынікам чаго і сталі «Сібірскія абразкі», якія служаць сёння не толькі сапраўдным літаратурным узорам, але яшчэ і важнай этнаграфічнай крыніцай, што толькі чакае свайго даследчыка.

Літаратура

1. *Кенька, М.* «Сібірскія абразкі» – на карце ўслед за аўтарам / М. Кенька // Гарэцкія чытанні: матэрыялы дакладаў і паведамленняў на Сёмых, Восьмых, Дзевятых, Дзесятых чытаннях / уклад. Р. Гарэцкі. – Мінск: Беларускае выдавецкае таварыства «Хата», 2002. – С. 67–71.

2. *Гарэцкі, М.* Збор твораў: у 4 т. Т. 1. Апавяданні // М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1984. – 446 с.

3. *Федоров, Р. Ю.* Историко-этнографические аспекты жизни белорусских переселенцев Сибири в литературных источниках / Р. Ю. Федоров, А. Н. Фишер // Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (г. Мінск, 25–26 красавіка 2013 г.) Ч. 4. – Мінск.: Права і эканоміка, 2013. – С. 102–106.

ЭСХАТАЛАГІЧНЫЯ МАТЫВЫ Ё ТВОРЧАСЦІ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

Адной з характэрных асаблівасцей беларускай літаратуры пачатку ХХ ст. стала ўзмацненне міфатворчага імпульса. Сярод прычын павышанай цікавасці да міфа айчынныя і замежныя навукоўцы (М. Тычына, І. Чыгрын, Л. Корань, Т. Шамякіна, У. Конан, Е. Лявонава, Г. Друк, Я. Мецялінскі, Р. Барт, А. Нямцу) называюць разбурэнне базавых анталагічных і эпістэмалагічных уяўленняў, узмацненне ідэалагізацыі грамадскай свядомасці, пошукі апоры ў традыцыйных вобразах і арыенцірах.

Максім Гарэцкі, аўтар пачатку ХХ ст. – часу памежжа з яго ліхалеццямі і катастрофамі, духоўным крызісам, часу глабальных адкрыццяў, якія прывялі да змены маральных устояў чалавецтва – стаў сведкам фарміравання новага культу бесчалавечнасці. Класік беларускай літаратуры адлюстроўваў складаную сітуацыю ў грамадстве і ў жыцці чалавека праз апісанне эсхаталагічных поглядаў і перакананняў людзей, іх псіхалогіі, якая сфарміравалася не толькі пад уплывам хрысціянскіх уяўленняў пра суд, пра пераадоленне смерці, але і пад няспынным цяжарам катастрофічнасці эпохі.

Гіпатэтычным для нас стала меркаванне, што М. Гарэцкі, адлюстроўваючы міфалагізаваную свядомасць персанажаў, узаўважвае характэрны міфакомплекс эпохі з яго эсхаталагічнай дэкларацыяй канца Старога свету і касмацэнтрычнай устаноўкай стварэння Новага. Ядром матрычнай міфалагічнай структуры ў прозе класіка становіцца сінтэз і трансфармацыя касмаганічнай і эсхаталагічнай мадэляў, міфалагічных комплексаў пра стварэнне і гібель свету.

Мастацкая эсхаталогія М. Гарэцкага, як сведчаць працы беларускіх даследчыкаў (У. Конана, Е. Лявонавай, Д. Бугаёва, В. Уткевіч, А. Адамовіча) – гэта сінтэз міфалогіі, філасофіі і тэасофіі, дзе прасочваюцца рысы як індывідуальнай, так і ўсеагульнай эсхаталогіі.

Праявы сусветнай эсхаталогіі, зафіксаваныя ў мастацкіх тэкстах М. Гарэцкага, сведчаць пра сусветныя катастрофы, прыкладам якіх з'яўляецца патап⁸, затопленне гарадоў па прычыне іх вялікай грахоў-

⁸ Пра патап як класічны эсхаталагічны прыклад знаходзім звесткі ў даследаванні Т. І. Шамякінай: *Шамякіна, Т. І. Эсхаталогія (Мифы о Потопе): учебное пособие для самостоятельной работы студентов филологического факультета БГУ по курсам «Славянская мифология», «Восточная мифология».* – Минск: РИВШ, 2002. – 65 с.

насці. У апавяданні «Роднае карэнне» балагольшчык паведамляе Архіпу Лінкевічу: *«Паніч, – загаварыў з нейкім жахам, – вы, мусіць, ведаеце, што ў гэтым балаце, што налева, калісь-то ў даўнія гады цэлы год рад за нешто праваліўся скрозь-доння. У ноч купальскую чутны званы падземныя, а каля кургана, дзе манастыр быў даўней, іншыя чулі, як манахі ў скляпах абедню правяць...»* [1, с. 13]. У гутарцы не называецца прычына таго дзіўнага «правальвання» горада, вось толькі гук званоў, якія чуюць людзі, выступае сведчаннем таго, што будзе другое прышэсце, адбудзецца справядлівы Божы суд, пад час якога паўстануць памерлыя і адкажуць за свае грахі. Згодна з думкай С.Мароз [3, с.7], у новазапаветнай эсхаталогіі падавалася ўяўленне пра падвоенае ўваскрасенне. Першае было напачатку тысячагадовага царства – сёмага тысячагоддзя, сёмага касмічнага дня, Суботы Гасподняй, якой заканчваецца гісторыя; і другі суд, другое ўсеагульнае ўваскрасенне, за якім пачнецца вечная асалода, задавальненне праведных і вечная мука асуджаных – канец, мэта касмічнага працэсу.

У апавяданні «Лірныя спевы» героі М. Гарэцкага знаходзяцца ў чаканні другога суда, асабліва пакутным гэта чаканне стала для князеўны Ганны Саламярэцкай. Яна здрадзіла Радзіме, уступіла ў змову з польскім княжычам Уладыславам Ваябойскім, аддала сваю родную старонку Маскоўшчыне, здрадзіла сваім падданым і веры праваслаўнай. За гэты ўчынак мніх Грыгоры пракляў адступніцу: *«Божя наш! – крыкнуў ён. – Судзі нас, судзі мяне... Канец нам. Наша княжна пакінула нас, сплутала з Польшчаю і Маскве аддала ... Задрыжэла зямля, полымя шуганула са ўсіх бакоў, пад грукат гармат і стогны байцоў шухнула ўсё аж на мілю кругом у зямлю наскрозь-доння...»* [1, с. 22]. Пасмяротныя пакуты Ганны Саламярэцкай усяляюць у душы вернікаў трывогу і жах у чаканні Страшнага Божага суда. Пярэдаднем гэтай знакавай падзеі было збядненне веры, прыход антыхрыста і ілжэпрарока, несправядлівыя войны, пашырэнне маральнай распушчанасці і блуду.

Праблема веры, рэлігійныя пытанні ў творах класіка беларускай літаратуры даволі шырока асвятляліся ў працах беларускіх навукоўцаў. Паводле слоў З. Драздовай: «Беларускую нацыянальную прозу заўсёды займала пытанне: «У што верыць беларус?» ... Моцна хвалявала гэтае пытанне і пісьменніка-класіка Максіма Гарэцкага [2, с. 81]. У змястоўнай манаграфіі М. Мушынскага «Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі» ёсць сцвярджэнне, з якім нельга цалкам пагадзіцца. «Наогул, тэма рэлігіі, – піша вучоны, – цікавіла Гарэцкага не сама па сабе, з’яўлялася толькі кампанентам у сістэме пісьменніцкіх поглядаў» [4, с. 132]. Пагаджаючыся з выказваннямі папярэдніка, мы прытрымліваемся думкі, што тэма веры *«цікавіла праявіла і сама па сабе»*.

Праблему веры ў творах М. Гарэцкага, або, дакладней, праблему збыднення веры атаясамліваем з папярэдняй эсхаталагічнай сітуацыяй, якая складалася паступова. Напачатку пісьменнік паказаў, што ў светапоглядзе беларусаў гарманічна суіснуюць язычніцкія і хрысціянскія каштоўнасці. У апавяданні «Роднае карэнне» аўтар прыгадвае, што Архіп Лінкевіч быў выліты дзед, які да самай смерці маліўся Богу, але пры гэтым ён не забываў лашчыць лесавых, вадзяных, дамавых. У гэтым жа творы прыводзяцца звесткі, што Нупрэй Лінкевіч, бацька Архіпа, асвяціў сваю новую хату, каб там зло не тварылася.

Побач з гарманічным дваадзінствам хрысціянскай аксіялогіі і язычніцкіх каштоўнасцей у міфалагізаванні М. Гарэцкага ўзрастае антыхрысціянскі нігілізм у такіх яго формах, як паступовая страта веры ў Бога, у вечна жывую душу, і ўзмацняецца часовая вера ў пераканальную і пераможную сілу навукі. Пісьменнік узнавіў найгоршы варыянт так званага канца свету, які звязваўся з распаўсюджваннем і актывізацыяй багаборнікаў⁹, са з'яўленнем антыхрыста і ілжэпрарока.

У рэлігійнай літаратуры шырока цытуюцца словы апостала Паўла, які гаворыць, што *«накуль не з'явіцца антыхрыст, нельга гаварыць пра канец свету... Зло дасягае свайго апошняга зыходам апошняга антыхрыста, які будзе ілжэмесіяй, ілжэпрарокам, ён творыць падманныя чуды ўладай сатаны, іншыя новазапаветныя аўтары лічаць, антыхрыст ужо прысутнічае ў свеце праз настаўнікаў, якія распаўсюджваюць ерасі»* [5, с. 968]. І сапраўды, цэнтральныя вобразы багаслоўскай эсхаталогіі прысутнічаюць у мастацкім міфалагізаванні М. Гарэцкага – гэта вобразы антыхрыстаў і ілжэпрарокаў, якія, згодна з біблейскімі працтвамі, актывізуюцца напярэдадні другога прышэсця Іісуса Хрыста.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Выбраныя творы / М. Гарэцкі; уклад. Р. Гарэцкі – Мінск: Кнігазбор, 2009. – 640 с.

2. *Драздова, З.* Рэлігійная тэматыка ў творчасці Максіма Гарэцкага / З. Драздова // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць (да 120-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага): матэрыялы XXІ Гарэцкіх чытанняў. Мінск, 15 лютага 2013 г. Калектыў аўтараў. – Мінск: 2013 – 242 с.

3. *Мороз, С. В.* Текст Откровения Иоанна Богослова в произведениях Ф. М. Достоевского. Специальность – 10.01.08 – Теория литературы

⁹Багаборніцтва, згодна з вызначэннямі энцыклапедыі, -- гэта негатыўныя адносіны індывіда, або сацыяльнай групы да Бога. У рэлігійнай літаратуры багаборніцтва атаясамліваецца з рознымі формамі вольнадумства, найперш з антыклерыкалізмам і атэізмам. Энциклопедия религий / под ред. А. П. Забияко, А. И. Красникова, Е. С. Элбакян. – М.: Академический Проект; Гаудемус, 2008. – 1520 с.

Авторыф. дис. на соиск. ученой степени кандидата филолог. наук / С. В. Мороз. – М., 2004. – 23 с.

4. *Мушыньскі, М. І.* Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі. Жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. І. Мушыньскі – Мінск: Беларуская навука, 2008. – 510 с.

5. Новый библейский словарь: в 2-х ч.: пер. с англ. – СПб.: Мирт, 2001. – Ч.2. Библейские реалии. – 1014 с.

*Юлія Масарэнка
(Мінск)*

МАКСІМ ГАРЭЦКІ ЯК АНАЛІТЫК БЕЛАРУСКАЙ МАЛОЙ ЭПІКІ

Пытанне даследавання беларускай малой эпікі ўяўляецца сёння надзвычай актуальным. Найперш таму, што творы гэтак званай «малой прозы», ці інакш кажучы, малафарматных жанравых мадыфікацый эпічнага кшталту, побач з паэтычна-вершаваным набыткам складаюць асноўны масіў беларускай не толькі класікі, але сучаснай і самай навейшай літаратуры. Аднак не менш надзённай паўстае праблема вывучэння і напісання гісторыі даследавання беларускай малой эпікі айчыннай літаратуразнаўчай навукай. І Максіму Гарэцкаму ў гэтай гісторыі, думаецца, належыць адно з самых пачэсных месцаў як пачынальніку нашай літаратурна-эразычнай думкі навейшага часу¹⁰ на высокім навуковым узроўні.

¹⁰ Згодна з перыядызацыяй самога М. Гарэцкага, прадстаўленай у яго знакамітай «Гісторыі беларускае літаратуры», новы час у беларускай літаратуры настае «ад пачатку 19-га веку» [2, с. 165], а навейшы – вызначаецца з канца 80-х гадоў пазамінулага стагоддзя [2, с. 238]. Маецца і іншы падзел (па ўсім відаць, ранейшы), паводле якога «усю нашу літаратуру можна падзяліць на старую (да канца 18-га веку) і новую (ад пачатку 19-га веку да астатняга часу)» [2, с. 93]. Хоць сёння можна сустрэць і адрозныя меркаванні, паколькі сумежнае паняцце «сучасная літаратура» ў хадзе гісторыі заканамерна змясцілася (ссунуліся часавыя межы і адпаведна зыначыўся ўключаны змест): калі для Гарэцкага значэнне сучаснай мела літаратура, пачынаючы з вайны 1914-га году [2, с. 240], то цяпер пад ёй звычайна разумеецца айчынная пісьменства паваяннага (пасля Вялікай Айчыннай 1941–45 гг.) перыяду і да сённяшніх дзён. І паняцце навейшай літаратуры хутчэй асацыюецца з апошняй, а ўся папярэдняя «ад пачатку 19-га веку» адносіцца да новай, у межах якой вылучаюцца свае асобныя перыяды, розныя, паводле размаітых канцэпцый, ракурсаў і кантэкстаў (а гэтае пытанне патрабуе ўжо асобнага разгляду, які выдавочна тут будзе не да месца). Праўда, супраць падобных меркаванняў можна смела высунуць тэзіс аб тым, што варта пакінуць прапанаваную Гарэцкім перыядызацыю (менавіта наконт новай і навейшай) фактычна без змен, паколькі асноўны змест нашай арыгінальна-прафесійнай

Хоць, трэба сказаць, непасрэднага дыскурсу па азначанай праблема-тыцы ў ягоных працах і артыкулах мы, бадай, не сустрэнем. А самога тэрміна «эпіка» – тым болей. Затое ў ягонай літаратурна-тэрміналагічнай працы – тлумачальніку «Назваслоўе», змешчаным у якасці дадатку ў трэцім, найбольш поўным выданні, «Гісторыі…» (М.–Л., 1924), утрымліваюцца такія паняцці, як «анекдот», «апавядальны элемент», «апавяданне» [2, с. 377], «апісальны элемент», «апісанне» [2, с. 378], «апокрыф», «аратарскія творы» [2, с. 379], «байка», «балада», «белетрыстыка» [2, с. 380–381], «выслоўе», «гераічны эпас» [2, с. 382], «гістарычны эпас» [2, с. 383], «ідылія» [2, с. 386], «казка» [2, с. 388], «легенда» [2, с. 389], «лірычны элемент» [2, с. 390], «мініяцюра», «міф» і «міфічны эпас», «навелла» [2, с. 392], «памфлет» [2, с. 393], «панегірык», «паэзія»¹¹ і «паэма» [2, с. 394], «повесць», «пракламацыя», «проза» [2, с. 395], «прыказка», «прыпавесць» [2, с. 396], «раман» [2, с. 397], «фацэцыя» і «фельетон» [2, с. 402], «характарыстыка» і «хроніка» [2, с. 403], «эпапея» і «эпізод» [2, с. 404], «эцюд» [2, с. 405], і асабліва – «эпас» і «эпik» [2, с. 404]. Названыя тэрміны, прычым менавіта ў дадзеных азначэннях, што і сёння не згубілі сваёй навуковай значнасці, якраз і належаць *тэорыі эпічнага твора*, трывалы падмурак якой заклаў Максім Гарэцкі, змясціўшы іх у вышэйзгаданым слоўніку. Безумоўна, і ў гэтай працы ён праявіў сябе як выдатны аналітык, пачынальнік айчыннага тэарэтычнага літаратуразнаўства, праз жывыя і трапныя дэфініцыі абраных паняццяў. Аднак тут нас перадусім цікавіць аналітычна-практычны аспект яго канкрэтных разглядаў беларускіх мастацкаэпічных твораў гэтак званай малой формы, а таксама характар і сутнасць зробленых высноў і ацэнак.

Заўважым, што пра Гарэцкага-крытыка і як неардынарнага адрад-жэнца-публіцыста, педагога і вучонага цяпер напісана нямала, ды ўсё ж не столькі, як пра Гарэцкага-пісьменніка¹². Найбольш поўна жыццёвы

мастацкай літаратуры па-ранейшаму застаецца шмат у чым бліzkім і сучасным сённяшняму чытачу, які адкрывае ў ім усё новыя і больш значныя (як эстэтычна, так і гістарычна-сацыяльна) грані.

¹¹ Дарэчы, паняцце «паэзія» ў Гарэцкага – гэта мастацкая літаратура наогул: «мастацтва выяўляць думкі, пачуцці, тварыць вобразы прыгожым словам. Паэзія пішацца **паэтычнаю моваю**, вобразнаю ці пачуццёваю, як вершаванаю, **так і невершаванаю**. (вылуч. – Ю. М.) <...> Род паэзіі: эпас, лірыка і драма. Паэзія дзеліцца на вусную (народную) і літаратурна-мастацкую, або штучную» [2, с. 394].

¹² У прыватнасці, пра Гарэцкага-апавядальніка ў вядомых працах Д. Бугаёва, А. Адамовіча, У. Калесніка, М. Мушынскага, М. Мішчанчука (асабліва ў артыкуле ««І буду думаць пра свой родны край»: М. Гарэцкі – майстар «малых» празаічных жанраў», змешчаным у «XIX Гарэцкіх чытаннях». – Мінск, 2011. – С. 195–202), І. Чыгрына, З. Драздовай, В. Козіч ды інш., а таксама многіх маладзейшых даследчыкаў.

і творчы шлях Максіма Гарэцкага, з належна аддадзенай увагай да яго крытычных і літаратуразнаўчых прац, раскрыты ў адносна нядаўняй грунтоўнай манаграфіі акадэмічнага літаратуразнаўцы і вядомага крытыка Міхася Мушынскага «Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі» (2-е выд., выпраўл. і дап. – Мінск, 2013) [4], спасылца на якую будзем яшчэ не раз. Аб аналітычных здольнасцях М. Гарэцкага гаварылася і значна раней, пачынаючы ад рэцэнзій на «Гісторыю...» яшчэ ў 20-х гадах мінулага стагоддзя, у прыватнасці А. Навіна (А. Луцкевіч) ў «Нашай ніве» 22 лістапада 1920-га г. у рэцэнзій на першае выданне кнігі адзначаў, што «ў межах нарысаў паадзінокіх пісьменнікаў Максім Гарэцкі выявіў сябе **здольным крытыкам**, лёгка ўлаўліваючым індывідуальныя рысы душы і творчасці беларускіх аўтараў. Побач з ведамасцямі біяграфічнымі і бібліяграфічнымі, наш гісторык літаратуры разбірае і ацэнівае важнейшыя беларускія творы кожнага аўтара. І **прысуд яго заўсёды справядлівы**, хоць часам лішне прасталінейны, – **глыбокі, хоць высказаны ў некалькіх словах**» (вылуч. – Ю. М.; *цытуецца па*: [2, с. 412]).

Слушна сцвярджае руплівая даследчыца спадчыны М. Гарэцкага і вядомы беларускі тэкстолаг Т. С. Голуб: «тое, што напісанне кнігі («*Гісторыі беларускае літаратуры*». – Ю. М.) выпала на долю М. Гарэцкага, не было выпадковым. Як выкладчык беларускай літаратуры, ён добра адчуваў патрэбу ў такім падручніку. Аднак галоўнай прычынай <...> было пачуццё высокай нацыянальнай свядомасці. <...> Паспяховаму напісанню «Гісторыі...» спрыяла, безумоўна, выкладчыцкая дзейнасць М. Гарэцкага, тое, што ён чытаў (*тут неабходна дадаць: не проста чытаў, але распрацоўваў менавіта сам.* – Ю. М.) курс лекцый студэнтам гімназіі і настаўнікам школ» [2, с. 410–411]. Акрамя таго, пэўнаму поспеху Гарэцкага як вучонага і крытыка несумненна садзейнічала тое, што літаратуразнаўчы дыскурс вёўся мастаком слова, прычым адысловым эпікам.

Яшчэ ў 1975 годзе ў эсэ «Чалавек з Малой Багацькаўкі» наш таксама выдатны пісьменнік, найперш эпік, і наступнік-зямляк Гарэцкага Міхась Стральцоў запэўніваў: «Несумненна, што гонар аднаго з пачынальнікаў новай беларускай прозы Гарэцкі па праву павінен падзяляць разам з Коласам. <...> Гарэцкі прыроджаны апавядальнік. Кажучы так, я маю на ўвазе не само апавяданне як жанр, а менавіта манеру раскажваць, весці апавяданне. Гэта нават рэдкае і труднае ўмельства» [5, с. 480]. Пра Максіма як таленавітага апавядальніка неаднойчы згадвалі і яго родныя і сучаснікі ў сваіх успамінах. Названая «прыроджаная» здольнасць, якая адначасна «рэдкае і труднае ўмельства» – лагічна зрабіць выснову, – якраз і абумовіла прафесійнае майстэрства мастака-эпіка і літаратуразнаўца (гісторыка і тэарэтыка).

Менавіта мастакоўскія якасці Гарэцкага-даследчыка прадвызначылі, як дакладна заўважыў М. І. Мушынскі, «цэласнасць успрымання аўтарам літаратурна-мастацкіх з’яў, творчасці канкрэтнага пісьменніка і ўсёй літаратуры як спецыфічнай з’явы, здольнасць даследчыка зразумець не толькі псіхалогію майстра слова, непасрэднага творцы эстэтычных каштоўнасцяў, але і псіхалогію народа, адбіткам духоўнага жыцця якога з’яўляецца мастацтва» [4, с. 333]. Аднак «Гарэцкага часам мала турбуе знешняя абгрунтаванасць дадзенай ім ацэнкі» (што хутчэй характэрна для яго ранніх прац). Ды «такая «чыстая» ацэначнасць пераконвае не менш, чым разгорнутая аргументацыя, бо за ацэнкай адчуваецца адзінства погляду, унутраная логіка думкі даследчыка. Аўтару, **дзякуючы цэласнасці мастакоўскага бачання ўдаецца спасцігнуць сапраўдныя таямніцы творчасці, прыроду таленту пэўнага пісьменніка** (вылуч. – Ю. М.)» [4, с. 333–334].

М. Мушынскаму належыць, напэўна, першая ацэнка Гарэцкага непасрэдна як выдатнага аналітыка: «Гарэцкі, эрудзіраваны, дасведчаны вучоны, які шырока глядзеў на гісторыка-літаратурны працэс <...> аўтар «Гісторыі...» паўставаў са старонак навуковай кнігі і як **удумлівы аналітык** (вылуч. – Ю. М.), які тонка адчувае эстэтычную прыроду літаратуры, яе спецыфіку, у творчасці кожнага пісьменніка ўмее вылучыць індывідуальна-непаўторнае, самабытнае» [4, с. 26]; «у асабе аўтара «Гісторыі...» шчасліва спалучаліся ўдумлівы вучоны-аналітык і таленавіты мастак» [4, с. 334].

Для гісторыі беларускага тэарэтычнага літаратуразнаўства ўяўляюць пэўную значнасць, напрыклад, наступныя характарыстыкі Гарэцкага-даследчыка, што маюцца ў «Падзвіжніку з Малой Багацькаўкі»: «Гарэцкі-крытык крытыкаваў «папраўдзе»: сумленна, аб’ектыўна, імкнучыся дапамагчы аўтару, клапацячыся пра чытача. <...> Як літаратурны крытык Гарэцкі апырэджваў свой час. Вызначальным у працэсе крытычнага аналізу для Гарэцкага быў прынцып гістарызму, ацэнкі яго вынікалі з канкрэтнага аналізу, былі ўзважанымі, прадуманымі, а вывады і назіранні і сэнны не страцілі свайго значэння» [4, с. 81–83]. Да таго ж, неабходна зацеміць сцвярджэнне не адно пра наватарскі характар пошукаў Гарэцкага-мастака, але і залічэнне яго ў «прыхільнікі **аналітычнай прозы**» (вылуч. – Ю. М.)» [4, с. 22].

Важна аспектна даследаваць праблему «Максім Гарэцкі як аналітык беларускай эпікі», і ў прыватнасці – эпікі малой формы¹³, яшчэ і таму,

¹³ Трэба зазначыць, што Гарэцкі якраз і аналізаваў пераважна малыя формы прозы, паколькі буйных брака-вала, а на пачатку яго літаратуразнаўчай дзейнасці тыя наогул адсутнічалі ў навейшым перыядзе нашай літаратуры. Як вядома, менавіта сам Гарэцкі прадставіў першы адносна буйны эпічны твор у роднай мове ў выглядзе аповесці «Дзве душы» (1919), а яшчэ ў 1914-ым у праграмным артыкуле «Развагі і думкі» зазначаў, што «не ўсё поўна адбілася з Беларусі

што «паказчыкам развіцця літаратуры Максім лічыў прозу, – сведчыў у лісце да А. М. Адамовіча родны брат пісьменніка вядомы акадэмік-геолаг і, як нядаўна стала шырэй вядома сучаснай грамадскасці, дзеяч беларускага адраджэння 20–30-х гг. ужо мінулага стагоддзя Гаўрыла Іванавіч Гарэцкі. – Максім марыў аб росквіце беларускай прозы <...> рыхтаваў сябе як прэзаіка <...> марыў аб часе, калі беларуская проза пазбавіцца вузкіх рамак этнаграфізму, правінцыялізму, дробнай мясцовай тэматыкі і запазычанняў, выйдзе на шырокія прасторы сусветнай літаратуры, глыбокага псіхалагізму, паказу ў малым, сваім, мясцовым вялікага, усялюдскага, гуманістычнага, прагрэсіўнага» [1, с. 229].

Аб’ектам даследавання праблемы «М.Гарэцкі як аналітык беларускай малой эпікі» павінны быць як навукова-літаратуразнаўчыя працы – «Гісторыя беларускае літаратуры» [2], «Хрэстаматыя беларускай літаратуры: XI век–1905 год (1922), «Выпісы з беларускай літаратуры XIX і XX ст.» (1926), ««Маладняк» за пяць гадоў» (1928) і інш. – пісьменніка, так і яго літаратурна-крытычныя і часткова публіцыстычныя артыкулы [3].

Звычайна працы «Хрэстаматыя...» і «Выпісы...» выпадаюць з разгляду, паколькі найбольш поўна Гарэцкі прадставіў абраны матэрыял менавіта ў вышэйназваным выданні «Гісторыі...», многія месцы паўтараюцца і г.д. Аднак навуковы дыскурс згаданых кніг важны ў тых даследаваннях, якія вывучаюць пэўную эвалюцыю Гарэцкага-вучонага – тэарэтыка, гісторыка і папулярызатара беларускай літаратуры.

Вельмі важным, у тым ліку і для разгляду Гарэцкага як аналітыка беларускай эпікі, з’яўляецца дададзены ў трэцім выданні «Гісторыі...» раздзел «Вусная народная паэзія» [2, с. 5–92], асабліва спецыяльна прысвечаныя малафарматным народным эпічным творам падраздзелы «Казкі», «Прыказкі і выслоўі», а таксама «Загадкі». У першым з названых аўтар выявіўся надзвычай адмыслова як аналітык-тэарэтык, прадставіўшы ўласныя дэфініцыі й развагі. У вышэйазначаным ракурсе тут нам прыдасца, напрыклад, такое яго назіранне: **«Не закаваная ў вершаваную форму, як песня, казка лягчэй падпадала зменам у сваім змесце. Пры разглядзе матываў, лёгшых у аснову казак, мы й бачым, што казачнікі, не звязаныя цвёрдаю формаю і жадаючы як найболей зацікавіць сваіх чытачоў, вольна звязвалі ў адной казцы розныя матывы**

ў беларускай маладзенькай літаратуры: тое трошачку бачком, тое брыжком, тое краюшком, тое зламаўшыся, скрывіўшыся» [3, с. 192] і распачна заклікаў: «<...> ці не даволі засыпацца разнаколерным канфэцэ з вершыкаў і дробных малюнкаў [?!] Ці не пара б нашым пісьменнікам напісаць што даўжэйшае? <...> Прозы, прозы, добрай, мастацкай прозы беларускай дайце нам! Каб на стала ў нас каля тоўстай кніжкі вершаў “Шляхам жыцця” ляжала б не ценейшая кніжка прыгожай прозы» [3, с. 193].

і па сваім жаданні мянялі сюжэт». Як спрактыкаваны вучоны Гарэцкі прапануе свае класіфікацыі (у дадзеным выпадку, класіфікацыю матываў «усяго казачнага запасу»), аналізуе гісторыю збірання і навуковага вывучэння казкі, спасылаючыся, скажам, на ў нас забытага (ва ўсякім разе ў літаратуразнаўстве – дакладна) папулярнага ў свой час і цяпер незабытага ў Расіі ды Украіне «ведамага ў расійскай навуцы даследчыка казак» Саўчанку¹⁴, які адзначаў, што «**па маляўнічасці і хараству апавядання** беларускія казкі не маюць роўных сабе» [2, с. 72] (вылуч. – Ю. М.). І тут жа Гарэцкі робіць шкадобную заўвагу: «На жаль, навуковых доследаў, ахвяраваных выключна нашай казцы, зусім няма» [2, с. 72]. Праўда, сёння, трэба сказаць, становішча з гэтым значна паправілася: нярэдка і дысертацыі абараняюцца...

Цікавае сведчанне Гарэцкага аб тым, што народ разумее пад казкаю і акрэсліванне прычыны таго, і ўжытыя жанравыя размежаванні: «Казкі наш народ заве баснямі, байкамі, казкамі, бо залічае да казак наогул усякія слоўныя творы, у якіх фантастычная выдумка не мае меж, а таксама і анекдоты на ўсёве рэальнага жыцця, сатырычныя і звычайныя (навукальныя) апавяданні, узятыя з праўдзівага жыцця, пераробкі кніжных повесцей, – наогул усё, што не з’яўляецца замоваю, песняю, загадкаю й прыказкаю» [2, с. 72]. Тут што ні вызначэнне, то абавязкова арыгінальнае, якое і сёння мае свой сэнс і літаратурна-навуковае значэнне.

Цэнзячы «нагляданні самага нядаўнага часу» Сержпутоўскага, Гарэцкі прытым заўважае: «Аднак жа цяпер народ глядзіць на фантастычныя казкі досыць безуважна, мала цікавіцца імі, але развітыя з казак апавяданні рэальна-жыццёвага зместу слухае з прыемнасцю» [2, с. 73]. Слушнае меркаванне, ускосна звязанае з прыведзеным, выказвае ён і далей: «Апошнім часам многія бытавыя казкі перайшлі ў мастацкія народныя апавяданні – без усякага фантастычнага вымыслу, але з багацейшым сацыяльным зместам, поўныя гумару й сатыры». [2, с. 78].

¹⁴ Дарэчы, не так і проста сёння было разабрацца, каго цытуе Гарэцкі, бо імя каля прозвішча і кніга ім не названыя [2, с. 72] (думаецца, з вялікай на той час вядомасці ў навуковых і адукацыйных колах самой крыніцы і яе аўтара), няма і адпаведнага каментару ў сучасным выданні «Гісторыі...». Самастойна ўдалося ўстанавіць, што маецца тут на ўвазе манаграфія ўкраінскага прафесара 10 30-х гадоў XX ст., даследчыка народных казак, у тым ліку беларускіх, Сцяпана Уладзіміравіча Саўчанкі «Русская народная сказка: история собирания и изучения» (Кіеў, 1914). Гэтая кніга сапраўды набыла надзвычайную папулярнасць у тагачаснай расійскай навуцы: пра яе даволі многа пісалі – спасылаліся, аспрэчвалі асобныя тэзы й высновы і да таго пад., у цэлым ацэньваючы досыць высока яе навуковы досвед.

А напрыканцы гаворкі пра казкі даводзіць наступнае: «Што да *формы* нашых казак, дык па многіх з іх, лепей, чымся па ўзорах кніжнае літаратуры, **можна ўчыцца** сучасным пісьменнікам **пісаць апавяданні**. Яны збудованы так, што ні адбавіць, ні прыбавіць у іх нічога няможна, а развіваецца апавяданне паступова, фраза выцякае з фразы, думка з думкі, вобраз з вобраза, дзеянне нарастае ўсё болей а болей, цікавіць, захоплівае, і, урэшце, застаецца вялікае паэтычнае ўражанне. Прапарцыянальнасць частак у лепшых, разумеецца, казках – ідэальная. Вобразы просты і натуральны пры выдатнай яскравасці. Многа эпітэтаў <...>, параўнанняў» [2, с. (вылучэнне курсівам ў цытаце аўтарскае; *тлусты шрыфт*. – Ю. М.) і г. д.

Вельмі змястоўнымі ў плане даследавання «Гарэцкі як аналітык беларускай малой эпікі» з'яўляюцца літаратуразнаўчыя артыкулы пісьменніка, прысвечаныя асобным персаналіям, асабліва «Творчасць Міхася Чарота», «Творчасць Я. Нёманскага», «Якуб Колас пасля Кастрычніка», «Аб творчасці Міхася Зарэцкага» (усе – 1927), артыкулы 1928-га году «Колькі слоў аб творах і мове М. Лынькова», «Бядуля пасля Кастрычніка», «Ілары Барашка», «Сымон Баранаў» і «Платон Галавач», ды аглядныя даследаванні «Беларуская літаратура пасля «Нашай нівы»» і ««Маладняк» за пяць гадоў» (таксама 1928). Так, аналізуючы мастацкую прозу М. Чарота, Гарэцкі вылучае яе характэрныя асаблівасці, у дужках задаецца адным з пытанняў: «Між іншым, цікава, чаму ў яго [Чарота] апавяданнях няма лірызму?» [3, с. 299]. І гэта пэўна даволі значна ў святле таго, што лірычнае найчасцей з'яўляецца ўласцівым, а то і неабходным мастацкім кампанентам большасці віда-жанравых форм малой эпікі. Адзначаючы недахопы і дадатныя бакі прозы Ілары Барашкі і Сымона Баранава (Сымона Баранавых), Гарэцкі раіў ім «больш апрацоўваць творы з фармальна-мастацкага боку, **ісці шляхам кароткага апавядання і не гнацца тым часам за доўгімі творамі**» [3, с. 381] (*вылуч.* – Ю. М.), «ісці і далей шляхам кароценькага апавядання і мастацкага нарыса <...>, пішучы іх у рэалістычным стылі, але ўносячы ў сваю мову гэтулькі ж паэтычнага хараства» [3, с. 385]. Пішучы пра эпіку Платона Галавача, ён асабліва падкрэсліваў, што «лепш удаюцца аўтару апавяданні карацейшыя або з кароценькімі жывымі раздзеламі» [3, с. 388]. Відавочна Гарэцкі быў ідэйна салідарны з многімі пісьменнікамі і літаратуразнаўцамі сусветнага маштабу, якія лічылі стварэнне малафарматных эпічных твораў выдатнай школай літаратара-пачаткоўца.

Літаратура.

1. *Гарэцкі, Г.* Вытокі творчасці Максіма Гарэцкага / Г. Гарэцкі // Выбранае / Г. Гарэцкі; уклад. і каментар Р. Гарэцкага, прадм. М. Мушынскага. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2002. – С. 222–229.

2. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб, камент. Т. С. Голуб, І. В. Саверчанкі, Я. Я. Янушкевіча. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.

3. *Гарэцкі, М.* Літаратурная крытыка і публіцыстыка /М. Гарэцкі // Творы / М. Гарэцкі; Ін-т літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР; уклад. і камент. Т. С. Голуб. – Мінск: Маст. літ., 1990. – С. 160–392.

4. *Мушынскі, М.* Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: Жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушынскі; Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі; нав. рэд. А. М. Макаравіч. – 2-е выд., выпраўл. і дап. – Мінск: Беларус. навука, 2013. – 543 с.

5. *Стральцоў, М.* Чалавек з Малой Багацькаўкі // М. Стральцоў // Выбранае: проза, паэзія, эсэ / М. Стральцоў. – Мінск: Маст. літ., 1987. – С. 472–486.

Зоя Мельнікава
(Брэст)

«ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЕ ЛІТАРАТУРЫ» М. ГАРЭЦКАГА І СТАНАЎЛЕННЕ МЕТАДАЛОГІІ АЙЧЫННАГА ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Значнасць укладу Максіма Іванавіча Гарэцкага ў распрацоўку беларускага гістарычнага літаратуразнаўства ўжо належным чынам ацэнена айчыннымі навукоўцамі, шматлікімі даследчыкамі творчай спадчыны класіка нацыянальнай літаратуры. Аднак, несумненна, існуе аб'ектыўная патрэба ў вызначэнні *фундаментальнасці* гэтага ўкладу, у больш выразным акрэсліванні наватарства М. Гарэцкага як гісторыка і тэарэтыка, яго ўплыву на станаўленне метадалогіі айчыннага літаратуразнаўства. Спынімся на асобных важнейшых момантах навукова-літаратурнай і крытычнай дзейнасці нашага класіка, увасобленых у яго «Гісторыі беларускае літаратуры». Яны, на наш погляд, аргументавана сведчаць аб значнасці і наватарстве навукова-даследчай метадалогіі М. Гарэцкага, што вызначыла далёка наперад станаўленне нацыянальнай гісторыка-літаратурнай навукі і не страціла актуальнасці і ў пачатку XXI ст.

Аб вялікіх заслугах М. Гарэцкага як літаратуразнаўцы і нават як вучонага-мовазнаўцы слухна пісалі аўтарытэтных даследчыкі Дз. Бугаёў, М. Мушынскі, Т. Голуб і іншыя. Дз. Бугаёў, у прыватнасці, справядліва ўказваў на неаспрэчнасць укладу М. Гарэцкага ў «распрацоўку сталых норм і агульнага ўзбагачэння беларускай літаратурнай мовы, у асабліва-сці мовы мастацкай прозы» [1, с. 5–6].

У 28-гадовым узросце малады настаўнік і пісьменнік Максім Гарэцкі стаў стваральнікам вялікага гісторыка-літаратурнага даследавання, аб'ём якога склаў больш як чатырыста старонак. Гэта падзея вартая захаплення: адным чалавекам была прароблена вялікая праца, якая, здавалася б, можа быць пад сілу толькі высокакваліфікаванаму калектыву. Безумоўна, аўтар кіраваўся найперш патрыятычна-адукацыйнымі намерамі, бо добра разумеў неабходнасць такой кнігі для адраджэння і самасцвярджэння беларусаў як суверэннай нацыі. «Гісторыя беларускае літаратуры» М.Гарэцкага мела чатыры выданні, што сведчыць аб яе вялікай запатрабаванасці, аб высокай грамадскай ацэнцы гэтай працы і фундаментальнасці гісторыка-тэарэтычных падыходаў і высноў аўтара.

Уважлівае прачытанне гэтай працы М. Гарэцкага сёння пераконвае нас, што ён быў бліскучым *гісторыкам літаратуры, яе тэарэтыкам і заснавальнікам метадалогіі беларускага літаратуразнаўства*. Ён стаў у гэтай справе першапраходцам, за ім лягчэй было ісці наступнікам, хоць палітычная атмасфера і эпоха былі бязлітаснымі да тых, хто абраў справай свайго жыцця беларусазнаўства.

У першым раздзеле «Гісторыі...» М. Гарэцкі паўстае перад намі *дасведчаным фалькларыстам і тэарэтыкам-культуролагам* (раздзел «Вусная народная паэзія»). Навукова, папулярна і дакладна ён разгортае паняцце сінкрэтызму фальклору. Варта адразу ж падкрэсліць, што яго навуковыя выклады ніяк не пярэчаць тэорыям сучасных фалькларыстаў, хоць прайшло ўжо амаль сто год з таго часу, як стваралася першае выданне гэтай працы. Падобна, што беларуская фалькларыстыка ішла па многіх палажэннях следам за М. Гарэцкім. Вось, напрыклад, як адначасова навукова і даходліва тлумачыў даследчык генезіс і сінкрэтызм «першабытнай паэзіі»: «Паэзія складала тады адну суцэльнасць з гульнямі, скокамі, музыкаю, абрадамі, а ўсё гэта, разам узятае, з'яўлялася далейшым працягам працы, толькі змененай у сваім выглядзе. Пачаткі песні, музыкі, скокаў знаходзіліся ў адным зерні, з якога ў працягу часу выраслі асобныя мастацтвы» [2, с. 5].

З пазіцый культурна-антрапалагічнай даследчай школы М. Гарэцкі тлумачыць эвалюцыю сінкрэтызму першабытнага мастацтва, калі тагачаснаму чалавеку «на падмогу памяці прыйшло большае развіццё слоў, тэксту песні, бо тэкст лепей заставаўся ў памяці, чым голы рытм. Расце змест першабытнае песні. Першым яе зместам было... апісанне працы, у часе якой песня паялася, ці апісанне дзеі, што зрабіла найбольшае ўражанне» [2, с. 6]. Змястоўна і даходліва для свайго чытача раскрывае М. Гарэцкі як тэарэтык-антраполог працэс распаду сінкрэтызму першабытнага мастацтва, з чым пагаджаюцца і сучасныя даследчыкі. Ён слушна вызначае этапы гэтага распаду, якія карысна нагадаць: у пер-

шабытным мастацтве спачатку адпалі танцы, скокі як частка сінкрэтычна-рытуальных абрадаў; заставалася песня як спяваная пад музыку вершы; пазней «адпала і музыка» як акампанемент і мелодыя. Апошні этап, даводзіць М. Гарэцкі, быў асабліва важным, бо песня змагла ўжо функцыянаваць як рытмічны тэкст, як верш, як слова.

Дасведчана і аргументавана піша тэарэтык М. Гарэцкі аб генезісе эпасу, лірыкі, драмы, аб анімізме светапогляду старажытнага чалавека, што зноў выразна выяўляе даследчыцкую грунтоўнасць палажэнняў аўтара як *гісторыка і культуролага*. Ён прыводзіць пераканаўчыя развагі аб фарміраванні ў межах патрыярхальна-родавага ладу працэсу веравызнання нашых даўніх продкаў. І піша пра гэта даходліва, дакладна, але ні ў якім разе не прымітыўна. Вось колькі радкоў для прыкладу: «пачцінасць і страх перад начальнікам-арганізатарам, перад патрыярхам роду жылі ў людзей і па яго смерці, пераносіліся на яго душу... З паважання душ памершых дзядоў, начальнікаў роду, а пазней – з паважання душ наогул усіх сваіх памершых родзічаў і развілося веравызнанне. Вакол імя выдатных нябожчыкаў складаліся розныя пераказы, спачатку больш-менш праўдзівыя, потым усё болей легендарныя, нарэшце, фантастычныя, ... на працягу вякоў стварыліся багі... Веравызнанне ахапіла і адносіны да сіл і з'яў усё прыроды» [2, с. 7].

З належнай аргументацыяй піша М. Гарэцкі аб вытоках міфалогіі, аб міфах як вусных тэкставых помніках, аб міфалагічным эпасе, сляды якога можна знайсці і ў існуючых у наш час міфалагічных казках. Як дасведчаны *тэарэтык-міфакрытык* разважае аўтар аб міфічна-абрадавых народных песнях, аб паходжанні замоў, бліскача раскрывае семантыку вобразнасці вуснай народнай паэзіі, казак пра жывёл. М. Гарэцкі прыводзіць навукова абгрунтаваную класіфікацыю жанраў абрадавай і неабрадавай паэзіі, якая застаецца актуальнай і ў наш час. Сённяшняга нават прафесійнага чытача здзіўляе здольнасць М. Гарэцкага цікава падаць тэматыку і спецыфіку калядных, веснавых, валачобных і іншых беларускіх народных песень, паказаць сутнасць калектыўнай народнай творчасці як працэс.

У «Гісторыі...» М. Гарэцкі ўпершыню навукова выклаў тэматычную класіфікацыю і жанравую тыпалогію вуснай народнай паэзіі і, што асабліва каштоўна для сучаснасці, абгрунтаваў яе абумоўленасць нацыянальнымі асаблівасцямі: характарам эканамічных і гістарычных умоў жыцця беларусаў, якія, у сваю чаргу, вызначаюцца месцазнаходжаннем краю, дзе жыве беларускі народ, характарам прыроды, мясцовасці. Доказна і пераканаўча выкладае М. Гарэцкі *тэорыю самазараджэння паралельных матываў*, прыводзіць уласную аргументацыю яе слушнасці. Назіранні і ідэі М. Гарэцкага аб сугучнасці беларускай народнай паэзіі «з вуснай паэзіяй

інда-еўрапейскага кораня і потым – кораня славянскага» паспяхова развіваліся ў наступныя перыяды беларускай фалькларыстыкай XX стагоддзя.

Слушна і аб’ектыўна піша даследчык аб «змаганні візантыйска-хрысціянскай культуры з нашай народнай паэзіяй» [2, с. 10], падкрэсліваючы, што з прыняццем хрысціянства народная паэзія страчвала сваю сувязь з нацыянальным веравызнаннем, што змяншалася яе роля ў нацыянальна-культурным развіцці народа. Даследчык спыняе ўвагу на тым, што беларусы доўга не адступаліся ад сваіх нацыянальна-культурных вытокаў. Ён прыводзіць пры гэтым прыклады народных абрадаў, якія захаваліся і да нашых дзён – гуканне вясны, пераапраанне ў абрадах у звярыныя скуры, абрад запрашэння дажджу, іншыя, а таксама сведчыць, што многія беларусы доўгі час «не любілі браць шлюб у царкве».

Неабходна звярнуць увагу, што на старонках «Гісторыі...» М. Гарэцкі выявіўся і як *даследчык-медывіст*, зрабіўшы шэраг актуальных і для сучаснага літаратуразнаўства назіранняў і фармулёвак аб развіцці беларускага пісьменства і літаратуры ў старажытнасці і Сярэднявеччы. Яму ў тым ліку належыць неабвержнае навуковае меркаванне аб прычынах адсутнасці нацыянальнага беларускага міфалагічнага эпасу. Аўтар аргументавана тлумачыць гэту акалічнасць: напачатку гвалтоўная, а потым паступовая хрысціянізацыя беларускіх зямель і насельніцтва не спрыялі гэтаму, бо для фарміравання нацыянальнага эпасу патрэбны адпаведныя гістарычныя ўмовы. (Пазней літаратуразнаўца У. Калеснік назваў такую гістарычную сітуацыю «гераічным станам грамадства»). Вось як пра гэта разважае М. Гарэцкі, бліскуча падмацоўваючы ўласныя думкі глыбокім навуковым бачаннем гісторыка-культурных прычынна-выніковых сувязей: «Гераічны эпас, пачаткі якога ёсць у нашых казках, спыніўся ў сваім развіцці ... у значнай меры пад уплывам хрысціянства, але галоўным чынам – дзеля вялікіх перакрутак у гістарычным жыцці народа, з уваходам нашых зямель у склад Вялікага княства Літоўскага. Новымі палітычнымі формамі старая народная ідэалогія ў адносінах да напайміфічных, напайгістарычных герояў даўнейшага часу была расстроена, а галоўнае – наш народ быў адсунуты, застаўся збоку ад кіраўніцтва сваім гістарычным жыццём» [2, с. 11].

Многія ідэі аб спецыфіцы беларускага літаратурнага працэсу мінулых эпох, выказаныя М. Гарэцкім у 20-я гады мінулага стагоддзя, і на сённяшні дзень не толькі не страцілі сваёй актуальнасці, але ўяўляюцца падказкамі-фармулёўкамі перспектывных даследчыцкіх накірункаў для сучаснага літаратуразнаўства. Такімі, напрыклад, з’яўляюцца тэзісы М. Гарэцкага аб тым, што «галоўнаю асноваю нашай старой літаратуры была візантыйска-балгарская літаратура»; пазней старая беларуская літаратура «жывілася ўплывамі заходнееўрапейскіх літаратур» [2, с. 11].

Удумлівае прачытанне «Гісторыі...» М. Гарэцкага, у прыватнасці раздзела «Старая літаратура», пераконвае, наколькі глыбока аўтар ведаў старабеларускую літаратуру. Гэта дазваляла яму сфармуляваць важныя навуковыя меркаванні аб спецыфіцы функцыянавання беларускага слоўнага мастацтва, напрыклад, у XII ст., спасылаючыся пры гэтым на спадчыну Кірылы Тураўскага. Аўтар часта робіць адсылкі на аўтарытэтных расійскіх даследчыкаў слоўнага мастацтва мінулых эпох, што сведчыць аб яго шырокай дасведчанасці. Прыведзеныя вышэй і многія іншыя прыклады са старонак «Гісторыі...» даюць падставы сцвярджаць, што ў беларускім літаратуразнаўстве М. Гарэцкі побач з М.Багдановічам і некаторымі іншымі іх сучаснікамі быў *заснавальнікам культурна-гістарычнай школы і яе метадалогіі*.

М. Гарэцкаму ўдалося навукова і гістарычна аб'ектыўна выкласці этапы беларускага літаратурнага працэсу ад старажытнасці да пачатку XX ст. Цэласнае і сістэмнае бачанне гісторыка-літаратурнага працэсу засведчана ў распрацаванай аўтарам і абгрунтаванай перыядызацыі літаратуры, што фіксуецца ў назвах раздзелаў: «Старая літаратура», «Новая літаратура». «Навейшая літаратура» і іх зместавым напаўненні.

Неабходна зазначыць, што ў чатырох выданнях «Гісторыі...» М. Гарэцкага ўпершыню ў беларускім літаратуразнаўстве паслядоўна і грунтоўна *выявіўся гістарызм як светапоглядна-метадалагічны прынцып*. Уся праца вызначаецца навуковым гістарызмам і дакладнасцю прафесійных назіранняў за літаратурным працэсам мінулых эпох, уменнем прынцыпова і аб'ектыўна ў кантэксце адпаведнага гістарычнага часу бачыць значэнне твораў нацыянальнай літаратуры і, разам з тым, вылучаць іх вечнае, агульнагуманістычнае значэнне ў вялікім часе. «Гісторыя...», як і іншыя працы М. Гарэцкага, гісторыка, тэарэтыка і крытыка літаратуры, маглі б стаць трывалым падмуркам будучага айчыннага гістарычнага літаратуразнаўства, калі б не пачаліся сталінскія рэпрэсіі, якім папярэднічала прымусовае згортванне беларусізацыі.

У 20-я – 30-я гг. рэпрэсіі і палітызаваная вульгарызатарская крытыка прыпынілі навуковы гісторыка-літаратурны працэс на Беларусі. У тагачаснай навуцы аб літаратуры не стала аб'ектыўных умоў для рэалізацыі не толькі гісторыка-літаратурных традыцый М.Гарэцкага, але і каштоўных навуковых ідэй яго сучаснікаў – І.Замоціна, Я.Барычэўскага, А.Вазнясенскага і іншых літаратуразнаўцаў, якія ўсё той жа крытыкай агулам былі залічаны да прыхільнікаў ідэалістычных і антымарксісцкіх школ. Перад літаратуразнаўствам і крытыкай, як і перад усёй тагачаснай літаратурай, былі пастаўлены палітыка-агітацыйныя і выхаваўчыя задачы: прапаганда праз літаратуру партыйнай ідэалогіі, распаўсюджванне прынцыпаў матэрыялістычнай марксісцка-ленінскай эстэтыкі.

Выданні «Гісторыі...» М. Гарэцкага выклікалі палеміку, а па асобных пытаннях часта і вострую крытыку. Аднак найбольшае значэнне гэтай працы ў тым, што яна абуджала ў грамадстве цікавасць да гісторыка-літаратурнага працэсу мінулага і сучаснасці. Прыклад М. Гарэцкага стаў стымулам для далейшага разгортвання даследаванняў па праблемах нацыянальнага пісьменства. М. Гарэцкі адкрыў перспектывы сапраўды навуковага вывучэння нацыянальнага слоўнага мастацтва, даў многа выдатных узораў метадалогіі даследавання асобных твораў пісьменніка ці літаратурных помнікаў. І сёння нязменна выклікае захапленне бліскучы літаратуразнаўчы аналіз «Баркулабаўскай кронікі», «Запісак Фёдара Еўлашоўскага, «Прамовы Мялешкі» і інш. «Гісторыя...» М. Гарэцкага ўтрымлівае вартыя пераймання і сёння прыклады прафесійнага выкладу аглядавых тэм, якія характарызуюць літаратуру пэўнай эпохі.

Высокай даследчыцкай культурай вызначаюцца манаграфічныя нарысы М. Гарэцкага, у якіх бліскуча спалучаўся біяграфічны метад з гісторыка-культурным і сацыя-культурным падыходамі. Аналіз манаграфічных нарысаў М. Гарэцкага, змешчаных у «Гісторыі...», дае падставы сцвярджаць, што ён стаў *заснавальнікам і біяграфічнага метаду, і біяграфіі як жанру гісторыка-літаратурнага даследавання*. Аб гэтым выразна сведчаць раздзелы «Ян Баршчэўскі», «Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч», «Францішак Багушэвіч», «Якуб Колас», «Янка Купала» і інш. Варта прыгадаць, што вялікую працу ў гэтым накірунку праводзіў Я. Карскі, збіраючы і выкладаючы звесткі пра беларускіх пісьменнікаў у сваёй працы «Беларусы». Збіраў таксама звесткі пра жыццё і творчасць беларускіх пісьменнікаў пачатку XX ст. вядомы бібліёграф Л. Клейнбарт. Антон Навіна (Антон Луцкевіч) выдаў працу «Нашы песняры: літаратурна-сацыяльныя нарысы» (Вільня, 1981 г.). Часта біяграфічныя звесткі пра пісьменнікаў утрымлівалі артыкулы М. Багдановіча, С. Палуяна. Біяграфіі пісьменнікаў папулярызавала і газета «Наша ніва», змяшчаючы звесткі пра творцаў. У працах вышэй названых аўтараў вельмі сцісла, няпоўна даваліся звесткі пра беларускіх пісьменнікаў, вельмі агульна ці аднабакова, пераважна з сацыяльных пазіцый, характарызавалася іх творчасць.

Аднак упершыню з распрацаваным жанрам навуковай біяграфіі беларускіх пісьменнікаў мы сустракаемся толькі ў «Гісторыі...» М. Гарэцкага. Аўтар як гісторык літаратуры даў варты для пераймання і сёння ўзор навуковай распрацоўкі гэтага жанру. Для прыкладу мэтазгодна звярнуцца да біяграфічнага артыкула пра Ф. Багушэвіча. Акрамя канкрэтных дакументальных звестак з жыцця пісьменніка (паходжанне, вучоба, удзел у паўстанні 1863 г., эміграцыя, праца адвакатам, сталасць, жыццё ў Жупранах, крыж і надпіс на магіле, захаванне памяці і ўшана-

ванне імя паэта), М. Гарэцкі вылучае асобна, падзагалоўкамі важнейшыя аспекты асобы мастака і яго творчасці: «Яго погляды», «Нацыянальны элемент», «Сацыяльны элемент». Постаць і спадчыну Ф.Багушэвіча аўтар паказвае ў кантэксце ідэйна-грамадскага жыцця таго часу, робіць глыбокія ўласныя высновы аб духоўна-адраджэнцкім характары света-погляду паэта, падкрэсліваючы, што «...спосабам такога адраджэння ён уважаў нацыянальнае, на сацыяльнай падставе, усведамленне мужыцкай грамады»[2, с. 249].

М. Гарэцкі першы даў слушнае і на сённяшні дзень вызначэнне ролі Ф. Багушэвіча ў беларускім літаратурным працэсе, у адраджэнні нацыянальнай самасвядомасці народа. Даследчык справядліва называе яго «бацькам сацыяльна-нацыянальнага адраджэння беларусаў», першым вялікім нацыянальным паэтам. Больш за тое, М. Гарэцкі імкнуўся паказаць асобу і творчасць Ф. Багушэвіча ў сусветным кантэкście і вызначыў яму там «пачэснае месца». Гаворачы далей аб значэнні творчасці паэта, даследчык робіць слушныя крытычныя заўвагі, у прыватнасці, аб тым, што «пашкодзіла... адарванасць Ф. Багушэвіча ад расійскай і польскай літаратуры, адсутнасць звязкаў паэта з выдатнымі чужымі пісьменнікамі і адсутнасць той сведамай беларускай інтэлігенцыі, каторая ацаніла бы песняра і аб славе яго пераказала бы чужынцам»[2, с. 260]. «Роўных яму па нацыянальна-сацыяльнай самабытнасці пакуль што не з'явілася, і ўсе ідуць па тору, дзе яго след быў першы і найдужэйшы»[2, с. 261].

Апошняе варт а з поўным правам аднесці і да самога М. Гарэцкага, які па сваёй чалавечай сціпласці не змясціў у «Гісторыі...» ніякіх звес-так пра сябе і сваю творчасць. Але ён сапраўды быў і застаецца найпершым і найдужэйшым, за якім пайшло і працягваецца да сённяшніх дзён развіццё беларускай гісторыка-літаратурнай навукі, у тым ліку і многіх накірункаў метадалогіі айчыннага літаратуразнаўства.

Навуковая творчасць, як і мастацкая спадчына пісьменніка, засталіся выдатнай гісторыка-літаратурнай з'явай XX ст. М. Гарэцкі стаў *заснавальнікам гісторыка-літаратурнай канцэпцыі і прынцыпаму навуковага даследавання літаратуры мінулага, заснавальнікам школьнага і акадэмічнага літаратуразнаўства*. Неабходна падкрэсліць, што большасць навуковых ідэй М. Гарэцкага, яго метадалогія распрацоўкі гісторыка-літаратурных праблем былі рэалізаваны пазнейшымі пакаленнямі літаратуразнаўцаў, метадыстаў, хоць часта і без спасылак на рэпрэсаванага пачынальніка.

Літаратура

1. Бугаёў, Дз. Максім Гарэцкі / Дзмітрый Бугаёў. – 2-е выд., выпр., дап. – Мінск: Бел. навука, 2003. – 239 с.

2. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.

*Елена Михайлова,
Елена Ушакова
(Мінск)*

ХАРАКТЕРИСТИКА ТВОРЧЕСТВА ТЁТКИ (А. С. ПАШКЕВИЧ) В «ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЕ ЛІТАРАТУРЫ» М. И. ГОРЕЦКОГО И В ВОСПРИЯТИИ СОВРЕМЕННОГО ЧИТАТЕЛЯ

М. И. Горецкий (1893–1938) – выдающийся белорусский писатель, критик, литературовед, переводчик. Его капитальный труд «Гісторыя беларускае літаратуры» включает характеристику различных периодов развития белорусской литературы, ее фольклорных источников, описание творчества писателей и поэтов. Много внимания уделяется классикам белорусской литературы – Тётке (А. С. Пашкевич), Я. Купале (И. Д. Луцевичу), Я. Коласу (К. М. Мицкевичу), М. А. Богдановичу и т. д.

Тётка (Алоиза Степановна Пашкевич) (1876–1915) – известная белорусская поэтесса и писательница. В «Истории белорусской литературы» М. И. Горецкий описывает биографию Тётки, учебу, а также ее участие в общественной и партийной работе, в подготовке публикаций для газет «Наша доля» и «Наша ніва», в работе над созданием белорусского театра, над редактурой литературного ежемесячного издания для молодежи «Лучынка». Она писала под псевдонимами *Гаўрыла з Полацка*, *Мацей Краніўка* и др. Писательница выпустила сборники «Хрэст на свабоду» (Львов, 1905), «Скрыпка беларуская» (Львов, 1905); книгу для детей «Першае чытанне для дзетак-беларусаў» (1906).

Творчество Тётки М. И. Горецкий делит на два периода: революционный (1905–1906) и «нашенинский» (до смерти). По его мнению, творчество Тётки имеет связь с творчеством Ф. Богушевича: *«Ее лирика также исключительно идейная, но с большим, чем у Богушевича, хоть и в общем с небольшим природоописательным элементом, который опять же не самостоятелен, а на службе у той же идейности. Революционное настроение Богушевича более широкое и менее открытое. У Тётки оно более открытое, но более узкое, социально-политическое»*¹⁵

¹⁵ Пераклад цытат з кніг М. Гарэцкага і С. Александровіча зроблены аўтарамі артыкула

[2, с. 289–290]. Любовь к Родине и трудовому народу у Тётки и Ф. Богушевича одинаковая, но у Тётки она «...более острая, фанатичная и напряженно-возрожденческая» [2, с. 290].

Автор «Гісторыі...» считает, что многие стихотворения Тётки написаны на политические темы («Хрэст на свабоду», «Мора», «Небывалыя часы»), поскольку она пришла в белорусскую литературу как революционерка. Однако в этих произведениях мало чисто белорусских особенностей, их больше в сборнике «Скрыпка беларуская», в котором наиболее ярко отражена и ее связь с Ф. Богушевичем: «Здесь мы видим, что все силы своей души песнярка отдает на службу белорусскому крестьянскому народу; ее поэтические переживания связаны с его жизнью и возрождением. *Большая любовь к родине – основа*, содержание и красота ее поэзии. Эта любовь особенно выражается тогда, когда песнярке приходится быть на чужой стороне» [2, с. 292]. Ее волнует национальная и социальная несознательность народа («Мае думкі», «Мужык не змяніўся»), она призывает свой народ к возрождению («Вам, суседзі») и верит, что оно состоится («Вера беларуса»). Помимо этого, в произведениях, вошедших в сборник «Скрыпка беларуская», и более поздних, Тётка показывает белорусскую природу и народную жизнь («Лета»): «Описание идет в бойких и жизнерадостных тонах, в духе и в настроении описанных людей, со знанием крестьянско-белорусской психологии. На все песнярка смотрит глазом чуткой женщины-социалистки. Описывая лето, она ощущает родную природу как крестьянка, как труженица, от земли взятая» [2, с. 293].

Во втором периоде творчества, проходившего в годы политической реакции после подавления революции, в произведениях Тётки «...все более отражаются *индивидуальные переживания*. Ее вольному духу скверно внизу среди подневольных людей, ему хочется стремиться под небо с орлами («Арлы-бращы»). Но начинают рваться ее струны. Слабое тело предсказывает, что смерть его наступит раньше, чем все-народное освобождение. Понимает песнярка, что возрождение целого народа и не может быть очень быстрым» [2, с. 294]. Но ее не оставляет вера в то, что ««можа, хто з дзетак скруціць жалейку, унучку паломанай ліры...»» [2, с. 294].

Писала Тётка и рассказы («Лішняя», «Зялёнка» и др.), и статьи. Она любила описывать женскую и детскую судьбу («Лета», «Гаданне», «Сірацінка», «Міхаська» и др.). В начале творческого пути она создает образ «...красивой девушки Каси, которая светлой звездой цветет на всю деревню» [2, с. 295] («Лета»), затем, в страдальческом тоне, «...показана бедная Настя ... попавшая в тюрьму и более несчастливая, чем грешная, девушка» [2, с. 295] («Гаданне»). Образ замужней женщины-белору-

ски «...окутан у Тётки грустью и тоскливостью» [2, с. 295]. Невеселая судьба детей, о которых она рассказывает: «Грустная доля белорусской девушки-сиротки (стихотворение «Сірацінка»); хватает за сердце своей тяжелой правдивостью и зарисовка жизни деревенского мальчика («Міхаська» – рассказ в живой народной форме)» [2, с. 295]. Произведением «Прысяга над крывавамі разорамі» Тётка «...приносит в нашу мягкую слабовольную литературу – твердость, запал и мощную энергию» [2, с. 291–292].

М. И. Горецкий отмечает, что в языке Тётки содержатся «...полонизмы, привычные белорусам Лидчины, и русизмы, привитые школой» [2, с. 295], потому что «...как на обработку своего языка, так и на шлифовку стиха Тётка за революционной работой жалела времени» [2, с. 295].

В 2020 г. исполнится сто лет со дня выхода капитального литературоведческого труда М.И.Горецкого «Гісторыя беларускае літаратуры». Многие коренным образом изменилось в жизни, стало другим осмысление событий прошлого, а также литературных произведений, созданных в начале XX века. Но существуют константы, неподвластные времени: любовь к Родине, к природе, к детям; желание улучшить жизнь людей. Данные темы, выраженные в произведениях Тётки, с позиции современного читателя будут восприниматься так же, как и во время М. И. Горецкого. Неоднозначно сегодня отношение к революционным событиям, к их необходимости и последствиям. Отражение революции в стихах Тётки важно в том плане, что оно позволяет современному читателю узнать историю, события, происходившие на родной земле. Знать прошлое необходимо для того, чтобы не повторять его ошибок и правильно строить свое будущее. Поэтому произведения Тётки необходимо читать, изучать и в XXI столетии.

Сборник Тётки «Скрыпка беларуская» особенно интересен тем людям, чья профессия связана с музыкой. Поэтесса показывает в нем возможности музыкальных инструментов, песен, музыки: «Ўсе багацтвы з родных хатак // Я хацела б песні даці» [3, с. 48]. В стихотворении «Скрыпка» очень много глаголов: *сказаць, накіпець, аставацца, узяць, рваць, зламаць, быць, граць, хадзіць, пераліць, даць, зайграць, раззваніць, абняць, растапіць, уліваць, галасіць, склікаць, вітаць, весяліць, завяць, заклаць, біць, закіпаць*. Чаще всего употребляются глаголы музыкальной деятельности – глагол *зайграць* – 3 раза, глагол *граць* – 2 раза, глагол *раззваніць* – 1 раз. В актантную рамку этих глаголов попадают и глаголы других семантических групп: «Так на струнах галасіла б, // То склікала б, то вітала б, // То суседзяў весяліла б; // То малітвай смых завяў бы, // То заклаў бы на пярэны, // То аж скаргай ў неба біў бы...» [3, с. 48]. В данном стихотворении доминируют различные дей-

ствия, часто связанные с музыкальным инструментом: «Покі скрыдал не зламалі, // Покі трэба душы хлеба, – // Будуць струны байчэй граці, // Будзе смык вастрэй хадзіці, // Будзе скрыпка паслушнейша» [3, с. 48]. При помощи песни скрипки можно сделать многое: «Ў песні можна пераліці // Ўсё найлепша, наймілейша; // Ў песні можна даць пяруны, // Песняй сэрца рваць на часці; // Крэпкі толькі былі б струны...» [3, с. 48]. В стихотворении «Вам, суседзі» показывается, что пение способствует единению людей: «Восем, дзевяць... і мільён // Грудзей зльецца ў адзін тон...» [3, с. 49]. В этом стихотворении глаголы *спаць* и *заспяваць* являются контекстуальными антонимами: «Ад вякоў мы, братцы, спалі, // А тут разам заспявалі» [3, с. 49].

В стихотворении «Лета» Тётка рассказывает о народном обряде: «Бачу я: ідзе ігрышча, // Там вяселля шчыры смех. // Чую скрыпку, дудка свішча, // Ў флейту дуюць, як у мех. // Льецца песня, бягуць тоны, // Аж душу на часці рве. // Ў барабаны б'юць, у званы, // Вецер ў губы сабе дзьме» [3, с. 51]. В стихотворении «На чужой старонцы» поэтесса выражает свою любовь к Родине: «Ой, як любя родна хата! // Ой, як мілы родны край! // Паляцеў бы, як у рай!» [3, с. 57–58]. С.Х. Александрович указывал: «Образы родной Беларуси проходят через всю лирику Тётки, она с большой любовью и умилением говорит про родной край, живописную белорусскую природу, трудолюбивых людей, которые несут свой нелегкий крест...» [1, с. 17]. Она очень красиво описывает родную природу в разное время года в стихотворении «Мой сад»: «Люблю мой сад, як расцвітае, // Як салавей свой трэль вядзе, // Як цвет галінку прыгібае, // Як пчолка мёд адтуль нясе» [3, с. 154] и др.; и весной – в стихотворении «Скора прыйдзе вясна...»: «Скора прыйдзе вясна, // Панясецца ку-ку // Праз ласы, праз палі, // Праз наш Нёман-раку» [3, с. 82]. Любовь к родному краю поэтесса выражает также в стихотворениях «Родная вёска», «З чужыны».

В поэзии Тётки есть персонаж *Артыст Грайка*, воплощающий как образ автора, так и образ народного поэта-песняра вообще: «Скрыпка грае, скрыпка скача, // А музыка ў душы плача, // Сцісне струны, смыкам жажне, // Аж ад болю народ ахне. // Чорны вочы блісь слязою, // Струны стогнуць пад рукою, // Сам музыка з скрыпкай зліўся // І, як вецер, ў неба ўзвіўся, // Весь у песні, весь у тоне, // То смяецца, то зноў стоне...» [3, с. 61]. Поэтессе для творчества необходим определенный пространственный диапазон и экстремальные условия: «Бо я толькі на прасторах // Ў звонкай ліры маю слух, // Бо у дзікай, страшнай буры // Крэпне мой свабодны дух» [3, с. 62]. Герой стихотворения «Музыкант беларускі» близок к *Артысту Грайке*: «Ды так сыпну смыкам, // Як агнём па струнах, // Што ад майго грання // Людзі ёнкнуць ў трунах. // Ну

дык плач жа, скрыпка, // Мо паны пачуюць, // Як хамы без хлеба, // Без страхі начуюць» [3, с. 78–79]. В стихотворении «Грайка» артист говорит о тех людях, которые продолжают его дело, дело его музыкального инструмента – лиры: «Можа, хто з дзетак скруце жалейку – // Ёнучку паломанай ліры, – // І так зайграе, што ўсенька зямелька // Пачуе мой водгалас шчыры! // Дзедавы струны, рана парваная, // Зноў громка азвуцца, як званы: // Песня, за жыцце яго недаграная, // Ё сэрцы ўнука дасць плёны» [3, с. 84].

Тётка – автор прозаических произведений «Сварба», «З прыску ды ў агонь», «Гутарка асота з крапивою», «Журавель і чапля», «Сірата», «Присяга над крывавамі разорами», «Разумныя, ды не на дурня папалі», «Навагодні ліст», «Асеннія лісты» и др., а также статей «Як нам вучыцца», «Беларуская вечарынка ў Пецяярбургу», «Збірайце матэрыялы аб батлейцы!», «Да вясковай моладзі беларускай», «Шануйце роднае слова!», «Газа». Кроме «Беларускага лемантара, або першай навукі чытання» и «Першага чытання для дзетак беларусаў» (учебника для детей разных возрастов), Тётка написала еще «Гасцінец для малых дзяцей» (сборник прозаических произведений).

Для современного читателя большой интерес представляют статьи «Наша народная беларуская песня» и «Папараць-кветка». В первой статье Тётка объясняет, почему песню мы называем народной и почему она так близка людям: «Затым то для нас народная песня так зразумела, так родна, так блізка сэрцу, бо ў ёй мы чуем і слёзы памершай маткі, і радасць брата, надзею сястры, і залатыя свае ўласныя сны. Затым то наша песня народная так гудзе ўлетку пры кожнай працы – ці то на полі, ці то на лузе, ці ў лесе, ці ў садочку. А прыйдзе зіма – заштурмуюць сіверы – народная песня разам з намі туліцца пад страху – у цесную нашу хатку, жыве ў ёй разам з намі, з нашымі думкамі, жаданнямі. Сэрцу нашаму песня дае пацеху, а дзеткам, слухаючым яе, – жывую навуку» [3, с. 188]. Она разбирает и грустные, и веселые песни, описывает образы, встречающиеся в них. Она приводит отрывки из народных песен и заключает, что «...кожнае слова песні малое частачку нашага жыцця, нашае долі» [3, с. 197]. В статье «Папараць-кветка» пісатэльніца рассуждает о сущности праздника *Купалье*: «Купалле – гэта святая яснасці, свету і найбольшага разросту сіл у прыродзе. Пасля Купалля сонца паварочвала на сваю зімовую дарогу, паволі, нязначна яно апускалася ніжэй, свяціла зводдалі» [3, с. 209], о чертах христианства и язычества в нем, о праздновании Купалья в Беларуси. *Папараць-кветка* для нее – это «...сімвал знання, навукі!» [3, с. 211].

Таким образом, характеристика творчества Тётки в «Гісторыі беларускае літаратуры» М.И. Горецкого и с позиции современного читателя

имеет много общего: обращается внимание на одни и те же ключевые моменты (на темы творчества, образы лирического героя, любимые Тёткой образы, жанры произведений и др.) Самым важным и непреходящим в нем является любовь к Беларуси, к родному народу, восхищение красотой белорусской природы и т.д.

Літаратура

1. *Александровіч, С.* За народнае шчасце / С. Александровіч // Цётка. Творы / Цётка / уклад., прадм. і камент. С. Александровіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1976. – С. 7–21.

2. *Гарэцкі, М. І.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. І. Гарэцкі; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. – 479 с.

3. *Цётка.* Выбраныя творы / Цётка; уклад., прадм. В. Коўтун; камент. С. Александровіча і В. Коўтун. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001. – 336 с.

Алена Міхайлава
(Мінск)

«ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЕ ЛІТАРАТУРЫ» М. І. ГАРЭЦКАГА ЯК КАШТОЎНАЯ КРЫНІЦА ІНФАРМАЦЫІ ПРА КЛАСІКАЎ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

«Гісторыя беларускае літаратуры» (1920 г., 1921 г. – 2-е, папраўленае выданне [2, с. 282]), напісаная і выдадзеная М. І. Гарэцкім у Вільні, – адзін з першых падручнікаў па беларускай літаратуры, у якім цікава, даступна і дастаткова поўна апавядаецца пра беларускі фальклор і беларускіх пісьменнікаў. Не засталіся па-за ўвагай даследчыка і класікі беларускай літаратуры – Я. Купала, Я. Колас, М. А. Багдановіч і інш.

Падрабязная інфармацыя змяшчаецца ў «Гісторыі беларускае літаратуры» пра жыццёвы шлях Я. Коласа. М. І. Гарэцкі асвятляе таксама творчасць гэтага выдатнага беларускага паэта, пісьменніка, перакладчыка, вучонага, педагога, яго сувязі з іншымі паэтамі, асаблівай таленту, крэатыўнай манеры. Ён называе яго кнігі: зборнікі вершаў «Песні жалбы» (1910), «Водгулле» (1922), зборнікі «Апавяданні» (1912), «Родныя з’явы» (1914), «Казкі жыцця» (1921) паэму «Сымон-музыка» (1918) і г.д. На яго думку, Я. Колас – лірык, што адлюстроўваецца як ва ўласна лірычных, так і ў эпічных і драматычных творах.

Я. Коласу было лёгка ўявіць сабе жыццё мужыка, і яно вельмі праўдзіва апісваецца ў творах: «Творыць Колас як здаровы сын дужа-

га духова беларускага мужыка, дык вобразы ўзгадаваўшага яго кутка бацькаўшчыны стаяць у яго песнях у асьвятленні здаровай творчасці, жывыя, натуральныя, з вялікай пэўнасцю адмаляваныя...» [1, с. 298]. Але дамінуючы настрой яго твораў – мінорны, таму п'е ён *песні жалыбы*. Я. Колас вельмі тонка адчувае родную прыроду; характар пары года ўплывае на вобразы, якія ён стварае: «Родныя вобразы ўзімку здаюцца песняру троху весялейшымі («На гасцінцы»), але цікаўна, што вобразаў тых у песнях яго помала і яны не так выразны і паэтычны, як «вобразы пакуты» ўлетку ці ўвосень, бо весялейшыя вобразы стаялі як бы ў супярэчнасці з агульным тонам жыцця тае пары, а вобразы пакуты былі скрозь і жылі ў сэрцы паэта. ...Вясна ж – сімвал адраджэння, а ён толькі й думае аб нацыянальна-сацыяльнай вясне свайго народа і ўсяго свету. І хаця вясна пабуджае ў ім трывогу асабовых перажыванняў, бо яна сваім маладым бурлівым настроем не можа даць яму, згубіўшаму вясну жыцця, таго спакою, які давала ціхая сцюдзёная зіма («у прыродзе ўсё народзіцца, і моладасць ёй вернецца; ды толькі мне не вернешся ты, моладасць, не вернешся...»), аднак жа ўвясну ён радуецца, што «ад болю ачуныла наша родная зямля», і кажа, што цяпер «лёгка бясконца», і весялей б'еца сэрца. На веснавым полі любіць ён усё...» [1, с. 300].

На Я. Коласа паўплывалі творы Я. Лучыны (І. Л. Неслухоўскага): «Яшчэ да паступлення ў семінарыю Якуб Колас быў знаём з беларускімі творамі Неслухоўскага, якія трапіліся яму ў рукапісах» [1, с. 295]. Творы Я. Коласа М. І. Гарэцкі параўноўвае з творамі Ф. Багушэвіча: «Вершык «Песня над калыскай» цікаўна параўнаць з «Калыханкай» Ф. Багушэвіча. Тут маці таксама гадае, што чакае яе сыночка ў жыцці, але яна ўжо не баіцца, што сыноч праз школу выйдзе «панам ці вялікім капітанам» і «выкіне стары косці»; гэтая маці кажа, што «без вучэння кепска жыць гэтым трудным векам»; яна толькі бядуе, што вучэнне пагоніць сыночка «па чужых людзях», ды ўсё ж яна пэўная, што сын не забудзецца на матку і прышле ёй гасцінца. Паміж абедзвюх матак 15–20 год, а якая розніца!» [1, с. 302].

З цягам часу *песні жалыбы* ў творчасці Я. Коласа ўступаюць месца новым песням.

Эпічныя творы Я. Коласа таксама своеасаблівыя, яны маюць нацыянальна-культурны кампанент: «Аднак найбольшую літаратурную вартасць у нашай паэзіі маюць тыя апавяданні Коласа, у якіх стыпізаваны асаблівасці *духовых старон беларуса*, у якіх па-мастацку паказваецца якая-небудзь тыповая рыса беларускае душы» [1, с. 306]. Ён апавядаў аб жыцці дзяцей: «...«Дзеравеншчына» – прыметнае апавяданне аб тым, як вясковы хлопчык, сірата Міхалка, не можа прызвычаіцца да «панскасці» ў свайго брата, не можа кінуць свае «простае мовы» і прызвыкну-

ць да «панскіх слоў». ... Жыццё дзіцёнка бачым у «Першым зарабатку», «Злучыліся» і іншых рэчах» [1, с. 307]. Аповесць «У палескай глушы» (1921–1922) «...адбівае жыццё вясковае інтэлігенцыі, галоўным чынам, вясковага настаўніцтва. Жыццё гэтае, як піша аўтар, адносіцца к самому пачатку 20-га веку, да часоў першае, 1905-га года, рэвалюцыі» [1, с. 309].

Я. Колас – аўтар зборніка алегарычных апавяданняў «Казкі жыцця». «Матэрыялам для іх ідуць розныя прыгоды з жыцця натуры, асабліва з жыцця лесу. І ў алегорыях Коласа знаходзім матыў нацыянальны («Хмарка») і сацыяльны («Гняздо восаў»), хоць даволі часта яны чапаюць агульналюдскія пытанні («Даль»). Алегорыі Коласа вызначаюцца паэтычнасцю, вобразнасцю і глыбінёю думкі. Напісаны яны простаі, вельмі прыгожай моваю, і зазвычай лепшыя й даступнейшыя з іх змяшчаюцца ў чытанках для дзяцей» [1, с. 312–313].

У творах пісьменнік малое поўную карціну жыцця беларускага селяніна: «Даючы мастацкія тыпы сялян, Колас у праявах жыцця людзей усякага ўзросту і ўсякага складу ахоплівае ўсё жыццё беларуса-селяніна ад яго маленства да старасці» [1, с. 315]. «Новая зямля» – энцыклапедыя жыцця беларускага селяніна. М. І. Гарэцкі адзначае дужасць таленту Я. Коласа ў гэтай паэме, дасканаласць дадзенага твора: «Вясну, лета, восень, зіму малое тут той жа мастак, што пяў «песні жалбы», але ўжо з якім размахам, з якою дужасцю даспелага таленту! Усё тое, што пісалі на гэтыя тэмы ўсе нашы ранейшыя паэты, дасягае тут класічных і пакуль што нікім другім не перасягнутых узораў» [1, с. 316]. Пісьменнік у паэме ўжывае словы і звароты з народных песень, казак і г. д.: «...Колас поўнаю жменяю чэрпае з багатых крыніц народнае мовы, што ў значнай меры й дапаўняе яго індывідуальную пяснярскую вобразнасць, надаючы, апроч таго, нацыянальна-народную каларытнасць яго мове і ўсёй творчасці» [1, с. 317]. Паэма «Сымон-музыка» «...таксама вызначаецца сваім мастацкім маляваннем нашага жыцця, апроч таго, паказвае, якія багатыя духовыя здольнасці жывуць у нашых народных гушчах, якія паэты мусяць марнаваць свой вялікі, незвычайны дар у неадпаведных варунках жыцця, і выяўляе погляды самога Коласа на мастацтва і яго ролю ў жыцці людзей» [1, с. 317].

У драматычным творы «Антось Лата» Я. Коласам «літаратурна паказан горкі прапойца, усё жыццё якога загубіла гарэлка» [1, с. 317]. Іншы змест мае драматычны абразок «На дарозе жыцця»: «Старая жанчына, убогая, пакінутая – сімвал Беларусі – шукае раскіданых па свеце дзяцей сваіх, шукае дарогі ў іхныя сэрцы» [1, с. 318].

Не абмінае сваёй увагай М. І. Гарэцкі і Я. Купалу. Кратка раскажаўшы пра жыццё гэтай творчай асобы, даследчык называе яго творы: зборнікі вершаў «Жалейка» (1908) і «Гусляр» (1910), паэмы «Адвеч-

ная песня» (1910), «Сон на кургане» (1913), драму «Паўлінка» (1913), зборнік вершаў «Шляхам жыцця» (1913). Даследчык адзначае лірызм і музычнасць мовы Я. Купалы («Лірыка Купалы болей музыкальная, чымся пластычная; часам гэта проста музыка» [1, с. 319]), сацыяльны і нацыянальны элементы ў ёй («*Сацыяльны элемент ёсць важная складаная частка ўсяе творчасці Купалы. Нацыяналізм яго грунтуецца, як зазвычай у беларусаў-адраджэнцаў, таксама на сацыяльных пытаннях; ён не выглядае ў Купалы як нешта паасобнае, а заўсёды звязваецца ў яго з думкай аб родным народзе і яго сацыяльным стане ў адно непадзельнае цэлае*» [1, с. 321]). Творчасці паэта ўласцівы сумны настрой: «*Вясёласці ў яго паэзіі няма. Тон яе заўсёды аднавагам маркотны*» [1, с. 321]. Письменник «...хавае сваё абурэнне ў сваім смутку і вылічае крыўды даволі спакойна ці з панурай іроніяй. Сацыяльны элемент творчасці Купалы разліт у большасці яго лепшых вершаў, асабліва ў бытавых апісаннях, апісаннях працы...» [1, с. 321].

Творчасць Я. Купалы М. І. Гарэцкі параўноўвае з творчасцю Ф.Багушэвіча («У сацыяльнасці творчасць Купалы мае агульныя прыметы з творчасцю Багушэвіча» [1, с. 322]) і Я.Коласа (у апісанні прыроды): «*Тады як у Коласа яна часта малюецца дзеля яе характа, у Купалы такіх апісанняў блізу што няма; ён і тут найчасцей твораць як грамадзянін і адраджэнец («Прыйшла зіма халодная...», «Явар» і інш.). Пазней у яго з'яўляюцца вельмі мастацкія абразкі прыроды, звязаныя з асабістымі перажываннямі песняра, з яго настроямі і жаданнем паказаць таемны дух прыроды, каторы нельга перадаць звычайнаю моваю і пэўнымі разуменнямі («Адцвітанне», «На склоне лета», «Спека», «Восень», «З асенніх напеваў», «У вечным боры», «Лясун», «Чорны бог» і інш.)*» [1, с. 322]). Я.Купала глыбока разумее прыроду, лічыць яе асаблівым сусветам. Вобразы прыроды ён выкарыстоўвае для выяўлення алегарычных думак (вершы «Млечны шлях», «Пчолы», «Званы» і інш. са зборніка «Спадчына»).

У Я. Купалы ўсё ў рамках мастацкай лірыкі («У лірыцы паказаў ён свой магутны паэтычны дар і дасяг памыслых рэзультатаў творчасці. Лірызмам душы паэта ахоплены яго эпічныя вершаваныя рэчы, лірыкай перасыпана і яго драма» [1, с. 319]). Эпічных твораў у яго амаль што няма (акрамя баек, апрацовак народных пераказаў і легенд, вершаваных апавяданняў. Байкі Я. Купалы «...нічым асаблівым не вызначаюцца, але мова іх жывая, бойкая, хоць не вельмі народная: і ў байках змясціўся элемент нацыянальна-палітычны («Два мужыкі і глушэц»). Лепей выйшлі абробкі *народных пераказаў* жартаўлівага зместу («Страх», «Сват»)» [1, с. 325].

Нацыянальны элемент вельмі важны ў паэзіі Я. Купалы. У народных творах ён адчувае новы імпульс у ідэалізацыі адраджэння: «*Пераймаю-*

чы народную легенду, Купала даваў яе вобразам зусім новае значэнне, смела й паэтычна карыстаў для нацыянальнае ідэі («На куццю»), хоць часам укладаў і сацыяльны матыў, ды не абыяк, а вельмі хораша і гарманічна звязаўшы яго з хвальнай песняй неўмірушчай праўдзе і творчаму слову («Курган»)» [1, с.325]. Паэт надае вялікае значэнне народнай песні: «Ужо ў вершы «Песня а песнях», змешчаным у «Жалейцы», ён кажа: «І без песень жа народ – што ён варт быць можа? Ён і цёмны, як той скот, і бяды не зможа...»» [1, с. 326].

На думку М. І. Гарэцкага, галоўная прымета ўсёй паэзіі Я. Купалы – гэта ідэалогія адраджэння: «Пясянр заклікае свой працоўны сярмяжны народ абудзіцца («Сваякам па гутарцы»). ...А родную старонку ён заклікае, каб выйшла «спаткаці вясну» («Выйдзі...»). Ува ўсякую мінуту, ува ўсякай патрэбе моліцца ён за «родны загон Беларусі» («Мая малітва»)» [1, с. 320].

М. І. Гарэцкі падрабязна аналізуе паэмы Я. Купалы «Адвечная песня», «Сон на кургане», «Яна і Я».

У «Адвечнай песні» (1908) «...вобразы рэальнага, праўдзivaга жыцця аднаго беларускага мужыка, ад яго народзін да смерці, сімвалічна паказваюць жыццё ўсяе бяздольнае дарэвалюцыйнае мужыцкае Беларусі» [1, с. 327]. Паэма вельмі сумная, і яе чытачы пралівалі слёзы над ёй: «І як жа было ім у тыя часы не плакаць, калі ў паэме яны бачылі, у кароткіх паэтычных абразках, і сваё жыццё пастушка, і жыццё свайго бацькі, і родную прыроду, і родны быт якраз у тым асвятленні, якое прыпадала тады да сэрца кожнаму, у каго «святый агонь не згас»» [1, с. 327–328].

Паэма «Сон на кургане» была створана ў 1910 г. у Ленінградзе, калі паэт «...ў сталічнай абстаноўцы быў агорнут усёю сілаю агульнаграмадскага настрою і знаходзіўся пад вялікім уплывам сусветнае і расійскае літаратуры. А жывучы на чужыне і навукова пазнаўшы працэсы адцягненага мыслення, ён, апрача таго, меў нахіл разгледзець бацькаўшчыну, так сказаць, з філасофскага палёту і ў самых найважнейшых яе сацыяльных асаблівасцях» [1, с. 330]. На думку М. І. Гарэцкага, па сваёй духоўнасці паэма «Сон на кургане» – гэта працяг паэмы «Адвечная песня». Аднак ён шкадуе, што свае думкі паэт выказвае ў фантастычных і няясных формах. Разам з тым «...нейкая нязвязанасць і неаднароднасць частак, якая можа кінуцца ў вочы пры першым чытанні паэмы, забываецца, калі чытаць яе колькі раз. Мала таго, багата думак і вольнасць форм таксама абцяжваюць пры першым чытанні паэмы яе зразуменне і сеюць думку аб нязвязанасці частак. Але паэма ўжо адразу захоплівае магічнасцю свайго мастацтва кожнага чытача, а далей яна ўжо разлічвае на чытача сур’ёзнага і дае яму вялікую эстэтычную насалоду»

[1, с. 331]. М. І. Гарэцкі падрабязна разбірае абразы (часткі) паэмы, іх змест, вобразы і мастацкія асаблівасці.

Лірычная паэма-ідылія «Яна і я» (1913) была надрукавана ў 1920 г. М. І. Гарэцкі адзначае: «Твор гэты вызначаецца, найперш, вялікім хараством формы. Цікавен самы верш з боку тэхнікі: рытм яго вельмі падыходзіць да тону, з якім у магутнай паэтычнай прастаце і з найдалікатнейшым пачуццём апісваюцца вобразы звычайнага сялянскага жыцця. Тон – вельмі арыгінальны, уласцівы толькі паэту, які на ўсякую справу можа паглядзець з зусім іншага, паэтычнага боку, а тое, міма чаго чалавек-празаік пройдзе безуважна або й са смешкамі над «грубаватасцю», ён узводзіць у перлы жыцця й творчасці» [1, с. 335].

Такім чынам, у кнізе М. І. Гарэцкага «Гісторыя беларускае літаратуры» змяшчаецца шмат каштоўнай інфармацыі пра Я. Коласа і Я. Купалу, пра іх жыццё, асноўныя рысы творчай манеры, галоўныя творы, іх жанравыя характарыстыкі, сэнс, вобразы, сувязь з рэальным жыццём і г. д. Таленавіты даследчык вельмі тонка разумее нацыянальную літаратуру. Пасля знаёмства з кнігай М. І. Гарэцкага ў дасведчанага чытача ўзнікне жаданне яшчэ раз звярнуцца да твораў Я. Коласа і Я. Купалы і адкрыць у іх новыя грані сэнсу і формы, а ў таго, хто яшчэ мала знаёмы з іх творамі, – ақунуцца ў цудоўны свет беларускай класікі.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М. І.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. І. Гарэцкі; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. – 479 с.

2. *Мушыньскі, М. І.* Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. І. Мушыньскі; навук. рэд. А. М. Макарэвіч; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. – 2-е выд, выпр. і дап. – Мінск: Беларуская навука, 2013. – 543 с.

Аляксандр Мойскі
(Мінск)

ВАНДРОЎНЫЯ СЮЖЭТЫ Ў ТВОРЧАСЦІ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА І МАКСІМА ТАНКА

105 год таму з’явіўся на свет выдатны беларускі паэт М. Танк і выйшла з друку першае апавяданне М. Гарэцкага «У лазні». Творцаў яднае, як гэта часавае супадзенне, так і іншыя варункі жыцця. Напрыклад, 1917-ты не толькі адлюстраваны ў творчасці М. Гарэцкага і М. Танка, але і самі падзеі стогадовай даўніны істотна паўплывалі на лёс абодвух пісьменнікаў. Так, у сувязі з удзелам у рэвалюцыйным руху яны

абодва пераследаваліся польскімі ўладамі і трапілі ў Лукішскую турму. М. Гарэцкі сядзеў у 1922 г., Яўген Скурко першы раз трапіў туды ў 1932-м, а ўсяго правёў у турмах з перапынкамі каля двух гадоў. За гэты час быў надрукаваны яго першы верш «Заштрайкавалі гіганы-коміны» пад псеўданімам Максім Танк. У 1936 г. ён быў прыняты ў КПЗБ і ідэям партыі заставаўся верным усё жыццё. М. Гарэцкі быў беспадстаўна арыштаваны ўжо савецкай ўладай, а 10 лютага 1938 г. расстраляны па прысуду тройкі.

Вядома, М. Танк у публіцыстыцы і асобных вершах падтрымліваў палітыку камуністычнай партыі, але і М. Гарэцкі пасля рэвалюцыі нейкі час працаваў у бальшавіцкім друку ў Смаленску і Вільні. Ён асуджаў царскае самадзяржаўе ў мастацкіх творах: «Чарада гэтая праходзіць таксама скрозь тыя слёзныя часы, калі дзяды нашы, то той, то гэты, і найбольш, як той казаў, з ганарыстых, уцякалі ад жорсткіх паноў сваіх, бадзяліся па чужой, тугою аранай, старане, туляліся па розных глухіх кутках, канчалі век свой ці ў цёмных лясах, ці ўзімку на бязлюдных дарогах...» [1, с. 37]. Пазней пад крытыку падпадзе і рэвалюцыя, бо героі М. Гарэцкага то хваляцца адзін перад адным, як забівалі людзей, то смяюцца з п'янства бальшавікоў. Іранічная ацэнка бальшавікоў гучыць у замалёўцы «Усебеларускі з'езд 1917-га года». «Якія там бальшавікі – гора адно. Я добрых бальшавікоў яшчэ не відзеў. А таго п'янага чарнамазага падлу, што з'езд наш разагнаў, каб дзе злавіў, то зараз бы яму каюк зрабіў, хоць душагубства не люблю» [1, с. 130] – гаворыць адзін з герояў.

Асабістае стаўленне да рэвалюцыі, псіхалагічны надрыў чуецца ў многіх творах М. Гарэцкага: «Пасля вайны і рэвалюцыі ў мяне вельмі лёгка накручваюцца слёзы і падпірае комам дыханне. Але тым жа часам выпрацавалася ў мяне і пэўнае кіраванне сабою, і, калі я гэтага не хачу, я па сваёй волі магу і не заплакаць, і не падпусціць у грудзях кому» [1, с. 78].

М. Танк быў перакананы ў святой справе ленінскай рэвалюцыі амаль усё жыццё, хаця крыважэрнасць і таталітарныя погляды І. Сталіна не падзяляў. У зборы твораў 1978 г. строфы з радкамі, дзе згадваецца правадыр, былі прыбраны ці заменены, як, напрыклад, у вершы «Камсамольцам» (1947).

Вам Ленін даў сяг пераможны волі,

Каб свет увесь вы азарылі ім <...>

Радзіма вам дала такія сілы,

Каб вас ніколі буры не змаглі... [3, с. 132].

У першым выданні трэці радок выглядаў наступным чынам: «Вам *Сталін* даў такую моц і сілу...». Імя ж Леніна ў прыжыццёвым танкаўскім зборы твораў 1978-га г. засталася.

У вершах «Наша восень» (1947), «Пасланне за мяжу» (1947) былі ўвогуле прыбраны імёны і Сталіна, і Леніна, а ў творы «Над Прыпяццю» (1947) пасля выкрыцця культу асобы выкрэслены ажно дзве страфы:

Песня зусім не падобная
Да перапеваў далёкіх,
Песня, у якой праслаўляецца
Сонечны *сталінскі* век... [3, с. 500].

Сёння зразумела, у які складаны час жылі пісьменнікі, як і што вымушаны былі пісаць.

З творамі М. Гарэцкага малодшы калега па пяру пазнаёміўся ў жніўні 1937-га, пра што згадвае ў дзённіках «Лісткі календара»: «Узяўся за зборнік М. Гарэцкага «Рунь», выдадзены яшчэ ў 1914 годзе ў славу тай друкарні пана Марціна Кухты» [5, с. 168]. У той кнізе было і апавяданне «У лазні». Гэтым часам М. Танк стварае вершы для зборніка «Пад мачтай» (1938), у якіх адчувальны вандроўны матыў тугі па радзіме, вяртання да каранёў: «Мо хутка родныя прасторы / Мне ўдасца ўбачыць за акном?» [2, с. 131]; «Але мо вярнуся – / Прынясу гасцінцаў; / Да паўночы зорнай будзем весяліцца» [2, с. 129]; «А ўсё ж нават птушкам без болю не кінуць / Чубатых пасёлкаў, шнуроў, азяродаў, / Лясоў маёй роднай краіны» [2, с. 124]. На гэтыя радкі відавочна паўплываў твор старэйшага пісьменніка. Вяртанне ў роднае Мардалысава пераканала Кліма, што не трэба цурацца вёскі, а трэба любіць яе і шанаваць. Пра гэта сведчаць думкі і развагі героя апавядання «У лазні».

М. Гарэцкі ў апавесці «Дзве душы» ўздымае тэму блудных сыноў: «Дужа псуе сабе кар’еру мужыцкі сын, калі няскора забываецца на хату бацькіну. Ташнуе тады немаведама чаго: у горадзе ходзіць як непрыкаяны, а дамоў прыедзе – да працы ахвоты не мае. Так і прамарудзіць задарма жыццё сваё: ні богу свечка, а ні чорту чапляла, ні пан, ні нашчанец, мужыцкі брат» [1, с. 38]. Такім «блудным сынам» напачатку паўстае ў апавесці Іван Карпавіч Гаршчок, які, апусціўшыся ў горадзе на самае баяцкае дно, саромеецца вяртацца ў вёску. «На зіму, на гатовы хлеб прыйшоў валацуга, – скажуць людзі, – чаму не прыходзіў раней, як меў грошы?» [1, с. 41].

У межах творчасці аднаго аўтара можна адшукаць інтэрпрытацыі нейкага пэўнага сюжэта. Даследчык вандроўных сюжэтаў у беларускай літаратуры Г. Адамовіч вылучала «гарызантальны» і «вертыкальны» планы вымярэння кантэксту. У «вертыкальным» плане яна суадносіла вандроўныя матывы і вобразы аднаго твора з іншымі, а ў «гарызантальным» – як матывы і вобразы ўнутры аднаго твора, так і паміж творамі аднаго жанру і кірунку.

Збліжаюць пісьменнікаў розных пакаленняў не толькі літаратурныя цытаты, да якіх адносіцца, напрыклад, эпіграф, але і вандроўныя

(традыцыйныя, класічныя) сюжэты. Яны з'яўляюцца адным з відаў такой міжлітаратурнай сувязі як запазычванне. У кожнага аўтара свой мастацкі свет, але ў кантэкстуальнай яго прасторы знаходзяцца плыні, што яднаюць розныя пакаленні творцаў і нават прадстаўнікоў розных нацыянальных літаратур.

Так, матыў тугі па радзіме вядомы яшчэ з часоў Гамера, калі вяртанне Адысея дамоў вельмі зацягнулася і ператварылася ў ланцуг прыгод. У вершы «Пад мачтай» (1937) М. Танк піша:

Калі дарогі пашарэюць

І вецер з поўначы мацней

Ў імгле зацягне *адысею*

З крылатым табарам гусей [2, с. 138].

У літаратурах народаў свету папулярным з'яўляецца матыў сустрэчы чалавека са смерцю, вандроўкі ў падземнае царства ці на Парнас, дзе лірычны герой сустракае памерлых паэтаў, або іх прывіды з'яўляюцца ў рэальным жыцці. Так, М. Гарэцкі адным з першых уводзіць такі сюжэт у беларускую прозу (апавяданне «Фантазія»). «Сцені памёршых продкаў у смяротнай нудзе стаялі над распятай краінай і адварачываліся ад сваіх затопленых смуроднаю запечанай крывёю могілак. З расцерзаным да краю сэрцам вялікага гуманіста вылез упоцёмках з няведамай патомкам ямы пануры Францыск Скарына і падаўся ў начавым паветры да свайго радзімага Полацка» [1, с. 118]. Сёння постмадэрністы любяць спалучаць у часавай прасторы асоб і герояў розных эпох, але М. Гарэцкі быў адным з першых, хто з 500-гадовай даўніны вывеў на святло Ф. Скарыну, а таксама Ф. Багушэвіча, Цётку, С. Палуяна, М. Багдановіча, якіх ўжо колькі год не было ў жывых у час напісання твора, і ўключыў іх у рэчаіснасць Я. Купалы.

Танкаўскіх герояў трывожаць прывіды тых, хто загінуў на вайне. Верш «У завею» (1942) малое салдата-вартавога, які сустрэў прывіды сяброў-аднапалчан:

Яшчэ ён думае, гадае:

Мо гэта людзі не свае,

Ды раптам трупы пазнае,

І з рук вінтоўка выпадае [3, с. 21].

Вандроўныя матывы можна размеркаваць па прадметна-тэматычных групах, сярод іх, безумоўна, першым будзе канцэпт «жыццё–смерць». Гэтае вечнае супрацьпастаўленне застаецца актуальным для любога часу і любой краіны. Лёгка знайсці прыклады і ў беларускай літаратуры савецкага часу.

Матыў сустрэчы героя са смерцю не раз становіцца ключавым у вершах М. Танка. Так, у творы «Наведванне дома Якуба Коласа»

(1975) прыход смерці да паэта ў розных вобразах з’яўляецца фантазіяй аўтара і вядомым вандроўным сюжэтам. Адным з вобразаў, напрыклад, выступае паэтка, якая хоча атрымаць прысуд ад «Зеўса».

У творчасці М. Танка сустракаецца таксама вандроўны сюжэт гульні герояў са Смерцю. Яго персанажы не ставяць на ўласнае жыццё і жыццё сваіх сяброў, як гэта зрабіў Гервасій Выліваха ў шахматнай партыі («Ладдзя распачы» У. Караткевіча), як зрабілі матросы на караблі ў легендзе пра Лятучага Галандца.

Над крэматорыем
Можна было бачыць сонца,
Бо смерць
Гуляла ў косці тут
Без проигрышу [4, с. 77].

Героі гэтага верша загінулі, але смерці не ўдалося перамагчы «ні Тэльмана, ні Мусу Джаліля, ні Карбышава, ні Фучыка...». Паэты, журналісты, рэвалюцыянеры, змагары з фашызмам, на думку М. Танка, набылі неўміручасць праз памяць, якая пра іх захоўваецца ва ўсім свеце. Дарэчы, пошук несмяротнасці таксама з’яўляецца адным з папулярных вандроўных сюжэтаў.

М. Гарэцкі ў апавяданні «Стары прафесар» выкарыстаў вандроўны матыў перамогі кахання над смерцю, надаўшы яму арыгінальную форму. Смерць аўтар прыраўняў да навукі, а каханне – да забабонаў. Прафесар апынуўся перад выбарам: аддаць жонку смерці дзеля перамогі навукі, або апусціцца да прымхаў дзеля кахання. І няхай каханая жонка ў фінале памірае, але каханне ўсё ж на нейкі час перамагае смерць.

Вандроўныя сюжэты сустракаюцца і ў М. Гарэцкага, і ў М. Танка. Творы гэтых аўтараў, хоць і адносяцца да адной нацыянальнай літаратуры і адной эпохі, але належаць да розных яе перыядаў, таму маюць свае асаблівасці. Такім чынам, вандроўныя сюжэты, з аднаго боку, збліжаюць пісьменнікаў, а з другога – выяўляюць адрозненні, якія звязаны з творчым метадам аўтараў, з рухам сюжэтаў і вобразаў ва ўсёй нацыянальнай літаратуры.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Творы: Дзве душы: Аповесць. Аповяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: П’еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты / М. Гарэцкі – Мінск: Маст. літ., 1990. – 629 с.
2. *Танк, М.* Поўны збор твораў : у 13т. / М. Танк. – Мінск: Беларуская навука, 2006 – 2012. – Т. 1: Вершы (1930 – 1939). – 2006. – 374 с.
3. *Танк, М.* Поўны збор твораў : у 13т. / М. Танк. – Мінск: Беларуская навука, 2006–2012. – Т. 2: Вершы (1939–1954). – 2006. – 566 с.

4. *Танк, М.* Поўны збор твораў : у 13т. / М. Танк. – Мінск: Беларуская навука, 2006–2012. – Т. 2: Вершы (1972–1982). – 2008. – 448 с.

5. *Танк, М.* Поўны збор твораў : у 13т. / М. Танк. – Мінск: Беларуская навука, 2006–2012. – Т. 9: Лісткі календара. Дзённікі (1941–1959). – 2009. – 592 с.

*Таццяна Супранкова
(Мінск)*

МАТЫВЫ ФАЎСЦІЯНЫ Ў МАЛОЙ ПРОЗЕ М. ГАРЭЦКАГА

Беларускі пісьменнік Максім Гарэцкі, якому было наканавана жыць і ствараць стагоддзе таму, як і шмат якія іншыя дзеячы нацыянальнага адраджэння, стаяў ля вытокаў новай літаратуры. Час, калі ён уступіў на свой творчы шлях, прыпаў на перыяд крушэння былой сістэмы каштоўнасцей, разгортвання Першай сусветнай вайны, краху імперый, сцірання межаў геаграфічных і ментальных. Адчуваючы гэтую нетрываласць і нестабільнасць, М. Гарэцкі грамадскай і творчай дзейнасцю імкнецца стварыць межы беларускай культуры, адчуваючы яе ўнікальнасць і ўніверсальную скіраванасць. Як і Купала, Колас, Багдановіч, ён канструюе ў сваёй прозе ўласную міфатворчасць, вобразы роднага краю, новыя мастацкія арыенціры. Гэты працэс мае шмат тыпалогій, таму яго можна параўноўваць з падобнымі з’явамі ў іншых нацыянальных літаратурах.

Узгадаем, што М. Гарэцкі быў таксама гісторыкам літаратуры і крытыкам. Яго фундаментальная праца «Гісторыя беларускае літаратуры» з’яўлялася першым грунтоўным падручнікам для некалькіх ступеняў атрымання адукацыі, навучальным дапаможнікам агульнанацыянальнага маштабу (аб чым сведчыць некалькі перавыданняў у дваццатыя гады мінулага стагоддзя). Даследчык яго творчасці Уладзімір Мархель у якасці мэты стварэння падручніка адзначае наступнае: ««Гісторыю беларускае літаратуры» Максім Гарэцкі пачаў пісаць, калі не мог яе не пісаць: мастацкія творы без гісторыі яшчэ не літаратура, а нібыта будоўля, дзе матэрыял нарыхтаваны, але дом не ўзведзены. За напісанне свае «Гісторыі...» М. Гарэцкі ўзяўся, галоўным чынам, як адраджэнец, а пасля ўжо як пісьменнік, гісторык, крытык – з асветніцкай мэтай запоеў інтэлектуальную лакуну ў нацыянальным самаспазнанні і з надзеяй пераадолець (магчыма, найперш у сабе) комплекс беларускай гістарычнай непаўнавартаснасці. Акрамя таго, напісанне «Гісторыі...» дазваляла аўтару прайсці шляхам папярэднікаў, тым шляхам станаўлення мастацкага слова Беларусі, на якім ён апынуўся сам, г. зн. глянуць

на літаратурны працэс хоць і суперажывальна, але збоку, што, несумненна, было ў сугуччы з самаспазнаннем і самарэалізацыяй герояў яго пражэічных твораў. А паколькі пісьменнік быў свядомым адраджэнцам, то яго праца над «Гісторыяй беларускае літаратуры» была, разам з тым, і спраўджваннем грамадзянскага абавязку» [7].

М. Гарэцкі, ствараючы гісторыю айчыннага мастацтва слова, падрабязна спыняецца на міжкультурных кантактах пры апісаннях літаратурнага працэсу. Тамара Тарасава, даследуючы культуратворчую ролю Максіма Іванавіча як аднаго з першых беларускіх літаратуразнаўцаў, спрабуе правесці паралелі яго працы з гісторыяй замежнай крытыкі таго перыяду: «Зазначым, што ў пачатку XX ст. прадстаўнікі заходнееўрапейскай, у прыватнасці, нямецкай духоўна-гістарычнай школы В. Дзільтэй, О. Вальцэль, П. Мэркер прытрымліваліся сінтэзнага падыходу ў даследаванні культуры. Гэты падыход дастаткова грунтоўна прадстаўлены ў вядомай працы О. Шпэнглера «Заняпад Еўропы». У расійскім літаратуразнаўстве канцэпцыя сінтэзу распрацоўвалася акадэмікам В. М. Істрыным у пачатку XX ст. і была развіта ў 20-я гады XX ст. акадэмікам П.Н. Сакуліным у працы «Синтетическое построение истории литературы» (1925). Не заглыбляючыся ў сутнасць гэтых тэндэнцый, зазначым, што, як і многія гісторыі нацыянальных літаратур таго часу, М. Гарэцкі сваю «Гісторыю беларускае літаратуры» пачынае з разгляду вуснай народнай творчасці <...> Уласны творчы вопыт, узаемаўплывы мастацтваў мяжы XIX–XX ст. падказвалі М. Гарэцкаму, што літаратурны твор глыбей пазнаецца на фоне іншых відаў мастацтва і асабліва праз параўнанне з іншымі літаратурамі (славянскімі, заходнееўрапейскімі і інш.). Такія падыходы на той час віталі Ф. І. Буслаеў, А. М. Весялоўскі, А. А. Патэбня <...> М. Гарэцкі ў «Гісторыі беларускае літаратуры» закладае асновы параўнальна-гістарычнага вывучэння мастацтва слова (падраздзел «Расійска-беларуская літаратура»), паспяхова выкарыстоўвае элементы тыпалагічнага метаду даследавання, які зойме адно з прыярытэтных месц у літаратуразнаўстве XX ст. Праўда, кантактныя літаратурныя ўзаемадзеянні ў «Гісторыі...», як зазначае яе аўтар, ажыццяўляюцца пакуль што ў межах суседніх рэгіёнаў, але такі падыход даследчыка сведчыць, што беларуская літаратура развіваецца не толькі за кошт унутраных рэсурсаў, а і праз грамадска-эстэтычныя зносіны з іншымі літаратурамі» [9].

Як і многія еўрапейскія пісьменнікі, М. Гарэцкі выкарыстоўвае інтэргэстэуальнасць біблейскіх сюжэтаў. У яго творах можна сустрэць біблейскія цытаты, якія арганічна пераплятаюцца з народнымі прыказкамі і паданнямі. У працы «Гісторыя беларускае літаратуры» у раздзеле, прысвечаным асвятленню асноўных працэсаў у літаратуры XVII–XVIII стст., аўтар аналізуе рэцэпцыю біблейных матываў у беларускім

фальклоры: «Апрача псальмаў, этнографамі запісаны ад народа і такія *народныя духоўныя вершы*, якія не пяюцца, а гаворацца (а можа, раней і пяліся), і ў якіх у жартаўліва-бытавым духу пераказваюцца біблейна-евангельскія падзеі. І гэтыя вершы былі некалі напісаны, – бурсакамі, брацкімі вучыццямі і інш., – але пайшлі ў народ і зліліся з вуснай народнай творчасцю. Прыкладам такіх вершаў можа быць «велікодная рацяя» (верш у часе велікоднага павіншавання), якая пачынаецца так: «Прачыстая сярод ночы // Пусцілася са ўсёй мочы // Плачучы на гроб Хрыстоў, // На Галгофу між кустоў...»» [4, с. 153–154].

Асаблівая ўвага пры гэтым аналізе звяртаецца на рэцэпцыю прыповесці аб грэхападзенні, з якой у далейшай традыцыі гісторыі сусветнай літаратуры звязаныя і матывы фаўсціяны: «Святыя і другія персоны характарызуюцца тут як звычайныя людзі нашага быту. Аб жаўнерах сказана, што ім «далі плату, што б брахалі там Пілату»; Арон выглядае дабрадушным вясковым папом, і калі к яму пабеглі «спраўку вывесць па закону», ён «ачкі надзеў і ў Бібліі паглядзеў, не ўцёрпіў, засмяяўся»; чорт («куцы») – далёка не тое ўвасабленне магутнае злое сілы, якое створана фантазіяй глыбокіх думаннікаў сусветнай літаратуры, гэта не Люцыпар, не Мефістофель, а наш карыкатурны народны чорт, хітранькі, але няўдалы пакаснік; Ева – гэта «старэнькая баба Ева, што грызнула плод ад дрэва», і калі: «Куцы качаргу ўзяў, // Ў печы крэпка памяшаў, – // Ева вылезла із печы: // Абгарэлі вельмі плечы». За ёю вылез і Адам – «увесь пабіт і пакалот, з голаду запаў живот». Калі Хрыстос адпусціў іх у рай – «Тут Адам із пекла драла, // Ева на ўсі жылы брала...»» [4, с. 154].

Як дасведчаны спецыяліст кампаратыўнага аналізу М. Гарэцкі праяўляе сябе ў раздзеле «Назваслоўе», які прадстаўляе сабой паэтычны слоўнік і складаецца з больш чым трыста пяцідзесяці дэфініцый з прыкладамі з сучасных аўтару твораў айчыннай літаратуры. Літаратуразнаўцам разглядаюцца такія мастацкія накірункі, як імпрэсіянізм (яго праяўленні ён бачыць у творчасці Я. Купалы і М. Багдановіча), імажынізм (у творах Я. Пушчы), рамантызм, класіцызм класіфікуе як псеўдакласіцызм (у творчасці К. Марашэўскага), сентыменталізм, сімвалізм, рэалізм, натуралізм. На некаторыя з гэтых накірункаў, асабліва мадэрнісцкіх і дэкадэнцкіх, пазнейшай савецкай крытыкай было навешана кляймо забароненых, «буржуазных». Сучасная гісторыя літаратурных плыняў дае крыху іншыя трактоўкі, бо навука не стаіць на адным месцы, але у пачатку 20 гадоў мінулага стагоддзя М. Гарэцкім была зроблена першая спроба паказаць родную літаратуру ў агульнаеўрапейскім літаратурным працэсе, даказваючы, што ўсе з’явы маюць месца на прафесійнай глебе беларускага мастацтва слова.

Тэрэза Голуб у артыкуле «Скарбы жыцця» адзначае і жаданне аўтара «Гісторыі...» паказаць адметнасць беларускай культуры, робячы акцэнт на фармаванні нацыянальнай самасвядомасці: «У нацыянальным адраджэнні беларусаў найважнейшае значэнне М. Гарэцкі надаваў асветце. «Трэба пусціць у народ кніжку», – гаварыў пісьменнік. Для таго каб беларускі народ дабіўся «лепшай долі», «чалавечага жыцця», «каб за- красаваў прад відам другіх народаў сваімі арыгінальнымі, самабытнымі, выразнымі прыгожасцямі», ён лічыў неабходным падняць яго культуру, абудзіць нацыянальную самасвядомасць» [3, с. 7].

Калі звярнуцца да творчай спадчыны пісьменніка М. Гарэцкага, то вельмі часта можна бачыць, як ён выкарыстоўвае архетыповыя, уласцівыя для розных культур міфасюжэты. Нярэдка ў апавяданне ўплятаецца ўстаўная гісторыя: легенда, сон, відзеж. Неарамантычная канцэпцыя двухсвецця змешвае ў адно рэальнасць і звышрэальнасць. Гэта надае творам аўтара не толькі рознастылёвасць (што характэрна было і для яго еўрапейскіх сучаснікаў), але і мастацкі ўніверсалізм. Гэтыя прыёмы былі ўласцівыя і Ё. В. Гётэ, што ўвасобілася ў неўміручым «Фаўсце». Матывы фаўсціяны, якія набылі з шэдэўрам нямецкага асветніка сусветнае гучанне, можна сустрэць і ў М. Гарэцкага. Асаблівую ўвагу хацелася б звярнуць на малую прозу пісьменніка.

Адным з першых такіх прыкладаў хочацца назваць даваеннае апавяданне «Роднае карэнне» 1913 года, дзе фальклорныя матывы пераплятаюцца з разважаннямі пра моц розума і навукі, у гэтым рэалізуецца рамантычная канцэпцыя двухсвецця (рэальны свет і ірацыянальны пры гэтым уступаюць у канфлікт і змагаюцца паміж сабой у свядомасці галоўнага героя), губляецца мяжа паміж рэальнасцю і сном, уводзіцца ў канву апавядання народная міфалогія. Падобныя прыёмы мы сустракаем у Гётэ, калі міфалагічная аснова з'яўляецца тлумачэннем важных філасофскіх ідэй. М. Гарэцкі падымае тут пытанні ўніверсальнага маштабу і закранае праблемы самасвядомасці беларусаў.

Пачынаецца твор з ліста з малой радзімы, які студэнт Архіп Лінкевіч чытае і дзівіцца невуцтву сваіх землякоў, што ў век навуковага прагрэсу працягваюць верыць ва ўсялякія забабоны: «Як многа слаўнага ў нашых вёсках, сёлах, а тым часам як яны непарушна-мёртвыя ў жыцці. Час ідзе – угары, у воздусі лётаюць аэрапланы, дырыжаблі; пад вадой живуць людзі, як на зямлі; перагаварываюцца на тысячы вёрст; даходзяць да таго, што думаюць замаражываць чалавека на колькі трэба часу і ўзноў аджыўляць яго; усё ідзе шпарка ўперад, толькі нашу вёску, як абросшы мохам камень каля шляху, з мясціны не скранеш... Сумна, сумна» [3, с. 25]. Малады чалавек, будучы медык, вывучае навуку і верыць у яе моц, але ж разам з тым працягвае сумнявацца ў ёй, не забыва-

ючы пра народныя казкі-байкі: «У дваццатым вяку баяцца жыць у новай хаце. А чаго? Ну, пэўне, чэрці не даюць» [3, с. 25]. У гэтым праяўляецца дваістасць душы (рыса, характэрная як для беларусаў, так і для іншых еўрапейцаў, якую бярэцца даследаваць М. Гарэцкі): пры ўсім імкненні рацыянальна спасцігнуць гэты свет, яго матэрыяльную абалонку, нельга забывацца на духоўнае спасціжэнне, якое таксама пралівае пэўнае святло і разам з гэтым заблытвае яшчэ больш навуковыя пошукі. Цікавымі з’яўляюцца разважанні галоўнага героя, калі ён ад думак аб забабонах і казках пераходзіць да рэфлексіі аб жыцці суайчыннікаў: «Што за народ наш, беларусы? – уголас задаў ён сабе пытанне і размеркаваў, што доктарам будзе служыць на Беларусі і будзе збіраць матэрыялы аб духоўным жыцці свайго народа.

– Незразумела, уцяміць не можна, што за штукавіна такая, – ламаў галаву медык, і на глыбіні яго душы пачалі капашыцца вобразы таёмнага, страшнага, шчыра-беларускага...

Не дарма быў Архіп – выліты яго дзед, што да смерці заўсёды крэпка маліўся Богу і тым часам лашчыў, як можна, дамавых, лесавых, вадзяных.

Студэнт памаўчаў троху, шчакануў пальцамі і тут жа падскочыў ад раптоўнай думкі – паехаць самому дамоў на гэтую чартоўшчыну» [3, с. 26–27].

У гэтых радках заўважаем наступныя матывы фаўсціяны: імкненне навуковым спосабам патлумачыць падзеі; калі ж кніжныя веды не дапамагаюць, трэба ў «гэтай чартоўшчыне» разабрацца самому. Першая сцэна з «Фаўста» Ё. В. Гётэ пачынаецца тым, што галоўны герой, вывучыўшы ўсе магчымыя на яго час навукі, прыйшоў да поўнага расчаравання, бо так і не змог спасцігнуць ісціну, таму ў надзеі на гэта звяртаецца да духоўнага свету: «Бяжы на волю! Кінь бярлог! // Ці ж таямнічы Настрадам // Табе парадай не памог? // Не стаў апораю? Ты там // Спазнаеш без усіх свяціл // І выверыш духоўны рух, // Духоўных набярэшся сіл // І будзеш з духамі, як дух. // Наш чэрствы розум тых радкоў // Святых не растлумачыць, не! // Вы, духі, тут, з усіх бакоў! – // Прашу вас, адкажыце мне!» (Пераклад В. Сёмухі) [6, с. 164]. У «Родным карэнні» таксама можна ўбачыць супрацьпастаўленне кніжных ведаў, што назапашаныя стагоддзямі чалавецтвам, і таго, што набываецца толькі праз сутыкненне з рэальнасцю, – уласным жыццёвым досведам: «І Архіп успомніў, як ён з вялікім жарам і шчырай ахвотай пачынаў вучыцца, бо думаў, ды што думаў, – крэпка верыў, што ў кніжках усё ёсць, кніжкі ўсё раскажуць, не толькі як яно, але і адкуль яно.

І вось ён «укусіў» ад кніжнае мудрасці... Папраўдзе, знайшоў такія і гэтакія адказы, але ж – Божа! – пэўнасці аніякай няма, няма. Хто даў гэтыя адказы?» [3, с. 32].

Фаўст, нягледзячы на пэўныя сумнівы ў кніжных ведах, верыць у навуковы прагрэс, у другой частцы твора ён нават упэўнены, што скарэнне чалавекам прыроды можа паслужыць на карысць усім людзям і зрабіць іх шчаслівымі. Аб гэтым яго апошнія словы: «Не скорана пагібельная багна, // На плён, здабыты мною, зеўрыць прагна, // Ды я падступную стыхію змушу // Ададаць захопленую сушу // Мільёнам рупных пасялян. // Няхай пагрозай вечнай калыхацца // Ля дамбы будзе грозны акіян, // Свабодны люд і радасная праца // Шчаслівым зробіць гэты ўбогі край, // І на зямлі яны здабудуць рай» [6, с. 559]. Ён прыходзіць да свайго самага галоўнага адкрыцця: «Das ist der Weissheit letzter Schluss: // Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben, // Der taeglich sie erobern muss» [2, S. 199]. – «Гэта мудрасці канечны вынік: // толькі той заслугоўвае свабоды як жыцця, // Хто штодзённа мусіць іх заваёўваць» (Тут і далей падрадкавы пер. наш. – Т. С.). За гэтыя словы хапаецца Мефістофель, каб забраць душу Фаўста, але за іх жа галоўны герой апраўданы і ўзносіцца на Неба. У выніку Фаўст перамагае, таму што імкнецца да свабоды і шчасця іншых людзей. Таксама адных яго добрых учынкаў не дастаткова, бо ён нарабіў вельмі шмат памылак і прынёс пакуты многім, але важным з'яўляецца прабачэнне Маргарыты, якую як адну з персанажаў мы сустракаем ў фінале на нябёсах.

Словы Ё. В. Гётэ аказаліся актуальнымі на пачатку XX стагоддзя, што адчуваў М. Гарэцкі, супрацьпастаўляючы ў «Родным карэнні» два бакі беларускага жыцця: патрыярхальны свет вёскі і прагрэсіўнага горада. Гэта параўнанне яскрава прасочваецца ў сістэме мастацкіх вобразаў: медыцына (навука) – народныя вераванні ў дамавых, чарцей і іншую нячыстую сілу; горад дае магчымасць «выбіцца ў людзі», памяняць свой сацыяльны статус, а ў вёсцы жыццё застыла і цячэ павольна, там змены бываюць рэдка і ўспрымаюцца як катастрофа (новая хата, якая згарэла); чыгунка («цёплыя, добрыя бягучыя хаткі», якія імчацца па ёй на край свету) і воз (які едзе па родных мясцінах); рэальны свет – свет духаў (неарамантычнае двухсвецце); мінулае – будучыня; сон – рэальнасць і інш.

Архіпа прываблівае горад з яго магчымасцямі, але не адпускае і вёска, якая нагадвае яму пра родныя карані: «Добра і студэнту забыцца на думы гарадскія-сівыя, паэзіяй народа роднага пачаставацца, душу засмучоную ажывіць <...> «Краіна родная мая...» – мармытаў-пяяў ён ціхенька і думаў-думаў, што будзе праз дзвесце, трыста, чатырыста гадоў тут, наўкола? Калісь тут ласы былі дрымучыя, непраходныя, у лясх людзі пням маліліся і жылі са сваёй доляй-нядоляю. Ішло жыццё, высякаліся ласы. Загарцавалі па тутэйшых месцах людзі ваенныя-ратныя, шмат костачак маскоўскіх, польскіх, казацкіх палягло «паміж пустак,

балот беларускай зямлі...». Шведы, французы знаходзілі сабе тут вечны спакой. Божа, Божа, як гэта ўсё страшна і цікава!» [3, с. 29].

Як і Фаўст, Архіп Лінкевіч прыходзіць да разважанняў, што ёсць рэчы ў гэтым свеце, якія застануцца па-за межамі нашага пазнання і на якія не ў стане даць адказы ніякая прагрэсіўная галіна чалавечых ведаў. Толькі гётэўскі герой – чалавек эпохі Новага часу, калі адбываюцца важныя навуковыя адкрыцці і людзі вераць з аптымізмам у навуковую моц, а персанажы Гарэцкага народжаныя Найноўшым часам, калі прыйшло расчараванне у гэтых ведах, таму што войны і рэвалюцыі абарочваюць іх супраць чалавецтва: «Як, у істоце, усё каля нас дзіўна, няясна... Навука? Што ж навука? Яна, скажам, дае малюпаценькія адказы, якім парадкам робіцца што ў прыродзе. Ну і ўсё. Наўчоныя людзі падлічылі, колькі важыць зямля, ці далёка ад зямлі месяц, сонца; яны ведаюць, па якіх дарогах бегаюць планеты, а няхай дадуць яны адказ, хто пусціў іх у гэткі гарманічны ход, няхай яны знойдуць першапрычыну ўсякае істоты. Навука ведае, што за жывучкі, няўгледныя простым вокам, робяць хваробы, яна ведае, што ўжываюць клетачкі, з каторых складаюцца людзі, жывёла, расліны, але што ж? Як бы даў адказ ён, Архіп, студэнт-медык, на пастаяннае пытанне ў «пісьменных» людзей дзядзькі Якуба: «Чаму чалавек расце-расце гадоў так да дваццацёх, а далі, як ты яго ні кармі, у росце не прыбаўляецца. Здаецца, і ёсць таксама, а другі і смачней, чымся змалку, а росту няма такога, як раней. Што за прычына?» Эге ж. Наўчоныя ведаюць цяпер, як чалавек зараджаецца, з чаго ён складаецца, і многа чаго іншага ўцямілі. А няхай жа во яны самі набяруць з зямлі, чаго ім трэба, і створаць чалавека. Не, навука ніколі не дасць, бо не можа даць, адказу на праклятыя пытанні. Ды ў яе і цэль зусім іншая» [3, с. 32]. Сугучную думку можна знайсці і ў Ё. В. Гётэ, калі аўтар уводзіць у «Фаўста» такога персанажа, як Гамункул, увасабленне штучнага розуму (вынайздзенага не скептыкам Фаўстам, а чалавекам рэнэсанснай культуры Вагнерам не без дапамогі Мефістофеля), асноўнай мэтай якога з'яўляецца ўцэлаўленне, але гэты аспект аўтар абыгрывае даволі алегарычна, так і не даючы канкрэтных рэцэптаў, як гэта мусіць адбывацца.

Але сам М. Гарэцкі пры ўсім захапленні навуковым прагрэсам бачыць у сялянскіх забабонах і традыцыях тое «роднае карэнне», ад якога не варта адрывацца. Апошнім запеветам дзеда Яхіма да маладога Архіпа былі наступныя словы: «Дык вось, Архіп, любы ты мой! Бачу я, крэпка ў табе роднае карэнне наша. А мне, старому, уміраць трэба. Едзеш ты ў свет далёкі. Смерць мая з-за кургана ўжо смяецца: мо і не пабачымся болей, дык вось, будзь ласкаў, звярні ты ўвагу на маю старыкоўскую гутарку. Першае, што скажу я табе, гэта – чытай, галубец, у кніжках і ў разумных людзей пытайся, як жылі даўней нашы тутэйшыя людзі...

Споўніш гэты загад – у жыцці не ашукаешся, будзеш ведаць, што рабіць трэба. І ніякая, братка, чартаўня, ніякія думы чорныя не змогуць цябе. А другое: часцей у роднае гняздзечка залятай, дык не будзе яно здавацца табе страшным, і не пабяжыш ты, спужаўшыся, уцякаць ад яго, калі, часам, пачуеш ад каго дурнога або цёмнага і скрыўджанага нараканні няправедныя, пахабшчыну на справу і працу тваю» [3, с. 45]. Калі для героя Ё. В. Гётэ важна дапамагаць чалавецтву, то персанажы М. Гарэцкага прыходзяць да высновы не адрывацца ад роднай зямлі, спасцігаць айчынную культуру, каб было што перадаць наступным пакаленням.

Ад гэтага апавядання, якое закранае пытанне пераймальнасці пакаленняў, хацелася б перайсці да трагічнай гісторыі маладой жанчыны, якая з ціхмянай, сціплай і паслухмянай дачкі ператвараецца ў дзетазабойцу. У творы «Маці» (1916), як і ў іншых апавяданнях ваеннага часу, мы можам пабачыць, якое жудаснае «ператварэнне» адбываецца з чалавекам. Часцей за ўсё людзей «ламае» вайна, што цудоўна паказана ў «Рускім», «Генерале», «Літоўскім хутарку» і інш. Цікава, што ў 1916 годзе, калі на тэрыторыі Беларусі ішлі ваенныя дзеянні, М. Гарэцкі (сам прымаўшы ўдзел у Першай сусветнай і атрымаўшы раненне) падымае тэму братазабойства (беларус забівае ўкраінца, салдаты калечаць мірных людзей і інш.) і дзетазабойства.

Дзетазабойцаю робіць сваю ўлюбёную геранію Маргарыту (Грэтхен) і Ё. В. Гётэ, пішучы першую версію «Пра-Фаўста». На гэтую ідэю паўплывала гісторыя, што прывяла ў замяшальніцтва родны горад паэта Франкфурт-на-Майне: прасталюдзінку Сюзану Маргарыту Брандт прыгаварылі да смяротнага пакарання за ўтапленне дзіцяці. Сваякі маладога Гётэ, які сам толькі атрымаў ступень доктара права і вярнуўся дадому, вялі справу гэтай жанчыны, таму будучы стваральнік «Фаўста» змог пазнаёміцца з пратаколамі і запісамі па гэтым забойстве. Гісторыя, распаведзеная нашым суайчыннікам, на вялікі жаль, тыповая не толькі для беларускіх вёсак, але і для любога патрыярхальнага грамадства ўвогуле. Максім Гарэцкі адважыўся распавесці яе, востра адчуваючы трагедыю свайго сучасніка і суперажываючы яму. Таму цікава прасачыць аналогіі і тыпалагічную сувязь, якія ўводзяць у фабулу Гётэ і Гарэцкі, звяртаючыся да такой шакуючай тэмы.

У «Маці» асноўная ўвага канцэнтруецца не столькі на знешнім дзеянні, колькі на ўнутранай дынаміцы характару галоўнай гераніі, якая рыхтуецца стаць маці. М. Гарэцкі ў экспрэсіянісцкай манеры не дае ёй імя, а называе яе алегарычна – Маці, якой ёй наканавана было стаць жажлівым чынам. У суаднесенасці зместу твора з намінацыйяй праяўляецца прыём *discordia concors*, характэрны для антынамічнасці барока і вельмі папулярны сярод мадэрнісцкіх школ мінулага стагоддзя. Але

гэтым чаканням не дадзена збыцца: знешнія фактары, прапушчаныя ёю праз прызму ўласнага светаўспрыняцця, «ператвараюць» яе ў злачынцу. Аўтар спрабуе пранікнуць у яе стан, звярнуць увагу і на такіх ахвяр, чый скалечаны лёс прыводзіць да наступных бедаў.

Гётэўская Грэтхен, як і Маці ў Гарэцкага, і канкрэтны, і адначасова з тым сімвалічны персанаж, іх лёс – няшчасных у каханні, кінутых і звар’яцеўшых жанчын, для якіх вар’яцтва аказваецца вынікам самасуду ўласнага сумлення. Абедзве забіваюць сваіх немаўлят у стане афекту.

У пачатку твора мы сустрэкаем незвычайны ўступ, дзе адразу адбываецца завязка дзеяння: «Пачувала, што надышоў-ткі яе страшны час...» [5]. Аўтар не кажа адразу наўпрост, што адбылося, а выкарыстоўвае табу і эўфемізмы, ужываючы дзеясловы, каб сканцэнтраваць увагу на дзеянні: *хавалася*, аборамаі *ўкручвала* сябе, у лазню *не хадзіла*, шыбка *бегала*, цяжкое *паднімала*, цяжка *працавала* і інш. Пісьменнік ужывае прыём рэтраспекцыі, каб ярчэй і кантрасней адчувалася тая эвалюцыя, якая адбылася ў душы галоўнай гераіні.

Абедзве гераіні застаюцца насамоце са сваёй праблемай, у М. Гарэцкага хлопец у хуткім часе пакідае вёску, не даведаўшыся аб лёсе дзяўчыны. Фаўст адчувае мукі сумлення, калі Мефістофель паведаміў яму аб тым, што стала з Маргарытай. Ён нават напраўляецца ў турму, каб вызваліць яе. Г. В. Сініла, аналізуючы гэту сітуацыю, адзначае: «Мефістофель дает понять, что это бесполезно, ибо он знает то, чего еще не знает Фауст: Гретхен сошла с ума, и даже Мефістофель не в силах вернуть ей сознание, разрушить стены ее внутренней темницы» [8, с. 374].

Маргарыта – тонкая і вельмі пабожная натура, хоць і з’яўляецца прадстаўніцай трэцяга саслоўя (асветнік Ё. В. Гётэ, як і многія яго сучаснікі, разбураў саслоўныя забалоны). Маці – звычайная вясковая дзяўчына, тыповая гераіня прадстаўнікоў беларускага нацыянальнага адраджэння. Абедзве вельмі маладыя, прывабныя знешне і прыгожыя душэўнымі якасцямі, ціхія, працавітыя. Грэтхен – шчырая верніца, наведвае царкву, вядзе з каханым размовы аб рэлігіі, моліцца Божай маці, у выніку ёй «приходится пережить самое ужасное – убийство рожденного ею ребенка. Оказавшись совершенно одинокой в сложной ситуации, напуганная пересудами, предвидением людского и церковного суда, она утопила свою дочь. И только после этого поняла, что все суды и пересуды, которых она страшилась, – ничто в сравнении с судом собственной совести и Судом Божиим. Показательно, что героиня судит себя, исходя не из субъективных побуждений и желаний, а из объективных результатов своих поступков, принимая на себя ответственность даже за

невольные преступления, даже за чужую вину (она винит себя не только в убийстве ребенка, но и в гибели матери и брата). Так судит себя Эдип Софокла, являясь эталоном мужества и благородства. Так может вести себя только человек высокого и сильного духа, человек могучей, несмотря на все ошибки и заблуждения, совести. Гретхен карает себя самой высокой мерой: она так переживает свою вину, что ее сознание покидает этот мир. Она уже не здесь, она навеки там, в том жутком месте и моменте времени, когда погибает их с Фаустом дитя и, кажется, еще можно все изменить, еще можно спасти их дочь» [8, с. 371].

Галоўная гераіня Гарэцкага моліцца таксама, толькі малітва яе больш падобная на народнае заклінанне, на чароўную замову, паколькі яна напаўняе яе пагрозамі: ««Памажы, калі грэх мне ў тым! Не папусці, раз дзяўчыне не дазволена. Не хацела ж я. Абмахнулася тады, цяпер – вызвалі. Памажы, каб ніхто не даведаўся. Бо лаяцца грэшна пачну. На царкву брахаць, на абразы, на святое. Бо мяне ж бацька абаб’е да смерці, з хаты мяне вытурыць. Матка ў слёзах сваіх утопіць. Уся сям’я дакорами загрызе. Людзі засмяюць мяне, бедную, гразёю закідаюць мяне...» І хаця галавою аб комін на вышках білася, а ў склеп залезшы, падскоквала ды аб землю бразгалася – не паслухаў Бог» [5].

Максім Гарэцкі падрабязна спыняецца на апісанні нараджэння дзіцяці, не адкрываючы нам, хлопчык гэта ці дзяўчынка. Пісьменнік ужывае часцей слова ніякага роду «дзіцё», Гётэ таксама выкарыстоўвае аналагічнае нямецкае «das Kind», абодва аўтары паказваюць такім чынам эфект адчужэння родных маці ад сваіх дзяцей. Дарэчы, гераіня Гарэцкага так і не даведалася, хто ў яе нарадзіўся: «І, трасучыся, вымала дзіцёначка з прыполу, клала на салому, каб паглядзець, дзяўчынка ці хлопчык, і зноў паглядзець. Яно ляжала ў кохце нерухома, як здохлы хрушч. І матка трывожна схапілася, ці жывое яно. Разгарнула кохту. Дзіцёнё дрыгнула ножкамі і ручкамі і піснула, як камар, насілу сабраўшы духу і жаласна-жаласна. <...> Схапіла рукою за галоўку і заціснула раток і насок. Трапыхнула дзіцятка. І пачула, што над далоняю ўгінаецца яго цемечка мяккое, быццам цела. <...> Трэба кохту ратаваць. Падходзіла да ганка асцярожна і цікава: ці ляжыць? І зусім блізка ўбачыла, што яно чарнеецца. Нагнулася. Калыхнуўся канец кохты. Дзіця не шавеліцца. Схапіла яго і пачула, што цяпер яно цвярдзей. Кохту разгарнула, абмацала ўпоцмку і, сцяміўшы, ледзь не самлела: мёртвае было яно... Ляжала, як нежывое кацянё» [5].

Далей у Гарэцкага – пакрокавае жажлівае апісанне ўтаплення ўжо мёртвага дзіцяці, якое нагадвае пратакольны запіс следчага: «Яна больш разгарнула мёртвае дзіцё і прытулілася шчакою да яго. Халоднае было, як парасё, абскубленае і скалелае. Прытулялася аднэй і другой шчакою,

грэючы яго. Сядзела доўга, нізка схіліўшыся. А вочы – зноў мокрыя, у горле горка і цесна. <...> Зубы ляскалі. Зноў прытуляла і хныкала, хныкала. Стогнучы, трасучыся, выплела з касы істужку, да жалеза прывязала, а другім канцом – за яго. Потым апошні раз прытуліла да сябе. Завінула і яго і шыну ў кохту, рукавамі завязала і падышла да самае вады. Мутная, бялая, дажджавая вада рынула ўпоцемку, калыхаючы пруточки лазін, што тырчэлі з яе. Пастаяла, падумала аб нечым далёкім, несвядома прытуліла, да губ прыціснула, ірванула ўгару, выш галавы, і кінула. Плесь! Паплыло і патанула. Стогнучы і зубамі малоцячы, сагнуўшыся, пацягнулася дамоў. Жакліва было адной сярод чорнае нямоты. Шумелі дрэвы. Холад налятаў і абдаваў усю» [5]. Аўтар робіць акцэнт на механічнасці дзеянняў, на пэўных несвядомых учынках, быццам бы ў гераіні прачынаецца нешта бессвядомае, страшнае, вар’яцкае. У падобным стане поўнага адчаю забівае сваё дзіця і Грэтхен. Гарэцкі спыняе дзеянне смерцю дзіцяці, дае нам адкрыты фінал, як і многія дзеячы мадэрнізму запрашае чытача да сутворчасці. У асветніка Гётэ мы бачым працяг жудаснага стану маці-дзетазабойцы, якая страціла розум і яе абвостранае сумленне спявае песеньку забітага ёю немаўляці: «Meine Mutter, die Hur, // Die mich umgebracht hat! // Mein Vater, der Schelm, // Der mich gessen hat! // Mein Schwesterlein klein // Hub auf die Bein, // An einem kuehlen Ort; // Da ward ich ein schoenes Waldvoegelein; // Fliege fort, fleige fort!» [1, S. 129–130]. – «Мая маці – шлюха, // якая мяне загубіла! // Мой бацька – прайдзісвет, // які мяне з’еў! // Мая маленькая сястрычка // падняла косткі, // у халоднае месца [занесла]; // Там стала я лясной птушачкай; // Ляці прэч, ляці прэч!». Вар’яцтва Грэтхен нельга не параўнаць з вар’яцтвам шэкспіраўскай Афеліі: «и там и здесь – щемяще-трагическая атмосфера создается из обрывков бреда и народных песен, причем бред приобретает скрытую страшную логику, а песни в этом контексте – жестокий и жуткий смысл» [8, с. 374]. У творы Максіма Гарэцкага можна бачыць выкарыстанне прыёму, блізкага да плыні свядомасці, і ўнутраны маналог, калі аўтар на фоне апісання падзей прыводзіць фрагменты і ўрыўкі думак сваёй гераіні. Гэтыя фрагменты быццам накладваюцца на словы апавядальніка, але нельга іх не аднесці і да думак самой гераіні, якая ў звар’яцелым стане быццам бы губляе сябе.

Такім чынам, Максім Гарэцкі ў сваіх невялікіх памеры, але выбітных па глыбіні творах малой прозы ў сціслай і ёмістай форме прадстаўляе нам даследаванне беларускіх характараў. Матывы, якія збліжаюць яго апавяданні з сусветнай фаўсціянай (вера ў навуку, расчараванне ў кніжных ведах, імкненне даследаваць сапраўднае жыццё, пранікаць у яго глыбіні, цікавасць да свету трансцэндэнтнага, жудаснае «перат-

варэнне» людзей у братазабойцаў і дзетазабойцаў, як вынік гэтага – вар’яцтва), надаюць творчасці ўніверсальнае гучанне і нацыянальны каларыт.

Літаратура

1. *Goethe, J. W.* Faust. Der Tragödie erster Teil / J.W.Goethe. – Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1995. – 136 S.
2. *Goethe, J. W.* Faust. Der Tragödie zweiter Teil/ J.W.Goethe. – Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1986. – 216 S.
3. *Гарэцкі, М.* Выбраныя творы / М. Гарэцкі; уклад. Р. Гарэцкага і Т. Голуб, прадм. і камент. Т. Голуб. – Мінск: Кнігазбор, 2009. – 640 с.
4. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 476 с.
5. *Гарэцкі, М.* Маці [Электронны рэсурс] / М. Гарэцкі. – Рэжым доступу: <http://karotkizmest.by/беларуская-літаратура/максім-гарэцкі/максім-гарэцкі-маці.html>. – Дата доступу: 15.06.2017.
6. *Гётэ, Ё. В.* Выбраныя творы / Ё. В. Гётэ; уклад., прадм. Л. Баршчэўскага і П. Копанёва, камент. Л. Баршчэўскага і В. Сёмухі. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 1999. – 640 с.
7. *Мархель, У.* «Гісторыя...» Максіма Гарэцкага і «тыпова нашыя камбінацыі» [Электронны рэсурс] / У. Мархель. – Рэжым доступу: <http://lib-gorki.mogilev.by/index.php/maksim-garetski/386-gistoryya-maksima-garetskaga-i-tyпова-nashyua-kambinatsyi>. – Дата доступу: 15.06.2017.
8. *Синило, Г. В.* История немецкой литературы XVIII века: учеб. пособие / Г. В.Синило. – Минск: БГУ, 2012. – 400 с.
9. *Тарасава, Т.* Канцэпцыя пабудовы «Гісторыі беларускай літаратуры» Максімам Гарэцкім [Электронны рэсурс] / Т. Тарасава. – Рэжым доступу: <http://elib.bspu.by/handle/doc/9783>. – Дата доступу: 15.06.2017.

*Зоя Трацяк
(Полацк)*

ВЫНІКІ Вывучэння айчыннай ваеннай літаратуры ў навуковай спадчыне Максіма Гарэцкага

М. Гарэцкі – сучаснік і ўдзельнік трагічных падзей першай трэці XX ст. – адзначыў: «... цікава было б прасачыць у сусветнай гісторыі літаратуры, як ... уплывае на літаратурную творчасць вайна, рэвалюцыя і ўсякая вялікая катастрофа ...» [1, с. 193]. Айчынны класік падышоў да рэалізацыі мэты на ўзроўні роднага мастацтва слова. «Гісторыя бела-

рускае літаратуры»¹⁶ – поліфункцыянальнае выданне, якое, у тым ліку, дазволіла прасачыць станаўленне нашай баталістыкі, выявіць асноўныя этапы яе дыскрэтнага развіцця, разгледзець выбітныя творы так ці інакш звязаныя з ваеннай тэматыкай. Безумоўна грунтоўнасць кнігі вынікала з таго, што «праз аналіз сукупнасці гісторыі літаратурнага працэсу, гісторыі мастацкіх форм і гісторыі персанальных аўтарскіх мадэляў можна стварыць маштабнае ўяўленне аб нацыянальнай літаратуры» [3, с. 15].

Акрамя таго, асобныя дасягненні беларускай баталістыкі XX ст. разгледжаны М. Гарэцкім у манаграфіі «Маладняк за пяць гадоў. 1923–1928» [4]. Праца змяшчае звесткі пра ваенныя творы Я. Відука, А. Гародні, В. Каваля (акцэнт рабіўся на ўвасабленні Першай сусветнай і грамадзянскага супрацьстаяння 1920 – 1922 гг.).

Аснову беларускай ваеннай паэзіі і прозы М. Гарэцкі бачыў у вуснай народнай творчасці¹⁷. У асобную групу ён вылучыў гістарычныя, прыгонныя, чумацкія, казацкія і жаўнерскія песні. Разважаючы пра неабрадавую паэзію, літаратуразнаўца адзначыў: «Былі войны, былі розныя выдатныя гістарычныя падзеі ў краі, але яны ... не адбіліся ў дайшоўшай да нас вуснай паэзіі ... народ не ведаў, за што і нашто ён б'ецца, ... не прымаў іх к сэрцу настолькі, каб у яго пачалася ідэйная вусная творчасць у гэтым кірунку» [6, с. 11]. Такое тлумачэнне, на наш погляд, адпавядала звышідэалагізаваным павевам савецкай эпохі, якая шукала сродкі нівілявання самасвядомасці розных народаў, у тым ліку шляхам замоўчвання значных падзей і этапаў станаўлення асобнага этнасу.

Заўважым, што раскаваней М. Гарэцкі адчуваў сябе ва ўласна мастацкай прасторы: яго проза доказна тлумачыла, чаму мінулае ў розных

¹⁶ У артыкуле разглядаецца выданне 1924 г. Дадзены варыянт «Гісторыі беларускае літаратуры» характарызаваўся найбольш дэталёвым увасабленнем навуковай задумы М. Гарэцкага. Аднак ужо ў той момант усё больш адчувальнымі становіліся адмоўныя павевы часу. Няма нічога дзіўнага, што апошняя рэдакцыя кнігі (1926) сталася найменш удалай, бо навукоўцу, які «аказаўся пад моцным ідэалагічным прэсам, пад пераследам, давялося ўлічваць ... пагрозу» [2, с. 37].

¹⁷ Дарэчы, напрацоўкі М. Гарэцкага ў рэчышчы вуснай народнай творчасці не страцілі актуальнасці. Паводле У. Лобача, «уласна феномен вайны ва ўсёй варыяцыйнасці яго рэпрэзентацыі ў традыцыйнай культуры беларусаў (ад «ваенных» сцэнарыяў абрадавых практык і сімволікі вайны ў разнастайных жанрах фальклору да адпаведных пластоў калектыўнай памяці і гісторыі, аб'ектывавальных рознымі элементамі культурнага ландшафту і маральна-этычных характарыстык вайны) дагэтуль уяўляе з сябе *terra incognita* для айчыннага народазнаўства» [5, с. 61]. У такіх умовах кожная спроба занатаваць і сістэматызаваць асобныя набыткі вуснай народнай творчасці выглядае тым больш каштоўнай.

яго праявах хутка сыходзіла ў нябыт (напрыклад, з прычыны моцнага асіміляцыйнага ўплыву суседніх народаў, звязанага і з агрэсіўнай моўнай палітыкай, і валу разнастайных падзей, што, напластаваўшыся адна на адну, выкрэслівалі ўспаміны пра ўжо перажытае і выпакутаванае).

Разважаючы пра гістарычныя песні, М. Гарэцкі звярнуўся да твораў, прысвечаных абароне Крычава (8 верасня 1514 г.) і змаганню князя Радзівіла са шведамі. У апошнім выпадку навукоўца падкрэсліў «пахіл ... ідэалізаваць выдатнага ваяку» [6, с. 65]. Гэты каментар меў некалькі вытокаў. Па-першае, мастак слова і навукоўца зведаў сутнасць вайны, таму палічыў мэтазгодным хаця б ускосна выказацца пра расквечванне навалы ружовымі фарбамі (нават у патрыятычных мэтах, ці з нагоды фармавання ўяўленняў пра гераізм). Па-другое, постаць Радзівіла ў савецкім грамадстве была выдатнай ілюстрацыяй заган мінулага.

Далей літаратуразнаўца звярнуўся да казацкіх і жаўнерскіх песень, падкрэсліў, што ў іх прысутнічаюць і любоўныя матывы, і водгалас твораў пра сямейнае жыццё, і згадкі пра іншыя гістарычныя падзеі. Разам гэтае фальклорнае багацце паўстае як грунтоўны фон, што тлумачыць трагедыю шараговага – патэнцыяльнага ўдзельніка вайны. Навукоўца перайшоў да аналізу казак і пераказаў казачнага характару, што апавядалі пра даўнія (барацьбу з татарамі, паходы Вітаўта) і пазнейшыя (ваенныя кампаніі Стахвана Батора, шведская навала, ратныя подзвігі Радзівілаў, паўстанне Т. Касцюшкі, барацьба з французамі ў 1812 г.) часы.

Заўважым, што водгалас айчынай вуснай народнай творчасці трывала прысутнічае непасрэдна ў мастацкай прасторы М. Гарэцкага. У аповесці «Ціхая плынь» аўтар узнавіў эпізод праводзін навабранца, які становіцца рытуальнай ахвярай на чужой вайне, дакументальна-мастацкая кніга «На імперыялістычнай вайне» літаральна прасякнута традыцыйнымі сакральнымі вобразамі (іншы бераг, голуб, мост, ноч, рака, хата, шлях).

Асобным этапам станаўлення айчыннага ваеннага мастацтва слова, паводле аўтара «Гісторыі беларускае літаратуры», з’яўлялася стварэнне «Слова аб палку Ігаравым». Навукоўца адзначаў, што «як палітык, аўтар паэмы добра ведаў і разумеў адносіны полацкіх і кіеўскіх князёў. Ён змалюваў ... страшэнную бітву ў 1067 годзе палачан з кіяўлянамі на рацэ Нямізе ... Ведае пясняр і аб літоўцах і аб змаганні з імі крывічоў» [6, с. 98–99]. Падобныя назіранні выглядалі як выклік тагачаснаму грамадству. У межах краіны Саветаў *павінна* была панаваць міжэтнічная згода, а на канфлікты мінулага неабходна было тэрмінова забыцца. Таму напаміны пра асобныя старонкі гісторыі бянтэжылі савецкіх ідэолагаў і цэнзараў.

Узнікае ўражанне, што М. Гарэцкі свядома не паглыбіўся ў кампаратыўныя пошукі, бо ў такім разе яму б прыйшлося звярнуцца да надзвычай

небяспечнага пласта літаратуры. А. Лойка адзначаў, што «жывымі галінамі са «Слова пра паход Ігаравы» сталі ў сярэдневечнай Беларусі «Пруская вайна» – паэма аб Грунвальдзе Яна Вісліцкага ..., паэма Міколы Гусоўскага «Песня пра зубра» (1523 г.), паэма Андрэя Рымшы «Дэкатэрас, або Аповесць аб 10-гадовым паходзе» (1585 г.)» [7, с. 138]. Кожны са згаданых вышэй твораў вызначаўся часцей за ўсё непрымальнымі ў савецкім соцыуме ўяўленнямі пра Айчынну, яе абаронцаў і знешняга ворага.

«Слова аб палку Ігаравым» вабіла М. Гарэцкага, які не толькі вывучаў спецыфіку твора і выклаў вынікі ў літаратуразнаўчым даследаванні, але і пераклаў дадзены помнік на сучасную беларускую мову. Акрамя таго, пісьменнік актуалізаваў шэраг вобразаў, што на пачатку XX ст. выглядалі як адгалоскі старых міфалагем. У першую чаргу мы маем на ўвазе аналогіі паміж баявымі дзеяннямі і працай (забойствам і малацьбой). Адзначым, што гэтая паралель заставалася папулярнай напрацягу ўсяго стагоддзя (у пэўнай мадыфікацыі яе знаходзяць у творах В. Быкава, І. Навуменкі, І. Пташнікава, І. Чыгынава і інш.), але ў той жа час яна, здаецца, часткова страціла сваю арыгінальнасць.

М. Гарэцкі прысвяціў асобны раздел летапісам і хронікам, падрабязна прааналізаваў спецыфіку ўзнаўлення гістарычных падзей у «Баркулабаўскай хроніцы». Навукоўца не мог не заўважыць, што невядомы аўтар «часам дае дакладнае апісанне мясцовасці і ходу бою, колькасць войска» [6, с. 130]. Далей літаратуразнаўчы дослед вымушана насычаецца крытычнымі заўвагамі, народжанымі эпохай класавай барацьбы: «Войны руйнавалі край. Але аўтару хронікі, мусіць, нішто сабе жылося на хлебце баркулабаўскіх паноў, і ён, пабожны патрыёт, спакойна піша, як паны з сваім войскам «под Смоленском і Рославлем места выжгли ...»» [6, с. 130].

Нягледзячы на згаданы вышэй пасаж, што жывіўся напружанай грамадска-палітычнай атмасферай эпохі, М. Гарэцкі ўдумліва прачытаў «Баркулабаўскую хроніку». Цікава, да яе вынікала з перазоваў самога часу: XVII і XX стагоддзі «выявілі разгубленасць і збятэжанасць чалавека перад светам і самім сабой, сканцэнтравалі ўвагу на рэальнай рэчаіснасці і разам з тым на метафізіцы быцця, яго жахах і трагічнай непрадказальнасці» [8, с.10]. Актуальнымі асобнымі ідэяна-тэматычнымі здабыткі «Баркулабаўскай хронікі» былі ў 1930-я гг., калі М. Гарэцкі распачаў актыўную працу над сваёй «Камароўскай хронікай».

Акрамя таго, навукоўца заўважыў, што, пішучы аб часах Вітаўта, большасць летапісцаў усхвалялі князя. Паводле страдаўніх крыніц, гэта была выбітная гістарычная постаць: мудры знешні палітык, таленавіты кіраўнік вялікай дзяржавы, военачальнік, які літаральна не ведаў параз.

На старонках «Гісторыі беларускае літаратуры» годна прадстаўлены пераклады асобных твораў, што аднолькава захаплялі чытачоў

з розных еўрапейскіх краін. Даследчык спыніў увагу на «Троскай аповесці», «Александрыі», «Гісторыі аб Атыле» і «Аповесці аб Трышчане». М. Гарэцкі лічыў, што іх папулярнасць вынікала з таго, што «шляхта наша знаходзіла задавальненне свайму жаданню рыцарскіх перажыванняў» [6, с. 115], нельга забывацца на памкненне чытача пашырыць уласныя веды пра свет. Гістарычныя раманы дазвалялі пазнаёміцца з асобнымі сюжэтамі, вядомымі па старажытных гістарыяграфічных і летапісных крыніцах, што ўтрымлівалі багата легендарна-міфалагічнага і казачнага матэрыялу [9, с. 13]. Акрамя таго, у спрыяльных умовах перакладная літаратура павінна была паўплываць на развіццё арыгінальнай прозы («Уся гэтая літаратура характарызуе духоўнае жыццё інтэлігенцыі таго часу і паказвае, на якім грунце магла развівацца наша самастойная літаратура таго часу» [6, с. 116]).

З рыцарскіх раманаў чэрпаліся веды пра гераізм, паводзіны пад час двубою, літасць да пераможанага ворага, рытуалы, што рэгламентавалі жыццё сапраўднага ваяра, слугаванне магутнаму ўладару і даме сэрца. Дарэчы, такая канцэпцыя вайны не вытрымала выпрабавання часам: XX ст. сцвердзіла, што баявыя дзеянні не падпарадкоўваліся пэўнай логіцы, а нараджаліся з апафеоза выпадку. Вайна атрымала дыстанцыйны характар, калі ворагі па некалькі месяцаў бачылі адзін аднаго толькі дзякуючы опыцы.

Калі папярэднія назіранні засяроджаны на барацьбе супраць знешняга ворага, то, разважаючы пра літаратуру XIX ст., М. Гарэцкі падыходзіць бліжэй да ўнутраных грамадска-палітычных праблем, што маглі выбухнуць узброеным супрацьстаяннем іншага кшталту. Навукоўца аналізаваў паэму «Рабункі мужыкоў» Я. Баршчэўскага і жанр гутарак. Нягледзячы на тое, што даследчык крытыкуе паэтычны твор («Як бачым, з ідэйнага боку паэма зусім слабая; проста кажучы, ніякай ідэі не відаць, апроча панскай ахвоты пераказаць дзеля жарту аб смешнай прыгодзе з благімі мужыкамі-бунтаўнікамі» [6, с. 180]), адчуваецца, што тэма сялянскага паўстання (хаця б і з дазволу французай) была новай для мастацтва слова свайго часу. Нават спецыфічная манера выкладу матэрыялу не змагла схаваць драматызм сітуацыі. Ананімныя гутаркі закраналі балючыя праблемы эпохі: акрамя землеўпарадкавання, сацыяльнага статусу селяніна XIX ст. хвалявала ў тым ліку і рэкрутчына, што нявечыла жыцці маладых салдат.

Згадкі пра салдатчыну літаральна раскіданы па творах розных жанраў, прааналізаваных М. Гарэцкім у «Гісторыі беларускае літаратуры» (ад сацыяльна-бытавых песень да «Гапона» В. Дуніна-Марцінкевіча і «Гутаркі старога дзеда»). Такая сістэма забяспячэння арміі навабран-

памі добра вядома і самому аўтару даследавання, які падаў некаторыя яе заганы ў аповесці «Ціхая плынь».

Наступны этап развіцця беларускай ваеннай прозы і паэзіі звязаны з 1860-мі гг. – часам росквіту агітацыйнага мастацтва слова. М. Гарэцкі заўважаў, што «літаратура ў нашай мове, пісаная паўстанцамі ў 1863 г. і заклікаўшая нашых сялян ісці скідаць ярмо расійскага панавання, выклікала такую ж супрацьлітаратуру, пісаную ў беларускай мове прыхільнікамі гэтага панавання» [6, с. 228]. Акрамя разгляду верша «Савасцеева віншаванне» (прааналізавана тэматыка і праблематыка), навукоўца падрабязна спыніўся на асобных творах, змешчаных у «Мужыцкай праўдзе», што заклікалі селяніна распачаць (падтрымаць) узброеную барацьбу супраць прыгнятальнікаў.

Раздзелы «Гісторыі беларускае літаратуры», прысвечаныя пачатку XX ст., адзначаны дзвюма магістральнымі тэмамі: адраджэнцкай і рэвалюцыйнай. М. Гарэцкі то засяроджваўся на творах, што апявалі «лучнасць пралетарыя, салдата і беднага селяніна» [6, с. 291], то звяртаўся да літаратуры, што спрабавала абудзіць нацыянальную самасвядомасць. Вядома, што М. Багдановіч, З. Бядуля, Ц. Гартны, Я. Колас, Я. Купала спалучылі згаданую тэматыку з аповедам пра падзеі Першай сусветнай. Аўтар даследавання абыходзіў дадзены момант, бо ведаў адносіны тагачаснай палітычнай эліты да 1914 – 1918 гг.

Манаграфія «Маладняк за пяць гадоў. 1923 – 1928» М. Гарэцкага дазваляе прасачыць асобныя тэндэнцыі развіцця беларускай ваеннай літаратуры XX ст. У дадзеным выпадку аўтар не змог пазбегнуць разважанняў пра супярэчлівыя падзеі эпохі (у тым ліку і ўзброеныя канфлікты першай сусветнай і лакальнага маштабу). Навукоўца звярнуўся да твораў выразна эксперыментальнай скіраванасці. На ўвазе маюцца аповесці «Затока ў бурах» Я. Відука, напісаная ў выглядзе «адрывістых абразкоў, як у кіно-малюнку» [4, с. 70], і «Варта на Рэйне» А. Гародні, прысвечаная падзеям 1914 – 1918 гг. М. Гарэцкі ахарактарызаваў стыль апошняга са згаданых пісьменнікаў як «фэльдтонна-футурыстычны». Усе спецыфічныя рысы твора дазволілі сцвердзіць, што «апавесчый з падобным зместам і з такімі формальна-мастацкімі асаблівасцямі ў беларускай літаратуры яшчэ не было» [4, с. 76].

У пэўнай ступені М. Гарэцкі палемізаваў з тагачаснай крытыкай, што пастулявала: «Калі ў сусветнай літаратуры мы маем цэлы шэраг «чалавечых дакументаў» аб імперыялістычнай вайне, як «Агонь» А. Барбюса, «Чалавек добр» Франка, «Трыумфальное шествие» Смоліна, «Народ на вайне» Федарчэнка і шмат іншых, то ў беларускай літаратуры пакуль такіх твораў ня было» [10, с. 104]. Выключэнне рабілася ў выпадку з кнігай «На імперыялістычнай вайне», што ў 1920-я гг. успрымалася бадай

як адзіны значны твор, прысвечаны Першай сусветнай. Так, К. Гарабуда ў рэцэнзіі на выданне заўважыў, «... запіскі ... ставяць у цікавай, новай для беларускай літаратуры форме (дзеньнік) перад чытачом пачатак старой вайны з усімі яе праявамі і жахамі» [11, с. 178]. Сімптаматычна, што канцэпцыі адлюстравання вайны А. Гародні і М. Гарэцкага мелі тыпалагічна падобныя рысы, бо праявілі негатыўна адносіліся да забойства чалавека, разбурэння асобы.

У манаграфіі «Маладняк за пяць гадоў. 1923 – 1928» паказана тэматычная разнастайнасць айчынай ваеннай прозы. І. Барашка акрамя падзей грамадзянскай вайны на Беларусі ўвасобіў і змаганне з акупантамі-палякамі («Ліпнёвыя дні», «Дзээртыр», «Дар за дар»). Я. Відук (аповесць «Затока ў бурах») апавядаў пра «пачатак імперыялістычнай вайны, жыццё салдаткі бяз мужа, вайсковыя пастой і гвалты, рэвалюцыю на вёсцы, бандытызм» [4, с. 70].

«Гісторыя беларускае літаратуры» і «Маладняк за пяць гадоў. 1923 – 1928» – дзве працы М. Гарэцкага, што засведчылі патэнцыял айчыннага літаратуразнаўства пачатку ХХ ст. Распрацаваная даследчыкам канцэпцыя развіцця беларускага мастацтва слова па сённяшні час не страціла актуальнасці. Выключэнне складаюць толькі асобныя ўрыўкі, створаныя пад уплывам грамадска-палітычнай сітуацыі 20-30-х гг. мінулага стагоддзя, якая нарадзіла вульгарны сацыялагізм.

Маштабны праект дазволіў ў тым ліку і прасачыць шэраг этапаў развіцця скразной для айчынай культурнай прасторы ваеннай тэматыкі. М. Гарэцкі падкрэсліў фальклорныя вытокі беларускай батальнай літаратуры, адзначыў выбітную ролю «Слова аб палку Ігравым», летапісаў і хронік. У «Гісторыі беларускае літаратуры» адзначаецца вартасць перакладных гістарычных і рыцарскіх раманаў, што ў больш спрыяльных варунках маглі б паўплываць на далейшае развіццё айчынай прозы і паэзіі. ХІХ ст. ушчыльную звязана з сялянскім пытаннем, таму новая беларуская літаратура звярталася да тых жанраў, што дазвалялі ўвасобіць лёс звычайнага чалавека. Часам яны заклікалі да дзеяння (гутаркі). Менавіта ў апошнім выпадку ў якасці аднаго з варыянтаў паводзін прапаноўвалася ўзброенае паўстанне. М. Гарэцкі, даследуючы літаратурны працэс пачатку ХХ ст., акцэнтаваў увагу на рэвалюцыйнай і адраджэнскай тэматыцы, таму асобныя моманты, звязаныя з ваеннымі прозай і паэзіяй, адышлі на другі план, тым больш, што Першая сусветная і Грамадзянская войны былі супярэчлівым і небяспечным аб'ектам абмеркавання. У манаграфіі «Маладняк за пяць гадоў. 1923 – 1928» навукоўца звярнуўся да гэтых неадназначных падзей, разгледзіўшы творы А. Гародні, Я. Відука і В. Каваля. М. Гарэцкі засведчыў эксперыментальны характар дадзеных кніг.

Нягледзячы на тое, што абодва даследаванні не былі прысвечаны выключна баталістыцы, ўжо на пачатку XX ст. з’явіліся першыя спробы ахарактарызаваць багатую айчынную традыцыю ўвасаблення падзей вайны, які вылучалася сваёй дыскрэтнасцю.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Беларуская літаратура пасля «Нашае нівы» / М. Гарэцкі // *Максім Гарэцкі. Успаміны, артыкулы, дакументы* / склад. А. Ліс, І. Саламевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – С. 193–213.

2. *Мушынскі, М.* Канцэпцыя нацыянальнай ідэнтычнасці беларусаў у мастацкай і навуковай спадчыне Максіма Гарэцкага і ўспрыманне гэтай канцэпцыі ў заходнееўрапейскім моўным асяроддзі / М. Мушынскі // *Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць (да 120-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага). Матэрыялы XXI Гарэцкіх чытанняў.* Мінск, 15 лютага 2013 г. – Мінск, 2013. – С. 32–39.

3. *Тарасава, Т.* Канцэпцыя пабудовы «Гісторыі беларускае літаратуры» Максімам Гарэцкім / Т. Тарасава // *Максім і Гаўрыла Гарэцкія: жыццё і творчасць (да 115-годдзя з дня нараджэння Гаўрылы Гарэцкага і 95-годдзя першага выдання «Гісторыі беларускае літаратуры» Максіма Гарэцкага)* : Матэрыялы XXIII Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 17 красавіка 2015 г. / адказны рэдактар Р. Гарэцкі. – Мінск, 2015. – С. 13–19.

4. *Гарэцкі, М.* Маладняк за пяць гадоў. 1923–1928 / М. Гарэцкі. – Менск: Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1928. – 122 с.

5. *Лобач, У.* Феномен вайны ў міфапаэтычнай карціне свету беларусаў/ У. Лобач // *Беларускі фальклор: Матэрыялы і даследаванні: зборнік навуковых прац.* – Выпуск 1. – Мінск: Беларуская навука, 2014. – С. 58–91.

6. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. – 479 с.

7. *Лойка, А.* Старабеларуская літаратура: падручнік / А. Лойка. – Мінск: Вышэйшая школа, 2001. – 319 с.

8. *Гніламёдаў, У.* За тысячу гадоў / У. Гніламёдаў // *Літаратура XI–XVI стагоддзяў* / уклад. і камент. А. Бразгуноў, І. Будзько, Л. Ляўшун; прадм. У. Гніламёдава; навук. рэд. В. Чамярыцкі. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2011. – С. 3–42.

9. *Бразгуноў, А.* Ізмарагды ў кароне нашага пісьменства / А. Бразгуноў // *Беларускія Александрыя, Троя, Трышчан ...: перакладная белетрыстыка Беларусі XV – XVIII стст.* / уклад., расчытанне, пер. з старабеларус., прадм., камент. Алесь Бразгунова. – Мінск: Беларуская навука, 2009. – С. 7–29.

10. *Аліг. [Рэцэнзія] / Аліг.* // *Маладняк.* – 1926. – № 9. – С. 103–104. – Рэц. на кн.: *Гарэцкі, М.* На імперыялістычнай вайне (запіскі) / М. Гарэцкі. – Менск: Дзяржаўнае Выдавецтва Беларусі, 1926. – 185 с.

11. *Гарабуда, К.* [Рэцэнзія] / К. Гарабуда // *Полымя*. – 1926. – № 6. – С. 176–178. – Рэц. на кн.: *Гарэцкі, М.* На імперыялістычнай вайне (запіскі) / М. Гарэцкі. – Менск: Дзяржаўнае Выдавецтва Беларусі, 1926. – 185 с.

Софія Тычына
(Мінск)

АСАБЛІВАСЦІ СПАЛУЧЭННЯ РЫС РОЗНЫХ ПЛЫНЯЎ У ТВОРЧАСЦІ М. ГАРЭЦКАГА

Мастацкія плыні – дастаткова складаная з’ява. З аднаго боку тое, што напamкi ўзнікаюць у розных літаратурах у пэўнай паслядоўнасці і прыкладна ў адзін і той жа перыяд, сведчыць пра іх міжнацыянальны характар, з іншага боку – асаблівасці праяўлення таго або іншага напamкy ў розных краінах могуць быць настолькі рознымі, што аднесці іх да аднаго тыпу вельмі цяжка. Акрамя таго, плыні часта не існуюць адасоблена адна ад другой, яны могуць не проста кантактаваць, але і пераплятацца ў творчасці (і нават у межах канкрэтнага твора) аднаго і таго ж пісьменніка. Адны і тыя ж рысы могуць быць уласцівыя розным мастацкім кірункам, што робіць праблематычным вызначэнне прыналежнасці нават невялікага па сваім аб’ёме твора да адной пэўнай плыні. Так, напрыклад, пра вершы французскага паэта П. Верлена могуць пісаць у кантэксце і сімвалізму, і імпрэсіянізму.

Аўтары знаходзяцца ў пастаянным пошуку, мяняюць свае погляды, імкнучы да адкрыцця аптымальных спосабаў выяўлення сваіх думак. Таму мы можам назіраць, як рамантык становіцца імпрэсіяністам, пасля імпрэсіяніст пераходзіць да натуралізму, які завяршае свой творчы шлях рэалістам (напрыклад, нешта падобнае можна назіраць у творчасці тэарэтыка натуралізму Э. Заля). Ці значыць гэта, што аўтар поўнацю пачынае адмаўляцца ад сваіх першапачатковых творчых шляхоў? Калі параўнаць рысы розных мастацкіх плыняў, то можна з упэўненасцю сказаць, што яны настолькі могуць супярэчыць адна адной, што іх сустрэча ў межах аднаго твора здаецца абсурднай. Напрыклад, для рэалізму характэрны прынцып жыццёвай праўды, у рамантызме выкарыстоўваецца фантастыка і падзел светаў на некалькі, што не надта стасуецца з вышэйадзначанай рысай рэалізму, а гэта значыць, што суіснаваць у адным тэксце яны не павінны. Тым не менш у літаратуры гэта магчыма, бо плыні не накладваюць на аўтара нейкія абавязкі, яны наадварот падпарадкоўваюцца аўтарам, якія імкнучы да творчай свабоды нават тады, калі абставіны часу і гісторыі гэтаму не спрыяюць.

Праяўленне ў творчасці пісьменніка рыс новай плыні не абазначае, што ён поўнаасцю адмаўляецца ад таго, што было ў яго творчасці раней. Тое, што аўтар пачынае ў пэўны час аддаваць перавагу прыёмам, якія характэрныя для нейкага кірунку, можна растлумачыць рознымі прычынамі. Асаблівасці, характэрныя для пэўнага напрамку, больш дакладна дазваляюць перадаць ідэі, думкі, адчуванні, перажыванні аўтара, таму ён можа адысці на нейкі час ад звыклай для яго манеры выкладання падзей. Напрыклад, пра творчасць А. Адамовіча звычайна гавораць у кантэксце рэалізму, аднак у яго аповесці «Карнікі» свядома выкарыстаны прыёмы літаратуры плыні свядомасці, з дапамогай якіх аўтар паспрабаваў пранікнуць у падсвядомасць людзей, што пераступілі праз заповедзь «не забі», таму ў творы факты і дакументальныя звесткі пераплятаюцца з думкамі і адчуваннямі, фантазіямі і страхамі герояў, з якіх складаецца агульны пачварны малюнак іх душ. Паколькі мастацкія плыні з'яўляюцца своеасаблівым адлюстраваннем поглядаў і наогул спецыфікі свайго часу і гісторыі, атрымліваецца, што для таго, каб паказаць у творы сучаснасць, аўтар так ці інакш мусіць прыйсці да «актуальнай» на той момант плыні (ці можа стаць ініцыятарам узнікнення новай плыні, якая, на яго погляд, будзе лепш паказваць свой час). Акрамя таго, літаратурная спадчына аўтарытэтных пісьменнікаў становіцца часам першапачатковай асновай, на якую апіраецца ў сваіх творчых пошуках малады пісьменнік, з іншых твораў аўтары чэрпаюць сваё натхненне.

Непарыўнасць і ўзаемасувязь сусветнага літаратурнага працэсу абумоўлівае ўплыў адной літаратуры на іншую (напрыклад, даследчык П. Васючэнка вызначае чатыры крыніцы ўздзеяння еўрапейскага сімвалізму на беларускую літаратуру: «Гэта французскі сімвалізм, прадстаўлены творчасцю «праклятых паэтаў», іх папярэднікаў, спадарожнікаў і паслядоўнікаў (Ш. Бадлера, П. Верлена, А. Рэмбо, С. Малармэ ды інш.); паўночны сімвалізм, рэпрэзентаваны асобамі Г. Ібсена, К. Гамсуна, А. Стрындберга, а таксама нямецкі (Г. Гаўптман), бяльгійскі (М. Метэрлінк, Э. Верхарн); польская (кракаўская) школа (С. Высянскі, С. Пшыбышэўскі); рускі сімвалізм (творчасць А. Блока, В. Брусава, Л. Андрэева, А. Белага ды інш.)» [1, с. 43].

Асабліва часта спецыфічнае спалучэнне разнастайных мастацкіх плыняў, наяўнасць гібрыдных форм [3, с. 233] можна назіраць у літаратуры тых краін, дзе адбываўся паскораны працэс развіцця прыгожага пісьменства (як, напрыклад, у Беларусі). «Фарміраванне нацыянальных асноў беларускай літаратуры, якое адбывалася ў цяжкіх умовах падаўлення духоўных магчымасцей краю, складвалася з двух асноўных працэсаў, якія паступова збліжаліся: запазычання багатага вопыту літаратур братніх славянскіх народаў і выпрацоўкі нацыянальных вобраза-

стылявых сродкаў мастацкага выяўлення свядомасці на аснове традыцыйных народных уяўленняў і звароту да фальклорных твораў. Гэтыя працэсы былі надзвычай складаныя. Яны адбываліся ў спецыфічных абставінах грамадскага развіцця і мелі свае асаблівасці: паскоранасць, адсутнасць адзінага творчага метаду і выразнага нацыянальнага вобліку» [4, с. 202].

Асабліва ярскія прыклады спалучэння рыс розных мастацкіх плыняў ў беларускай літаратуры можна назіраць у творчасці пісьменнікаў пачатку XX ст.: Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, З. Бядулі, М. Гарэцкага і інш. У мастацкіх тэкстах М. Гарэцкага, згодна з даследаваннямі літаратуразнаўцаў, сустракаюцца:

- рэалізм («У пераважнай большасці апавяданні ранняй пары напісаны з пазіцый асветніцкага рэалізму» [5, с.382], «Лічачы сябе пераемнікамі вопыту мастакоў-рэалістаў, М. Гарэцкі актыўна падтрымаў так званую народніцкую літаратуру» [5, с. 394].);

- сімвалізм («Рэфлексійнасць і дапытлівасць, пераўтваральны пачатак, зачараванасць «патаёмным» – гэтыя якасці творчай асобы пісьменніка актуальныя і сёння. Яны выспеліліся дзякуючы творчаму пераасэнсаванню майстрам мастацкага вопыту сімвалізму. У змаганні з ірацыянальнымі, варожымі для чалавека праявамі быцця варта спадзявацца адначасова на веру і веды, інтуіцыю і творчасць, як гэта рабіў Максім Гарэцкі» [1, с. 144].);

- экзістэнцыялізм («Экзістэнцыялізм – з’ява агульнай еўрапейскай культуры. Гэта падцвярджае адначасова яго ўсплеск у творах С. К’еркегора, Ф. Цютчава, Ф. Кафкі, Л. Андрэева, А. Беллага, Янкі Купалы, Максіма Гарэцкага і іншых філосафаў і мастакоў прыгожага пісьменства» [6, с.103].

Сімвалізм праяўляецца ў ранніх апавяданнях М. Гарэцкага («Патаёмнае», «Што яно?», «Стогны душы», «Сумная дзяўчынка» і інш.), у якіх адлюстравана адчуванне складанасці сусвету і немагчымасці спасцігнуць чалавечае быццё, страх і захапленне наваколлем і людзьмі. Героі часта не з’яўляюцца канкрэтнымі людзьмі са сваёй гісторыяй, сям’ёй, канкрэтным абліччам і становішчам у грамадстве. Нават калі аўтар піша, здаецца, пра пэўнага чалавека, якога можна сустрэць на вуліцы ў любы час, з-за спецыфікі перадачы асаблівасцей гэтага героя, складваецца ўяўленне, што для М. Гарэцкага гэты вобраз нешта большае чым звычайны чалавек; ён можа аказацца адлюстраваннем страху, які пануе на зямлі, ці прыгажосці, ці таямніцы. Так, напрыклад, вобраз гераіні з апавядання «Сумная дзяўчынка» найбольш набліжаны да прыцягальнага для пісьменнікаў-сімвалістаў вобраза таямнічай жанчыны, якая з’яўляецца ўвасабленнем прыгажосці свету і быцця. Сумная

дзяўчыка не мае імя, нічога не вядома пра яе мінулае. Аўтар піша, што яна хацела б быць вясёлай, бо сама любіць вясёлых людзей, але ў яе нічога не атрымліваецца. Зусім нязначныя рэчы (напрыклад тое, што маладзіца мые шыбы) прымушаюць яе задумвацца і твар яе пры гэтым робіцца засмучаным.

Яе вобраз – вельмі далікатны, жаночкі. Сум яе ідзе з самай глыбіні душы, таму ўяўная весялосць робіць яе «вялікаю дуроніяю» [2, с. 133]. Дзяўчынка не мае ўлады над самой сабой, над сваёю журбою, яна знаходзіцца ў палоне сваіх «нявыказаных, адзіночых думак» [2, с. 132]. Яе ціхі, засмучаны выгляд вабіць людзей. Калі яна ўдае весялосць, то становіцца звычайнай, зямной (яна і стараецца быць «як усе»: жартаваць, кпіць, смяяцца, цешыцца і цікавіцца тым, чым і яе сяброўкі). Але нават «наўмыснаю весёласцю не змагла яна свайго невядомага, прыгожага засмучэння, толькі зрабіла яго яшчэ танчэйшым, яшчэ далікатнейшым» [2, с. 132]. Смех з’яўляецца чужым яе натуры, бо ён робіць яе падобнай да іншых дзяўчат. Аўтар паказвае, што яе памкненне весяліцца – гэта падман, спроба згубіцца ў натоўпе, а між тым яна – іншая, дзіўная, асаблівая ў сваёй журбе. Сум надзяляе яе арэолам таямнічасці, асаблівай прыгажосці, якая нібы асвятляе яе знутры. Менавіта гэтым яна і падабаецца людзям, а самой сабе – і падабаецца, і не.

М. Гарэцкі не апісвае вонкавы выгляд сваёй гераіні. Адзінае, на чым ён робіць акцэнт – на надзвычайнай прыгажосці сумнага выгляду дзяўчынкі, якая нібы не ўпэўненая ў сваіх сілах, сваіх здольнасцях прывабліваць людзей. Дзяўчынка знаходзіцца на той стадыі, калі дзіця (ці падлетак) ператвараецца ў дзяўчыну і жанчыну (адсюль і выкарыстанне аўтарам трапнае параўнанне гераіні з маладой перад сваім вясленнем, ужыванне вобраза блізкай вясны). Яна нібы стаіць на раздарожжы і спрабуе абраць свой шлях. Яна хоча быць з усімі і не можа змагацца з самою сабой. Тым болей, што ў яе душы хаваецца сапраўднае характэрнае, якое яна спрабуе адкінуць (усё роўна, што зламаць сябе), бо баіцца аддзяліцца ад усіх. Яна не разумее сябе і нават свае думкі не можа патлумачыць самой сабе. Сумная дзяўчынка з’яўляецца ўвасабленнем прыгажосці і таямніцы жыцця, якое можа адначасова напаўняць сэрца і шчасцем, захапленнем, і сумам, журбою. Яна – няпэўнае, няўлоўнае адчуванне набліжэння нечага незвычайнага, асаблівага. Яна – загадка жыцця, прыроды і чалавечай душы, сутнасць якой застаецца незразумелай і нявытлумачанай. І ўсё ж яна – звычайная дзяўчынка, незнаёмка, якую можна ўбачыць на вуліцы, а можна і не заўважыць сярод такіх жа дзяўчат. У душы сумнай дзяўчынкі жыве нешта такое, што немагчыма спасцігнуць і патлумачыць пры дапамозе розуму, а можна толькі адчуць. Яна і сама не ведае, што гэта такое.

Уяўленне пра існаванне ў свеце нечага таямнічага, даступнага выключна пачуццям і інтуіцыі чалавека, адлюстроўваецца ў многіх апавяданнях М. Гарэцкага, што падкрэслівае цесную сувязь мастацкай спадчыны беларускага пісьменніка з сімвалізмам. Загадкаваць свету і чалавечага жыцця прымушае герояў і самаго аўтара задаваць пытанні: «Што яно?», «Нашто яно?» і падобныя. «Пісьменнікі-сімвалісты часта не знаходзілі тэрміна, каб вызначыць сутнасць загадкавай субстанцыі, і называлі яе з дапамогай займеннікаў: «яно», «нешта», «тое»» [1, с. 138]. Вобразы Незнаёмак, якія часта сустракаюцца ў творах М. Гарэцкага, маюць сувязь з гэтым таямнічым «яно», бо яны хаваюць у сэрцы, у думках і нават у сваім абліччы невядомае, непадудаднае логіцы, навучы.

Рэалізм у творчасці М. Гарэцкага таксама мае сваю спецыфіку. Справа ў тым, што нават у чыста рэалістычных творах беларускі прэзаік пакідае месца для ўмоўнасці, недаказанасці, няпэўнасці, таямніцы, характэрных для сімвалізму. Напрыклад, у «Сібірскіх абразках» сабраныя не толькі і нават не столькі гісторыі рэальных людзей, факты, якія аўтар фіксаваў падчас падарожжа. Гэта больш адчуванні, уражанні, перажыванні і думкі. Напрыклад, у замалёўцы «Максімава зязюля» падзей зусім ніякіх няма, тут аўтар перадае думкі, успаміны і меркаванні пра свой лёс і будучыню. Зрэшты, у гэтым заключаецца асаблівасць рэалізму XX ст. наогул: рэалізм цесна супрацоўнічае з іншымі плынямі і ўбірае ў сябе іх рысы.

У М. Гарэцкага рэалізм спалучаецца не толькі з сімвалізмам, але і з натуралізмам. Дастаткова часта тэрмін «натуралізм» выкарыстоўваюць як сінонім рэалізму. Важнымі рысамі натуралізму з'яўляюцца фактаграфічнасць, дакладнасць адлюстравання жыцця, цікавасць да тых тэм, якія раней у літаратуры не закраналіся (напрыклад, да паталогіі) і інш. Гэтыя рысы сустракаюцца ў творах М. Гарэцкага «Тамашы», «Скапцы», «Кветкі зла», «Бязногая бабуля» і інш. У сваіх тэкстах беларускі прэзаік не абыходзіць «вострыя» тэмы, не імкнецца іх завуаліраваць, для яго не існуе таго, пра што гаварыць забаронена ці непрыстойна: хваробы, спецыфічныя стасункі, незвычайныя традыцыі, якія людзям з іншага грамадства могуць падацца пачварнымі і г.д. (напрыклад, адразанне грудзей у жанчын, падрабязнае апісанне выгляду хворай на пранцы жанчыны, гвалт і забойства). Важная асаблівасць натуралізму, якая адрознівае яго ад рэалізму, заключаецца ў тым, што аўтар стараецца не даваць ацэнку таму, што ён апісвае, не асуджае герояў за іх учынкi, але спрабуе зрабіць выснову, што магло прывесці чалавека да пэўных дзеянняў. Часцей за ўсё ў творах М. Гарэцкага няма бясстраснасці, якая вылучае ўласна натуралістычны твор, ён вельмі востра рэагуе на чужы боль, несправядлівасць, але тым не менш часта яго ацэнка не з'яўляецца відавочнай,

паколькі ў аўтара прысутнічае разуменне складанасці жыцця, якое не дазваляе адназначна асуджаць чалавека, бо свет не можа дзяліцца толькі на добрых і злых людзей, кожны чалавек спалучае ў сабе самыя розныя якасці.

Такім чынам, у прозе М. Гарэцкага можна выявіць рысы розных плыняў, якія цесна спалучаюцца і пераплятаюцца адна з адной. Цікава, да розных спосабаў выяўлення жыццёвых фактаў, чалавечых гісторый, уласных назіранняў, перажыванняў, думак, ідэй сведчыць пра складаныя творчыя пошукі аўтара, які, несумненна, здолеў знайсці свой арыгінальны, непаўторны, адметны творчы стыль.

Літаратура

1. *Васючэнка, П. В.* Зачарованасць патаёмным. Максім Гарэцкі і сімвалізм / П. В. Васючэнка // Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм. – Мінск: МДЛУ, 2004. – 155 с.

2. *Гарэцкі, М.* Збор твораў у чатырох тамах / М. Гарэцкі. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1. Апавяданні (1913–1930). – 446 с.

3. *Гуревич, А. М.* Направление и течение // А. М. Гуревич / Литературный энциклопедический словарь; под ред. В. М. Кожевникова и др. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – С. 232–233.

4. *Каваленка, В. А.* Вытокі. Уплывы. Паскоранасць. Развіццё беларускай літаратуры XIX – XX стагоддзяў / В. А. Каваленка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 336 с.

5. *Мушынскі, М. І.* Максім Гарэцкі // М.І. Мушынскі / Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. Т. 1 / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літаратуры імя Я.Купалы. – Мінск: Беларуская навука, 1999. – Т.1. – С. 381–426.

6. *Тарасава, Т. М.* Гарэцкі і А. Камю: экзистэнцыяльная трактоўка свабоды і несвабоды ў апавяданнях «Прысяга» і «Маўчанне» // Т. М. Тарасава / Американистика как предмет научного познания: материалы II Междунар. науч. конф., г. Минск, 12–14 мая 2004 г. / Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка; редкол. Т. Е. Комаровская. – Минск: БГПУ, 2006. – С. 103–106.

*Вольга Уткевіч
(Віцебск)*

ФЕНОМЕН ВОІНСКАГА БРАТЭРСТВА Ў ЗАПІСКАХ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА «НА ІМПЕРЫЯЛІСТЫЧНАЙ ВАЙНЕ»

Усякая вайна ўяўляе сабой вышэйшую і найбольш трагічную форму сацыяльных катаклізмаў. Прычым гэта выяўляецца як у дачыненні

да асабістых чалавечых лёсаў, так і ў дачыненні да лёсу вялікіх соцыумаў, цэлых народаў. Аднак, менавіта дзякуючы, калі так можна сказаць, трагічнасці, вайна дазваляе найбольш бачна, анталагічна ўбачыць народ у вышэйшым сэнсе і мэту свайго існавання і адэкватна ацаніць перспектыву іх гістарычнай актуалізацыі. А бачанне гэтай перспектывы ў пэўнай ступені апраўдвае, надае звышбыццёвы сэнс самому разбурэнню, чалавечым пакутам і ахвярам. Адзначым, што такое бачанне шмат у чым вызначаецца месцазнаходжаннем народа адносна эпіцэнтра самога катаклізму. Так, напрыклад, на перыферыі катаклізм будзе адчувацца як нешта аддаленае, як тое, што непасрэдна не датычыцца яго. А часам народ сам з'яўляецца стваральнікам катаклізму і тады знаходзіцца ў самым яго цэнтры. Адпаведна, у залежнасці ад гэтага рознымі будуць і пункты гледжання нацыянальных мастакоў на трагічныя падзеі ў гісторыі іх народаў.

У сваёй аўтабіяграфічнай дакументальна-мастацкай кнізе «На імперыялістычнай вайне» М.Гарэцкі, сам удзельнік і відавочца падзей Першай сусветнай вайны, паказвае дыялектычна супярэчлівы працэс спасціжэння гістарычнага сэнсу гэтай падзеі ў душы свайго героя, вольнапісанага Лявона Задумы. Напачатку твора мы чытаем нататкі чалавека, які зусім не бачыць ніякага сэнсу, ва ўсякім выпадку для яго, беларуса, удзельнічаць у трагічных падзеях Першай сусветнай. «Усё гэта цяпер загіне, — разважае Лявон Задума, гледзячы на сваю маёмасць, кнігі, — як загіну, можа і я сам... ва славу... ва славу чаго? Вызвалення «малых народаў»? А ці вызваліцца мой народ? Што яму дасць гэтая вайна? Лепей не думаць» [1, с.313,]. Аднак з цягам часу разуменне сэнсу таго, што адбываецца, прыходзіць да яго нібы само сабой, а разам прыходзіць і змяненне погляду на жыццё: з мінулага на будучыню.

Калі напачатку вайны Лявон увесь час узгадвае мірнае жыццё, то затым ён усё часцей разважае пра будучае жыццё, не толькі сваё, але і ўсяго народа: «І недарма мы тут ваюем, — гаворыць ён, — да нечага ж давааемся. І калі не заб'юць, прыйдзе пара — паваюем і за што другое» [1, с. 353]. Як тонкі псіхалаг, М.Гарэцкі прыводзіць свайго героя да такога разумення праз раскрыццё ўсяго супярэчлівага і складанага комплексу адчуванняў чалавека на вайне. І ў нейкі момант нават сама логіка характару Задумы, вымалёўваючыся ў сваёй сапраўднасці, пачынае весці за сабой М.Гарэцкага. А сапраўднасць нацыянальнага быцця ў гістарычным аспекце ўяўляе сабой не што іншае, як яго здольнасць да ачышчэння, да прасвятлення, да адкідвання ўсяго няўстойлівага, неўкаранёнага, выпадковага, з адначасовым узмацненнем усяго сутнаснага. Такім чынам, вайна для М.Гарэцкага — гэта як моцная плынь вады (грэчаскае слова «kataclysmos» і перакладаецца як «паводка»), яна разбу-

рае наладжаны ход чалавечага жыцця, у вір якога, найчасцей без свайго волевыяўлення, аказваюцца ўцягнутымі цэлыя народы. Нездарма слова «плынь» прысутнічае і ў назве адной з яго аповесцяў, дзе таксама закранаецца тэма вайны – «Ціхая плынь».

На наш погляд, менавіта разуменне таго, што вайна ў гістарычным сэнсе можа адкрыць новыя гістарычныя перспектывы для беларускай дзяржаўнасці, прыводзіць Лявона Задуму да адчування воінскага братэрства з тымі рускімі салдатамі, чые палітычныя погляды радыкальна адрозніваліся ад яго ўласных. Такім чынам, ужо ў сваім генэзісе феномен воінскага братэрства ў творы М.Гарэцкага адпачатку мае ярка выяўлены супярэчлівы характар. У першую чаргу, гэта супярэчнасць паміж абстрактнай логікай «палітычнай выгады» і канкрэтным светаадчуваннем жывога чалавека, непасрэднага ўдзельніка вялікіх гістарычных падзей у якасці арганічнай «клеткі» такога спецыфічнага вайсковага сацыяльнага «арганізма», як артылерыйская батарэя. Аднак, нягледзячы на такую першапачатковую супярэчлівасць, дадзены феномен паступова атрымлівае надалей цэласны псіхалагічны (а можа нават і больш важкі духоўны) характар.

У найбольш яскравай форме праява пачуцця воінскага братэрства, усёпранікальнай і ўсёахопнай любові да сваіх таварышаў па зброі ўзнікае ў Лявона Задумы падчас знаходжання ў вайсковым шпіталі. Вось якімі словамі апісвае гэта пачуццё, несумненна, удзгадваючы ўласныя перажыванні, М.Гарэцкі: «Прыходзяць нейкія дамы-дабрадзеікі. Прыносяць гасінцаў: яблычка, цукерачку, Евангелле. Не, дайце газету! Сумна ў газетах. Дзе ты цяпер, дарагая батарэя? Дзе вы, мілыя таварышы? Не тут, не тут, не з гэтымі дамамі-дабрадзейкамі і сястрыцамі мая душа, а там, там, у акопах. І мімаволі выступаюць слёзы. Трэба схавацца з гэтымі слязьмі. Тут, паміж гэтых ваяўніча настроеных жыхароў тылу, ніхто не можа ўявіць сабе, што перажывае батарэя. Яны пытаюцца і пытаюцца, як там нашым бедненькім салдацікам у акопах, але брыдка гаварыць з імі пра гэта» [2, с. 397].

Важна падкрэсліць, што адчуванне воінскага братэрства захавалася ў героя і пасля выпіскі са шпіталю і наведвання роднай вёскі. Хоць на фронце Лявон кожную хвіліну больш за ўсё прагнуў апынуцца тут, побач з роднымі, нечакана праз некалькі дзён яго ахапіла пачуццё непрытульнасці і нуды: «І тады ўздумаў на тых, што там, на пазіцыі, засталіся яшчэ, калі я паехаў, і вось цяпер, у гэты самы момант, сядзяць у сцюдзёных ямах, чакаючы з нецяярлівасцю то раніцы, то вечара, то калі прыедзе кухня, то калі прывязуць хлеба. Шкода іх, шкода... Бедныя, любяя!» [2, с. 409].

Неабходна адзначыць, што для лірычнага і аўтабіяграфічнага героя беларускага пісьменніка ідэя братэрства мае сваю, абумоўленую асаблівасцямі нацыянальнага менталітэту, спецыфіку. Гэта ў першую чаргу выяўляецца нават не ў пачуцці гонару за таварышаў па зброі, а ў пачуцці жалю

да тых, хто апынуўся ў эпіцэнтры трагічных падзей. Прычым у Лявона Задумы гэта пачуццё распаўсюджваецца не толькі на сваіх «батарэйцаў» і іншых рускіх салдатаў, але і на ўсіх вольных або мімавольных удзельнікаў вайны: мірных жыхароў, і нават праціўнікаў – нямецкіх вайскоўцаў. У рэшце рэшт, спецыфічная ўсечалавечнасць ідэі братэрства ў душы галоўнага героя запісак набывае ярка выяўленую афарбоўку сацыяльнага пратэсту, яна скіравана ў будучыню.

Рускі філосаф XX стагоддзя В. Ф. Эрн, аналізуючы падзеі і вынікі Першай сусветнай вайны, пісаў, што ўвесь народ павінен быў зрабіцца саўдзельнікам подзвігу воінаў, нават не ўступіўшы ў іх шэрагі: «Акрамя актыўнасці знешняй, – адзначаў ён у сваёй рабоце «Меч і крыж», – заўсёды ёсць актыўнасць унутраная. Яна не бачная для вока, але яна такая ж дзейсная, як і актыўнасць знешняя» [2, с. 345]. Падчас вайны пачуццё воінскага братэрства распаўсюджваецца не толькі на тых, хто непасрэдна ваюе з ворагам, яно злучае не заўсёды бачнымі, але рэальнымі ніткамі войска і ўвесь народ. Напрыклад, пазней, падчас Другой сусветнай вайны, велізарную дапамогу аказвалі фронту беларускія партызаны, цяжка пераацаніць самаадданую працу жанчын, дзяцей і старых у тылу дзеючай арміі. І вось менавіта такога саўдзелу, народнай адзінадушнасці якраз і бракавала на рускім баку падчас Першай сусветнай вайны, што мы бачым, у прыватнасці, па дакументальна-мастацкім творы М. Гарэцкага. Магчыма, менавіта гэтага складніка не хапіла на той час для важкай ваеннай перамогі Расійскай імперыі на полі бітвы з германскімі захопнікамі.

Падводзячы вынікі сказанаму, адзначым, што ў артыкуле прааналізаваны феномен воінскага братэрства ў аўтабіяграфічнай аповесці беларускага пісьменніка Максіма Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне». Паказана, што працэс станаўлення дадзенага феномену ў душы галоўнага героя твора Лявона Задумы носіць складаны, дыялектычна супярэчлівы характар, гэта дэтэрмінавана сукупнай дзейнасцю розных сацыяльных, палітычных, светапоглядных і іншых фактараў. Прычым псіхалагічным фонам дадзенага працэсу з'яўляецца ярка выяўленае пачуццё сацыяльнага пратэсту, накіраванага супраць вайны як такой, з яе ўсечалавечай трагічнасцю, а, такім чынам, і з анталагічнай бессэнсоўнасцю. Такім чынам, вайна ўспрымаецца галоўным героем запісак у якасці сваяеасаблівай моцнай плыні, якая разбурае наладжаны ход чалавечага жыцця, і ў вір якой, найчасцей без свайго волевыяўлення, аказваюцца ўцягнутымі цэлыя народы. Вось чаму феномен франтавога братэрства ў творы М. Гарэцкага выяўлены не ў якасці гонару братаў па зброі за сваю агульную справу, а як жаль і спачуванне да ўсіх удзельнікаў вайны, прычым не толькі да сваіх аднавайскоўцаў. Гэта пачуццё асабліва абстраецца ў Лявона Задумы ва ўмовах мірнага жыцця: ў шпіталі і ў роднай вёсцы.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне// Выбраныя творы / М. Гарэцкі. – Мінск: Кнігазбор, 2009. – С. 299–417.
2. Эрн, В. Ф. Меч и крест // Сочинения / В. Ф. Эрн. – М.: Правда, 1991. – С. 295–368.

Таццяна Хоміч
(Мінск)

ДРАМАТУРГІЯ ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ Ў АЦЭНКАХ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

Айчынная крытыка на першых прыступках свайго сталення настойліва праграмавала і прагназавала шляхі нацыянальнай літаратуры. М. Гарэцкі аказаўся ў ліку нямногіх, хто найбольш актыўна і ўдумліва паставіўся да праблемы актывізацыі тэатральнай дзейнасці і развіцця драматургіі. Сучасны даследчык «гарызонтаў беларускай драматургіі» С. Лаўшук адзначае, што да 1913 г., «за выключэннем М. Гарэцкага, ніякіх тэарэтычных даследаванняў ці хоць бы папулярных крытычных «рэкамендацый» пра прыроду драматургічных жанраў амаль ніхто не рабіў» [4, с. 135–135]. Менавіта ў артыкуле «Наш тэатр» («Калядная пісанка», 1913) ім была сфармулявана своеасаблівая канцэпцыя развіцця беларускага тэатра і п'есы, вызначана іх роля ў адраджэнскім руху. Тут зроблена і першая ў М. Гарэцкага ацэнка стану драматургіі пачатку XX ст. «Блізка, што ўсе драматычныя творы, якія цяпер ёсць на беларускай мове, яны толькі невыразны цянёк ад таго жыцця беларускага, якое павінна быць паказана перш-наперш беларусу са сцэны» [2, с. 173], – разважаў крытык. Такое строгае вызначэнне, зразумелае ў кантэксце артыкула і ўспрымання драматургіі «нашаніўскай» крытыкай у цэлым. М. Гарэцкі меў рацыю: у рэпертуары Першай беларускай трупы І. Буйніцкага адчувалася нястача арыгінальных беларускіх твораў. Адбыліся пастаноўкі купалаўскай «Паўлінкі» і «Моднага шляхцюка» К. Каганца, усё астатняе – гэта былі пераклады з украінскай, польскай і рускай моў. Можна сказаць, што крытык вылучыў пытанне народнасці твора ў якасці асноўнага крытэрыю ацэнкі беларускай п'есы. Акрамя гэтага, у артыкуле абазначаны наступныя крытэрыі ацэнкі драматычных твораў:

- агульначалавечы змест з арыентацыяй на чытача/публіку самых розных сацыяльных праслоек, веравызнанняў, узростаў, мастацкіх густаў;

- грамадзянскае прызначэнне твора, яго асветніцкая, нацыянальна-выхаваўчая функцыя («паказаць беларусу, у якой пушчы ён блудзіць і дзе ляжыць яму дарога на поле, шырока-далёкае, роднае поле вольнага жыцця» [2, с. 172], – такую задачу ставіў крытык перад драматургамі);

- эстэтычная каштоўнасць, бо, па словах М. Гарэцкага, «чалавеку, апрача паўміска юшкі, патрэбна і страва для душы» [2, с. 174];

- моўны аспект («ачысціць, абяліць мову і паказаць прад вочы людзей яе гучнасць і гібкасць» [2, с. 175], – заахвочваў пісьменнікаў аўтар артыкула).

Гэтымі крытэрыямі ў большасці сваёй кіраваўся Гарэцкі-крытык, ацэньваючы пазней драматычныя творы К. Каганца, Я. Купалы, Я. Коласа, Ф. Аляхновіча, У. Галубка, Е. Міровіча. Хоць нельга не пагадзіцца і з тымі даследчыкамі, якія лічаць, што ў 1920-я гады, асабліва ў другой іх палове, «пацярпелі змены светапоглядныя ўстаноўкі крытыка: ад ідэалізму 1913 г. <...> – да змушанай цвярозай прагматычнасці» [3, с. 138], калі ў яго крытычнай творчасці сталі прыкметнымі «рэцэдывы сацыялагізатарскага падыходу да мастацка-эстэтычных ацэнак» [6, с. 279].

У 1919 г., калі беларускія драматургі маглі ўжо «пахваліцца» сур’ёзнымі набыткамі, М. Гарэцкі публікуе літаратурны агляд «Беларускае драматычнае пісьменства» («Беларуская думка», 1919, 5 і 7 мая) і дае ацэнку творам, якія выйшлі ў друкаваным выглядзе або існавалі на той час толькі ў сцэнічным выкананні. Тэкстолагамі выяўлена, што ў аснову агляду пакладзена рэцэнзія на пастаноўку п’есы Ф. Аляхновіча «Страхі жыцця», апублікаваная на рускай мове ў газеце «Звезда» (1919, 23 лютага). Сапраўды, значная частка матэрыялу прысвечана гэтаму твору. Ацэньваючы ў цэлым стан драматургічнага пісьменства за перыяд 1917–1919 гг., М. Гарэцкі засведчыў яго паскоранае развіццё і правамерна вылучыў тры самыя яркія постаці драматургаў: Янка Купала, Францішак Аляхновіч, Уладзіслаў Галубок. Гэтым пісьменнікам (акрамя падрабязнага разбору іх асобных твораў у аглядзе 1919 г.) прысвечаны і шэраг іншых матэрыялаў. У тым самым 1919 г. з’явіліся біяграфічная нататка «Уладзіслаў Галубок» («Беларускае жыццё», 1919, № 20) і рэцэнзія на друкаванае выданне п’есы «Апошнія спатканне» гэтага ж аўтара («Беларускае жыццё», 1919, № 22), у 1923 г. – дзве рэцэнзіі на тэатральныя пастаноўкі Галубковых спектакляў «Пісаравы імяніны» («Савецкая Беларусь», 1923, 12 снеж.) і «Ветрагоны» («Савецкая Беларусь», 1923, 19 снеж.). [А. Масквін у манаграфіі «Беларускі тэатр 1920–1930-х: адабраная памяць» (2016) згадвае яшчэ адну рэцэнзію: на пастаноўку п’есы «Апошнія спатканне», надрукаваную М. Гарэцкім у горкаўскай раённай газеце «Луч интернационала» (1919, № 8, 4 крас.).

У «Творах» (1990) гэты публікацыі адсутнічае.] Драматургіі Я. Купалы і Ф. Аляхновіча М. Гарэцкі прысвяціў салідныя раздзелы ў «Гісторыі беларускае літаратуры» (1920, 1-е выд.). Апрача гэтага, асобныя крытычныя заўвагі ў бок твораў У. Галубка, Я. Купалы, Ф. Аляхновіча маюць месца ў аглядавым артыкуле «Беларуская літаратура пасля «Нашай нівы»» («Маладняк», 1928, № 4) і ў нарысе «Белорусская литература» («Октябрь», 1928, № 4).

Творчым набыткам кожнага з пісьменнікаў крытык даў высокую ацэнку, зрабіў спробу вызначыць месца іх п'ес у літаратурным працэсе, асэнсавать значэнне творчасці драматургаў для беларускага слоўнага мастацтва. Так, у аглядзе 1919 г. М. Гарэцкі пераконваў, што драма «Страхі жыцця» Ф. Аляхновіча «*можжа быць палічана лепшым вытварэннем аўтара і запісана да лепшых абразцоў беларускага пісьменства агулам і драматычнага ў частцы*» [2, с. 227]. Заўважым, праўда, што ў «Гісторыі беларускае літаратуры» (1924, М.–Л.) пры відавочнай увазе да гэтага твора аўтар усё ж пазбягае такой характарыстыкі. Знаёмства з іншымі творамі Ф. Аляхновіча, развіццё беларускай драматургіі, а таксама непазбежная эвалюцыя поглядаў самога крытыка паўплывалі, відаць, на ўяўленне аб «*лепшым абразцы беларускага пісьменства*». У «Гісторыі...» М. Гарэцкі вышэй ацаніў п'есы «Бутрым Няміра», «Пан міністр» і «Няскончаная драма», хоць у плане аб'ёму больш месца ў параграфі аддадзена якраз аналізу «Страхаў жыцця» і камедыі «На Антокалі», якія даследчыку давялося бачыць у сцэнічным выкананні.

У цэлым жа творы Ф. Аляхновіча ўспрымаліся М. Гарэцкім вельмі станоўча. Ён падкрэсліваў іх тэматычную і жанравую разнастайнасць, а ў нарысе «Белорусская литература», разлічаным на ўсесаюзнага чытача, абазначыў важкасць усёй творчасці драматурга ў літаратуры навейшага перыяду наступнымі словамі: «*Начиная с 1915 г. очень много дал в области белорусской драмы Ф. Алехнович*» [2, с. 332]. Сцвярджанне М. Гарэцкага сугучна агульнай думцы тагачаснай крытыкі пра творчасць драматурга, у чым пераконваюць, напрыклад, словы А. Луцкевіча, які ў лекцыі, прачытанай у 1924 г. у Вільні, запэўніваў: «...ёсць у нас запраўдныя цэннасці ў драматычнай літаратуры, ёсць запраўдныя таленты з Аляхновічам наперадзе» [5, с. 145]. Звернем увагу, што М. Гарэцкі выказваў сваё прыхільнае стаўленне і разуменне каштоўнасці творчых намаганняў Ф. Аляхновіча ў 1928 г. – праз два гады пасля вераломнага арышту драматурга. Годам раней ён пісаў у абарону зняволенага ліст, які таксама ўтрымлівае ў сабе ацэнку творчасці Ф. Аляхновіча (праўда, з вымушаным акцэнтам на сацыяльных аспектах п'ес) і важныя для сучасных даследчыкаў біяграфічныя звесткі.

У «Гісторыі беларускае літаратуры» М. Гарэцкі шмат старонак прысвяціў творчасці Я. Купалы. П'есы яго разглядаў не ў параграфі «Драматургія», дзе размясціліся тэатральныя лідары Ф. Аляхновіч і У. Галубок, а ў асобным раздзеле, прызнаўшы тым самым шматграннасць таленту пісьменніка. Крытык і даследчык даў ацэнку камедыі «Паўлінка» і драме «Раскіданае гняздо», паставіў іх у кантэкст усёй творчасці Я. Купалы, абазначыў асноўныя рысы характараў герояў, правёў літаратурную паралель (Адольф Быкоўскі – «модны шляхцюк» К. Каганца), распачаў вытлумачэнне сімвалічных вобразаў.

Моцны бок купалаўскай драматургіі М. Гарэцкі бачыў перш за ўсё ў яе «*вялікіх мастацкіх вартасцях*» [1, с. 337]. Нягледзячы на шмат у чым практычнае стаўленне крытыка да тэатральнай дзейнасці, ён ніколі не ігнараваў літаратурнае афармленне п'есы. У творах У. Галубка, напрыклад, час ад часу знаходзіў «*заганы*» [2, с. 236] і раіў пісьменніку «з *літаратурнага боку*» «*вучыцца драматургіі ў Я. Купалы*» [2, с. 231]. Сцэнічная ж эфектнасць твораў кіраўніка вандроўнай трупы была ацэнена ім высока, а купалаўскае «Раскіданае гняздо», у сваю чаргу, атрымала заўвагу за «*доўгія маналогі, непатрэбны ў іных выпадках лішак багацця на словы*» [2, с. 230]. Адназначную ўхвалу крытыка выклікала раўнавага сцэнічных эфектаў і літаратурна-мастацкай дасканаласці. Прынамсі, высока ацэньваючы творы Ф. Аляхновіча, М. Гарэцкі звяртаў ўвагу на «*сцэнічны і пісьменскі талент*» [2, с. 226] аўтара.

У згаданым вышэй аглядзе «Беларускае драматычнае пісьменства» М. Гарэцкі паспрабаваў вызначыць асаблівасці творчага метаду Я. Купалы. «*Мешаніна рэалізму з сімвалізмам*», – пісаў крытык з «таленавітай прастатой» (па вызначэнні М. Мушынскага) пра «Раскіданае гняздо» і катэгарычна дадаваў, што «*аўтар дужэйшы ў рэалізме*» [2, с. 228]. Такая заява абумоўлена арыентацыяй М. Гарэцкага на пастулаты культурна-гістарычнай школы, якая непрыхільна ставілася да сімвалізму. Характарыстыка, дадзеная знакамітай купалаўскай драме, бян-тэжыць сучасных даследчыкаў, выклікае жаданне даказаць, што «крыху пазней М. Гарэцкі ў ацэнцы вобразаў «Раскіданага гнязда» зробіць значныя карэктывы» [4, с. 63]. Сапраўды, у віленскай рэдакцыі «Гісторыі...» 1924 г. аўтар здымае вострыя выказванні, ухваляе «*паэтычнае характэрнае*» [1, с. 337] твора, у «Назваслоўі» пры тлумачэнні паняцця «драма» ў якасці «ўніверсальнай» п'есы, якая лучыць у сабе прыкметы псіхалагізму і рамантыкі, сацыяльны элемент і сімваліку, называе менавіта «Раскіданае гняздо» [1, с. 383–384]. Але, думаецца, купалаўская драма ўсё ж не была «разгадана» даследчыкам. Ён слушна абазначыў кірункі яе магчымай расшыфроўкі, але сацыялагічны падыход, якім актыўна карыстаўся М. Гарэцкі, не даў магчымасці ўбачыць, што ў сімваліка-

філасофскай драме ніяк не можа быць дадзена «*ідэйнае правадырства*» [1, с. 338]. Менавіта аўтарская недавыказанасць, нявызначанасць шляху, якім павінны рушыць героі «Раскіданага гнязда», выклікала пэўную незадаволенасць даследчыка. У сённяшнім прачытанні п'есы, напрыклад П. Васючэнкам, гэтая ідэйна-мастацкая асаблівасць драмы бачыцца праявай творчай індывідуальнасці Я. Купалы, сведчыць пра глыбокі роздум драматурга над гістарычным момантам.

Нямала крытычных заўваг ад М. Гарэцкага дасталася У. Галубку. Несумненна, што тэатральная і драматургічная дзейнасць гэтага пісьменніка прыцягвала вялікую ўвагу крытыка. Ён бачыў У. Галубка і яго п'есы на мінскай тэатральнай сцэне і ў Горках, быў уражаны папулярнасцю трупы ў розных кутах Беларусі, ведаў няпростыя ўмовы жыцця драматурга і адчуваў сапраўдны патэнцыял пісьменніка. «*Цяпер Галубок у самай пары сваёй творчасці. Яшчэ многа чаго можна спадзявацца ад яго*» [2, с. 235], – пісаў М. Гарэцкі ў біяграфічнай нататцы 1919 г. Разам з тым ён звяртаў увагу на такія хібы, як схематычнасць герояў у драме «Бязвінная кроў», паспешлівасць, што перашкаджае глыбей раскрыць характары ў «Ветрагонах» і ў іншых п'есах, неадпаведнасць задумы яе мастацкай рэалізацыі ў «Апошнім спатканні» і г. д. Трэба сказаць, што ацэньваць драматургію У. Галубка па свежых слядах было няпроста. Літаральна пасля кожнай пастаноўкі аўтар рабіў тыя ці іншыя змены, накіраваныя на паляпшэнне твора. Гэта значна ўскладняла магчымасць аб'ектыўнай ацэнкі. М. Гарэцкі, тым не менш, досыць слушна заўважыў слабасці ранніх твораў У. Галубка, якія пазней і сам драматург назваў не самымі моцнымі.

Шэраг крытычных ацэнак, зробленых «па гарачых слядах», выглядаюць паспешлівымі, і невыпадкова таму яны не замацаваліся ў гісторыі літаратуры. Так, М. Гарэцкі трапіў «у пастку» сваіх уяўленняў аб чысціні беларускай мовы, характарызуючы маўленне дзяка ў «Пісаравых імянінах». У рэцэнзіі на пастаноўку камедыі ён заўважыў: «*Мова некаторых Галубковых герояў, напрыклад, і дзякава ў «Пісаравых імянінах», можа выклікаць спрэчкі сваёю нячыстасцю з мастацкага пункту гледжання*». Далей М. Гарэцкі спрабаваў абараніць драматурга: «*Але не Галубкова віна ў гэтай нячыстасці: гэткае было нашае жыццё і гэтакія вымогі ставіць тая тэатральная публіка, перад якою выступае Галубок...*» [2, с. 247]. Насамрэч, пра віну ніякай гаворкі і быць не магло. Крытык не ўлічыў, што маўленне з'яўляецца сродкам самавыкрыцця камічнага персанажа, адным з прыёмаў яго характарыстыкі, а не проста адбіткам жывога маўлення (засмечанага паланізмамі і русізмамі), зразумелага гледачам.

Пэўнае здзіўленне выклікае той факт, што ў першых рэдакцыях «Гісторыі беларускае літаратуры» У. Галубок прадстаўлены толькі

ў аглядавым параграфе «Матэрыялы аб творчасці яшчэ некаторых нашаніўскіх і сучасных паэтаў і пісьменнікаў». І хоць у выданні 1924 г. (М.–Л.) М. Гарэцкі ўсё ж прадставіў яго постаць (разам з Ф. Аляхновічам) у асобным параграфе «Драматургі», той адзіны абзац, які ён прысвяціў У. Галубку, не вылучаецца інфарматыўнасцю. Напрыклад, у біяграфічнай нататцы «Уладзіслаў Галубок» крытык пералічвае назвы дзесяці п'ес драматурга, а ў «Гісторыі...» згадваюцца толькі дзве з невялікімі каментарыямі (у той час як твораў Ф. Аляхновіча называецца ў параграфе больш за дзясятка). Выкажам меркаванне, што стрыманасць у ацэнках творчасці У. Галубка была выклікана адсутнасцю друкаваных тэкстаў большасці п'ес драматурга. Да выхаду першых чатырох рэдакцый «Гісторыі...» асобнай кніжкай публікавалася толькі «Апошняе спатканне» (1919). Напэўна, немагчымасць пазнаёміцца з літаратурнымі тэкстамі і фармат самой кнігі (усё ж гэта была гісторыя літаратуры, а не тэатра) не дазволілі даць больш разгорнутую ацэнку творам У. Галубка.

Тым не менш М. Гарэцкі першы, па сутнасці, ахакарызаваў раннюю творчасць драматурга, выклаў асноўныя факты біяграфіі пісьменніка. Дзякуючы менавіта яму, як лічыў А. Семяновіч («Беларуская савецкая драматургія», 1968), мы маем уяўленне аб ідэйна-мастацкіх вартасцях п'есы «Бязвінная кроў», тэкст якой поўнасю не захаваўся. Давялося М. Гарэцкаму і абараняць У. Галубка (у рэцэнзій на «Пісаравы імяніны») ад тых крытыкаў, якія пачалі дакараць драматурга за старомоднасць, адставанне ад імклівага сучаснага жыцця. У своеасаблівым рэйтунгу твораў, што прапанаваў М. Гарэцкі ў артыкуле «Беларуская літаратура пасля «Нашай нівы»», сярод лепшых драматычных твораў гэтай пары згадваюцца п'есы У. Галубка «Суд» і «Пісаравы імяніны».

Ацэньваючы драматургію пачатку XX ст., М. Гарэцкі аб'ектыўна бачыў зрухі ў яе развіцці і разам з тым няспынна падштурхоўваў пісьменнікаў да асваення яшчэ большых вяршынь. У 1928 г. патрабавальны крытык пісаў пра «слабое, но всё же большее, чем прежде, развитие драмы» [2, с. 335]. У працах, прысвечаных драматургіі, М. Гарэцкі ўздываў пытанні здольнасці літаратуры асэнсоўваць бягучы час, уплыву жыццёвага вопыту пісьменніка на ідэйна-мастацкі ўзровень адлюстравання рэчаіснасці, звяртаў увагу на неабходнасць паглыблення псіхалагізму ў раскрыцці характараў, стварэння літаратурных тыпаў у п'есе, выяўлення «агульналюдскага», а не толькі суб'ектыўна-аўтарскага. І хоць у асобных ацэнках высновы крытыка недастаткова разгорнутыя ці ў нечым сёння падлягаюць сумненню, яго падыходы да драматургіі сталі творчым імпульсам для далейшага развіцця метадалогіі аналізу драматычных твораў.

Акрамя п'ес Я. Купалы, Ф. Аляхновіча і У. Галубка, М. Гарэцкі разглядаў творы К. Каганца, Я. Коласа, згадваў імёны К. Вясёлага, М. Грамыкі, Л. Родзевіча, Е. Міровіча, хаця не ўсе мастацкія набыткі трапілі (і не маглі трапіць, улічваючы культурна-гістарычную сітуацыю) у поле зроку М. Гарэцкага. Ён вылучыў, па сутнасці, усе галоўныя сілы драматургіі пачатку XX ст., намеціў вузлавыя пытанні ў вывучэнні твораў гэтага адметнага роду літаратуры. У 1920-я г. распачатая М. Гарэцкім справа паступова перайшла да літаратуразнаўцаў А. Вазнясенскага, А. Барычэўскага, І. Замоціна, М. Пятуховіча.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі / уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.
2. *Гарэцкі, М.* Творы: Дзве душы: Аповесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: П'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 629 с.
3. *Карп, А.* Літаратурная крытыка Максіма Гарэцкага: канцэпцыя і рэалізацыя / А. Карп // *Полымя*. – 2016. – № 1. – С. 135–141.
4. *Лаўшук, С. С.* Гарызонты беларускай драматургіі / С. С. Лаўшук. – Мінск: Беларуская навука, 2010. – 412 с.
5. *Луцкевіч, А.* Аб беларускай драме / А. Луцкевіч // *Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва* / А. Луцкевіч / уклад., прадм., камент. А. Сідарэвіча. – Мінск, 2006. – 460 с.
6. *Янушкевіч, Я. Я.* Амплітуда Адраджэння: XIX стагоддзе ў «Гісторыі беларускае літаратуры» М. Гарэцкага / Я. Я. Янушкевіч // *За архіўным парогам: бел. літ. XIX – XX стст. у святле арх. пошукаў* / Я. Я. Янушкевіч. – Мінск, 2002. – С. 275–280.

Ірына Часнок
(Мінск)

НАРАТЫЎНАЯ СТРАТЭГІЯ «КАМАРОЎСКОЙ ХРОНІКІ» М. ГАРЭЦКАГА

«Камароўская хроніка» найбольш складаны твор М. Гарэцкага ў жанравым плане. Нягледзячы на той факт, што пісьменнік не паспеў здзейсніць усе свае задумы па яго дапрацоўцы, можна пагадзіцца са словамі А. Адамовіча, што тэкст «Камароўскай хронікі» цэласны і нават мае эстэтычную завершанасць. Адметны ён і ў плане нарацыі.

У цэнтры любога наратыву знаходзіцца пэўная гісторыя. У дадзеным выпадку ў тэксце вылучаецца гісторыя Камароўкі і камароўцаў – як

агульнай супольнасці; а таксама гісторыя Задумаўскай сям'і (Ганны, Лявона (Кузьмы), Лаўрыка, Марылькі і інш.) – больш прыватная. Аб'ектам нарацыі выступае мінулае.

У пачатку твора натарар акрэслівае асноўнае месца – прастору, з якой звязана значная частка падзей у творы. Адразу бачым аўтарскае і натарарскае імкненне падкрэсліць значнасць гэтага месца: «На адной геаграфічнай мапе, складзенай за часы Кацярыны, – значыцца, у бліжэйшым часе пасля далучэння краю да Расіі (1772), – няма ні П'янава, ні Паліянкі, хоць яны большыя за Камароўку, а Камароўка, хоць яна меншая, паказана» [2, с. 7]. Выяўляецца ўзвешанае лакальнае.

Па летапісным прынцыпе апісваецца Задумаўскі род: хто ад каго нараджаўся, як жылі, якія мелі характары. Відавочнай робіцца пэўная стылізацыя нарацыі пад вясковае камароўскае маўленне, інтанацыя апавядальніка размоўная: «Яны спярша нічога жылі, сад у іх вялікі быў, а пасля збяднелі. Пасагу за жонкаю Тамаш не ўзяў, ды і не давалі тады пасагу, – так пасаблялі, чым маглі: у рабоце, хлебам...» [2, с. 22], «у Быстрыцу чужы і не аддалі, праз пасаг рассохлася» [2, с. 43]. Размоўнасць і хранікальнасць, як ні дзіўна, арганічна спалучаюцца ў творы.

Часта натарар праз прыватнае пераходзіць на агульнае – з жыцця камароўцаў на асэнсаванне таго часу ў гісторыі: «І пасля прыгону, яшчэ доўга, усе людзі жылі ў вялікай беднасці» [2, с. 12]. І пасля гэтага падаюцца пэўныя прыватныя прыклады: дзеці Саўка і Палута былі вымушаны пайсці служыць з малых гадоў.

Увесь тэкст разбіты на датаваныя фрагменты, у залежнасці ад часу падзей, якія адбываліся. Для самога Гарэцкага і для абстрактнага аўтара ў творы важна падаць вельмі дакладную, вельмі пэўную гісторыю. Часта адлік ідзе ад ці да важных гістарычных падзей. Напрыклад, «(1903-1911) Адзінаццаць гадоў. Да вайны» [2, с. 47].

Інфармацыя падаецца натарарам з пункту гледжання асобы, падобнай да вяскоўца, жыхара Камароўкі, хоць натарар і не самапрэзентуецца. Разам з тым, ёсць моманты, дзе бачым, што натарару вядома больш: «Многія, і старыя, і хлопцы, і дзяўчаты дэкламуюць верш Мацея Бурчакі, а хто напісаў – не ведаюць» [2, с. 67]. Такім чынам, сам натарар дэманструе сваю дасведчанасць.

Апавядальнік ведае тое, што павінна быць знаёма жыхару Камароўкі: «празвалі Саўку «Тужыкам». Што – усё аб усім тужыў» [2, с. 15], «Другім сведкам ад паноў быў п'янаўскі мужычок Міхей Сучачка, празваны так за тое, што любіў пайсці да паноў і нашаптаць ім на людзей, каб убіцца ў панскую ласку» [2, с. 16].

Дзеці так хутка нараджаюцца ў творы, героі так часта паміраюць (бо іх шмат, некалькі пакаленняў, некалькі сем'яў), што нараджэнне

і смерць у большасці выпадкаў не з'яўляюцца падзеямі ў плане нараццi. Паводле Шмiда, цыклiчныя з'явы, да якіх усе прывыклi, у наратыве падзей не з'яўляюцца. Адзiн раздзел нават мае назву «Смерць Ляксеiкi i Аўгiннiна вяселле». Падобнае – звычайны ход жыцця i не нясе асаблiвай перамены для астатнiх. Перадача ж гэтага жыццёвага цыклу ў Камароўцы, паводле А. Адамовiча, служыць паэтызацыi сялянскага роду [1, с. 313]. Сапраўды, у творы М.Гарэцкага гучыць адсылка да мiфалагiчнага, цыклiзаванага ўспрыняцця часу.

У цэлым жа «Камароўская хронiка» – выдатны прыклад дакументальна-мастацкай формы, так званай «непрыдуманай» лiтаратуры. У аўтабiяграфiчных творах гаварыць пра «смерць аўтара» або пра абсалютную незалежнасць наратара ад поглядаў пiсьменнiка не выпадае. I, канешне, калi ў «Камароўскай хронiцы» прататыпам Лявона (i Кузьмы) з'яўляецца сам Максiм Гарэцкi, то i атрымліваем у вынiку пункт гледжання наратара i пункт гледжання аўтара – як ацэнку сябе збоку, успрыняцце i аналіз свайго жыцця, паводзiнаў, учынкаў звонку.

Калi ў аповед уводзяцца Лявон (ён жа Кузьма), Лаўрык, Марынка, мацi Ганна – iм адводзiцца больш увагi ў тэксце, як iншым персанажам.

Часам хранiкальнасць i фiксаваанне асобных момантаў прыводзiць да вельмi адметнай выбаркi, калi акцэнтуюцца ўвага на момантах, здавалася б, нязначных у эпiчным паказе. Вось Лявон чуе, як настаўнiк Мудрык агучвае слова рэспублiка, а людзi пачулi як «рэж публiку». А вось яго брат Лаўрык атрымаў у школе 5 за работу па творчасцi Пушкiна... Сам М. Гарэцкi падчас напiсання твора карыстаўся ўласнай памяццю ў якасцi першакрынiцы, а не столькi мастацкай выдумкай. I гэта прывяло да такога, на першы погляд, даволi суб'ектыўнага, калейдаскапiчнага адбору iнфармацыi ў агульным панарамным малюнку.

Не забываецца наратар зафiксаваць нават гiсторыi герояў, якія не нясуць для Камароўкi нiчога важнага: Хвядос Рагавы з маткай прыязджаюць у вёску ў госцi. А далей наратар абавязкова раскрывае iх лёс: «Пасля таго паехаў ён у Сiбiр. Жыў у Хабараву, у Благавешчанску, перабавуся на Сахалiн i там i пагiнуў (1928)». У такіх фрагментах iншыя месцы, апроча Камароўкi, падаюцца пункцiрна.

Надзвычай важнымi элементамi з'яўляюцца ўстаўкi з дзённiкаў герояў, лiсты. Яны ўжо дазваляюць пабачыць герояў не з пункту гледжання наратара, які глядзiць звонку, а пабачыць кожнага з iх знутры, не з пазiцыi часовай дыстанцыi – а з пазiцыi моманту. Гэта дае магчымасць паказаць жыццё ў розных ракурсах.

Часам увага наратара канцэнтруецца на якiмсьцi пэўным персанажы, калейдаскапiчна пераходзiць на iншага; а часам, каб даць больш агульную карцiну цi нагадаць пра астатнiх герояў, наратар дае звесткi пра многiх

запар у дадзены перыяд: «Жыў Кузьма ў дварэ ад 3 красавіка да 20 траўня. Бацька быў у Князеўшчыне, Лаўрык вучыўся ў Нізінках, Марынка – у Раздзеле, а Рамана з Бабруйску перагналі ў Менск» [2, с. 84].

Абавязкова адзначаецца наратарам, як пэўныя гістарычныя падзеі адбіваліся на лёсе Камароўкі з яе жыхарамі. Называюцца імёны тых, каго прызывалі падчас вайны, фіксуюцца даты.

Сустракаюцца моманты, якія ў цяперашнім часе падаліся б чалавеку нязначнымі, але пасля пэўных падзей пераасэнсоўваюцца. Наратар апісвае забаўку Кузьмы і яго сястры Марынкi, калі яны відэльцам дзялілі кавалак курыцы: чый кавалак адламаецца – той раней памрэ. І гэты момант важны, бо ўсёведаючы наратар ведае, што Марынка загіне.

Дзённік Марынкi, нататкі Лаўрыка, Пракопаў дзённік, уключаныя ў тэкст хронікі, паказваюць, хто з герояў чым жыве. Матчын ліст, Марынчыны лісты, лісты да Кузьмы аднавяскоўцаў – уключаецца тое, што найбольш дарогае самому пісьменніку-асобе.

Калі ідзе аповед пра Кузьму, даведваемся, якім чынам яго пасадзілі ў турму. Паказана не толькі тое, што адбылося, але наратар падае і інфармацыю, якая стала вядомай самому М.Гарэцкаму пазней, у чым канкрэтна Кузьму абвінавачвалі палякі: «1) Змова з мэтай перавароту; ...; 2) шпігоўская баявая арганізацыя» [2, с. 190] і г. д. Для наратара важна данесці дакументальныя звесткі праз пэўны час пасля падзеі.

Вышэй мы адзначалі, што смерць у пераважнай большасці выпадкаў у «Камароўскай хроніцы» не з’яўляецца падзеяй у плане нарацыі. Але ёсць выключэнне. Яшчэ А.Адамовіч заўважыў, што ўсё ў творы мяняецца, паказана зусім інакш, калі ідзе гаворка пра Марынку [1].

Прататыпам гераіні была родная сястра М.Гарэцкага Ганна, якая трапіла пад трамвай. Зноў жа – досвед самога пісьменніка паўплываў на наратыўныя інстанцыі (абстрактнага аўтара і наратара). Паколькі для Гарэцкага смерць сястры стала незагойнай ранай, і ў творы наратарам надаецца шмат увагі вобразу Марынкi, асабліва яе смерці. І ўжо ўзгаданы эпізод з варажбой «хто раней памрэ», і яе сон, калі гераіня бачыць дзве пустыя труны і мёртвую сям’ю. І стаўленне да яе студэнтаў, і верш-эпітафія, уключаны ў твор... Фіксуецца дата, калі ёй паставілі на могілках помнік. Увага надаецца і таму, як хто ўспрыняў заўчасную смерць дзяўчыны. Гэта смерць уплывае глыбока і на Кузьму, і на Лаўрыка, і на іншых персанажаў: «Марылю ўва сне шукаю.» – разважае Лаўрык. Чытаем ліст ад Лаўрыка, дзе ён піша да Кузьмы, як схадзіў на могілкі ў той дзень, калі па Марылі было акурат пяць гадоў.

І наратар, які быццам збоку падае інфармацыю, які ў час усяго астатняга аповеду быў імпліцытным і недыегетычным (у класіфікацыі

В.Шміда ёсць такі крытэрыі як дыягетычнасць. Наратар можа быць недыягетычным – калі «Я» адносіцца толькі да акту аповеду, дыягетычным – калі «Я» адносіцца і да акту аповеду, і да апавядаемага свету [3, с. 46]), не вытрымлівае ды сам звяртаецца да Марынкi: «А ты, Марынка, вечны спакой табе, любая, трагічная дзяўчынка!» [2, с. 278].

Яшчэ раз адзначым, што да ўсяго памятнага, звязанага з Марынкай, і сам пісьменнік, і наратар, і абстрактны аўтар, які адказвае за ўсю сутнасць тэксту, ставяцца надзвычай уважліва. Напэўна, таму апавядальнік узгадвае, як Кузьма па дарозе з Марынчынай магілы падцягнуўся на турніку перад маці. І наратар разважае, навошта ён гэта зрабіў, быццам сам шкадуе пра недарэчны ўчынак.

Пад канец недапісанага твора ў Кузьмовых нататках з'яўляецца ўсё больш абрывістасці і фрагментарнасці: «Сусед. Бываліха. Крутагорскі.

Настаўнік з Варны. Жонка цяжарная.

Змена суседа. Кулакі. Прозвішчы. Клапы, вада, хлеб. Лесапілка. Яблыкі, сад. Друкарня. Акно. Нямецкая кніжка, Торглера» [2, с. 275]. Безумоўна, тут і стан самага пісьменніка падчас напісання твора, пагаршэнне яго становішча паўплывалі на нарацыю ў творы.

Такім чынам, адметнасцю нарацыі дакументальнай «Камароўскай хронікі» з'яўляецца тое, што:

1) нараталагічны аналіз пацвярджае выснову А.Адамовіча пра цэласнасць і эстэтычную завершанасць «Камароўскай хронікі», нягледзячы на той факт, што пісьменнік не паспеў здзейсніць усе свае задумы па дапрацоўцы гэтага твора;

2) Кузьма (Лявон) – прататыпам якога быў сам пісьменнік М. Гарэцкі, мае абмежаваны пункт гледжання ў творы, а наратар – неабмежаваны. Нягледзячы на стылізацыю і адбор з пункту гледжання наратара як аднавяскоўца-сведкі (хоць ён і экспліцытны), яму часта вядома наперад, ён глядзіць на многае з пазіцыі часовай дыстанцыі – у мінулае;

3) у творы бачым спецыфічную выбарку момантаў, якія абіраюцца часам уважана, а часам і проста па плыні памяці, даволі асацыятыўна (калі ідуць нязначныя дэталі);

4) узвелічэнне лакальнага;

5) запаволенасць апаведнага рытму ў адны моманты (калі ідзе гаворка пра роздумы Кузьмы, пра Марынку, пра Лаўрыка; хуткасць у іншыя (калі апісваюцца радаводы, канстатуюцца звесткі пра вяселлі, нараджэнні, пэўныя смерці);

6) уключэнне лістоў і дзённікавых запісаў ускладняюць наратыўную арганізацыю тэксту, аднак цыклічнасць нарацыі ў «Камароўскай хроніцы» (паслядоўнае чаргаванне розных яе тыпаў) аб'ядноўвае ўсе часткі, пераўтварае ў адзінае цэлае;

7) прыём калейдаскапічнасці, шырокая часавая і прасторавая пана-рама надаюць тэксту сапраўднае эпічнае гучанне;

8) нараджэнне і смерць часта не з'яўляюцца ў творы падзеяй у тым сэнсе, як падзею разумеюць у нараталогіі;

9) нягледзячы на тып наратар-хранікёра, аповед нельга назваць цалкам аб'ектыўным і неэмацыянальным.

У творы вылучаецца наратыўная стратэгія – інтэрферэнцыя летапіснай стылізацыі і раманнага апаведу.

Літаратура:

1. *Адамовіч, А.* Каментарыі / А. Адамовіч // М. Гарэцкі. Збор твораў: у 4-х т. Т. 4. Камароўская хроніка: Аповесць; Летапіс жыцця і творчасці. – Мінск: Маст. літ., 1986. – С. 310–331

2. *Гарэцкі, М.* Збор твораў: у 4 т. Т. 4. Камароўская хроніка: Аповесць; Летапіс жыцця і творчасці / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1986. – 384 с.

3. *Шмид, В.* Нарраталогія / В. Шмид. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

*Алена Ярмоленка
(Гомель)*

ТРАДЫЦЫІ І НАВАТАРСТВА Ў АПАВЯДАННІ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА «У ЛАЗНІ»

У гісторыі беларускай літаратуры можна ўзгадаць шмат выдатных імёнаў пісьменнікаў пачатку XX ст. Сярод класікаў беларускай літаратуры вылучаецца асоба М. Гарэцкага, пісьменніка-філосафа, пісьменніка-містыка. У поўным зборы твораў Я. Купалы змешчаны артыкул «Нашы пісьменнікі і грамадскія дзеячы на вайне» («Наша ніва», 1914, № 37, 18 верасня). Класік беларускай літаратуры называе М. Гарэцкага маладым і здольным пісьменнікам і адзначае незвычайную асаблівасць, якая вылучае яго сярод іншых: «М. Гарэцкі, пісьменнік-містык, родам з Магілёўшчыны, каморнік (землямер)» [4, с. 359].

Ужо з першых крокаў на шляху мастацкай творчасці М. Гарэцкі ўпэўнена заявіў пра сябе і заняў сваё месца на «літаратурным небасхіле». Па сведчанню крытыкаў і літаратуразнаўцаў пачатку XX ст. проза М. Гарэцкага адразу вызначалася наватарскімі тэндэнцыямі: стварэннем новага героя – маладога інтэлігента сялянскага паходжання, глыбокім псіхалагізмам у адлюстраванні ўнутранага свету гэтага героя. Адзначана была і ўвага да праблем вёскі, дакладнае апісанне беларускага побыту, а, галоўнае, непадрабная цікавасць да духоўнага жыцця простага селяніна.

Грунтоўны аналіз першага зборніка М. Гарэцкага можна знайсці ў артыкуле В. Ластоўскага «М. Гарэцкі. Рунь» (1914). В. Ластоўскі піша аб наватарстве, глыбіні, беларускасці твораў: ««Рунь» – гэта не зборнік апавяданняў мляўка-стагнальных і не скалазубства з вяскоўца, з яго мазалёў і цемнаты, гэта першая ў нашай літаратуры паэма-трагедыя Маладой Беларусі. Першы голас беларускай, маладой набалеўшай душы «на увесь свет, на Белу Русь»» [2, с. 286].

Артыкул «Ідэолаг народнае інтэлігенцыі (Максім Гарэцкі)» (1922) А. Луцкевіча цалкам прысвечаны асобе М. Гарэцкага. А. Луцкевіч называе М. Гарэцкага найглыбейшым ідэолагам беларускай адраджэнскай народнай інтэлігенцыі, прыводзіць біяграфічныя дадзеныя і звесткі аб пачатковым этапе яго творчай дзейнасці: «На шлях беларускай сьвядомасці ўзышоў зусім самастойна, пачаўшы, яшчэ ў Вольшы (1907 г.), зь перапісвання «Панскага ігрышча», дэкламавання «Тараса на Парнасе» і наўмыснага ўжывання ў школе «мужыцкае мовы». Аб «Нашай Ніве» пачуў першы раз у Горы-Горках у 1912 годзе ад таварыша-вучня, паляка зь Вільні, выпісаў пробныя нумары, наўчыўся чытаць, пісаць, стаў пасылаць карэспандэнцыі, а потым апавяданні, зь якіх першае – «У лазні» (канец 1912 году)» [3, с. 111].

Самыя першыя творы маладога пісьменніка былі высока ацэнены сучаснікамі М. Гарэцкага. Яны адзначалі глыбокае пранікненне ў сутнасць мастацкага вобраза, увагу да вострых сацыяльных праблем, дэталёвае апісанне пачуццяў і перажыванняў герояў. Так, на першы погляд, невялікая бытавая замалёўка з паўсядзённага сялянскага жыцця ператвараецца ў М. Гарэцкага ў даследаванне нораваў і звычаяў беларускай вёскі пачатку XX ст., адлюстраванне лёсу сялянскага сына, які вучыцца ў горадзе і прыехаў да бацькоў на канікулы («У лазні»).

Вельмі важная для разумення канцэпцыі твора прасторава-часавая арганізацыя сюжэта. Назва апавядання сведчыць аб канкрэтным месцы дзеяння – лазні. Лазня ў апавяданні становіцца сімвалам закінутай вёскі, у якой пануюць цемната і забабоны, у век тэхнічнага прагрэсу вераць у чараўнікоў і ваўкалакаў. М. Гарэцкі паказвае лазню як нешта бруднае, нячыстае: *«Вачам стала горка ад дыму. Нагам было едка стаяць на гразнай сцюдзёнай зямлі. Галава ўдарылася аб шост. Жарыня была на версе, як у пекле. Не можна было нічога разгледзець... «Госпадзі, памілуй, і Божухна, злітуйся, і Мірам Найвышняму памолімся», – прыгаварваў адзін у помач рукам, а другі, трэці, чацвёрты не грэбавалі і самай бруднай лаянкай. Аж прыкра зрабілася Кліму ад гідкіх слоў, што насіліся ў цёмным, гарачым, свойабразным пекле – гэтай лазні»* [1, с. 48]. Атрымаўшы адукацыю, малады інтэлігент Клім хоча несці свет ведаў сваім родным і знаёмым, прывозіць ім кнігі, а яны гуляюць у карты і мыноцца ў сапраўд-

ным «пекле». Невыпадкова атаясамлівае аўтар лазню з пеклам. Пекла – фальклорны архетып, у хрысціянскіх уяўленнях – месца вечнага пакарання нячысцікаў і душ грэшнікаў. Уяўленні пра пекла (антытэзе раю) засноўваюцца на супрацьпастаўленні нябеснага і падземнага, светлага і змрочнага свету, а таксама на павер’і аб бессмяротнасці душы.

Характарыстыка персанажаў тым больш пераканаўчая і дакладная, бо скінуўшы адзенне, героі здымаюць маскі, паводзяць сябе натуральна і нязмушана. Такі прыём дазваляе М. Гарэцкаму адлюстравать цэлую галерэю каларытных вобразаў сялян, раскрыць характар галоўнага героя Кліма, які крытычна ацэньвае жыхароў вёскі, параўноўвае гарадское і сялянскае жыццё.

Маладому пісьменніку, які выкарыстоўвае ў асноўным дыялагічную форму нарацыі, удаецца раскрыць унутраны свет, пачуцці і перажыванні, асабліваці характараў персанажаў апавядання «У лазні». У сістэме мастацкіх вобразаў вылучаецца Клім. Гэта новы для беларускай літаратуры пачатку ХХ ст. тып героя-інтэлігента, здольнага да аналізу і самарэфлексіі. Такі персанаж знакавы для творчасці М. Гарэцкага. Аўтабіяграфічны герой, з дапамогай якога пісьменнік асэнсоўвае гістарычныя падзеі эпохі, будзе з’яўляцца ў апавяданнях «Рунь», «Роднае карэнне», аповесцях «У чым яго крыўда?», «Меланхолія», «На імперыялістычнай вайне».

Асаблівай рысай створанага М. Гарэцкім вобраза з’яўляецца яго крытычнае стаўленне да сябе і акаляючай рэчаіснасці. Вырываўшыся з традыцыйнага ладу беларускай вёскі з яе язычніцтвам, ён нічога не прымае на веру, скептычна адносіцца да ўласнай асобы і людзей навокал. Дакладна і аб’ектыўна М. Гарэцкі адлюстроўвае ўнутраную працу свядомасці Кліма, характэрныя толькі для высокамаральнага чалавека хваляванні і духоўныя перажыванні. Упершыню ў тагачаснай літаратуры ў апавяданні «У лазні» М. Гарэцкі востра ставіць праблему ідэнтыфікацыі і самаідэнтыфікацыі, праблему вызначэння сацыяльнай і гістарычнай ролі асобы ў жыцці грамадства. Менавіта такую праблему трэба вырашыць Кліму. Таму так балюча ён перажывае неўладкаванасць і «гразь» бытавых умоў, такім невыносным здаецца яму традыцыйны лад беларускай вёскі, бо перад ім стаіць праблема выбару паміж беспрасветнай сялянскай доляй і жыццём «пана».

Дзеянне ахоплівае зусім невялікі адрэзак часу. Індывідуальны (псіхалагічны) час галоўнага героя ў апавяданні рухаецца павольна. Для М. Гарэцкага важна адлюстравать псіхалагічную драму маладога чалавека, які толькі ўступае ў жыццё і павінен асэнсаваць сваё прызначэнне. Менавіта ў лазні адбываецца гэта асэнсаванне, пералом думак і пачуццяў Кліма, таму час нібы запавольвае свой рух, падрабязна апісана кожная хвіліна жыцця героя.

Такім чынам, М. Гарэцкі з самых першых крокаў у літаратуры пра-
яўляе сябе як майстра лаканічнай псіхалагічнай прозы, выкарыстоўвае
наватарскія прыёмы ў адлюстраванні месца і часу дзеяння – своеасаблі-
вага хранатопу, звязанага з міфалагічнымі ўяўленнямі беларускага народа.
Апавяданне «У лазні» з’яўляецца праграмным творам, сур’ёзным фунда-
ментам далейшай творчасці М. Гарэцкага, якая застаецца надзённай і акту-
альнай у ХХІ ст. Выкарыстоўваючы традыцыйную форму апавядання і тра-
дыцыйную тэму сялянскага жыцця, ён стварае новы тып героя, здольнага
да самааналізу, уздымае вострую праблему нацыянальнай ідэнтыфікацыі.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Збор твораў: у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1984–1986. – Т.1: Апавяданні / М. Гарэцкі; аўт. прадм. А. Адамовіч. – 1984. – 446 с.
2. *Ластоўскі, В.* Выбраныя творы / В.Ластоўскі; уклад., прадмова і каментарыі Я. Янушкевіча. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1997. – 500 с.
3. *Луцкевіч, А.* Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч. – Мінск: Кнігазбор, 2006. – 460 с.
4. *Купала, Я.* Поўны збор твораў: у 9 т. Т. 8.: Артыкулы, нататкі, выступленні. Калектыўныя творы. / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., – 2002. – 462 с.

*Іван Ясюк
(Мінск)*

«ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЕ ЛІТАРАТУРЫ» МАКСІМА ГАРЭЦКАГА: АЎТАРСКІ ПОГЛЯД І ІДЭАЛАГІЧНЫ ЦЭНЗ

«Гісторыю...» Максіма Гарэцкага можна ідэнтыфікаваць па-рознаму: гэта і даследчыцкая праца, і падручнік па беларускай літаратуры, таксама пэўным чынам гэта і прадукт сваёй эпохі, бо ў ім адначасова спалучаюцца індывідуальныя рысы аўтара (пісьменніка, публіцыста, удзельніка літаратурнага працэсу), а таксама ўплыў з боку літаратурных (і пазалітаратурных) інстытутыў. З іншага боку – гэта спалучэнне суб’ектыўнага, прыватнага і акадэмічнага. М. Гарэцкага можна далучыць да навуковага кола, бо ён з’яўляўся членам тэрміналагічнай і літаратуразнаўчай камісій спачатку пры Інбелкульце, а пасля ў Акадэміі навук (як пераемніцы Інбелкульту). Разам з тым, улічваючы асаблівасці тэксту, стылістыку, моўныя характарыстыкі, на якія неаднаразова звярталі ўвагу даследчыкі (Т. Голуб, М. Мушынскі і інш.), становіцца відавочнай «мяжа» паміж суб’ектыўным (у сэнсе прыватнасці, асобнай ацэнкі літаратурнага працэсу) і акадэмічным.

«Гісторыя...» М. Гарэцкага і сапраўды вельмі чытэльная кніга, а са-
крэт гэтага, напэўна, у тым, што ў асобе аўтара шчасліва спалучаліся
ўдумлівы вучоны-аналітык і таленавіты мастак. Дасведчанасць у пы-
таннях грамадзянскай гісторыі, гісторыі культуры беларускага народа,
з аднаго боку, і непасрэдны ўдзел у грамадска-літаратурным жыцці, аса-
бісты творчы вопыт пражытка, публіцыста, з другога, – вось тыя фактары,
якія дабрэ творна ўплывалі на Гарэцкага падчас яго працы над «Гісто-
рыяй...» [7, с. 334]. Таксама неаднаразова акцэнтавалася ўвага, што пра-
ца М. Гарэцкага метадычная, гэта, фактычна, падручнік¹⁸ па гісторыі
літаратуры для навучальных устаноў пасля ўвядзення ў навучальныя
праграмы абавязковых курсаў па мове і літаратуры, больш шырока –
па беларусазнаўству. Нездарма трэцяе і чацвёртае перавыданні – заказ
Народнага камісарыята асветы БССР. «Нават у 1926 г., пасля выхаду
чацвёртага выдання, адзначалася: «Боязна, што не будзь бы яго пра-
цы, мы і дагэтуль цяпелі ад адсутнасці гэтага, вельмі патрэбнага зараз
у беларускай школе, падручніка» [7, с. 333]. Гэты факт, бясспрэчна, не-
абходна ўлічваць пры аналізе таго месца, якое займае праца ў тагачас-
ным літаратурным працэсе.

«Гісторыя...» М. Гарэцкага неаднаразова становілася аб'ектам
даследаванняў літаратуразнаўцаў. Сярод сучасных, ґрунтоўных і най-
больш значных, варта адзначыць даследаванні М. Мушынскага [7] і Т.
Дасаевай [5]. Гэтыя працы вызначаюцца ґрунтоўнасцю аналізу «Гісто-
рыі...», якая пацвярджаецца і канкрэтнымі архіўнымі матэрыяламі
[7, с. 352].

М. Мушынскі пастараўся найбольш поўна і дасканала вызначыць а-
сноўныя асаблівасці «Гісторыі...», а гэта значыць, даў ацэнку структуры
працы, моцным і, на думку аўтара, слабым (ці недасканалым) месцам.
Разам з тым, варта адзначыць, што (хоць каратка і даволі асцярожна)
згадваецца і тое, што апошнія перавыданні «Гісторыі...» былі «заказам»
Наркамасветы БССР, што, безумоўна, наклала свой адбітак на змест
працы. Аўтар імкнецца адзначыць тыя хібы, якія мае перавыданне, але
для гэтага выкарыстоўвае негатыўну ацэнку падыходу М. Пятуховіча:

¹⁸ «Гісторыя беларускае літаратуры» была не толькі першай, змястоў-
на багатай старонкай беларускага літаратуразнаўства, але і на працягу многіх
гадоў з'яўлялася амаль адзіным падручнікам для школ і навучальных устаноў
Беларусі. «Мы горача вітаем працу М. Гарэцкага, - пісаў у водгуку А. Навіна
(А. Луцкевіч) у «Нашай Ніве» ад 22 лістапада 1920 г. – Яна бясспрэчна мае вагу не
толькі як ўчэбнік, але і як адзін з фактараў усведамлення «маладых» беларусаў, ка-
торыя так мала ведаюць аб сваім народзе, аб яго гісторыі і літаратуры. Яна пакажа
і нашым суседзям, якія культурныя скарбы меў і мае беларускі народ» [7, с. 333].

«Калі ўзорам навуковага падыходу да літаратуры аказалася праца М. Піятуховіча, то становішча ў літаратуразнаўстве нельга было не прызнаць трывожным: канцэпцыя гісторыка-літаратурнага развіцця, якую сцвярджаў гэты даследчык, мела вольгарна-дагматычны характар» [7, с. 353]. Літаратуразнаўца прыходзіць да высновы, што «...недахопы выдання 1926 г. – гэта вынік не эвалюцый аўтарскага светапогляду, а патрабаванняў афіцыйных інстанцый. Зрэшты, апошнія і не надта лічыліся з думкай і меркаваннямі М. Гарэцкага...» [7, с.354]

Якраз апошні тэзіс даследчыка скіроўвае на аналіз «Гісторыі...» не з боку агляду яго канцэпцыі і адлюстравання аўтарскай пазіцыі (што, безумоўна, вельмі важна, але неаднаразова даследавалася), а залежнасці працы ад інстытуцый поля ўлады: ад Галоўліта (выданне 1924 і 1926 гг. мелі нумар допуску цэнзарам), да патрабаванняў і меркаванняў Наркамсветы.

Важны момант, які пэўным чынам ігнаруецца не толькі даследчыкамі творчасці М.Гарэцкага, але і літаратуразнаўцамі, што згадваюць «Гісторыю...» у сваіх працах, тое, што адзначаюцца апошнія выданні (1924, 1926 гг.) і першыя (1920, 1921 гг., Вільня), але чамусьці не згадваецца ў пераліку віленскае выданне 1924 г. Так, яно фактычна паўтарае ранейшыя віленскія выданні, але нас перадусім цікавіць той факт, што аўтар адначасова выдае (у адзін і той жа – 1924 – год) сваю працу і ў Вільні, і ў Маскве. Відавочна, што гэтыя працы адрозніваюцца між сабою па змесце, а таксама і ў пэўных фармулёўках, калі гаворка ідзе пра ацэнку жыццёвага шляху і творчай дзейнасці пісьменнікаў. Напрыклад, калі згадваецца Вучыцельскі Хаўрус у пачатку XX ст., то ў віленскім выданні 1924 г. чытаем: «...народных вучыцеляў... працаваўшых сярод народа ў сацыялістычным накірунку і з нацыянальнымі азнакамі» [2, с. 262], у маскоўскім жа выданні бачым «сацыялістычны кірунак на грунце краёвай культуры» [4, с.132]. Тое, што для аўтара было прызнакам нацыянальнага, пад уплывам цэнзуры займела ацэнку краёвасці. Адрозненне заўважаецца і ў плане карэляцыі рэлігійнай і дзяржаўнай прыналежнасці, маецца на ўвазе, карэляцыя тыпу «каталік-паляк» і «праваслаўны-рускі». Маскоўскае выданне 1924 г. мела, так бы мовіць, больш нейтральны рэлігійны кантэкст: у некаторых выпадках прыбіраліся рэлігійная прыналежнасць аўтараў, ці герояў, ці ацэнка агульнай сітуацыі. Параўнаем два выказванні. Віленскае выданне: «...каб дайсці да ўсіх беларусаў, праваслаўных і каталікоў, «Наша Ніва, як і «Наша доля»...» [2, с.133]; у маскоўскім выданні: «...каб дайсці да ўсіх беларусаў, расійскага і польскага школьнага навучання, «Наша ніва, як і «Наша доля»...» [4, с. 263]

Пры апісанні жыццёвага шляху аўтараў таксама «рэлігійная тэма» прыбірался¹⁹.

Неабходна адзначыць і тое, як «шліфуюцца» шматлікія палітычныя моманты ў «Гісторыі...», як мяняецца ацэнка некаторых твораў, як прыбіраюцца пэўныя паралелі. Аналізуючы «Песні-жальбы» Коласа, М.Гарэцкі ў віленскім выданні слухна заўважае, што ў зборніку «ёсць невялічкае вершаванае апавяданне «Пісьмо з турмы», каторае стаіць побач з вядомым «Лістом» украінскага пісьменніка Стэфаніка – столькі ў ім сілы!» [2, с. 157], у наступным выданні згадкі пра «Ліст» Стэфаніка ўжо няма.

У выданні «Гісторыі...» 1924 г. маецца выпадак, калі неабходна было не прыбраць пэўныя вострыя моманты, а, наадварот, стварыць неабходны «партрэт». Паказальным будзе прыклад з апісаннем «падарожжа» Францішка Аляхновіча з Вільні ў Мінск. У віленскім выданні гэты момант апісваецца даволі скупа. Параўнаем: «Дачуўшыся аб шырокай беларускай рабоце ў Мінску, Аляхновіч без нямецкага пропуску, пехатою, без граша ў кішэні, пусціўся ў дарогу» [2, с. 194] і «Калі з рэвалюцый пачалася ў Мінску шырокая беларуская работа, а ў Вільні людзі мерлі ад голаду, Аляхновіч нелегальна, з небяспекаю для жыцця, перайшоў фронт – і абарваны, босы, з ранамі на нагах, пасля васьмідзённага падарожжа прыйшоў у Мінск» [4, с.337]. М. Мушыньскі адзначае: «Выходзіць, М. Гарэцкі павінен быў узгадніць уласныя ацэнкі з думкай чыноўнікаў урадавай установы ці з крытыкай? Прыстасоўваць іх да чарговых ідэалагічных указанняў? У тым, аднак, і заключалася несумяшчальнасць пазіцыі аўтара «Гісторыі...» і яго апанентаў, што апошнія імкнуліся паставіць талент вучонага на службу афіцыезу» [7, с. 354]. Адзначым у дадзеным выпадку слухнае выказванне літаратуразнаўцы пра прыстасоўванне да «чарговых ідэалагічных указанняў».

У выпадку з Янам Луцкевічам бачна як кардынальна мяняецца ідэалагічная (палітычная) сітуацыя. У віленскім выданні «Гісторыі...» 1924 г. артыкул змяшчае асноўную інфармацыю пра дзейнасць Луцкевіча і яго значэнне для нашаніўскай пары, у канцы пададзены факт смерці: «Памёр ад сухот і пахаваны ў Закапаным, у Галічыне» [2, с. 134]. У маскоўскім жа выданні чытаем ужо «палымяную прамову» пра

¹⁹ Так было, напрыклад, з Алесем Гаруном. Чытаем у віленскім выданні 1924 г.: «Бацька і маці былі тыповымі прадстаўнікамі працоўнай народнай грамады менскіх беларусаў-каталікоў...» [2, с. 187]. Маскоўскае ж выданне суха падае факт, што Гарун быў «з сям'і чорнаработнікаў з Менску» [4, с. 317]. Калі гаворка ідзе пра Бядулю, то ў маскоўскім выданні 1924 г. знікае згадка пра творы на біблейскія матывы, якія згадваюцца ў віленскім выданні.

смерць Луцкевіча: «Памёр Я. Луцкевіч без пары, ад сухот, якіх набраўся, седзячы за сацыялістычныя перакананні ў царскай турме і надарваўшы сілы непамернаю працаю; памёр, горка аплаканы ўсёю свядомаю часткаю беларускага народа» [4, с. 264]. Відавочна, мы маем тую ж мадэль, што і ў выпадку з Ф. Аляхновічам, калі інфармацыя «прыўкрашаецца» ў патрэбным ключы. Але парадаксальным (ці, пасля ўжо, відавочным) становіцца факт, што ў выданні, якое пабачыла свет у 1926 г., згадка пра Яна Луцкевіча адсутнічае цалкам. Ізноў жа – доказ словам М. Мушынскага пра зменлівасць (чарговасць) ідэалагічных патрабаванняў.

«Трэцяе выданне «Гісторыі...» (М.-Л., 1924) М. Гарэцкі цаніў больш высока, чым іншыя. Ён лічыў яго «адзінай больш-менш поўнай і сістэматычнай гісторыяй беларускае літаратуры», аднак не быў поўнасцю задаволены ніводным з выданняў [1, с. 414]. Мы ўжо спасылаліся на тыя праўкі, якія вымушаны быў унесці аўтар. З іншага боку, выданне 1926 г. пазбавілася некаторых вольгарных выказванняў. Напрыклад, у гаворцы пра «Палескія аповесці» Коласа²⁰.

Выданне 1926 г. змяшчае шэраг правак, якія маюць істотны характар для разумення тагачаснага літаратурнага працэсу. Па-першае, літаратурны працэс пашыраны за кошт маладнякоўцаў. Узгадваюцца Пушча, Дубоўка, Александровіч, Дудар, Вольны, Крапіва, Чорны, Зарэцкі, Нёманскі. Цікава, што М.Гарэцкі не сам дае характарыстыку маладнякоўству (як вядома, далей будзе яго «Маладняк за пяць гадоў», дзе аўтар ужо робіць пэўныя падсумаванні дзейнасці літаратурнага аб'яднання), а спасылаецца на выказванні калег. Перадусім, ён цытуе словы У. Дубоўкі пра першыя эксперыменты маладнякоўцаў у друку, хоць і слабыя, але «выразна акрэсленыя ідэалогіяй» [3, с. 233]. Такі ж ідэалагічны падыход сустракаецца і ў апісанні творчасці Крапівы, у якой «знайшлі адбітак і палітычныя падзеі, і антырэлігійная прапаганда, прышчэпленне ў сучаснай вёсцы новага быту, і нацыянальнае беларускае пытанне...» [3, с. 235]. Агульны малюнак апісання невіліруе больш мяккі аналіз творчасці Кузьмы Чорнага, аўтарам згадваецца філасафічнасць яго прозы, маляўнічасць. Пакрысе зніжаецца ўзровень заідэалагізаванасці на карысць «чыстага мастацтва».

²⁰ «...Таму што яна (Ядвіся – І. Я.) вельмі надаецца да распісвання гісторый аб тым, як каханкі мучаюць адзін аднаго ў імя прышчэпленых ім буржуазным узгадаваннем фальшывых поглядаў на мараль, гонар і г.д. замест таго, каб звычайна камуністычнай моладзі, не траціць дарагога часу намарна, паразумецца проста, узяцца за рукі і пайсці здаровым жыццёвым шляхам. Праўда, такім чынам, не было б таго рамантычна-панскага хараства любоўных адносін, якія так любілі распісваць панскія пісьменнікі, але яно нам і не патрэбна, бо хараство здаровых, натуральных адносін мы ставім вышэй» [4, с. 291–292].

Такім чынам, прааналізаваўшы выданні «Гісторыі беларускае літаратуры» Максіма Гарэцкага, можна прыйсці да высновы, што гэта праца не толькі з'яўляецца прадуктам эпохі, яна ёсць і выразным яе адлюстраваннем. Ад выдання да выдання заўважаюцца тыя змены, якія накладвае палітычная і ідэалагічная сістэма на змест літаратурнай гісторыі. Кожныя «чарговыя» ідэалагічныя праўкі фарміравалі канон (той, у якіх умовах пісалася праца), выпрацоўвалі мадэль, паводле якой (ці па такім узоры) і надалей будзе пісацца гісторыя літаратуры, фарміруючы (мяняючы) пісьменніцкі склад у залежнасці ад канкрэтных, часцей імаментных, палітычных і ідэалагічных патрэб.

Літаратура

1. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі; [уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб; камент. Т. С. Голуб і інш. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.
2. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Вільня: Выдавецтва Б. А. Клецкіна, 1924. – 206 с.
3. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры. – 4-выд., перапрац. – Мінск: ДВБ, 1926. – 255 с.
4. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры. – 3-е выд. пераробл. і дап. – М.-Л.: Дзяржвыд, 1924. – 382 с.
5. *Дасаева, Т. М.* Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага / АН Беларусі, Ін-т літ. ім. Я. Купалы / Т. М. Дасаева – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 87 с.
6. *Колас, Я.* Песні-жалыбы : Вершы / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1910. – 128 с. – Факсімільнае выданне.
7. *Мушынскі, М.* Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушынскі; [навуковы рэдактар А. М. Макарэвіч]; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры, Філіял «Інстытут мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы». – Мінск: Беларуская навука, 2013. – 542 с.
8. Стефаник, Василь Лист [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://velib.com/read_book/stefanik_vasil/. – Дата доступу: 23.06.2017.

ДАДАТАК

РЭЗАЛЮЦЫЯ

XXV Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі
«Гарэцкія чытанні» (Мінск, 22 чэрвеня 2017 года)
і Круглага стала, прысвечанага пытанням музейфікацыі
літаратурных мясцін (Магілёў, 23 чэрвеня 2017 года)

Удзельнікі круглага стала віталі рашэнне ўладаў Мсціслаўскага раёна аб захаванні Літаратурнага музея імя Максіма Гарэцкага ў в. Малая Багацькаўка, беручы пад увагу значнасць асобаў Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх, якія там нарадзіліся, і ў сувязі з гэтым важнасць захавання дадзенага гістарычнага асяроддзя.

У выніку канферэнцыі і круглага стала былі вынесены наступныя прапановы:

Прапанова І.

1. Выдаць зборнік матэрыялаў канферэнцыі «XXV Гарэцкія чытанні» (матэрыялы здаць да 17.07.2017).

2. Стварыць аргкамітэт па святкаванні 125-гадовага юбілею класіка беларускай літаратуры, навукоўца, педагога і асветніка Максіма Гарэцкага (1893–1938).

3. Прыцягнуць увагу грамадскасці да 125-гадовага юбілею класіка беларускай літаратуры, навукоўца, педагога і асветніка Максіма Гарэцкага (1893 – 1938) і абвясціць 2018 год годам Максіма Гарэцкага. Распрацаваць план мерапрыемстваў, прысвечаных 125-годдзю з дня нараджэння Максіма Гарэцкага, у тым ліку ў краінах, дзе пражываў М.Гарэцкі (Літва, Латвія, Расія і інш.), з удзелам дыпламатычных прадстаўніцтваў РБ і беларускіх суполак.

4. Арганізаваць шэраг мерапрыемстваў, прысвечаных 125-годдзю з дня нараджэння пісьменніка, ва ўстановах культуры і адукацыі; адкрыць часовыя экспазіцыі выданняў твораў М.Гарэцкага, кнігі і публікацыі, прысвечаных яго жыццю і творчасці.

5. Арганізаваць шэраг літаратурных вандровак па мясцінах, звязаных з жыццём і творчасцю Максіма Гарэцкага з абавязковым наведваннем Літаратурнага музея імя Максіма Гарэцкага ў в. Малая Багацькаўка Мсціслаўскага раёна для вучняў сярэдніх школ Магілёўскай вобласці, студэнтаў філалагічных спецыяльнасцяў ВНУ рэспублікі.

6. Распачаць у найбліжэйшы час падрыхтоўку і здзяйсненне фундаментальнага выдання творчай спадчыны Максіма Гарэцкага ў выглядзе

Збору твораў, а таксама адпаведнае выданне аднатомнага энцыклапедычнага даведніка «Максім Гарэцкі».

7. Мясцовым уладам арганізаваць семінар пад эгідай Нацыянальнага агенцтва па турызме з удзелам мясцовых турыстычных кампаній з мэтай пракладання турыстычнага маршруту праз в. Расна, г. Горкі, г. Мсціслаў, в. Малая Багацькаўка і інш. і актыўнай яго рэкламы.

8. Выдаць да юбілейнай даты паштовую марку і канверт.

Прапанова II.

Падтрымаць на ўсіх узроўнях ініцыятыву стварэння музея А. Адамовіча ў в. Глуша Бабруйскага раёна Магілёўскай вобласці.

1. Стварыць апякунскі савет з прадстаўнікоў мясцовых уладаў, грамадскасці, музейнай супольнасці для кантролю за расходваннем сродкаў на стварэнне музея А. Адамовіча ў в. Глуша Бабруйскага раёна Магілёўскай вобласці.

2. Мясцовым уладам арганізаваць святкаванне 90-годдзя з дня нараджэння Алеся Адамовіча ў верасні 2017 года. Устаноўце «Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры» ў межах святкавання арганізаваць часовую экспазіцыю.

НАШЫ АЎТАРЫ

Багарадава Таццяна Робертаўна (Полацк) – старшы выкладчык Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта

Белая Алена Іванаўна (Баранавічы) – кандыдат педагагічных навук, дацэнт, прафесар кафедры філалогіі Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта

Васільева Таццяна Аляксандраўна (Мінск) – навуковы супрацоўнік Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры, магістрантка Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава

Ганчарова-Цынкевіч Таццяна Уладзіміраўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

Гарэцкі Радзім Гаўрылавіч (Мінск) – акадэмік, прафесар, галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута прыродакарыстання НАН Беларусі, старшыня Фонду братоў Гарэцкіх

Глазман Любоў Якаўлеўна (Віцебск) – аспірант кафедры літаратуры Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава

Гоўзіч Ірына Мікалаеўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларускай літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

Грамадчанка Таіса Канстанцінаўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук

Губская Вольга Мікалаеўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры рускай і беларускай моваў Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта

Гурская Алена Сяргееўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін і менеджменту Інстытута сучасных ведаў ім А. М. Широкава

Дасаева Таццяна Мікалаеўна (Мінск) – доктар навук, прафесар, загадчык кафедры замежнай журналістыкі і літаратуры Інстытута журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Ермаковіч Кацярына Аляксандраўна (Мінск) – малодшы навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі; настаўнік беларускай мовы і літаратуры Маркаўскай СШ Маладзечанскага раёна

Запрудскі Сяргей Мікалаевіч (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Заяц Наталля Віктараўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

Кажамякін Генадзь Вячаслававіч (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, вядучы бібліятэкар Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

Кнурэва Яна Сяргееўна (Мінск) – малодшы навуковы супрацоўнік Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры, магістр гістарычных навук, аспірант Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі

Леська Лілія Пятроўна (Мінск) – старшы выкладчык кафедры беларускай літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

Масарэнка Юлія Аляксандраўна (Мінск) – малодшы навуковы супрацоўнік аддзела тэорыі і гісторыі літаратуры Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі

Мельнікава Зоя Пятроўна (Брэст) – доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускага літаратуразнаўства Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна

Міхайлава Алена Уладзіміраўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры моў Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі

Мойскі Аляксандр Часлававіч (Мінск) – карэспандэнт спецыяльнага аддзела «Прэс-служба» Белтэлерадыёкампаніі

Мушыньскі Міхась Іосіфавіч (Мінск) – доктар філалагічных навук, член-карэспандэнт НАН Беларусі, галоўны навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, намеснік старшыні Фонду братоў Гарэцкіх

Рак Марыя Сяргееўна (Мінск) – магістрантка філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

Супранкова Таццяна Сяргееўна (Мінск) – старшы выкладчык кафедры культуралогіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Тарасава Тамара Мікалаеўна (Мінск) – доктар філалагічных навук, прафесар, дацэнт кафедры беларускай літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

Трацяк Зоя Іванаўна (Полацк) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры сусветнай літаратуры і замежных моў Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта

Тычына Софія Міхайлаўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

Уткевіч Вольга Іванаўна (Віцебск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры філасофіі Віцебскага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта

Ушакова Алена Анатольеўна (Мінск) – старшы выкладчык кафедры моў Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі

Хоміч Таццяна Пятроўна (Мінск) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

Часнок Ірына Чаславаўна (Мінск) – магістр філалагічных навук, выкладчык кафедры тэорыі і метадалогіі журналістыкі Інстытута журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, аспірантка кафедры беларускай літаратуры і культуры філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Ярмоленка Алена Уладзіміраўна (Гомель) – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры «Славянскія і рамана-германскія мовы» Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта транспарту

Ясюк Іван Вітальевіч (Мінск) – аспірант Інстытута літаратурнаўства Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі

ДЛЯ НАТАТАК

Навуковае выданне

МАКСІМ І ГАЎРЫЛА ГАРЭЦКІЯ. ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ

(да 125-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага)

Матэрыялы XXV Гарэцкіх чытанняў
Мінск, 22 чэрвеня 2017 г.

У аўтарскай рэдакцыі

Адказы за выпуск
Камп'ютарная вёрстка *Ю. М. Маркоўкі*

Падпісана ў друк . Фармат 60×84/16.
Папера афсетная. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 11,28. Ум.-выд. арк. 11,38. Тыраж 100 экз. Заказ 79.

Выдавец і паліграфічнае выкананне
дзяржаўная ўстанова адукацыі
«Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/174 ад 12.02.2014.
Вул. Маскоўская, 15, 220007, г. Мінск.